

2013 | 3

309. 736

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

A TARTALOMBÓL

- *SKORKA RENÁTA*
A CSÖKKENTETT VÁMTARIFÁJÚ ÚT
KIALAKULÁSA I. KÁROLY URALKODÁSA
ALATT
- *E. KOVÁCS PÉTER*
ZSIGMOND BEVONULÁSAI ITÁLIÁBAN
1431–1433
- *MÁTYÁS-RAUSCH PETRA*
A SZATMÁRI BÁNYAIGAZGATÁS
1608–1613 KÖZÖTT
- *TÓTH FERENC*
A FRANCIA DIPLOMÁCIA MAGYAR
ÜGYNÖKEI A 18. SZÁZADBAN
- *VÖLGYESI ORSOLYA*
VERSENGŐ POLITIKAI NYELVEK
AZ 1832–1836-OS ORSZÁGGYŰLÉSEN
- *SZARKA LÁSZLÓ*
ESTERHÁZY JÁNOS POLITIKÁJA
1932–1938 KÖZÖTT

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LV. ÉVFOLYAM, 2013. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDÖDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
R. VÁRKONYI ÁGNES, SOLYMOSSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- E. Kovács Péter: Ceremonia és politika. Zsigmond bevonulása Itáliában 1431–1433 351
- Tóth Ferenc: „...méltóztassék kinevezni különleges ügynökök”. A francia diplomácia magyar ágensei a hosszú 18. században 381
- Völgyesi Orsolya: Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság. Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában az 1832–1836-os országgyűlésen 401
- Szarka László: Kisebbségvédelem, autonómia és revízió. Esterházy János szerepe a csehszlovákiai magyar politika alakításában 1932–1938 425

MŰHELY

- Skorka Renáta: A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt 451
- Csermelyi József: Weispriachné háborúja. Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus eseményei és értékelése 471
- Mátyás-Rausch Petra: A szatmári nemesércbányászat igazgatása Báthory Gábor fejedelemsége idején (1608–1613) 491

MÉRLEG

- Regesta Imperii XI. Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Bd. 1. (*Lakatos Bálint*) 519
- Pók Attila: A haladás hitele (*Frank Tibor*) 523

E. KOVÁCS PÉTER

Ceremónia és politika

Zsigmond bevonulásai Itáliában
1431–1433

Tanulmányom címe szó szerinti fordítása Gerrit Jasper Schenk épp egy évtizede megjelent könyve címének. A „Zeremoniell und Politik” szókapcsolatot azért voltam kénytelen változtatás nélkül átvenni, mivel találóbb szavakat nem leltem cikkem lényegének kifejezésére.¹ Schenk monográfiájának harmadik fejezetét teljes egészében IV. Károly négy sienai bevonulásának szentelte, és mivel a szerző a császár fia itáliai utazásaival nem foglalkozott, ezért próbálkoztam a Zsigmondra vonatkozó adatok összegyűjtésével és elemzésével.² Ez utóbbiban is Schenk volt segítségemre, aki egy 1996-ban megjelent munkájában megpróbálta felvázolni az ideális bevonulás rendszerét.³ A szakirodalom alapján és a saját kutatásai eredményeként hat fázist különböztetett meg. Ezek a következők:⁴ 1) a megérkezés előkészítése (*adventus*), 2. a találkozás (*occursus*), 3. a bevonulás (*ingressus*), 4. ünnepi felvonulás a városban (*processio*), 5. a főtemplom meglátogatása (*offertorium*), 6. vendéglátás.

Zsigmond a második itáliai utazása alatt számos helyen megfordult és mindenhol rangjához méltó fogadtatásban részesült, legyen az akár gazdag város vagy kisebb jelentőséggel bíró település. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy majdnem minden olyan helyről, ahol a király egy hónapnál több időt töltött, ismerjük az uralkodó bevonulásának a körülményeit, és számos más, olyan városból is vannak adataink, ahol a király csupán pár napot tartózkodott. Nemcsak azért

-
- 1 *Gerrit Jasper Schenk*: *Zeremoniell und Politik. Herrschereinzüge im spätmittelalterlichen Reich*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2003. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmers, *Regesta Imperii* 21.)
  - 2 Az uralkodói utazások és a ceremóniák kapcsolatára alapmunka Anna Maria Drabek könyve, ld. *Anna Maria Drabek*: *Reisen und Reisezeremoniell der römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter*. Geyer, Wien, 1964. Nem sorolom fel a témával foglalkozó szakirodalmat, Gerrit Jasper Schenk ezt mindkét munkájában tökéletesen megtette, értelmetlen lenne ezeket megismételni. Eggyel teszek csak kivételt, mert ez a könyv 1996 után jelent meg és jól mutatja, hogy az *adventus*-kutatás milyen lehetőségeket hordoz még magában: *Adventus. Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt*. Hrsg. Peter Johaneck–Angelika Lampen. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2009. A kötetre Skorka Renáta hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.
  - 3 *Gerrit Jasper Schenk*: *Der Einzug des Herrschers. „Idealschema” und Fallstudie zum Adventuszeremoniell für römisch-deutsche Herrscher im spätmittelalterlichen italienischen Städten zwischen Zeremoniell, Diplomatie und Politik*. Tectum, Marburg, 1996. (Edition Wissenschaft Reihe Geschichte 13.)
  - 4 Nem a tanulmány tárgya a bevonulások történeti kialakulásának az ismertetése, de azonnal látszik a 14–15. századi uralkodói és egyházi bevonulások közötti hasonlóság.

tartom fontosnak megkülönböztetni ezeket a városokat azoktól, ahol Zsigmond csak jóval kevesebbet időzött, mert ezek jól dokumentáltak, hanem mert a címben megadott két kifejezés csak ezeken a helyeken értelmezhető együtt. Leegyszerűsítve: azokban a városokban, ahová és ahonnet a király menetből érkezett és távozott, a ceremónia dominált, ellenben ott, ahol eleve azt tervezte, hogy sokáig marad, mindkettő, azaz a ceremónia és a politika is szerephez jutott.⁵

Milánó⁶

Az első jelentős város, ahová Zsigmond itáliai útja során megérkezett, Milánó volt. A Schenk által alkotott *Idealschema* itt rögvest alkalmazhatatlannak bizonyult, első sorban azért, mert nagyon keveset tudunk Zsigmond bevonulásáról. Azt gondolom, hogy az okot nem a források hiányában kell keresnünk, hanem a politikai helyzetben. A milánói herceg, annak ellenére, hogy akkor éppen Zsigmond szövetségésének számított, úgy tűnik, nem tartotta kívánatosnak az ünneplést, legalábbis Milánóban nem. Máshol azonban igen. 1431. november 21-én, amikor már biztos volt, hogy a király és a kísérete nemsokára megérkezik a városba, Filippo Maria Visconti herceg parancsba adta, hogy azokon a helyeken, ahol Zsigmond megfordul, szólaljanak meg a harangok és gyűjtsanak örömtüzeket.⁷ Pavia városában a fentiek mellett még háromnapos körmenetet is tartottak.⁸ A milánói bevonulásról viszont nem maradt fenn semmiféle adat, pedig úgy tűnik, hogy Zsigmonddal és embereivel a legmagasabb szinten foglalkoztak. Ezt a feladatot Niccolò Piccinino zsoldosvezér kapta. Erre utal Filippo Maria Visconti egyik levele is, amelyben azzal bízta meg a katonát, hogy a királyt a legnagyobb körültekintéssel fogadják.⁹ A megérkezés előkészítéséről (*adventus*) csak ennyit tudunk.

Zsigmond 1431. november 22-én vonult be Milánóba.¹⁰ Mivel Varese irányából érkezett, és a város délnyugati részén kapott szállást, ezért nagy valószínűséggel a Porta Ticinese Medievale árkádjá alatt lovagolhatott be. Bartolomeo di Morone beszámolójából, aki személyesen is ott volt a koronázáson, úgy tűnik, hogy

5 A városok feldolgozásánál követtem Zsigmond itáliai itineráriumát.

6 Zsigmond Milánóban 1431. november 22. és 1431. december 20. között tartózkodott, ld. *Il libro di ricordi di Bartolomeo Morone, giureconsulto milanese (1412–1455)*. Edizione e commento. A cura di Maria Nadia Covini. UNICOPLI, Milano, 2010. (= Ricordi) 95. és 97.

7 A levelet 1431. november 21-én Abiategrassóban adták ki „Conradinus” aláírással, ld. *Francesco Novati: Di un codice originale del „Liber rerum mediolanensium” di frate Andrea Billia esistente nella nazionale di Madrid*. Archivio Storico Lombardo 24. (1907) 217–224.

8 *Aldásy Antal: Zsigmond király viszonya Milánóhoz és Velencéhez római útjai idején*. MTA, Bp., 1909. 82.

9 *Gli atti cancellereschi Viscontei. Parte prima. Decreti e carteggio intero*. Milano, 1920. 436. sz. (1431. nov. 16., Abbiategrosso: a milánói herceg levele Niccolò Piccininóhoz).

10 Ricordi 95. – A szöveget már a 19. században is kiadták, ld. *Zanino Volta: Note di Bartolomeo Morone sulla storia politica del suo tempo, dal 1411 al 1449*. Archivio Storico Lombardo 31. (1904) 360–388., valamint: *Zanino Volta: Di Bartolomeo Morone giureconsulto, maggiorenne, cronista milanese e della geneologia moronea*. Archivio Storico Lombardo 20. (1892) 633–692.

Zsigmond a Sant’ Ambrogio-bazilikánál vagy annak környékén lakhatott.¹¹ Ezért hozzávetőlegesen 1,5 kilométert kellett a királynak megtennie, ebben az esetben ünneplő tömeg nélkül. A kíséret másik része a ferences kolostorban kapott helyet, sokan közülük már november 13-án Milánóban voltak.¹² Ezzel kimerítettük a hatodik fázisra vonatkozó tudásunkat. Egy bolognai krónikában azt is megemlégtették, hogy a királyt mindig 20 milánói udvari nemes (*chortexani*) vette körül.¹³ Ezt mindenképpen a felemás tisztelet jelének tekinthetjük, de Filippo Maria Visconti és a szemtanúk sem írtak arról, hogy Zsigmond bevonulása ünnepélyes keretek között történt volna. Gondolhatnánk azt is, hogy azért nem szerveztek „megfelelő” körülményeket az uralkodónak, amikor megérkezett Milánóba, mert arra számítottak, hogy a koronázást úgyszólván fényes külsőségek között fogják megtartani.

Én inkább annak a pártján állok – nem elvetve az iratpusztulás roppant egyszerű, de hihető magyarázatát –, hogy a herceget valójában nem érdekelte Zsigmond, és mindent megtett, hogy az uralkodó ne, vagy minél később jöjjön Milánóba. Ez a politikai előkészítésből is látszik. Filippo Maria Visconti már október 31-én tudta, hogy az uralkodó nemsokára Itáliába érkezik. Ekkor parancsolta meg Bellinzona parancsnokának, Marco Pozzobonellinek, hogy ha még nem lenne ott a király és a kísérete, ne engedje be őket a városba. Ha Zsigmond ezt szóvá tenné, hivatkozzon arra, hogy a milánói bevonulás kitűzött határideje már régen lejárt, és természetesen Milánó ura majd meg fogja adni az engedélyt, miután biztossá válik a hír az uralkodó megérkezéséről.¹⁴ A következő hónap harmadik napján azonban ellentétes parancsot kapott a bellinzonai parancsnok. A herceg elrendelte: nyissa meg a város kapuit a királynak.¹⁵ Azt gondolom, Filippo Maria Visconti nem akarta elhinni, hogy Zsigmond valóban megérkezhet Milánóba, és ezt az állandó időpont-módosítások miatt könnyedén igaznak tekinthetjük. A tények azonban makacs dolgok, az uralkodó közeledett, ezért nem volt mit tenni: Zsigmondot fogadni kellett. Filippo Maria Visconti furcsa taktikába kezdett. Bartolomeo Moscat, Benedetto Forlit és Guarniero Castiglioni a király fogadására küldte, és az utóbbinak meghagyta: az uralkodót legalább 8–10 napra tartsa fel. A szövegből kiderül, a herceg abban reménykedett, hogy az uralkodó visszafordul és Bázalba vonul, megakadályozni a zsinat feloszlását. Így legalább lenne idő az előkészületekre, vélte Filippo Maria Visconti.¹⁶

A herceg „becsületére” legyen mondva, a koronázási szertartást komolyan vette, igaz, személyesen nem jelent meg, amikor Zsigmond fejére került a lombard

11 Ricordi 95. – Tudomása szerint Zsigmond a bevonulás után „descendit in abbatia Sancti Ambrossi”.

12 Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund X. (1431–1433). Hrsg. Hermann Herre. Gotha, 1906. (= DRTA) 115. sz. (1431. nov. 13., Milánó: Antonio Landi sienai követ jelentése városához).

13 Corpus Chronicorum Bononiensium. IV. A cura di Albano Sorbelli. Bologna, 1924. (Rerum Italicarum Scriptores 18/1.). A variáns: 52–53., B variáns: 34–35.

14 DRTA X. 142. (Mivel nem teljes levélről van szó, hanem a magyarázó szövegben van az adat, az oldal számát adom meg és nem az iratét.)

15 Documenti diplomatici tratti dagli archivi Milanesi e coordinati per cura di Luigi Osio. Volume III. Parte I. Milano, 1872. 43. sz. (1431. nov. 3., Abbiategrosso: a milánói herceg levele Marco Pozzobonellihez).

16 Uo. 41. sz. (1431. nov. 2., [Abbiategrosso]: a milánói herceg levele Guarnerio Castiglionihez).

vaskorona. Milánó ura ennek ellenére megparancsolta a tanácsnak, hogy oldják meg egy aranyozott baldachin beszerzését. A szertartáson – így szól a herceg levele – 24 díszes, a baldachin színéhez illő és egyforma ruhába öltözött, kiváló fiatal vonul majd Zsigmond előtt. A baldachint 26 jeles férfi vigye, egy tekintélyes polgár vezetésével. A királyt két oldalról 24 kiválóság kíséri, kiknek egyik fele lovag (*miles*), a másik részük pedig tanácsstag (*doctor*) legyen. A herceg rendelkezett a koronáról, a gyűrűről, a kardról, továbbá az ezüstalmáról és a jogarról is. Az uralkodó előtt a kardot Francesco Sforza (*vicecomes*) vigye, ha nem tudna jelen lenni a ceremónián, akkor Gaspare Visconti fia, Pietro kezébe kerüljön a fegyver. A város ura azt is megszabta, hogy a szertartás az ősi ordo szerint történjék.¹⁷ Milánó példája jól mutatja, nemcsak az befolyásolhatja a bevonulások vizsgálatát, hogy a ránk maradt dokumentumok íróitól mit tudunk meg, hanem a politikai körülmények is. A lombard „vaskoronázás” eleve megkívánta volna az ünnepélyes bevonulást, de erre Milánóban nem került sor, ahol a politika (koronázás) és a ceremónia (bevonulás) egységét vártuk volna, de ez utóbbira – nagyon úgy tűnik – nem került sor.

Piacenza¹⁸

1431. december 3-án Pietro Visconti Milánóból azt írta a város vezetőinek (*anziani*), akik már másnap a kezükben is tartották a levelet, hogy számtalan szálláshelyet kell előkészíteniük Zsigmond érkezéséhez. Piacenza ekkor már a Viscontiak fennhatósága alatt állt,¹⁹ ezért érthető, hogy teljesíteni kellett a hercegi akaratot. Parancsba kapták a Pó folyó kikötőjének és a hajóknak a készenlétbe helyezését is, és az utóbbiak közül egyet le is kellett fedniük.²⁰ A Viscontiak piacenzai hely-

17 DRTA X. 114. sz. (1431. júl. 7., Cusago: a milánói herceg levele a tanácshoz), valamint Documenti diplomatici i. m. (15. jz.) 20. sz. (1431. júl. 7., Cusago: a milánói herceg levele a tanácsnak).

18 Zsigmond Piacenzában 1431. december 21. és 1432. március 22. között tartózkodott. Mivel a városban december 21-én keresnek baldachint a királynak, nem gondolom, hogy hamarabb érkezhettek volna, ld. Archivio di Stato di Piacenza, Consiglio Generale e Anzianato, Provvigioni e riformagioni (1430–1452), Busta 2. fol. 36v. (Minden esetben az új számozást adom meg.) Ezt a dátumot ismeri Angelo Pezzana is, ld. Storia della città di Parma. Continuata di Angelo Pezzana. II. 1401–1449. Parma, 1842. 313., valamint: Engel Pál–C. Tóth Norbert: Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Itineraria Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437), Mariae (1382–1395) et Barbarae (1405–1438) reginarum consortium eiusdem, necnon Elizabeth reginae (1382–1386), relictæ Ludovici I regis. MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája, Bp., 2005. (Subsidia ad historiam mediæ aevi Hungariæ inquirendam I.) 127. Hermann Heere szerint az elutazás dátuma vagy március 22., vagy március 24., ld. DRTA X. 279.

19 Daniele Andreozzi: Piacenza sotto il dominio di Filippo Maria Visconti. In: Storia di Piacenza. Dalla Signoria Viscontea al Principato Farnesiano (1313–1545). III. Cassa di Risparmio di Piacenza e Vigevano, Piacenza, 1997. 111–124.

20 Archivio di Stato di Piacenza, Consiglio Generale e Anzianato, Provvigioni e riformagioni, Busta 2. fol. 30r. (1431. dec. 4.), valamint: Giovanni Vincenzo Boselli: Delle storie Piacentine. Salvoni, Piacenza, 1793. 168–169. – A piacenzai hajók a Viscontiak uralkodásának az idején elsősorban csak szállítási feladatokat kaptak, kereskedelmi tevékenységüket visszaszorították, ld. Pierre Racine: Il Po e Piacenza nel Medio Evo. Bollettino Storico Piacentino 63. (1968) 29.

tartója, Pietro dei Rossi már ekkor eldöntötte, hogy az uralkodó a gonfaloniere palotájában fog lakni.²¹ Ez akkor a Santa Agata-templomnál volt, amely ma a Palazzo Scotti di Montalbo palotához tartozik.²² Zsigmond baldachin alatt vonult be a városba. Kis kapkodásra vall, hogy a város december 21-én kezdte el a kolostorokban keresni az alkalmas építményt.²³ A baldachin alatti bevonulás többek között azt is jelentette, hogy az uralkodó békés szándékkal érkezett Piacenzába.

Egy másik magyar király esetében – szintén Itáliában – a bevonulás erődemonstrációt jelentett. I. (Nagy) Lajos 1348. január 24-én vonult be Nápolyba és „nem akart baldachint a feje fölé”, sőt megtiltotta a már megszervezett ünnepek megtartását is. Fegyveresen, hódítóként lovagolt be a városba.²⁴ A baldachinok nagyságáról Itáliában semmit sem tudunk, ellenben Speyerből, 1414 októberéből, igen. Ez 445 és 505 centiméter közötti hosszúságú és 334 és 378 centiméter közötti szélességű volt. A borítása 56–63 centiméterre lógott le.²⁵

Az uralkodó kíséretében 1200 lovast találunk.²⁶ Úgy vélem, e szám reálisnak tartható, hiszen a városban ezer ágy beszerzéséről rendelkeztek.²⁷ Piacenzában már december 14-én kijelölték azokat, akik azt a feladatot kapták, hogy gondoskodjanak Zsigmond és kíséretének elhelyezéséről.²⁸ A politikai előkészítés részének tekinthetjük azt is, amikor 1431. december 16-án egy milánói követség érkezett a városba. Tagjai között találjuk Marsilio da Carrara padovai nemes is, aki Zsigmond belső emberének számított.²⁹ A milánói urak minden bizonnyal nemcsak a béke és a háború kérdéseiről tárgyaltak, hanem az uralkodó közelgő útjáról is egyeztettek.

21 Archivio di Stato di Piacenza, Consiglio Generale e Anzianato, Provvigioni e riformagioni, Busta 2. fol. 30r. (1431. dec. 4.); *Boselli, G. V.*: i. m. (20. jz.) 168–169.

22 Memorie storiche di Piacenza. Compilate dal proposto Cristoforo Poggiali. VII. Giacomazzi, Piacenza, 1759. 182.

23 Archivio di Stato di Piacenza, Consiglio Generale e Anzianato, Provvigioni e riformagioni, Busta 2. fol. 36v. (1431. dec. 21.). Két embert bíztak meg a feladattal. A kolostori adat: *Boselli, G. V.*: i. m. (20. jz.) 169.

24 Cronica di Giovanni Villani a miglor lezione ridotta coll'aiuto de'testi a penna. XII. Magheri, Firenze, 1823. Capitolo 112. 256. – Az adatra Csukovits Enikő hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

25 *Schenk, G. J.*: Zeremoniell und Politik i. m. (1. jz.) 451–452. – Mivel nem lehet tudni, hogy kölni, kis-nürnbergi vagy rajnai „láb”-ról van-e szó a leírásban, ezért mindhárom mértékegységgel kiszámolták a baldachin méreteit.

26 *Boselli, G. V.*: i. m. (20. jz.) 169.

27 Archivio di Stato di Piacenza, Consiglio Generale e Anzianato, Provvigioni e riformagioni, Busta 2. fol. 34r. (1431. dec. 21.). – Az ágyak mellett harminc asztalt és egyéb berendezési tárgyakat, valamint abroszokat és terítőket is beszerettek. Négy embert bíztak meg a feladattal, ld. *Boselli, G. V.*: i. m. (20. jz.) 169. Az ágyakra: Biblioteca Passerini Landi di Piacenza, Ms. Comunale nr. 31. (Paveri Stefano: Postille aggiunte e supplementi alla Cronaca di Giacomo Moro) fol. 181r.

28 Archivio di Stato di Piacenza, Consiglio Generale e Anzianato, Provvigioni e riformagioni, Busta 2. fol. 33v. (1431. dec. 14.).

29 *Marco Gentile*: La formazione del dominio dei Rossi tra XIV e XV secolo. In: *Le signorie dei Rossi di Parma tra XIV e XVI secolo*. A cura di Letizia Arcangeli e Marco Gentile. Univ. Press, Firenze, 2007. 50.

Sajnos az első piacenzai napról csak ennyit tudunk. Javítja a helyzetet, hogy legalább még arról van tudomásunk, hogy a számos vendég hol pihenhetett ki az út fáradalmait. Az uralkodó a fent említett palotában hajthatta le a fejét, míg báróit és nemeseit a Zsigmond szálláshelyéhez közeli házakban helyezték el. A kíséret többi része a polgároknál lakott, de voltak olyanok is, akik csak a városon kívül húzhatták meg magukat.³⁰ A kikötőre vonatkozó parancsból arra következtethetünk, hogy a király és kísérete talán a Pó felől érkezhetett a városba. Itt, a Palazzo Farnese vonalában húzódott Piacenza negyedik városfala. Ha valóban itt léptek a bevonulók a város területére, akkor szállásukig maximum egy kilométert kellett megtenniük, minden bizonnyal ünneplő polgárok között.

Parma³¹

A parmai megérkezés előkészítéséről (*adventus*) semmit sem tudunk, csak annyit, hogy Zsigmond 1432. március 22-én megérkezett a városba 500 lovas kíséretében és számos öszvérrel.³² Ha hinni lehet Angelo Edoari Da Erba parmai történétírónak (1520–1590), akkor „nem néztek ki jól”, és a lovasok vállig érő göndör hajat viseltek. Az uralkodó arannyal hímzett bársonnyal letakart lovon ült. Hosszú, ősz szakállá volt, fején zöld girlanddal díszített kalapot viselt. Parma vezetői, a papság és a polgárok, úgy tűnik, hogy a városon kívül fogadták Zsigmondot.³³ Azt nem tudjuk, hogy a bevonulás alkalmával mondta-e el beszédét Ugolino Cantelli parmai nemes, de az biztos, hogy a latin oráció elhangzott. Ebben arra buzdította és a haza nevében arra kérte Zsigmondot, hogy tegyen békét az itáliai fejedelmek között és űzze el a tirannusokat.³⁴ A parmai *occursus*ról többet nem árulnak el forrásaink. A bevonulás és a *processio* fázisait az itteni kútfők alapján nem lehet szétválasztani, de állítólag szóltak a harangok, a trombiták és egyéb zeneszerszámok. Zsigmond a dómmal szemben álló Palazzo del Vescovadóban aludt, nemeseit pedig a városlakóknál helyezték el.³⁵ Mivel Piacenza irányából lovagolt be a városba, talán a Porta Santa Croce felől érkezhetett Parmába. Ez azt jelenti, hogy egy kilométernyit kellett lovagolnia, hogy a szállására érjen, így a polgárok is elég időt kaptak arra, hogy megcsodálják az uralkodót és kíséretét.

30 *Boselli, G. V.*: i. m. (20. jz.) 169.

31 Zsigmond Parmában 1432. március 22. és 1432. május 25. között tartózkodott, ld. *Storia della città di Parma* i. m. (18. jz.) 319.; *Inediti di Giuseppe Bossi*. Avrea Parma. Rivista di lettere arte e storia diretta da Arturo Scotti e Francesco Squarcia 45. (1961) 211. – Giuseppe Bossi a Biblioteca Palatina di Parma 459. számú kódexét (306–308.) használta (Cronaca di Giovanni Cornazzano, frate dell’Ordine de Predicatori, composta sino l’anno 1355 delle cose di Parma ad altre città d’Italia cominciando all’anno 1036, dal latino in volgare per Angelo Marin Herba da Parma translata ed aggiuntovi de altro autore fino all’anno 1527. 18. századi másolat); *Engel P.–C. Tóth N.*: i. m. (18. jz.) 127. Hermann Heere szerint az elutazás dátuma vagy máj. 25. vagy máj. 26., ld. *DRTA X.* 279.

32 *Storia della città di Parma* i. m. (18. jz.) 320.

33 Uo.

34 *Ireneo Affò*: *Memorie degli scrittori e letterati parmigiani*. II. Stamperia Reale, Parma, 1789. 176.

35 *Storia della città di Parma* i. m. (18. jz.) 320.

Lucca³⁶

Szerencsésebb helyzetben vagyunk Lucca városa esetében, hiszen már közel állunk ahhoz, hogy a rendelkezésre álló forrásokból az ideális bevonulás rendszerét rekonstruáljuk. Ismerjük az előkészületet (*adventus*), melyet, hasonlóan Milánóhoz, tágabb értelemben kezelnek, mert úgy gondolom, nemcsak a város felkészülését érdemes a konkrét bevonulás esetében vizsgálni, hanem a megelőző politikai lépéseket is. Amikor Zsigmond Luccába érkezett, a várost az *Anziani della Repubblica* testülete vezette. Tagjai jó előre tudomást szereztek az uralkodó érkezéséről, 1431. december 29-én már követeket is elküldték az ekkor Piacenzában időző királyhoz.³⁷ Itt messer Niccolò (Burlamacchi), messer Manfredi és Lorenzo Buonvisi járultak Zsigmond elé.³⁸ Luccából folyamatosan kapták az utasításokat. Az egyiküknek (Manfredinek) az uralkodó, míg másikuknak (Niccolò Burlamacchinak) a milánói herceg környezetében kellett maradnia, Lorenzo Buonvisit pedig Genovába irányították.³⁹ Luccának ekkor a legnagyobb gondot a firenzeiek jelentették, akik újból a közelben portyáztak. A város amiatt is várta Zsigmondot, mert azt remélte, hogy katonai segítséget nyújt majd neki. Ezért is sürgették követeket, hogy tudósítsák az uralkodót, a milánói herceget és Piccininót is. Ha tíz napon belül nem érkezik segítség – mondták –, el fognak bukni.⁴⁰

A második fázisra, az *occursusa*ra már a város kapuin kívül került sor. Alessandro da Barga költő szerint Zsigmond 1432. május 31-én érkezett a városba, mögötte párosával a hercegek haladtak, utánuk a bárók és a lovagok, majd az apródok és a fegyverhordozók.⁴¹ A versből még azt is megtudhatjuk, hogy az uralkodót a városon kívül Nicolao Steghi gonfaloniere várta a luccai polgárok küldöttségével, nagy alázattal és tisztelettel. Az egyháziak is a kapun kívül gyülekeztek, relikviákat vittek magukkal és énekeltek.⁴² Az ereklyék, nagy valószínűség szerint, a város patrónusáé (San Paolino) vagy más luccai szenteké lehettek.⁴³ A relikviák

36 Zsigmond Luccában 1432. május 31. és 1432. július 5. között tartózkodott, ld. Archivio di Stato di Lucca, Biblioteca, Ms. 62. Girolamo Sesti: *Storia Diplomatica di Lucca scritta da Girolamo Sesti, con indice delle cose notabili ad appendice di Documenti citati nell'opera*. Lucca 18 secolo. Nr. 35. (1432. júl. 14., Lucca: Bartolomeo Martini levele testvéréhez Giovannihoz). Szintén május 31-re teszi egy korabeli vers is Zsigmond bevonulását Luccába, ld. *Amadeo Pellegrini*: *Il Piccinino*. *Zeitschrift für romanische Philologie* 23. (1899) 382–409., 24. (1900) 329–355., 25. (1901) 230–243., 686–696., 26. (1902) 301–313. (a vonatkozó hely: 232.); *Engel P.–C. Tóth N.*: i. m. (18. jz.) 127.

37 *Engel P.–C. Tóth N.*: i. m. (18. jz.) 127. Hermann Heere szerint az elutazás dátuma vagy március 22., vagy március 24., ld. *DRTA X*. 279.

38 *Registri del R. Archivio di Stato di Lucca*. IV. *Carteggio degli Anziani*. Dal 1430 al 1472. A cura di Luigi Fumi. Lucca, 1907. 157. sz. (1431. febr. 29., Lucca).

39 Uo. 185. sz. (1431. márc. 10., Lucca).

40 Uo. 186. sz. (1431. márc. 11., Lucca). Piccinino csapatai ekkor Vettovagliamento körbezárásával próbálkoztak.

41 *Pellegrini, A.*: i. m. (36. jz.) 232. „E principi dirieto a due a due / E poi baron marchesi e cavalieri, / Donzell, conti, ragazzi e scudieri.”

42 Uo. 232.

43 Luccai szentek és relikviák a 15. században: San Frediano, Santa Zita és Volto Santo di Lucca.

nyilvános bemutatására az *occursus* részeként más alkalommal is találunk példát, igaz, Zsigmond bevonulásai közül először Luccában tesznek róla említést.⁴⁴ Szerencsére egy későbbi krónikás – Giuseppe Civitale – is megörökítette Zsigmond luccai napjait. Beszámolójában felfedezhetünk jó néhány olyan elemet, amit Alessandro da Barga költeményében is megtalálhatunk. A császár a történetíró szerint is szombaton – 1432. május 31-én – két óra tájban érkezett a városba németek és magyarok kíséretében. Amikor az előkelők meglátták, hogy a király a kapuhoz közeledik, kimentek elé. Élükön Niccolò Stregghi és az *Anziani della Repubblica* hat tagja (Pietro Alberti, Niccolò Nucci, Banduccio Trenta, Urbano Parenzi és Castel Castiglioni)⁴⁵ haladtak. Zsigmond a *via della Freddana*n vonult be a városba, majd a *Monsanquilit* érintve a San Donato- (Vecchio-) kapu felé fordult, ahol a város egyházi emberei vártak rá ünnepi díszben, Lucca valamennyi zászlóját hordozva. A polgárok selyem- és skarlát ruhákat viseltek, közöttük gyerekek – nagyjából egyforma öltözetben – a város címerével díszített zászlókat tartottak a kezükben, és Zsigmondnak címzett verseket énekeltek.⁴⁶

A luccai bevonulásról nemcsak e két elbeszélő forrás maradt fenn, hanem tudósít róla egy 1432. július 14-én írt levél is, melyben az oly vonzó családnévvvel bíró Bartolomeo Martini luccai nemes számol be Zsigmond megérkezéséről az éppen Poroszországban tartózkodó testvérének, Giovanninak.⁴⁷ E szerint az uralkodó május utolsó napján a *via Freddana* útvonalon vonult be 700 lovas kíséretében Luccába.⁴⁸ A levél írójának feltűnt, hogy a kíséret nagyobb része német és magyar bárókból és urakból állt. Bartolomeo Martini ízlése szerint valamennyien merészek és daliások voltak. A város vezetői (*anziani*) valamennyi polgárral Luccát a San Donato- (Vecchio-) kapun át elhagyva, a Serchio folyó partjához vonultak. Itt voltak a klerikusok is és a környék valamennyi 10 és 12 év közti, fehér ruhába öltöztetett gyermeke, akik a kezükben olajfaágakat tartottak. Továbbá ide érkeztek a város lovas- és gyalogos katonái is. Miután Zsigmond átkelt a folyón, a város vezetői átadták neki Lucca kulcsait és egy szép beszéddel is köszöntötték. Ezután mindenki hangos „Éljen a császár és a birodalom!” kiáltással üdvözölte az uralkodót, aki visszaadta a kulcsokat és kijelentette: a városlakók hosszú idő óta megtartották Lucca szabadságát, és azt akarja, hogy ez így is maradjon. A második fázisra vonatkozó forrásokból egy új elemet ismerhettünk meg, mint a bevonulások fontos attribútumát, a kulcsok át- és visszaadását. Ez arra utal, hogy a fogadó fél behódol az érkezőnek, aki pedig átveszi, majd visszaadja a kulcsokat, amivel azt fejezi ki, hogy a hódolatot elfogadja, de tiszteletben tartja a város szabadságát. A források-

44 Schenk, G. J.: Zeremoniell und Politik i. m. (1. jz.) 329–335.

45 Csak öt nevet ad meg a felsorolás.

46 *Giuseppe Civitale*: *Historie di Lucca*. II. A cura di Mario F. Leonardi. Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, Roma, 1998. (*Rerum Italicarum Scriptores Recentiores* 1.) 314. – A szerző 1511-ben született Luccában, munkáját 1572-ben írta meg, két évvel később meg is halt.

47 *Sesti, G.*: i. m. (36. jz.) No. 35.

48 A „*via della Freddana*” az északi részen csatlakozik be a városba. San Martino di Freddana 15 kilométer távolságra fekszik Luccától.

ból úgy tűnik, hogy az uralkodó a baldachin alatt lovon és nem gyalog haladt. Új elemnek számít az *occursus* esetében a gyermekek jelenléte is a fogadók között.⁴⁹

Luccában a bevonulást (*ingressus*) és az ünnepi felvonulást a városban (*processio*), valamint az utolsó fázist, a szállásra vonulást nagyon nehéz szétválasztani. A főtemplom meglátogatására (*offertorium*) az első nap nem került sor. Giuseppe Civitale szerint Zsigmond „jóságos ábrázattal” (*benigna cera*) érkezett, és a Palazzo degli Anzianiban kapott szállást. (A palotát nemrégén újították fel.) Az uralkodó tiszteletére szőnyegekkel, valamint nagyon finom selyemdrapériákkal díszítették a falakat.⁵⁰ A királyi kíséret vezetőit is itt helyezték el. A többi úr, többségükben németek, a város legelőkelőbb házaiban kaptak szállást. Zsigmond a bevonuláskor lovon ült, a folyótól a palotáig egy baldachin alatt vonult, amit a város legelőkelőbb emberei tartottak (*primi gentilhomini di questa terra*).⁵¹

Bartolomeo Martini leveléből a fent említett szakaszokról azt tudhatjuk meg, hogy az uralkodó a városba egy nagy, arannyal átszőtt selyembaldachin alatt vonult be, amit hat előkelő vitt. Körülötte a város vezetői és Zsigmond legfontosabb bárói mentek. Előttük és utánuk a nemesek vonultak. A folyótól indulva a menet élén a fent említett gyerekek hármásával haladtak, akik a *Benedictus qui venit in nomine Domini* himnuszt énekelték, míg az őket követő egyháziak a *Te Deum laudamus*.⁵² Zsigmond előtt és után fegyvereseit és íjászeit vélte felismerni a levél írója, akik alakzatban jöttek. Az uralkodó a baldachin alatt a San Donato- (Vecchio-) kapun lépett be a városba, ahol folyamatosan azt kiáltozták, hogy „Éljen a császár!”⁵³ Luccát virágokkal díszítették fel az uralkodó tiszteletére, és Zsigmond a polgárok üdvözlése mellett a szállására vonult, abba a palotába, amit Paolo Giungi építtetett.⁵⁴ Ha ránézünk Lucca térképére, jól látszik, hogy a San Donato- (Vecchio-) kapu – ahol Zsigmond bevonult – és az uralkodó szállása (Palazzo Giungi) jelentős távolságra van egymástól. Ez azt jelenti, hogy a *processio* során gyakorlatilag végiglovagolt a városon és fogadta a polgárok üdvözlését közel egy kilométeren át.

Luccában elsősorban a „ceremoniális-reprezentatív” bevonulás dominált, elenyésző politikai aspektusokkal. Már Zsigmond megérkezése előtt lehetett tudni, hogy az uralkodó huzamosabb ideig fog a városban időzni, elsősorban a rendszeres firenzei támadások miatt. Mivel a polgároknak elegendő idő állt a rendelkezésükre, mert Zsigmond nem „menetből” érkezett, és nem is gyorsan távozott, ural-

49 A fiatal fiúk és a nők jelenlétére számos példát ismerünk a Zsigmond-korból a birodalmi bevonulásokból is, ld. *Schenk, G. J.*: Zeremoniell und Politik i. m. (1. jz.) 342–345.

50 Ezt tekinthetjük a szűken értelmezett előkészítésnek is.

51 *Civitale, G.*: i. m. (46. jz.) 314.

52 Az uralkodói fogadások liturgiájára és zenéjére, ld. *Drabek, A. M.*: i. m. (2. jz.) 44–52., valamint *Ernst Hartwig Kantorowicz*: The „Kings’s Advent” and the enigmatic panels in the door of Santa Sabina. In: *Uő*: Selected Studies. Augustin, Locust Valley–New York, 1965. 43–58. (a cikk először 1944-ben jelent meg), továbbá *Jörg Bölling*: Musicae Utilitas. Zur Bedeutung der Musik im Adventus-Zeremoniell der Vormoderne. In: *Adventus* i. m. (2. jz.) 229–266.

53 A tanulmány terjedelmi korlátai miatt eltekintenek a Zsigmondot dicséző jelzők felsorolásától. Bartolomeo Martini nem fukarkodott velük.

54 Paolo Giungi (1376–1432) Lucca egykori ura (1400–1430).

kodóhoz méltó fogadtatást tudtak számára szervezni. Lucca ráadásul megfelelő gazdasági erővel is rendelkezett, és valljuk be, a pénz akár segíteni is tud, hogy egy ünnep (bevonulás) felejthetetlené váljon mindkét félnek. Zsigmondnak azért, mert apja nyomdokain haladva érkezett a városba, a polgároknak pedig azért, mert ritkán vetődik arra egy német király és leendő német-római császár. Utoljára erre 63 éve volt példa.⁵⁵

Siena⁵⁶

1432. július 12-én 17 órakor nem mindennapi élményben volt része azoknak a sienai polgároknak, akik időt szakítottak arra, hogy végignézzék Zsigmond bevonulását.⁵⁷ A magyar elbeszélő és okleveles forrásokon felnövő historikusnak nem kis kihívás az események rekonstruálása, mivel ezúttal, ellentétben Magyarországgal, nem a krónikák és a dokumentumok hiányával, hanem azok bőségével kell megküzdenie. A király sienai napjairól egy majdnem kortárs (Tommaso Fecini), egy 16. (Sigismondo Tizio) és egy 17. századi (Giogurta Tommasi) történetíró munkája is beszámol. A szóbeli és egyéb hagyományok mellett mindhárman használtak okleveleket is. Erre az a legjobb bizonyíték, hogy a sienai levéltárban található bejegyzések tartalma sok esetben megegyezik a fent említett historikusok leírásával.

A megérkezést politikai szempontból itt is jól előkészítették.⁵⁸ A sienai követek már Milánóban találkozhattak Zsigmonddal. Itt Beltrame Mignanelli orientalista, aki majd a firenzei zsinaton fog tolmácsolni, és Memmo degli Agazzari kanonok képviselték a várost.⁵⁹ A két diplomatát 1432 elején Piacenzában is az uralkodó mellett találjuk.⁶⁰ A lombardiai városban Zsigmond már február elején

55 IV. Károly következő itáliai útjait ismerjük: 1331, 1333, 1336, 1337, 1340–1341, 1347, 1354–1355, 1368–1369. Zsigmond apja nyolc alkalommal járt Luccában, ld. *Ellen Widder*. Itinerar und Politik. Studien zur Reiseherrschaft Karls IV. südlich der Alpen. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1993. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 10.) 389–472.

56 Zsigmond Sienában 1432. július 12. és 1433. április 25. között tartózkodott, ld. Archivio di Stato di Siena, Consiglio Generale I. Deliberazioni 217. k. fol. 25r, 47r.

57 Archivio di Stato di Siena, Consiglio Generale I. Deliberazioni 217. k. fol. 25r (az 1432. aug. 20-i tanácsülésről készült bejegyzés szövege felett jegyezték be a megérkezés dátumát és idejét), valamint Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 16v (1432. júl. 12.). Az oldal tetején: „Die sabbati duodecima Iulii, qua imperator intravit circa horam nonam.”

58 A sienai politikai előkészületekről bővebben: *E. Kovács Péter*: Zsigmond király Sienában. (Megjelenés alatt.)

59 *Petra Pertici*: Uno sguardo in avanti: il soggiorno di Sigismondo di Lussemburgo e le ultime manifestazioni di ghibellinissimo a Siena. In: Fedeltà ghibellina. Affari guelfi. Saggi e riletture intorno alla storia di Siena fra Due e Trecento. A cura di Gabriella Piccinni. Pacini, Ospedaletto, 2008. (Dentro il Medioevo. Temi e ricerche di storia economica e sociale 3/2.) 623.

60 *Giogurta Tommasi*: Dell'istorie di Siena. Deca seconda. Vol I. Libri I–III. (1355–1444) Introduzione, trascrizione e indice dei nomi a cura di Mario De Gregorio. Accademia Senese degli Intronati, Siena, 2002. 375., valamint *Vincenzo Buonsignori*: Storia della Repubblica di Siena. I. Siena, 1856. 16.

jelezte: gyorsan szeretne Sienába érní.⁶¹ Giogurta Tommasi szerint a jó hangulatú tárgyalás eredményeként a fent említett diplomaták mellé Zsigmond emberei közül kettőt választottak ki azért, hogy Sienába menjenek, és demonstrálják a város felé a király jóindulatát.⁶² Az uralkodó is folyamatosan levelezett Sienával. 1432 júniusának elején arról írt, hogy május 31-én megérkezett Luccába, egyúttal gyalogos és lovas segédcsoportokat is kért, mivel ellenséges területeken vonul majd át.⁶³ Két nap múlva a fenti okra hivatkozva újból megismételte e kívánságát, és azt is megtudjuk, hogy milánói csapatok is kísérték a királyt.⁶⁴ A sürgető leveleknek még nincsen vége. Más alkalommal Zsigmond azért kért segélycsapatokat, mert a firenzeiek támadják az úton.⁶⁵

Luccában is érthető módon hamar megjelentek a sienai követek. Először Giovanni da Massa, majd később a város püspöke, Carlo Agnolino, aki már 1413-ban követként járt Zsigmondnál (és ott lesz a római koronázáson is), valamint Pietro d'Antonio Micheli és Battista Belante képviselték a várost.⁶⁶ Jól látszik, arra törekedtek, hogy Zsigmond közelében mindig legyen valaki, aki érdemben be tud számolni az aktuális helyzetről. A király három diplomatája (Mihály fia Benedek székesfehérvári prépost, Nicolaus Stock *decretorum doctor* és Riesenbergi János) – útban IV. Jenő pápához – március elején jártak Sienában. Ők már ekkor tudták a sienaiakkal, hogy az uralkodó és kísérete szállásra és ellátásra is igényt tart. A hónap harmadik napjára összehívott *Consiglio del Popolo* ülésén a követek megkapták a város hozzájárulását, egyben azt is megtudhatták, hogy hol tartanak a város vezetői Zsigmond érkezésének előkészítésében.⁶⁷ A fent említett királyi diplomatákkal valószínűleg 1432. május 5-én közölték, amikor azok Rómából visszatérve újból megálltak a városban. Biztos ami biztos, Siena négy polgárát is elküldte hozzájuk kitudakolni: mi is a pápa elvárása a várossal szemben.⁶⁸ Amíg a sienai követek az uralkodó mellett próbáltak értékelhető információkat gyűjteni, addig a városban gőzerővel dolgoztak azon, hogy Zsigmondot és kíséretét megfelelő ellátásban részesíthessék. Annak a 18 tagú bizottságnak, amelyet azért választottak, hogy szervezzék Zsigmond sienai életét, az első jelentős és írásban

61 DRTA X. 205. sz. (1432. febr. 5., Piacenza: Zsigmond király levele a városhoz).

62 *Tommasi, G.*: i. m. (60. jz.) 375.

63 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 1926. k. 4. sz. (1432. jún. 3., Lucca: Zsigmond király levele a városhoz). Hivatkozik rá: DRTA X. 209. sz.

64 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 1926. k. 7. sz. (1432. jún. 5., Lucca: Zsigmond király levele a városhoz). Hivatkozik rá: DRTA X. 210. sz.

65 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 1926. k. 15. sz. (1432. jún. 5., Lucca: Zsigmond király levele a városhoz).

66 A püspökre ld. *Pertici, P.*: i. m. (59. jz.) 640., valamint *Galgano de Bichi*: *Imbasciatori e commissarii inviati in diversi tempi dalla Repubblica e città di Siena. 1725. 342–343.* – A három követ szintén Zsigmonddal tartott Sienába. Az biztos, hogy Torriban együtt voltak (DRTA X. 280.). Giovanni da Massa javasolta azt az utat, amelyen Zsigmond és kísérete a városba vonult, ld. Archivio di Stato di Siena, Concistorio 1926. k. 43. sz. (1432. júl. 7., Peccioli: Zsigmond király levele a városhoz), valamint DRTA X. 213. sz.

67 Ekkor még azt gondolták, hogy erre még május közepe előtt egy kis idővel sor is kerülhet.

68 DRTA X. 292.

is megmaradt határozatát 1432. május 12-ről ismerjük.⁶⁹ Többek között azt is felajánlották az uralkodónak, hogy kiválasztanak 24 tiszteletreméltó polgárt, akiknek nagyobb része tanult (*litterati*) lesz. Feladatuk Zsigmond és embereinek a kísérése volt, elsősorban a misékre, de minden más olyan helyre is, amit azok meg akartak látogatni.⁷⁰ Dicséretükre legyen mondva – ily gyakorlatiasságot látván –, hogy a királyt ekkor még csak hírből ismerték. Könnyen rávágthatnánk, hogy a *litteratit* egyszerű tolmácsok és idegenvezetők voltak. Ezt a verziót természetesen nem lehet kizárni, de megkockázatom, hogy a köztudottan művelt Zsigmond mellé nem lehetett akárkit küldeni. Érdekes módon nem a város vezetői vállalkoztak erre a feladatra – tudjuk be bokros teendőiknek, és ne nyelvi és szakmai felkészületlenségüknek –, hanem „értelmiségieket” delegáltak maguk helyett. A kísérő polgárok bizonyára szót értettek a magyar urakkal is, akik közül többen is beszélhettek latinul. Erre utal Filippo Maria Visconti milánói herceg egyik megjegyzése, aki azt írta, hogy tudnak latinul, és így tolmács útján tudnak velük kommunikálni.⁷¹ A király érkezése előtt egy héttel a *Concistorio* és a „tizennyolcak” közös határozatban rendelte el, hogy Zsigmondnak és kíséretének az elhelyezésére Sienában elegendő szoba legyen, mégpedig úgy, hogy ebből vita ne keletkezzék. Voltak olyanok is, akiket a városon kívül akartak elhelyezni.⁷² Természetesen az uralkodó emberei sem maradhattak ki a szervezésből. Tommaso Fecini szerint Sienába először Tal-lóci Matkó és emberei érkeztek meg 1432. június 5-én.⁷³ Minden bizonnyal az elő-készületeket ellenőrizhették. A krónikás szerint Zsigmond bevonulása előtt négy nappal újabb csapat – Hédervári Lőrinc 300 lovassal – vonult be a San Marco kapun. Feladatuk a szálláshelyek elrendezése volt.⁷⁴

Zsigmondot Sienában a város vezetői és a polgárok nagy számban a falakon kívül található Santa Petronilla ferences apácakolostornál várták.⁷⁵ A találkozáson (*occursus*) ott volt a város priora (Giovanni Pini), a *capitano del popolo* (Giovanni de' nobili del Coton) és még sokan mások, így Tommaso Docci is, aki már ekkor jó hírű jogtudósna számított.⁷⁶ Rajtuk kívül még Carlo Angelini, a város

69 Uo. 208. sz. (1432. máj. 12., Siena: a „tizennyolcak” határozata a sienai követeknek.)

70 Uo.

71 Gli atti i. m. (9. jz.) (1431. júl. 30., Cusago: a milánói herceg levele Gaspare Viscontihez, Franchino da Castiglionihez és Lancelotto Crottihoz). Tamási László udvarmesterre és Hédervári Lőrinc lovászmesterre utalhat, akik követségben jártak nála. Ha tovább gondoljuk a dolgot, akkor viszont arra a következtetésre juthatunk, hogy a milánói herceg emberei nem lehettek a latin nyelv bajnokai.

72 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 7v (1432. júl. 5.), valamint DRTA X. 351–352.

73 Cronache Senesi a cura di Alessandro Lisini e Fabio Iacometti. Zanichelli, Bologna, 1931. (Rerum Italicarum Scriptores. XV. 6.) Ebben: Cronaca Senese di Tommaso Fecini (1431–1471) (= Fecini) 843. – Számomra kicsit korainak tűnik, azt gondolom, hogy elírás. Július 5. lehet a reális dátum. Feladatuk Tommaso Fecini szerint a szállás előkészítése volt.

74 Uo. 844.

75 Uo., valamint Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 16v (1432. júl. 12.). Zsigmond a Porta Camollia kapun lépett be a városba.

76 *Tommasi, G.*: i. m. (60. jz.) 383. Giovanni Pini prior és Tommaso Docci jelenlétére ld. Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 16v (1432. júl. 12.).

püspöke, Pietro Antonio és Battista Bellante nevét ismerjük.⁷⁷ A király, emberei gyűrűjében, ötven zászlótartó (*mazzieri*) kíséretében egy baldachinnal (*padiglione*) a feje felett érkezett meg Sienába.⁷⁸ Giugurta Tommasi úgy tudja, hogy ez utóbbit a város bocsátotta Zsigmond rendelkezésére.⁷⁹ Az építményt a birodalom és a milánói herceg címerai díszítették.⁸⁰ A baldachin előkészítését az első fázis (*adventus*) részének tekinthetjük, hasonlóan ahhoz, amikor a Palazzo Publico homlokzatára felfestették Zsigmond címerét.⁸¹ Egy másik címerről is tudunk. Ezt már 1431 tavaszán készítette a *Concistorio* valamelyik írnoke, aki egy sást – a Német-római Birodalom címerét – rajzolt az egyik regisztrum borítójának a belső oldalára.⁸² A következő kötetben pedig egy érdekes ábrázolást láthatunk minden bizonnyal Zsigmondról.⁸³ Petra Pertici szerint „tipikus figurát magyar hajjal, szakállal, rendezetlen csimbókos hajjal és fejedelmi homlokkal”. A képet talán Giusa di Frosino festő készíthette, akit ebben a két hónapban (április–május) a priorok között találunk.⁸⁴ A vázlat kicsit elnagyolt, de az adat olyan érdekes, hogy kis jóindulattal nyugodtan tekintsük az *adventus* részének. Fecini leírása alapján Gerrit Jasper Schenk azt gondolja, hogy a bevonuláskor használt baldachin hasonló lehetett ahhoz, amit Simone Martini festett a Palazzo Publico egyik termében (Sala del Mappamondo) 1311 után és 1321-ben a *Maestà* című képen.⁸⁵

Siena előkelőit, akik három, csomóban magukkal hozták a kapuk kulcsait mindhárom városrészből, három bársonyruhába öltözött férfi követte. Giovanni di Mino Cicerchia Zsigmond zászlaját, Guidoccio de Gionta a milánói herceget, míg Giovanata Luti a városét tartotta a kezében.⁸⁶ Mögöttük – ezt újból Tommasi írja – a fejükön olívaágakból készült koronát viselő fiatal nemesek csapata vonult.⁸⁷ Kis idő múlva megérkezett az uralkodó. Ekkor mindenki letérdelt, és Zsigmond megáldotta őket, majd amikor felálltak, átadták a kulcsokat. A király átvette, majd megcsókolta, és végül visszaadta azokat, Tommaso Fecini szerint a következő szavak kíséretében: „Ti magatok vagytok őrei a városotoknak.”⁸⁸ Tommaso Docci

77 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 16v (1432. júl. 12.).

78 Fecini 844.

79 *Tommasi, G.*: i. m. (60. jz.) 382.

80 Fecini 844.

81 *Ubaldo Morandi*: Documenti. In: Palazzo Publico di Siena. Vicende costruttive e decorazione. A cura di Cesare Brandi. Siena, 1983. 426. – A festést 1432. július 9-én rendelték el.

82 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 391 k.

83 Uo. 392 k. fol. 1r.

84 *Pertici, P.*: i. m. (59. jz.) 641.

85 *Schenk, G. J.*: Der Einzug des Herrschers i. m. (3. jz.) 60–61.

86 Fecini 844. – A kulcsok átadására ld. Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 16v (1432. júl. 12.).

87 *Tommasi, G.*: i. m. (60. jz.) 382.

88 Fecini 844. – Egy bejegyzés szerint Zsigmond a kulcsok átadásakor ezt mondta: „Ego committo vobis eas.” Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 16v (1432. júl. 12.).

ekkor mondhatta el köszöntőbeszédét.⁸⁹ A beszéd szövegét nem ismerjük, de bizonyosan a „Dicsérni jöttem Caesart, nem temetni” lehetett az oráció vezérgondolata.

Hasonlóan Luccához, a bevonulások következő két fázisa (*ingressus* és *processio*) itt is összemosódnak, és Sienában sincs tudomásunk a főtemplom azonnali meglátogatásáról. A menet, miután átlépte a kaput, a Santa Marta egyháza felé vette az irányt.⁹⁰ A Szent Ágoston reguláját követő apácakolostort a 14. század elején alapították, feladata az özvegyek befogadása volt. Zsigmond a baldachin alatt lovagolt, mellette találjuk „Nagy Miklóst” (*Nicolò Grande*), aki mindig a király mellett gyalogolt, és olyan magas volt állva, mint a lovon ülő uralkodó.⁹¹ Személyében végre név szerint is megismerhettük az első magyar személyi testőrt. Giugurta Tommasi tudni véli, hogy a hatalmas termetű férfi vezette az uralkodó száz magyar íjászból és 500 puskásból álló testőrségét.⁹² Fecini azt is leírta, hogy hányan tartoztak a király kíséretéhez. 1532 embert számolt össze, és szerencsénkire néhány esetben nemcsak a lovasok számát, hanem a nevüket is megadja.⁹³ Rajtuk kívül másokról is említést tett: nemesekről (*capi*), mesteremberekről (*maestri*), tisztviselőkről (*ministri*). A Zsigmond körüli személyzet is a városba érkezett. A feldíszített utcákon minden sarkon egy pajzs állt, ezekre a Német-római Birodalom, a milánói herceg és a város címereit festették. Ezt is az *adventus* részének tekinthetjük. Este örömtüzeket gyújtottak, megszólaltak a harangok, és mindenki ünnepelt.⁹⁴

Aeneas Silvius Piccolomini jóvoltából azt is tudjuk, hogy Zsigmond hol lakott a városban. A királynak a fent említett Santa Marta-konvent mellett készítettek elő szálláshelyül egy palotát, abban az utcában, amelyik a Porta dei Tufi felé vezet.⁹⁵ Siena amúgy nem szűkölködött a szálláshelyekben. A 14–15. században a Terzo di Camollia városrészben 22, a Terzo di Cittában 7, míg a Terzo di San Martinóban 16 szálloda (*albergo*) működött, és további hatról is tudomásunk van, de ezek pontos helyét nem ismerjük.⁹⁶ Hasonlóan Luccához, a kapu, ahol Zsigmond bevonult (Porta Camollia) és az uralkodó szállása (a Santa Marta-konvent mellett) között jelentős távolság volt – 1,6–1,8 kilométer –, mivel a palotát a város túlsó részén ta-

89 Tommasi, G.: i. m. (60. jz.) 383., valamint Archivio di Stato di Siena, Concistorio 399. k. fol. 16v (1432. júl. 12.). – Tommaso Doccit az első, míg Pietro de' Peccit a második helyen jelölték ki még néhány nappal a bevonulás előtt a beszédek elmondására, ld. uo. fol. 6v (1432. júl. 4.).

90 Fecini – Siena három „terzo”-ból állt (Terzo di Camollia, Terzo di Città, Terzo di San Martino).

91 Fecini 844.

92 Tommasi, G.: i. m. (60. jz.) 383. – A szerző 100 íjászról és 500 puskásról írt szavait érdemes erős kritikával kezelni. Tommasi saját korának viszonyait vetítette vissza Zsigmondéba. Puskások természetesen nem szolgáltak a királyi testőrségben.

93 Fecini 844–845.

94 Uo.

95 Aeneae Sylvii de duobus amantibus historia. Recensevit, illustravit, emendavit Iosephus I. Dévay. Heisler, Bp., 1903. 4. Legújabbán ld. *Enikő Csukovits*: I due amanti (Il re Sigismondo e la sua corte a Siena). In: *Miscellanea di studi in onore di Mária Farkas*. A cura di Andrea Kollár. JATE Press, Szeged, 2006. 295–300.

96 *Maurizio Tuliani*: Osti, avventori e malandrini. Alberghi, locande e taverne a Siena e nel suo contado tra Trecento e Quattrocento. Protagon Ed. Toscani, Siena, 1994. 210–212.

lálhatjuk. A *processio* tehát itt is azt jelentette, hogy a király végigvonult a városon. Érdekességképpen megemlítem, hogy IV. Károly, aki 1355. március 23-án érkezett a városba, fiához hasonlóan a Porta Camollia felől jött. Ő a Salimbeni család palotájában lakott.⁹⁷ De 1452. február 7-én III. Frigyes is ezt a kaput választotta, és szálláshelyét a város neki is a Santa Marta-kolostornál jelölte ki.⁹⁸

Sienában két újabb elemmel gazdagodik tudásunk. A *fešta* és az *oratio* a bevonulások fontos részének számítottak, és ezekkel Zsigmond sienai megérkezésekor találkozunk is. A város vezetői itt is tudták, hogy az uralkodó hosszabb időre tervezi a látogatását, igaz, ilyen hosszúra álmukban sem gondoltak. Az elegendő idő és Siena gazdagsága pompás ünneplést tett lehetővé. Itt is egy „ceremoniális-reprezentatív” bevonulást láthatunk, a politikai célok nem domináltak, hiszen Zsigmond egy szövetséges városba lépett be, ahol csak azért maradt oly sokáig, mert rendeznie kellett a viszonyát Firenzével és IV. Jenő pápával. Leegyszerűsítve: az uralkodó azért jött Sienába (és valójában Luccába is), mert útba estek Róma felé, és a városok eltartották őt és kíséretét is.

Viterbo⁹⁹

Zsigmond viterbói napjairól nagyon keveset tudunk. Egyes források szerint a koronázásra nem Rómában került volna sor, hanem IV. Jenő és Zsigmond Viterbóban találkoztak volna, és a város krónikái szerint is itt történt az ünnepélyes aktus (*partito de Siena per venire a incoronarsi a Viterbo*).¹⁰⁰ Ez utóbbi feltevést azonban nyugodtan felejtjük is el, és tudjuk be a városi történetírók erős lokálpatriotizmusának. Ellenben a viterbói megbeszélés valóban a tervek között szerepelt, és a sienai követek már jóval április 7-e előtt tudták Jordanus de Ursinus (Orsini) kardinálistól,¹⁰¹ hogy IV. Jenő a koronázást megelőzően a városban szeretne tárgyalni a császárral.¹⁰² A viterbói találkozó az áprilisi megegyezés szövegébe is bekerült: ennek értelmében Zsigmondnak a fenti hónapban már a városban kellett

97 Tommasi, G.: i. m. (60. jz.) 338. – Emil Werunsky szerint a „palazo de Salimbeni, nel palazo grande del mezzo” kifejezés egy hibás olvasat eredménye, a helyes a „piazza grande del mezzo”, tehát a Piazza del Campo (Emil Werunsky: Der erste Römerzug Kaiser Karl IV. [1354–1355]. Wagner, Innsbruck, 1878. 154.). Ez nem valószínű. A Salimbeni család palotájának ismerjük a helyét, ld. Schenk, G. J.: Der Einzug des Herrschers i. m. (3. jz.) 103.

98 Fecini 863.; Sigismondo Tizio: Historiae Senenses. Volume III. Tomo IV. A cura di Petra Pertici. Istituto Storico Italiano per l’Età Moderna e Contemporanea, Roma, 1998. (Rerum Italicarum scriptores recentiores 15.) 285–287.

99 Zsigmond Viterbóban 1433. május 8. és 1433. május 11. között tartózkodott, ld. DRTA X. 720.; Ignazio Ciampi: Cronache e statuti della città di Viterbo. Cellini, Firenze, 1872. 125.

100 Uo. 123.

101 Episcopus cardinalis (Sabinensis).

102 DRTA X. 451. sz. (1433. márc. 30., Róma: Carlo d’Agnolino sienai püspök és Bartolomeo de Agazaria sienai követek levele városukhoz), valamint Archivio di Stato di Siena, Concistorio 1929. k. 20. sz. (1433. ápr. 5., Róma: Carlo d’Agnolino sienai püspök és Bartolomeo de Agazaria sienai követek levele városukhoz), kiadása: DRTA X. 452. sz.

volna tartózkodnia.¹⁰³ IV. Jenő húsvét utánra (április 12–13.) tervezte az utat, nemcsak az egyeztetésekre tekintettel, hanem mert nagy szüksége lett volna a közeli fürdőkre erős köszvénye miatt.¹⁰⁴

Az előkészületek Róma részéről időben megtörténtek. A pápai udvarban azzal bízták meg Cyno de Lombardo pisai kanonokot, a Camera Apostolica jegyzőjét, hogy négy lovassal és három familiárisával Viterbóba menjen, majd készítse elő a pápa, a kardinálisok, valamint a többi küldött szállását.¹⁰⁵ A velencei Buongiovanini Minocti pedig a Camera Apostolica bútorait szállította a városba.¹⁰⁶ Zsigmond is be akarta tartani ígéretét. 1433. április 15-én azt írta Sienából a Hašek von Waldsteinnek és Budweis városának küldött levelében, hogy Viterbóba vonul, onnét pedig Rómába fog menni.¹⁰⁷ Az uralkodó Hédervári Lőrinc lovászmestert küldte előre, hogy megvárja a pápát, de IV. Jenő nem érkezett meg, állítólag azért, mert Paolo Colonna lebeszélte az utazásról.¹⁰⁸ Május elején csak „Orsino” (Jordanus de Ursinus) és „De’ Conti” (Lucidus de Comite) kardinálisokat találták a városban.¹⁰⁹

A pápa végül is nem jelent meg Viterbóban, ahová Zsigmond május 8-án érkezett meg. Az uralkodót a kapu előtt számos egyházi és világi előkelőség fogadta. A város püspöke (Iohannes Cicchini) először megcsókolt egy ezüstműből készült keresztet, majd tömjént füstölt és szenteltvizet hintett szét. Ezután csókolta arcon a császárt, akivel együtt ment a városlakók köszöntésére. Zsigmond egy díszes baldachin alatt vonult be a Santa Lucia kapun,¹¹⁰ és a San Francesco-konventben töltött el három napot.¹¹¹ A baldachinról azt tudjuk, hogy arannyal átszőtt selyem borította.¹¹² Zsigmondot Orsini kardinális köszöntötte.¹¹³ Az uralkodót itt is a falon kívül fogadták, és úgy tűnik, hogy a városlakók a San Francesco-konvent környékén köszönthették, ahol Zsigmondot elszállásolták. Mivel a kapu és a szállás kö-

103 DRTA X. 449. sz. (1430. ápr. 7.: *rex Sigismundus per totum mensem presentem aprilis veniet Viterbum*). – Koronázása előtt IV. Károly is elment a városba, ahol V. Orbán pápával találkozott (1368. okt. 17.).

104 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 1929. k. 20. sz. (1433. ápr. 5., Róma: Carlo d’Agnolino sienai püspök és Bartolomeo de Agazaria sienai követek levele városukhoz), kiadása: DRTA X. 452. sz.

105 1433. ápr. 24.: *ad preparandum mansionem pro dicto nostro pape et dominis cardinalibus et aliis deputatis* – Archivio Segreto Vaticano, Camera Apostolica, Introitus et exitus 390. fol. 89r (A 393. fol. 85r oldalon megismétlik a bejegyzést. Az adat megtalálható még: Archivio di Stato di Roma, Camerale I. 827. fol. 144v).

106 1433. ápr. 26.: *ad conducendum certas armaturas pertinentias ad cameram apostolicam* – Archivio Segreto Vaticano, Camera Apostolica, Introitus et exitus 390. fol. 89r (A 393. fol. 85r oldalon megismétlik a bejegyzést.)

107 DRTA X. 463. sz. (1433. ápr. 15., Siena: Zsigmond oklevele).

108 *Ciampi, I.*: i. m. (99. jz.) 123. – Véleményem szerint Paolo Colonna zsoldosvezérről lehet szó.

109 *Diaconus cardinalis (Sanctae Mariae in Cosmedin)*.

110 *Ma Porta Fiorentina a neve*.

111 *Ma Basilica di San Francesco alla Rocca a neve*.

112 *Ciampi, I.*: i. m. (99. jz.) 55., 124. – A viterbói krónikát hárman írták. 1450-g Francesco d’Andrea, majd – 1476-ig – Nicolò della Tuccia. A szöveget 1479 végéig Giovanni di Iuzzo egészítette ki.

113 Archivio di Stato di Siena, Concistorio 1929. k. (1433. máj. 11., Viterbo: Giovanni da Massa levele a városhoz). – Ő is megerősíti, hogy Zsigmond május 8-án érkezett a városba.

zötti távolság hatszáz méter csupán, ezért úgy gondolom, hogy a király nem vonult végig a városon, csupán a városon kívül fogadhatta az érdeklődők üdvözlését. A viterbói bevonulás nem sok újdonságot hordoz magában. A pápai állam fennhatósága alá tartozó kisvárosban Zsigmond csak politikai okok miatt állt meg. Menetből érkezett, és csak azért maradt három éjszakát, mert abban bízott, hogy IV. Jenő is megjelenik.¹¹⁴ Valószínűleg ekkor még Viterbo vezetői is erre számítottak. Az ünnepélyes fogadtatásnak a tárgyalásokhoz semmi köze nem volt, az uralkodónak rangja miatt járt ki az ünneplés.

Róma¹¹⁵

Zsigmond életében az egyik legfontosabb pillanatnak számított a római bevonulás, hiszen ekkor már tudta, csak napok választják el a császárválasztástól. Az ünnepélyes aktust hosszas diplomáciai tárgyalások előzték meg, mert a birodalom első embere és IV. Jenő pápa viszonya a bázeli zsinat összehívása miatt egyre feszültebbé vált.¹¹⁶ 1433 tavaszára azonban a két félnek sikerült megegyeznie. Zsigmond, aki már hosszú hónapok óta Itáliában tartózkodott, megkapta a pápa hozzájárulását, és Rómába vonult. Paolo di Benedetto di Cola szerint, aki a legmegbízhatóbb korabeli római krónikásnak számít, a pápai konzisztóriumban 1433. április 7-én hirdették ki a békét IV. Jenő és Zsigmond között, és ezt a várossal is közölték.¹¹⁷ A kor egy másik római krónikása, Stefano Infessura azt is megemlítette, hogy mindez a nagyhét keddjén történt. Ekkor megszólaltak a trombiták, továbbá hatalmas ünneplésről is beszámolt.¹¹⁸ A megegyezést és a kihirdetést követő ünnepekről Gimignano Inghirami is írt, aki 1433-ban IV. Jenő szolgálatában állt, a pápai kúria központi bíróságának (*Rota*) a dékánjaként foglalkoztatták. (Zsigmondot akár már Konstanzbán is láthatta, hiszen jelen volt a zsinat megnyitásakor.) Véleményem szerint munkája a legmegbízhatóbb elbeszélő forrás Zsigmond római napjainak rekonstruálásához, hiszen számos alkalommal személyesen is jelen volt az ünnepeken. Visszaemlékezése alapján a császári követekkel a bíborosi gyűlés (*consistorium generale*) ülésén egyeztek meg. Inghirami megjegyzi, Zsigmond emberei ekkor már megfelelő felhatalmazással rendelkeztek uruktól, hogy letegyék a

114 Koronázása előtt IV. Károly is elment Viterbóba, ahol 1368. október 17-én V. Orbán pápával találkozott.

115 Zsigmond Rómában 1433. május 21. és 1433. augusztus 13. között tartózkodott, ld. DRTA X. 413. sz.; *Cesare Guasti*: Ricordanze di Messer Gimignano Inghirami concernenti la Storia ecclesiastica e civile dal 1378 al 1452. Archivio Storico Italiano, Serie V. Tomo I. (1888). (= Inghirami) 48.

116 *Áldásy Antal*: Zsigmond király római császári koronázása. Századok 47. (1913) 481–501., 563–576.

117 II. „Memoriale” di Paolo di Benedetto di Cola dello Mastro del rione di Ponte. A cura di Francesco Isoldi. Città di Castello, 1909–1912. (Rerum Italicarum Scriptorum XXIV/2.) 86.

118 Diario della Città di Roma di Stefano Infessura sribaseno. A cura di Oreste Tommasini. Istituto storico italiano, Roma, 1890. (Fonti per la storia d'Italia. Pubblicate dall'Istituto Storico Italiano. Scrittori. Secolo XV.) 29.

hűségesküt a pápának. A követség tagjai (Kaspar Schlick és Tallóci Matkó) arra is ígéretet tettek, hogy ezt az uralkodó is meg fogja tenni. Cserébe arra kérték IV. Jenőt, kenje és szentelje fel, végül koronázza meg Zsigmondot.¹¹⁹

A király Viterbóból 1433. május 11-én indult tovább. Inghirami szerint a Ponte Galeira felől érkezett, és Jordanus de Ursinus (Orsini) kardinális vezetésével vonult Róma felé. (Lucidus de Comite néhány nappal korábban előrement, talán azzal a céllal, hogy mindenről beszámoljon IV. Jenőnek.)¹²⁰ Inghirami úgy tudja, hogy a király, mielőtt a városba ért, a Ponte Milvio előtt is megállt.¹²¹ Hogy miért nem a Via Aureliát választották, ha már eleve a Vatikánhoz akartak vonulni, és miért nyugatról kerültek meg Rómát, arra nem tudok elfogadható magyarázatot találni. Zsigmond mindenesetre a Ponte Milvio mellett döntött, így ez lett a bevonulás kiindulópontja. Az uralkodó május 21-én lépett a városba, de az *ingressusról* beszéljen Poggio Bracciolini.¹²² A korszak neves humanistája szerint a csapat a Hadrianus császár emlékműve (*Castel Sant'Angelo*) melletti kapun vonult be. Az út mellett hatalmas tömeg kísérte figyelemmel a császári menetet. Először a szépszájú málhát csodálhatták meg, ezután jelentős létszámban nemesek érkeztek a városba, majd polgárok (*civis*) és a zarándokok (*peregrinus*), akik Róma határán kívül a leendő császár elé mentek, őket a különböző királyságok, fejedelemségek és népek követői követték. Bracciolini Poggiónak – és minden bizonnyal a kíváncsiskodóknak is – a görögök tetszetek a legjobban, mert szokatlan volt a ruhájuk, különös a fejfedőjük, továbbá sűrű haját és szakállt viseltek.¹²³ Ismerjük az áprilisban Rómában járt görög követeket: Markos Iagaris Palaiologos, Josaph és Demetrios Angelos Kleidas tartózkodtak ekkor Rómában.¹²⁴ Feltehetőleg róluk szól az a május legelején kelt bejegyzés, mely szerint a pápai kamarából 40 forintot utaltak ki számukra.¹²⁵ Azt, hogy Poggio Bracciolini őket látta vagy másokat, nem lehet eldönteni. A görögöket sok előkelő (*proceres*) követte, akik különböző helyekről erre az eseményre érkeztek, majd számos zenész, akik hangszerükön játszva vonultak. A kürtösök után azok a nemes ifjak következtek, akiket minden évben Róma 13 kerületéből válogattak ki – szám szerint nyolcat-nyolcat régióként –, feladatuk az ünnepélyek megszervezése és lebonyolítása volt (*ad celebrandos publicos ludos*).¹²⁶ Elképzelhető, hogy a bevonulás alatt Guillaume Dufay

119 ...et petierunt unctionem et consecrationem et diadem – Inghirami 45.

120 Uo.

121 Uo.

122 A bevonulás dátumára ld. uo., valamint DRTA X. 486. sz. (1433. máj. 30., Róma: Andrea Donato velencei követ levele), továbbá DRTA X. 493. sz. (1433. máj. 21., Róma: Iohann Niklosdorf regensburgi prépost levele). – Zsigmond is írt a jeles napról a bázeli zsinatnak, valamint: DRTA X. 413. sz. (1433. máj. 23., Róma).

123 *Poggio Bracciolini: Lettere*. I. A cura di Helene Harth. Olschi, Firenze, 1984. 119–125. (1433. jún. 4., Róma: Poggio Bracciolini levele Niccolò Niccoli firenzei polgárnak).

124 *Franz Dölger: Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453*. V. 1341–1453. Beck, München–Berlin, 1965. 3436 sz. (1433. tavasz).

125 Archivio di Stato di Roma, Introitus et exitus 393. fol. 86v (1433. máj. 9.).

126 *Bracciolini, P.*: i. m. (123. jz.) 119–125. (1433. jún. 4., Róma: Poggio Bracciolini levele Niccolò Niccoli firenzei polgárnak).

flamand zeneszerző (1397–1474) motettáját (*Supremum est mortalibus bonum*) is eljátszották.¹²⁷ Más forrásból tudjuk, hogy a fent említett fiatalok valóban 104-en voltak, és munkájukat kiválóan végezték. Megtervezték a látványt, megszervezték az ünnepi bevonulást, és lelkesen tapsoltak is Zsigmondnak. A dolognak csak anynyi szépséghibája volt, hogy mindezért pénzt kaptak, mégpedig 416 forintot.¹²⁸ Az ifjú nemesek selyemzászlókat tartottak a kezükben, és ruhájukon – véleményem szerint – régiójuk jelét viselték.¹²⁹ Úgyhogy Poggio Bracciolini egy zászlódobáló (*bandiatori*) csapatot láthatott. A város az *adventus* megszervezését illetően jelesen vizsgázott!

A fiatalokat Róma magisztrátusa követte, továbbá azok, akik a városban bármilyen tisztséget betöltöttek.¹³⁰ „Hivatali” öltözetüket viselték, némelyikük aranyozott ruhában vonult, és lovaikat is díszes takarók borították. A levél írója ezután egy gyalogos menetről beszél, melynek tagjai részint olívaágakat, részint – régi római szokás szerint – baltákat vittek.¹³¹ Ahogy a császároknál régen szokásban volt, ezután egy fiatal előkelő (*egregius*) fiú érkezett, aki bíborszínű és aranyozott ruhát viselt, és császári pénzeket dobált a tömeg közé. Őt az egyházi himnuszokat éneklő papok követték. Zsigmond fehér lovon ült, aranyozott baldachin alatt, az aranyozott rudakat nemesek tartották. A császár mosolygós volt, az arca vidám és nyájas, szakála fehér.¹³² Giorgio Vasari szerint Zsigmond római bevonulásához a baldachint Donatello készítette, de más adattal eddig sajnos nem találkoztam, ami megerősítené a szerző feltevését. A pápai számadáskönyvek átnézése sem hozott eredményt: a művész 1433 tavaszán nem szerepel a kifizetések jegyzékében.¹³³ A bevonulási menetet a pápai csapatok zárták.¹³⁴ Véték lett volna kihagyni Poggio

127 Bölling, J.: i. m. (52. jz.) 260–261. – Valószínűbb azonban, hogy erre a koronázáskor került sor. A szerző a motetta egyik noémájában a pápa nevét és Zsigmond királyi titulását is említi. (Ebben az esetben a noéma egy dolog kiemelését jelenti.)

128 ...pro centum quatuor nobilibus Romanorum civibus electis ad ludendum et faciendum plausam et festivitatem coram serenissimo rege Romanorum in adventu eius ad Urbem – Archivio di Stato di Roma, Camerale I. 826. fol. 83r (1433. máj. 18.).

129 Bracciolini, P.: i. m. (123. jz.) 119–125. (1433. jún. 4., Róma: Poggio Bracciolini levele Niccolò Niccoli firenzei polgárnak).

130 Egy szenátor nevét ismerjük is, aki 1433-ban betöltötte ezt a tisztséget: Cecchianus de Sonitibus Campelli Spoletanus (Archivio della Camera Capitolina, Protocolli 370.).

131 Poggio Bracciolini a „falcola” szót használja, ld. Bracciolini, P.: i. m. (123. jz.) 119–125. (1433. jún. 4., Róma: Poggio Bracciolini levele Niccolò Niccoli firenzei polgárnak). – Johann Rammingger megkérdezőjezi a szó jelentését, véleménye szerint talán „Beil” (német), azaz ’fejsze’, ld. Johann Rammingger: Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700., ld. <http://www.neulatein.de/> (a letöltés ideje: 2013. márc. 13.). Megjegyzem, hogy Rammingger is Poggio Bracciolini részletét adja meg szöveggörnyezetként.

132 Bracciolini, P.: i. m. (123. jz.) 125. (1433. jún. 4., Róma: Poggio Bracciolini levele Niccolò Niccoli firenzei polgárnak).

133 A szövegben a „l’onoratissimo apparato” áll, ez valószínűleg a ’baldachin’ lehetett, ld. Giorgio Vasari: Le vite de’ più eccellenti pittori scultori ed architettori. Con nuove annotazioni e commenti di Gaetano Milanese. II. Firenze, 1872. 419.

134 Bracciolini, P.: i. m. (123. jz.) 119–125. (1433. jún. 4., Róma: Poggio Bracciolini levele Niccolò Niccoli firenzei polgárnak).

Bracciolini beszámolóját, de annyit talán érdemes megjegyezni, hogy a valós elemek mellett, melyeket a levéltári adatok és más szemtanúk beszámolója is alátámaszt, a jeles humanista leírásának néhány eleme jobban hasonlít egy ókori római triumfushoz, mint a valóságos helyzethez.

Paolo di Benedetto di Cola szerint a császár az Angyalvár irányából érkezett (Porta Castiello), és hatalmas tisztelettel fogadták. Az *occursus* nézői azt láthaták, hogy Zsigmond fehér lovon ült egy aranyozott baldachin alatt,¹³⁵ melyet az egyház, a nép és a császár címereivel díszítettek.¹³⁶ Úgy tudja, a bevonulást színessé tevő mutatványosok (*iocatori*) a legnagyobb számban a Testaccióról érkeztek, rajtuk kívül olyanok is részt vettek az ünnepségen, akik fáklyákat és pálmafaágakat tartottak.¹³⁷ Talán róluk írunk akkor, amikor annak a kétszáz kiválasztott római férfinak, akik a bevonulás alatt fáklyákkal játszottak a császár előtt, ötven forintot kiutaltak.¹³⁸ A mutatványosokról Infessura is említést tesz, szerinte Róma valamennyi kerületét képviselték.¹³⁹ Zsigmondot a város vezetője (*gonfalone*), a konzervátorok, a kerületek vezetői, valamint Róma más előkelőségei fogadták.¹⁴⁰ Ránk maradt annak a beszédnek a szövege is, amit feltehetőleg a római szenátus és a nép nevében mondtak el Zsigmondnak a bevonulás alkalmából: ebben arra kérték, hogy a bázeli zsinatot tegyék át Rómába.¹⁴¹ A *processio* rövidre sikeredett, hiszen a császárt a Szent Péter lépcsőjéig kísérték, ahol a város képviselői után az egyházi hatalom fejével találkozott. A pápa a trónján ült, majd IV. Jenő és a császár karonfogva a székesegyház nagyoltárához vonultak, ahol az egyházfő misét celebrált.¹⁴² Poggio Bracciolini is hasonlóan írta le Zsigmond találkozását IV. Jenővel.¹⁴³ Inghiraminál azt olvashatjuk, hogy a pápa trónusát a székesegyház lépcsőjének a közepére helyezték, ahol IV. Jenő már várta Zsigmondot, aki a megérkezése után tisztelettel és alázattal köszöntötte az egyház első emberét. Ezután az oltárhoz vonultak, ahová mindkettőjük számára egy-egy széket helyeztek. A krónikás még azt

135 Átveszi az információt Ferdinand Gregorovius is, ld. *Ferdinand Gregorovius: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*. VII. Cotta, Stuttgart, 1870. 37.

136 ...fu messo sotto palio d'oro coll'arme della Ecclesia e dello puopolo e l'arma soa – II „Memoriale” i. m. (117. jz.) 86.

137 Uo., valamint *Filippo Clementi: Il carnevale Romano*. Parte I. RORE-Niruf, Città di Castello, 1939. 67.

138 ...pro ducentis viris Romanorum electis ad ludendum cum faculis coram serenissimo rege Romanorum – Archivio di Stato di Roma, Camerale I. 826. k. fol. 83r (1433. máj. 18.).

139 ...et fuoro fatti iocatori per ciascuno rione, et giro ad accompagnare lo imperatore – Diario della Città di Roma di Stefano Infessura i. m. (118. jz.) 30.

140 II „Memoriale” i. m. (117. jz.) 86.

141 DRTA X. 491. sz. (1433. máj. 21., Róma).

142 II „Memoriale” i. m. (117. jz.) 86.

143 *Bracciolini, P.*: i. m. (123. jz.) 119–125. (1433. jún. 4., Róma: Poggio Bracciolini levele Niccolò Niccoli firenzei polgárnak). – Döntő részben III. Frigyes német-római császár 1452. évi római koronázásával foglalkozik Achim Thomas Hack, de munkája végén felsorolja valamennyi pápa-császár találkozót, így természetesen Zsigmond koronázását, és az arra vonatkozó forrásokat is majdnem mind megemlíti, ld. *Achim Thomas Hack: Das Empfangszeremoniell bei mittelalterlichen Papst-Kaiser-Treffen*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1999. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zur Johann Friedrich Böhmer. Regesta Imperii 18.) 625.

is tudni véli, hogy egymástól háromkarmyira ültek. A misét Inghirami szerint – elentétben Paolo di Benedetto di Cola beszámolójával – Ludovicus Alamandi arles-i kardinális celebrálta.¹⁴⁴ A ceremónia után mindketten a Szent Péter-székesegyház első hajójába mentek, ahol Veronika kendőjét őrizték, amit Zsigmondnak az említett kardinális meg is mutatott.¹⁴⁵ IV. Jenő ezután a Szent Péter-bazilika mellett álló palotájába vonult, míg Zsigmond abba a házba ment, ahol az arles-i kardinális lakott.¹⁴⁶ Zanfiet szerint a császári menet Ascensio Domini napján – május 21-én –, a nagymise idején érkezett meg Rómába, de arról nem tud vagy nem tesz említést, hogy részt is vettek volna az említett istentiszteleten. Arról azonban beszámol, hogy IV. Jenő pápai díszben a Szent Péter lépcsőjénél fogadta a császárt, aki láb-, kéz- és arccsókkel köszöntötte a pápát. Ezután együtt bementek a templomba, ahol az oltárnál Zsigmond letette a szokásos esküt. Ezután a császár Rómába ment, és magával vitte a koronát, a jogart és az almát is.¹⁴⁷

Ellentétben Luccával és Sienával, ha a térképre nézünk, úgy tűnik, Rómában Zsigmondot nem vonultatták végig a városon, hanem egyenesen a Vatikánhoz lovagolt, igaz, így is legalább 4,5 kilométert kellett megtennie. Volt tehát terület és idő az ünneplésre. A sietséggel aligha lenne magyarázható, hogy az uralkodó nem az Urbson keresztül érkezett a Vatikánba. Elfogadható okot keresve magam arra hajlanék, hogy Róma ekkor egy romos és nagyobb részben lakatlan városnak számított. Erre utal, hogy amikor Leonardus Ciriacus Pizzicolti da Ancona műgyűjtő humanista Zsigmondnak megmutatta Rómát, az épületek és a nevezetességek elhanyagoltságáról kesergett az uralkodónak.¹⁴⁸ A fenti állításmat akár magam is meg tudom cáfolni. Elég csak III. Frigyes második római útjára gondolni. A császár 1468. december 24-e és 1469. január 9-e között tartózkodott a városban.¹⁴⁹ Ő is a Ponte Milvio irányából érkezett, de a San Marco-templom (ma: Piazza Venezia) irányából, a Via Sacrát és a Campo dei Fiorit érintve vonult a Szent Péter-bazilikához.¹⁵⁰ Jól látszik, ő végigvonult az általam „romos”-

144 Presbiter cardinalis (Sanctae Caeciliae).

145 Nem Zsigmond volt az első magyar uralkodó, aki Veronika kendőjét megcsodálhatta: a relikviát 1343-ban Erzsébet királyné is láthatta, majd 1350. szeptember végén I. (Nagy) Lajos királynak is megmutatták Rómában. Ez egy „megtisztelő” aktusnak számított, ld. *Pór Antal*: Nagy Lajos 1326–1382. I. fele. (I–II.) Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1892. (Magyar Történelmi Életrajzok) 49. és 240. – Az adatra Bertényi Iván professor emeritus hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

146 Inghirami 45–46.

147 ...recepit dictum regem ad osculum pedis, manus et faciei – Chronicon Cornelii Zanfiet ab anno 1230–1461. Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio. V. Ed. Edmundus Martene–Ursinus Durand. Parisiis, 1729. 443.

148 E. Kovács Péter: Zsigmond császár megkoronázása Rómában. Századok 143. (2009) 1323–1384.

149 Adolf Gottlob: Aus der Camera Apostolica des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens und des endenden Mittelalters. Wagner, Innsbruck, 1889. 311–317.

150 Johann Rainer: Die zweite Romfahrt Kaiser Friedrich III. In: Geschichte und ihre Quellen. Festschrift für Friedrich Hausmann zum 70. Geburtstag. Hrsg. Reinhard Härtel. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1987. 183–190.

nak minősített városon. Fokozva a bizonyíthatatlan állításokat, az is lehet, hogy Zsigmond kérte a rövidebb utat, hogy minél hamarabb túl legyen a május 21-i napon, azonban bizonyos, hogy nem a fáradság miatt, hiszen előtte napokig állomásozott a közeli Ponte Galerianál.

A római bevonulást tekinthetjük az általam ismert legteljesebb leírásnak. A hat fázis mindegyikét többé-kevésbé megtaláljuk, van baldachin, vannak fiatalok, mondanak beszédet és *festát* is szerveztek. A főtemplom eddig hiányolt meglátogatása (*offertorium*) is megtörtént. Úgy tűnik, az *occursus*ra Castel Sant'Angelo kapujánál és nem a Ponte Milviónál került sor. Rómában a ceremónia és a politika egységét tökéletesen megtaláljuk, hiszen Zsigmond megérkezése után tíz nappal (1433. május 31.) sor került a koronázásra is.

Foligno¹⁵¹

Az első értékelhető források Zsigmond bevonulásáról, miután az uralkodó elhagyta Rómát, Folignóból maradtak ránk. A császár csak pár napot tartózkodott itt, ennek megfelelően alig tudunk valamit a folignói napokról. Zsigmond 1433. augusztus 21-én vonult be a kisvárosba 400 gyalogos és 1500 lovas kíséretében, ahol hatalmas pompával fogadták, az ünneplők élén Foligno urával, Corrado Trincivel és a város vezetőivel.¹⁵² Ennyi értékelhető adatból roppant nehéz következtetéseket levonni.¹⁵³ Azt gondolom, hogy Foligno képviselői, élükön Corrado Trincivel, akit IV. Jenő pápai vikáriusnak tett meg Folignóban,¹⁵⁴ a városon kívül várták Zsigmondot. Az *occursus*nál rajtuk kívül ott lehetett Marino Riguardati da Norcia podestá és a város püspöke, Giacomo II. Elmi da Foligno is.¹⁵⁵ Zsigmond minden bizonnyal a Palazzo Trinciben lakott, ahol ekkor már Ottaviano Martini Nelli ki-

151 Zsigmond Folignóban 1433. augusztus 21. és 1433. augusztus 23. között tartózkodott, ld. *Memoriale di Pietruccio di Giacomo degli Unti da Foligno (1414–1440)*. *Fragmenta Fulinitatis Historiae*. A cura di Michele Falci-Pulignani. Bologna, 1933. (*Rerum Italicarum Scriptores XV/2.*) 33. – A munka eredetije elveszett, a szerzőről tudjuk, hogy 1438-ban a város priorja volt. Pompeo Pellini szerint Zsigmond 22-én érkezett Folignóba, ld. *Dell'istoria di Perugia*. Opera del P. Pompeo Pellini. Parte seconda. Hertz, Venezia, 1664. (*Historiae Urbium et Regionum Italiae Rariores XV/2.*) (Reprint: 1900) (= Pellini) 357. Antonio dei Veghi a folignói bevonulás napját augusztus 23-ra tette, ld. *Ariodante Fabretti*: *Cronache della città di Perugia*. II. 1398–1561. Torino, 1888. Ebben: *Diario di Antonio dei Veghi dall'anno 1425 al 1494*. II. Mivel a folignói krónikás (Pietruccio di Giacomo degli Unti da Foligno) személyesen ott volt, az ő dátumát (1432. augusztus 21.) fogadom el. Hasonlóan erre a napra teszi a bevonulást egy spellói krónika is, ld. *Michele Faloci Pugliani*: *Le cronache di Spello degli Olorini*. *Bollettino della Deputazione di Storia Patria per l'Umbria*. 23. (1918) 283.

152 A spellói krónika enyhe túlzással a bevonulók összlétszámát négyezerre tette, ld. *Pugliani, M. F.*: i. m. (151. jz.) 283.

153 A bevonulás utáni napokról többet tudunk.

154 Ez háromezer forintjába került, ld. *Archivio di Stato di Foligno, Consigli e riformanze* 25. k. fol. 216v (1432. márc. 25.); *Bernardino Lattanzi*: *Storia di Foligno*. II. (1305–1439). IBN, Roma, 1998. 122–123.

155 Uo. 376. – Ahogy jeleztem, ez csak az én feltételezésem.

festette a Capella dei Trincit (1424). A császár kedvére gyönyörködhetett Gentile da Fabriano freskóiban és a Sala degli imperatorit is megcsodálhatta. Ekkor már kész lehetett az 1405-ben elkezdett loggia is. Ezen Romulus és Remus történetét ábrázolták.¹⁵⁶ A palota Foligno közepén található, tehát a *processio* során Zsigmond végigvonulhatott a városon. Mivel a császár Trevis irányából jött, talán a Porta Romana környékén érkezhetett Folignóba. Innen nem több mint nyolcszáz méterre volt a szálláshelye, lehetett tehát hosszan ünnepelni. Sajnos az *adventusról* és az *ingressusról* semmit sem tudunk, hasonlóan a főtemplom meglátogatásához. A magyarázat egyszerűnek tűnik: a császár rövid ideig maradt, menetből érkezett, és Foligno – valljuk be – jelentéktelen városnak számított Zsigmond politikai rendszerében. Igaz, mivel a pápai államhoz tartozott, az uralkodónak semmibe sem került az a néhány nap, amit itt töltött.

Perugia¹⁵⁷

Perugia 1433-ban a pápai állam fennhatósága alatt állt, ezért nem meglepő, hogy IV. Jenő levélben értesítette a várost a császár érkezéséről. A katolikus egyház feje Marino Ortinót és Alberto Albertit jelölte ki Zsigmond kísérőiként, és ezt már augusztus 9-én megírta Perugiának.¹⁵⁸ A bizonyosságot Agamennone Giacomo degli Arcipreti hozta, aki augusztus 15-én, mint a város római követe, már visszatért az Urbsból.¹⁵⁹ Sajnos nem említik az okát, de már augusztus 11-én javítani kezdték a palotát, és néhány nap múlva újabb megbízásokat kaptak a mesteremberek.¹⁶⁰ Könnyen elképzelhető, hogy mindezt Zsigmond érkezése miatt rendelték el. A tanács ezután 29 polgárt jelölt ki, akik Zsigmond perugiai napjait szervezték.¹⁶¹ Az uralkodó érkezése előtt már elküldték emberüket, Petruciót (*tubator*) a Santa Maria degli Angelihez, ahol a császár állomásozott.¹⁶²

156 Memoriale di Pietruccio di Giacomo degli Unti da Foligno i. m. (151. jz.) 34.

157 Zsigmond Perugiában 1433. augusztus 25. és 1433. augusztus 29. között tartózkodott, ld. Pellini 357.; Fabretti, A.: i. m. (151. jz.) 11.; Engel P.–C. Tóth N.: i. m. (18. jz.) 128. – Gustav Beckmann szerint Zsigmond már 28-án elhagyta a várost, ld. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund (1433–1435). XI. Hrsg. Gustav Beckmann. Gotha, 1898. 3. Egy biztos: másnap még adtak ki Zsigmond nevében oklevelet Perugiában, ld. Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410–1437). I–II. Verzeichnet von Wilhelm Altmann. Innsbruck, 1896–1900. 9651. sz.

158 Archivio di Stato di Perugia, Diplomatico (1433. aug. 9., Róma: IV. Jenő oklevele).

159 Archivio di Stato di Perugia, Consigli e riformanze 69. k. fol. 245v (1433. aug. 15.). – Agamennone di Giacomo degli Arcipreti 17 napig volt távol Perugiától. Nem a koronázásra ment, ld. Archivio di Stato di Perugia, Consigli e riformanze 69. k. fol. 246r (1433. aug. 18.). Július végén választják meg követnek, és a pápához küldik, ld. Archivio di Stato di Perugia, Consigli e riformanze 69. k. fol. 236v (1433. júl. 26.).

160 Archivio di Stato di Perugia, Consigli e riformanze 69. k. fol. 241r–v (1433. aug. 11.), 246v (1433. aug. 18.).

161 Uo. fol. 247r–v (1433. aug. 20.).

162 Ez Assisi alatt van, és temploma ad helyet a Porziunculának, ld. uo. fol. 249r (1433. aug. 28.). – A *tubator* ebben az esetben nem 'trombitás'-t jelent, hanem inkább 'városi futár'-t vagy 'városi szolgá'-t.

Az *adventus* után nézzük, mit tudunk a találkozásról (*occursus*). A császárt a San Costanzo-templomnál várták, ami azt jelenti, hogy Zsigmond a hasonló nevű kapun vonult be. A leírás szerint valamennyi szerzetes és pap idevonult és relikviákat is hoztak magukkal.¹⁶³ Minden bizonnyal ezek a város védőszentjeinek az ereklyéi lehetnek, vagy közülük valamelyiküké. A találkozás helye miatt, logikusan inkább San Costanzo relikviáit láthatta Zsigmond.¹⁶⁴ Itt találkozunk először a tanárok és a diákok említésével is, ami érthető, hiszen a városban egyetem működött. Az előbb említett két csoport a város előkelőivel érkezett, akik lovon ültek. A menethez tartozott még öt csoport, amelyek különböző ruhákat viseltek, táncolva érkeztek és vonultak vissza Perugiába.¹⁶⁵ A császárt kísérete vette körül, továbbá az előbb említett fiatalok, akik a „kapujuk öltözetét” (*liurea*) viselték,¹⁶⁶ pontosabban a saját városrészükre (*contrada*) jellemző ruhát.¹⁶⁷ Elképzelhető, hogy ekkor mondta el beszédét Mattheus de Perusia is, habár az oráció időpontját nem ismerjük, csak azt, hogy az elhangzott.¹⁶⁸ Nem gondolnám, hogy Niccolò Cieco versét az első nap hallgatta volna végig Zsigmond, mert ugyan a költő rendesen megdicsérte a császárt, ellenben a költemény roppant hosszú volt, és két tudós egy napra mindenképpen túlzás.¹⁶⁹ Zsigmond egy nagyon gazdagon díszített, aranyozott brokáttal fedett baldachin alatt vonult be Perugiába,¹⁷⁰ majd báróival ahhoz a palotához ment, ahol Braccio Fortebraccio szokott lakni (Palazzo del Podestà).¹⁷¹ Az épületet a leírások szerint jól előkészítették.¹⁷² Még aznap este nagy ünneplést szerveztek, ahol énekeltek és táncoltak.¹⁷³ Az *ingressus* fázisáról csak annyit tudunk, hogy Zsigmond baldachin alatt vonult be Perugiába, mellette kísérete és azok, akik az *occursus*nál is jelen voltak. A *processio* szakaszát csak utólag tudjuk rekonstruálni. A császár szálláshelye a főtéren volt, tehát Zsigmond a San Costanzo-templomtól végigvonult a városon. Ez hozzávetőlegesen két kilométer. A főtemplom azonnali meglátogatásáról ez alkalommal sem tudunk.

163 *Fabretti, A.*: i. m. (151. jz.) 11.

164 Perugia három védőszentje: San Costanzo, Sant’Ercolano és San Lorenzo.

165 *Fabretti, A.*: i. m. (151. jz.) 11.

166 Pellini 358.

167 Ezek a Porta Sole, a Porta San Pietro, a Porta Eburnea, a Porta Santa Susanna és a Porta Sant’Angelo.

168 *Florio Banfi*: Umbri in Ungheria. Estratto dal Bollettino della Deputazione di Storia Patria per l’Umbria 48. (1951) 26–27.

169 Tre lettere di Sigismondo imperatore ai perugini coll’aggiunta di un componimento in terza rima offerto al medesimo quando si poso nella loro città nel 1433 tornando dalla coronazione romana. Pubblicate ed illustrate dal Francesco Boniani. Archivio Storico Italiano 7. (1849) 440–446. Átvesszi: *Banfi, F.*: i. m. (168. jz.) 80–90. Legújában: Niccolò Cieco címszó. Poesie IV. www.bibliotecaitaliana.it (a letöltés ideje: 2013. márc. 13.).

170 Pellini 358.

171 Braccio Fortebraccio zsoldosvezér, akit Andrea Fortebraccio vagy Braccio da Montoneként is neveztek, 1416-ban elfoglalja Perugiát és egészen haláláig (1424) a város ura marad, ld. Pellini 226–227. és 281. A Palazzo del Podestà 1535-ben tűzvészben elpusztult, ld. *Maria Grazia Nico-Claudio Regni*: Il palazzo come sede del governo comunale. In: Il Palazzo dei Priori di Perugia. A cura di Francesco Federico Mancini. Quattroemme, Perugia, 1997. 133–151.

172 Pellini 358.; *Fabretti, A.*: i. m. (151. jz.) 11. – A már idézett levéltári adatok is erre utalnak.

173 *Fabretti, A.*: i. m. (151. jz.) 11.

Gubbio¹⁷⁴

1433. augusztus 30-án, amikor Zsigmond megérkezett Gubbióba, „Szerb Antal városába”, Guidantonio di Montefeltro, Urbino VIII. ura képviselte a pápai hatalmat.¹⁷⁵ Ez volt az első eset az általam ismert bevonulások történetében, amikor vasárnap érkezett, az összes többi hétköznap történt.¹⁷⁶ Arról, hogy a császár ide is eljön, valamint a kíséret mozgásáról, az urbinói herceg assisi ágense, Giovanni Battista tájékoztatta a várost, Pietro de Schiavoniát bízva meg a hír átadásával. Ekkor már tudták, hogy a császár előbb Perugiába megy, majd utána Gubbióba.¹⁷⁷ A város Antonello di Urbinót küldte egy emberével augusztusban Assisi-be, hogy tovább pontosítsák a részleteket.¹⁷⁸ A gubbiói utazás előkészítésében fent említett Giovanni Battista mellett, aki együtt utazott a császári kísérettel, az urbinói követ, Ricardo de Mutiliana is szerepet kapott. Mindketten Perugiában voltak, és mivel rendszeres kapcsolatban álltak a várossal, Gubbiónak elég ideje maradt a felkészülésre.¹⁷⁹

A politikai előkészítés mellett a „klasszikus” *adventus*ról is tudunk egy keveset. A bevonulás koreográfiáját a már említett gubbiói festőre, Ottaviano Martini Nellire bízta, aki a források szerint a megérkezés napjára a császár, IV. Jenő pápa, Guidantonio de Montefeltro és a város címerét, valamint egyéb címereket is megfestett, szám szerint 24-et. Selymet is beszerettek, minden bizonnyal annak a 17 lándzsának a díszítéséhez is felhasználtak belőle, amelyeket erre az alkalomra vettek. Egy baldachint is előkészítettek, ehhez rudat, kötelet és durvább minőségű papírt vásároltak. Akik vitték a szerkezetet, vadonatúj kesztyűket viseltek, 49 párat rendeltek belőle, és kalapokat is kaptak.¹⁸⁰ A találkozásról, a bevonulásról, a *processió*ról és a főtemplom meglátogatásáról semmit sem tudunk. Zsigmond szálláshelyéről is csak találgatni tudok. Talán a Palazzo del Popolóban lakhatott.¹⁸¹

174 Zsigmond Gubbióban 1433. augusztus 30. és 1433. augusztus 31. között tartózkodott, ld. E. Kovács Péter: Zsigmond császár Gubbióban. *Aetas* 23. (2008) 56–63.

175 Pier Luigi Menichetti: *Storia di Gubbio dalle origini all’Unità d’Italia*. I. Petruzzi, Città di Castello, 1987. 165–181. – Guidantonio di Montefeltro 1404. április 29. és 1443. február 20. között állt a város élén.

176 A „hétköznapi” érkezésekre ld. Schenk, G. J.: *Der Einzug des Herrschers* i. m. (3. jz.) 25–26.

177 Archivio di Stato di Gubbio, Camerlengato 19. k. fol. 18v.

178 Uo. fol. 19r.

179 Uo.

180 Menichetti, P. L.: i. m. (175. jz.) 174.

181 Miután Zsigmond elhagyta Gubbiót, csak Urbinóból és Fanóból ismerünk pár soros leírásokat megérkezéséről egészen Rimini városáig, ahol újabb értékelhető adatok állnak a rendelkezésünkre a császár bevonulásáról. Urbinóban nagy ünnepléssel fogadták (1433. augusztus 31.) és szólaltak a harangok, ld. Cronachetta di Urbino 1404–1444. *Lettura e note di Giovanni Scatena*. Quattro venti, Urbino, 1995. (Biblioteca del Rinascimento. Documenti e ricerche) 40. Fanóban (1433. szept. 1.) az lehet érdekes, azon kívül, hogy a Palazzo Malatestino volt a szálláshelye, hogy úgy tűnik, a megérkezés napján fűászversenyt rendeztek a városban, és bezárták a boltokat (keddi napon érkezett), ld. *Memorie Istoriche della città di Fano*. Raccolte e pubblicate da Pietro-Maria Amiani. I. Leonardì, Fano, 1751. 372.

Rimini¹⁸²

Zsigmondot 1433. szeptember 2-án nagy tisztelettel fogadták Riminiben. A politikai előkészületekről semmit sem tudunk, ellenben a város kiválóan megszervezte az uralkodó bevonulását. A császár a San Bartolo-kapun érkezett.¹⁸³ Ezt régebben hívták San Gaudenzio-, majd San Geneso-kapunak is, de ez nem más, mint Augustus császár diadalíve (L'arco d'Agusto).¹⁸⁴ A bárók közül név szerint említik Brunoro della Scala birodalmi vikáriust, valamint a bajor herceget,¹⁸⁵ és a leírás szerint még kétezer-ötszáz lovas és négyszáz gyalogos tartozott a kíséretéhez.¹⁸⁶ Egy másik krónikában még megemlítik Marsilio da Carrara padovai nemest is.¹⁸⁷ Az uralkodót az ereklyéket magukkal hozó papok, szerzetesek és a konfraternitások képviselői a San Gaudenzio-egyháznál várták.¹⁸⁸ Itt hangzott el Antonio da Gradara „elegáns oráció”-ja.¹⁸⁹ Ezután a város ura, Sigismondo Pandolfo Malatesta és testvére, Domenico (Malatesta Novello) átadták a város kulcsait Zsigmondnak, aki ezeket azonnal visszaadta. Közben előkészítettek egy értékes, aranyozott brokáttal beborított, kárminvörössel gazdagon díszített, gyöngyökkel és drágakövekkel ékesített baldachint.¹⁹⁰ Ez alatt fogadták a császárt. A baldachint a város püspöke (Hieronymus Leonardi), Giovanni Mala-

182 Zsigmond Riminiben 1433. szeptember 2. és 1433. szeptember 3. között tartózkodott, ld. Cronaca Malatestina del secolo XV. (1416–1452). A cura di Aldo Francesco Massera. Zanichelli, Bologna, 1922. (Rerum Italicarum Scriptores. XV/2.) 64–65.; Engel P.–C. *Tóth N.*: i. m. (18. jz.) 128. – A krónikában azt olvashatjuk, hogy két napig maradt a városban és szeptember 3-án vonult tovább Riminiből. Messer Guglielmo Maschi de Sant'Agata ellenben azt írja, hogy Zsigmond ide szeptember 3-án érkezett. Ez utóbbit erősíti egy közjegyzői oklevél is, ld. Archivio di Stato di Rimini. Archivio Notarile, Atti Baldassare di Giovanni de Montefiore, Filza 1428–1462. fol. 139r (1434. okt. 4.). Gustav Beckmann is úgy gondolja, hogy a császár szeptember 2-án vagy 3-án lovagolt be Riminibe, ld. DRTA XI. 4.

183 Cronaca Malatestina i. m. (182. jz.) 64.

184 Uo.

185 III. Wittelsbach Vilmos vagy Ernő bajor herceg.

186 *Cesare Clementi*: Raccolto storico della fondazione di Riminio e dell'origine e vite de' Malatesti. II. Rimini, 1617. 303. – A kíséret létszáma sokkal kisebb lehetett. Egy másik forrásban 1600 lovasról írnak (Cronaca Malatestina i. m. [182. jz.] 64.), megint máshol 1500-ról (Cronica Riminese dall'anno 1188 fino all'anno 1385. [Anonimo]. A cura di Ludovico Muratori. [Rerum Italicarum Scriptores XV.] Milano, 1729. 927.).

187 Cronica Riminese i. m. (186. jz.) 927.

188 A város védőszentje San Gaudenzio. Minden bizomnyal az ő ereklyéit vitték. Az egyház az l'arco di Agosto mellett volt.

189 Gradara Pesaro és Rimini között található városka. Innen származhatott a beszéd elmondója. Többet nem tudok róla. Egy másik munkában Antonio degli Andarelli áll, ld. Della vita e de' fatti di Sigismondo Pandolfo Malatesta Signor di Riminio. Commentario del conte Francesco Gaetano Battaglini. Ravenna, 1794. (= Battaglini) 307.

190 A hagyomány szerint ma (1617-ben vagyunk), díszítés nélkül a baldachint egy templomban használják.

testa da Sogliano,¹⁹¹ conte Niccolò II. Malatesta, akit Coccónak hívtak,¹⁹² conte Francesco di Carpegna,¹⁹³ conte da Pignano,¹⁹⁴ a firenzei Giovanni de' Medici podestá,¹⁹⁵ Carlo Lupi,¹⁹⁶ Marco Aguselli da Cesena,¹⁹⁷ Antonio di Montesecco¹⁹⁸ és Carlo da Montalboddo vitte.¹⁹⁹ A tífős névsor jól mutatja, hogy Zsigmond fogadásán a Malatestákon kívül a püspök, a podestá, a zsoldosvezérek és a familiárisok is megjelentek. Az *occursus* fázisában újdonságnak számít, hogy a baldachint a város előkelői vitték. Nem gondolom, hogy egyedi esetről lenne szó, de ilyen teljes névsort csak Riminiből ismerünk.

Az *ingressust* és a *processiót* itt sem lehet szétválasztani. Zsigmondot nagy ünnepléssel fogadták. Szóltak a harangok, a dobok, a trombiták és a tüzéség.²⁰⁰ A város utcáit posztóval, selyemmel és szőnyegekkel terítették be, és kiváló festményekkel díszítették. Felállítottak három diadalívet, ezekre domborművek kerültek három oszlopsorban. Az első a főtér végére, a második a kút patakjához, míg az utolsó a *Corte* közelébe került. A császárt is itt szállásolták el a *Camera de Pardiban*, melyet Carlo Malatesta készíttetett.²⁰¹ Zsigmond és néhány bárója a zöld szalonban, miután megjelentek a hölgyek a *Cortéból*, a városból és néhány vendég, táncolni kezdtek. Az ünneplés végén a császár a szép ceremónia elismeréseképpen saját kezével lovaggá ütötte Sigismondo és Novello Malatestát.²⁰² A bevonulás leírásából jól látszik, hogy Zsigmond közel 1,6 kilométeres út megtétele után ért a szálláshelyére, és abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a fent említett három diadalívet ismerve, az út állomásait is azonosítani tudjuk. A császár nem lehetett nagyon fáradt, vagy a város hölgyei voltak olyan vonzók, hogy még aznap este táncmulatságot szerveztek neki, igaz, így ezen a napon elmaradt a főtemplom meglátogatása. Természetesen az is lehet, hogy a sietség miatt sűrítette a programokat.

191 Talán V. Giovanni Malatesta zsoldosvezér. Igaz, ő feltehetőleg 1432-ben meghalt. Sogliano al Rubicone település hozzávetőlegesen 30 kilométerre van Cesenától.

192 Zsoldosvezér, Ghiaggiòlo, Bonalda, Valdiponto és Petrella ura.

193 Carpegna ura, ekkor a Malatesta család híve. A település hozzávetőlegesen 30 kilométerre van Riminittől.

194 Talán a Volterra melletti Castello di Pignano. Erre utal, hogy a következő baldachinvívő is toszkán.

195 Az eredeti szövegben Giovanni van. Egy másik munkában Vanne de Medici áll, aki „conte di Valfenara”. Battaglini 307.

196 Egy másik munkában Carlo de'Lapi áll, ld. uo.

197 Nemes család Cesenában. Egy másik munkában Marco degli Aguselli lovag áll, ld. uo.

198 Castello di Montesecco Pergola mellett.

199 Carlo dei Paganelli di Ostra. Zsoldosvezér, a város ura. Montalboddo neve ma Ostra, ld. *Clementi, C.*: i. m. (186. jz.) 303.

200 Uo.

201 Ez a Castel Sismondo lehetett.

202 *Clementi, C.*: i. m. (186. jz.) 303–304.

Ferrara²⁰³

Zsigmond 1433. szeptember 9-én haladt át a Ferrara keleti részén álló Porta di Sotto árkádjai alatt.²⁰⁴ Nem egyedül érkezett – III. Niccolò d'Este ferrarai ögróf Argenta városkáig lovagolt az uralkodó elé.²⁰⁵ A császár karmazsin színű ruhát viselt és a Cortében lakott. A kíséretéből csak Brunoro della Scala birodalmi vikáriust említették.²⁰⁶ Ha igaz, hogy későn érkezett meg Ferrarába (este 11-kor), akkor érthető, miért tudunk ilyen keveset a bevonulásról. A városban több beszédet is mondtak Zsigmond tiszteletére, de egyiket sem a megérkezés napján, hiszen úgy tűnik, hogy az igazi ünneplés a többi napra maradt.²⁰⁷ A császár biztosan fáradt lehetett, amíg a fent említett kaputól elért a minimum 1,5 kilométerre lévő szálláshelyéig.²⁰⁸

203 Zsigmond Ferrarában 1433. szeptember 9. és 1433. szeptember 19. között tartózkodott, ld. *Diario Ferrarese dall'anno 1409 sino al 1502 di autori incerti*. A cura di Giuseppe Pardi. Zanichelli, Bologna, 1933. (*Rerum Italicarum Scriptores*. XXIV/7.) 20. – Az elutazást a krónika hibásan szeptember 16-ra teszi, elképzelhető, hogy a megérkezés dátuma sem pontos, ld. *Engel P.–C. Tóth N.*: i. m. (18. jz.) 128. Pier Zagata munkájában Zsigmond már szeptember 7-én Ferrarában van, ld. *Cronica della città di Verona*. Descritta da Pier Zagata. I/2. Ramanzini, Verona, 1747. 59.

204 Ez a Chiesa della Madonnina helyén állt.

205 *Memorie per la storia di Ferrara*. Raccolte da Antonio Frizzi. III. Servadio, Ferrara, 1850. 468. – Mivel legalább 35 kilométerre van Ferrarától, akár két napig is tarthatott az út. Igaz, a krónikában azt írták, hogy este 11-kor érkezett az Este család központjába, ami arra utal, hogy nem szakították meg pihenéssel az útjukat, ld. *Diario Ferrarese* i. m. (203. jz.) 20. Egy bolognai krónika szerint vízi úton érkezett Ferrarába, ld. *Corpus Chronicorum Bononiensium* i. m. (13. jz.) 66.

206 *Diario Ferrarese* i. m. (203. jz.) 20.

207 A ferrarai ögróf fia, Leonello d'Este mondott beszédet. Egy San Danielében található kéziratban ennek a dátuma 1433. szeptember 10. (*Censimento dei codici dell'epistolario di Leonardo Bruni*. II. *Manoscritti delle biblioteche italiane e della Biblioteca Apostolica Vaticana*. A cura di Lucia Gualdo Rosa. Istituto Storico italiano per il Medio Evo, Roma, 2004. [Nuovi Studi Storici 65.] 163.). Egy másik forrásban az oráció idejét szeptember 13-ra teszik (*Remigio Sabbadini*: *Epistolario di Guarino Veronese*. II. Testo. Venezia, 1916. [Miscellanea di Storia Veneta. Serie Terza 11.] 164–167.). A beszéd szövegét ld. *Johannes-Benedictus Mittarelli*: *Bibliotheca codicum manuseriptorum monasterii Sancti Michaelis Venetiarum prope Murianum una cum appendice*. Venezia, 1779. 664–666. – Zsigmond ferrarai napjai alatt ismerjük még Francesco Barbaro velencei nemes orációját is (*Orazione di Francesco Barbaro patrizio veneto a Sigismondo imperatore detta in Ferrara 1433, ora per la prima volta dalla lingua latina recata nell'italiana col testo a fronte*. A cura di Emanuele Antonio Cicogna. Picotti, Venezia, 1822. 1–21.). Ferrarában Ambrogio Traversari kamalduli szerzetes is beszélt Zsigmond előtt (*Petrus Cametus-Laurentius Mehus*: *Ambrosii Traversarii generalis camaldulensium epistolae et orationes*. II. Typ. Caesareum, Firenze, 1759. 1141–1144.).

208 Ferrara után csak Mantovából ismerünk adatokat Zsigmond bevonulására (1433. szeptember 21.). Sajnos ezek száma nagyon csekély. Talán a püspökségen lakott (*Scipione Agnello Maffei*: *Gli annali di Mantova*. Tortona, 1675. 757.). Egy Gianlucido Gonzagának (Gianfranco Gonzaga ögróf fia) tulajdonított versből pedig kiderül, hogy az ögróf fiai is ott voltak a császár fogadásakor. A költemény írója beteg volt, nem láthatta a bevonulást (*Catalogo de' codici manoscritti della famiglia Capilupi de Mantova*. Illustrato dall'abate Don Giovanni Andres. Società all'Apollo, Mantova, 1797. 26–28.).

A fenti városok adatainak ismeretében nyugodtan kijelenthetjük, Zsigmond bevonulásainál is megtaláljuk azokat az alapfázisokat, melyeket a szakirodalom tipizált. Én egy ismert fogalommal bővíteném ki a bevonulásokat, a reprezentációval, hiszen a leírásokból jól látszik, hogy mind az uralkodó, mind a városok arra törekedtek, hogy „legszebb arcukat” mutassák. A király itáliai útja alatt – talán Rómát kivéve – nem ismerhetjük fel a Schenk által konstruált ideális sémát, de ilyesmire amúgy is csak a történészek vágyálmaiban bukkanhatunk. Amikor a szépen felépített elképzelést számon kérjük a forrásoktól, néhány esetben érdemes inkább elegánsan visszavonulót fújni.

PÉTER E. KOVÁCS

CEREMONY AND POLITICS

THE CEREMONIAL ENTRÉES OF SIGISMUND IN ITALY

1431–1433

In the course of his second journey in Italy, Sigismund of Luxemburg stopped at several places, and was accorded everywhere a reception in keeping with his rank, whether the locality he attended was a rich city or a settlement of inferior standing. Luckily enough, we have detailed information on the circumstances of the ruler's entering the locality in almost all cases when he spent more than a month at a given place, and we also dispose of bits and pieces from cities where he only reposed for a couple of days. Distinguishing between these two kinds of elements of his itinerary is not only important in terms of documentation, but also because it is indispensable for a joint interpretation of the two terms which figure in the title. To put it very simply: in those places where the king merely stopped for a brief repose, ceremony dominated, whereas in those where he came with the intention of pausing for a longer period, both ceremony and politics played a role.

In the present study, I examine the six phases, which are now traditionally accepted in the scholarly literature, with regard to the Italian entrées of Sigismund. These are as follows: 1) the preparations for the arrival (*Adventus*), 2) the meeting (*Occursus*), 3) the entrée (*Ingressus*), 4) ceremonial procession in the city (*Processio*), 5) visiting the chief church (*Offertorium*), 6) banqueting. Unfortunately, the nature of our sources makes it only possible to write about the following cities in detail: Milan, Piacenza, Parma, Lucca, Siena, Viterbo, Rome, Foligno, Perugia, Gubbio, Rimini and Ferrara.

In knowledge of the information which have come down to us from these cities, we can safely conclude that the phases which are commonly identified in the literature can be recognised in the course of the entrées performed by Sigismund as well. I would also raise a well-known concept in connection with the entrées, namely that of representation, for it is evident from the descriptions that both the ruler and the cities made efforts to present themselves in the best possible light. Although no ideal scheme can be identified in the course of the Italian voyage (with the possible exception of Rome), there is perhaps no need at all to look for it outside the phantasies of historians. No historian can usefully add to the problem of entrées unless there are sources at hand, and he/she manages to find them. When we blame our sources for the lack of beautifully constructed schemes, it is sometimes rather more advisable to beat a retreat.

„...méltóztassék kinevezni különleges ügynöknek”

A francia diplomácia magyar ágensei
a hosszú 18. században*

A 17. század végén kibontakozó magyar-francia kapcsolatokban a későbbi évtizedekben meghatározó szerep jutott a magyar függetlenségi mozgalmaknak.¹ A francia külpolitikai elképzelések szerint a magyar felkelők és az Erdélyi Fejedelemség egy átfogó Habsburg-ellenes kelet-európai szövetségi rendszer részeként játszottak fontos szerepet. E szövetségi rendszer legfontosabb elemeit az Oszmán Birodalom, alkalmanként Svédország és Lengyelország, valamint időnként Poroszország alkották. A francia-magyar együttműködés csúcspontjának a spanyol örökösödési háborúval párhuzamosan zajló Rákóczi-szabadságharc időszaka (1703–1711) tekinthető.² A szabadságharc bukásával e kapcsolatok nem szakadtak meg teljesen. II. Rákóczi Ferenc életének utolsó, rodostói szakaszát (1720–1735) szintén aktív diplomáciai tevékenység jellemezte.³ A versailles-i udvar az emigránsok harci kedvét ébren tartva továbbra is igyekezett a lehető legóvatosabban kezelni az idős fejedelem és követői megmegújuló, francia szövetségre alapozó függetlenségi terveit. Megfelelő hazai bázis

* A jelen tanulmányom elkészítéséhez nagymértékben hozzájárultak az MTA Lendület programja, a Klebelsberg-ösztöndíj és a Collegium Hungaricum ösztöndíjprogram keretében Párizsban, Nantes-ban és Bécsben végzett kutatómunkáim. A támogatásért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet az adományozó szervezeteknek.

1 E korszakról ld. *Jean Bérenger*: Francia-magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején 1664–1668. *Történelmi Szemle* 10. (1967) 275–291.; *Uő*: A francia politika és a kurucok 1676–1681. *Századok* 110. (1976) 162–170.; *R. Várkonyi Ágnes*: A közvetítő Johann Philipp von Schönborn és a török háború (1657–1664). In: *Uő*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Argumentum, Bp., 2010. 202–228.

2 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Akadémiai, Bp., 1966. Francia változata: *Uő*: La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle. Étude d’histoire des idées. Akadémiai, Bp., 1971. Vö. *R. Várkonyi Ágnes*: A Rákóczi-szabadságharc Európában. Rákóczi’s war of independence in European context. Éghajlat, Bp., 2011.

3 Rákóczi emigrációja történetének egyik első feldolgozása: *Szekfü Gyula*: A száműzött Rákóczi. MTA, Bp., 1913. Fontos művelődéstörténeti információkat hoztak felszínre Zolnai Béla tanulmányai, pl. *Zolnai Béla*: A janzenista Rákóczi. Szeged Városi Nyomda, Szeged, 1927.; *Uő*: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle, Bp., 1926. A kérdés legutóbbi, kimerítő jellegű monografikus feldolgozása: *Köpeczi Béla*: A bujdosó Rákóczi. Akadémiai, Bp., 1991. Vö. *R. Várkonyi Ágnes*: „Európa közös ügye” Rodostó nézőpontjából. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2009. A katonai és politikai emigráció történetéhez ld. *Tóth Ferenc*: Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l’immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815). Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp., 2000. (Officina Hungarica 9.)

nélkül a kuruc emigráció elsősorban a közvetlen környezetében lévő volt kuruc katonatisztekre és alkalmi, gyakran kalandorhajlamú egyénekre támaszkodott.

A 17. század alkonyától a napóleoni háborúk végéig tartó időszakban a francia szolgálatban álló magyar ágensek rendkívül változatos szerepet tölthettek be. Mivel a francia külpolitika óvatosan kezelte a magyar függetlenségi mozgalmakat, ezért igyekezett csak háborús helyzetben alkalmazni nyíltan ezt az eszközt, ekkor is ügyelve arra, hogy a Magyar Királyság belső ügyeibe való beavatkozás gyanújától is távol állva, a legitim uralkodó személyét tiszteletben tartva, leginkább egyfajta háborús diverziónak tekintse a magyar felkelők támogatását. Komoly kapcsolat-építésre, politikai szövetségkötésre ennek következtében nem is kerülhetett sor. Így a hivatalos francia külpolitikai elvekben a magyar felkelőkkel való kapcsolattartás csak kivételes helyzetben, Habsburg-ellenes háborúk alkalmával volt csupán elképzelhető. Erre vonatkozólag elég világosan fogalmaz a Richelieu bíboros által útmutatóul hátrahagyott *Politikai testamentum*, amely háborús helyzetben lehetőséget nyújtott a katolikus francia uralkodó számára a protestáns, sőt muzulmán hatalmakkal való katonai együttműködésre is.⁴ Mindezek a szempontok hangsúlyozottan rövid távú katonai együttműködést feltételeztek, és a háborúk végeztével az együttműködéssel azonnal fel is hagyott a francia külügyi államtitkárság. A magyar nemzeti függetlenségi mozgalmakkal való kapcsolattartás ennek megfelelően ritkán kapott széles körű publicitást, és leginkább titkos diplomáciai eszközökkel folyó tárgyalásokra szorítkozott, amelyek igen hiányos dokumentációja a történeti kutatások elé is jelentős akadályt gördít. A titkos diplomáciai tárgyalásokra vonatkozó források hiánya egyébként az egész korszakra jellemző probléma, és egyes kiemelt időszakokat leszámítva – mint például a Rákóczi-szabadságharc ideje – nagyon nehéz a francia külpolitika magyar terveire vonatkozólag hiteles információkat kapni.

A francia szolgálatban álló magyar ágensekre vonatkozó források meglehetősen szétszórtan találhatók különféle levéltárak gyűjteményeiben. Közülük a leggazdagabb a jelenleg a Párizs melletti La Courneuve-ben berendezett központi Francia Diplomáciai Levéltár (Archives Diplomatiques) gyűjteménye, ahol a politikai levelezés (Correspondance politique – série CP) magyar, osztrák, török és lengyel vonatkozású iratai között,⁵ valamint a levéltár vegyes irataiban (Mémoires et documents – série MD) találhatóak a kérdésre vonatkozó fontos adatok. E levéltár személyi anyagai között (Personnel première série) a diplomáciai szolgálatban állt ügynökökre vonatkozó információkat is találhatunk. A Francia Diplomáciai Levéltár nantes-i részlegének (Centre des Archives Diplomatiques

4 Ld. *Cardinal de Richelieu: Testament politique*. Éd. Louis André-Léon Noël. Laffont, Paris, 1947. Újabb kiadása: *Richelieu: Testament politique ou les Maximes d'Etat de Monsieur le Cardinal de Richelieu*. Prés. de Daniel Dessert. Complexe, Bruxelles, 1990.

5 Ld. a gyűjtemény mutatóját: *État numérique des fonds de la correspondance politique de l'origine à 1871*. Imprimerie nationale, Paris, 1936. A magyar vonatkozású rész részletes bemutatása: *Kont Ignác: Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux de la conférence d'Etudes hongroises à la Sorbonne)*. Leroux, Paris, 1913. 203–241.

de Nantes) különleges jelentősége van a téma kutatása szempontjából, mivel ott található a konstantinápolyi francia követségi levéltár anyaga.⁶ A diplomáciai iratokat gyakran kiválóan kiegészítik azok a katonai vonatkozású dokumentumok, amelyeket a francia központi hadtörténeti levéltárban (Service Historique de la Défense, Vincennes) találhatunk. Szintén gazdag forrásanyagot őriznek a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale de France) kézirattárában, elég, ha csak a számos magyar ügynököt alkalmazó Villeneuve márki francia nagykövet iratait tartalmazó terjedelmes forrásanyagra gondolunk.⁷ Igen izgalmas eredményeket hoztak két családi levéltárban (Vergennes családi levéltár Marly-le-Roi-ban, illetve a d'Argenson családi levéltár Poitiers-ban) folytatott kutatásaim is. Végül, de nem utolsósorban szeretnék említést tenni a bécsi állami levéltárban (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv) található igen gazdag diplomáciai forrásanyagról (például Staatenabteilungen, Türkei–Turcica), amely segítségével a császári hatóságok szempontjából fontos dokumentumok felhasználásával árnyaltabban értékelhetjük a francia szolgálatban tevékenykedő magyar ágensek szerepét.

Az ágensek kiválasztása és alkalmazása 1740-ig

A nyelvtudás és a magyarországi ügyekben való megfelelő jártasság nélkül a francia ágensek magyarországi küldetése eleve kudarcra volt ítélve. Számos példát hozhatunk fel arra, hogy hogyan hiúsult meg a nem jól kiválasztott személyek miatt számos fontos magyarországi küldetés. Az egyik legtanulságosabb közülük Honoré Bonnet francia főhadnagy esete. A Rákóczi-szabadságharc kezdetén, 1703 végére a bajor–francia csapatok elfoglalták Passaut, és lehetőség nyílt annak a nagy ívű stratégiai tervnek a megvalósítására, hogy a bajor–francia és a magyar felkelő csapatok egyesülhessenek a Duna-medencében. A Rákóczival való együttműködés előkészítésére egy rejtett üzenettel a magyar valóságot egyébként valamennyire ismerő Bonnet főhadnagyot – állítása szerint 1686-ben részt vett Buda ostromában – küldték Magyarországra, akit a császári hatóságok már Bécsben letartóztattak, majd egy rövid vizsgálat után egyszerűen kivégeztek.⁸ A helyi viszonyok ismeretének hiánya még a központi és helyi hatóságok együttműködése esetében sem lehetett garancia a sikerre: ezt igazolja az 1770-ben Magyarországra menekült lengyel bari konföderációs⁹ emigránsok megsegítésére Eperjesre küldött

6 A gyűjtemény részletes leírását ld.: *Marie-Thérèse Denis-Combet*. La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Étrangères. Turcica. *Revue d'études turques* 7. (1975) 250–263.

7 Villeneuve követsége alatti levelezéseinek és egyéb dokumentumainak gyűjteménye a Bibliothèque Nationale de France Kézirattárában (= BNF Ms.) Fr. 7177–7198. alatt található.

8 *Bagi Zoltán*: Honoré Bonnet hadnagy titkos küldetése. *Hadtörténelmi Közlemények* 124. (2011) 145–156.

9 A bari konföderáció az 1768–1772 között szervezett lengyel nemesi mozgalom volt, amely az orosz befolyás leküzdésére irányult.

Charles-François Dumouriez – a későbbi legendás francia tábornok – küldetésének keserű kudarca is.¹⁰

Viszonylag hamar bebizonyosodott, hogy magyarországi ügyekben gyakorlott ágenst leginkább a függetlenségi mozgalmak iránt elkötelezett magyarok körében lehet találni. A Rákóczi-szabadságharc során több magyar is szoros kapcsolatba került a francia külügyi államtitkársággal. Közülük a fejedelem több kalandor jellemű diplomatájáról – köztük Vetési Kőkényesdi Lászlóról és Brenner Domokosról – is bebizonyosodott, hogy nem megbízható a francia diplomácia számára.¹¹ 1707-ben került sor salamonfai Ráttky György franciaországi küldetésére, kinek a fejedelem és a francia kormányzat is komplex katonai és diplomáciai feladatot szánt. Végül Ráttky György a saját nevét viselő francia ezred tulajdonosaként és parancsnokaként tüntette ki magát a huszárság francia földön való meghonosításában. Szerepe kiterjedt még a franciaországi magyar emigráció összefogására és egy későbbi magyarországi diplomáciai és katonai beavatkozás előkészítésére.¹²

A Rákóczi-szabadságharc bukása után jelentős számú magyar emigráns közösség telepedett le Franciaországban, kiket elsősorban a francia királyi hadsereg huszárezredeiben alkalmaztak. A magyar emigráció egy másik fontos központja török földön, II. Rákóczi Ferenc rodostói környezetében rendezkedett be. A rodostói, száműzött kuruc főtisztek közül szintén sokan rendelkeztek szoros franciaországi kapcsolatokkal. Idesorolható például székesi Bercsényi Miklós, akinek László¹³ nevű fia 1720-tól a nevét viselő franciaországi huszárezred tulajdonosaként öregbítette családja hírnevét.¹⁴ Hasonlóképpen a francia királyi had-

10 Dumouriez eperjesi küldetéséhez: *Jean-Pierre Bois*: Dumouriez. Héros et proscrit. Perrin, Paris, 2005. 70–81.

11 XIV. Lajos így írt erről Des Alleurs márkinak 1708. március 8-i levelében: „Vous ajouterez que si cette attention de ma part ne remplit pas assez leurs espérances et s'ils persistent á désirer un traité, il sera nécessaire de charger de cette commission quelque personne capable de conduire une affaire sérieuse et dont le caractere et les qualités personnelles puissent établir la confiance. Que je n'ay pas trouvé ces qualités ni dans le Comte de Tournon, ni dans le Baron de Wettes.” Correspondance diplomatique relative á la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711). Édition de documents établie par Tóth Ferenc. Champion, Paris, 2012. 415. Vetési Kőkényesdi és Brenner életéhez ld. *Köpeczi Béla*: Vetési Kőkényesdi László, kuruc diplomata és a császár katonája. Akadémiai, Bp., 2001.; *Uő*: Brenner Domokos, a Rákóczi-szabadságharc és bujdosás publicistája és diplomatája. Akadémiai, Bp., 1996.

12 *Zachar József*: Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális. Hadtörténelmi Közlemények 105. (1982) 355–392.

13 Bercsényi László (Ladislav Berchényi) életéhez ld. *Forster Gyula*: Gróf Berchényi László Franciaország marsallja. Bp., 1925.; *Uő*: Utóhang gróf Berchényi László Franciaország marsallja történetéhez. Bp., 1929.; *Jacques de la Rupelle*: Le maréchal de Bercheny de Szekes. Vivat Hussar 12. (1977) 3–209.; *Zachar József*: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, Vaja, 1979. (Folia Rákócziána 1.); *Uő*: Idegen hadakban. Magvető, Bp., 1984. 181–220.; *Général Raymond Boissau*: Ladislav Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France. Institut Hongrois de Paris, Paris–Budapest–Szeged, 2006.

14 *Zachar József*: A franciaországi Bercsényi-huszárezred története. Hadtörténelmi Közlemények 110. (1992) 33–71.

seregben kereste boldogulását Eszterházy Antal generális fia, Eszterházy Bálint József¹⁵ is, aki 1734-ben már szintén saját huszárezredet tudhatott a magáénak.¹⁶ E huszárezredekben sok más rodostói magyar emigráns szolgált, és a rodostói magyar közösség később is közvetítő szerepet játszott a magyar újoncutánpótlás megszervezésében. Valójában az a közös cél lebegett mindkét emigráció vezetői előtt, hogy a magyar függetlenségi mozgalmak hagyományainak megfelelően francia és török segítséggel folytassák a nemzeti függetlenségi harcukat. A francia diplomácia korábban is alkalmazott magyar ügynököket, ágenseket az Oszmán Birodalom területén, elsősorban megbízható nyelvtudásuk és jó helyi kapcsolataik miatt. Az első ismert, török földön járt francia követ is a horvát származású, de magát magyar nemesnek valló Frangepán János (Giovanni Frangipani) volt, akit 1525-ben küldött I. Ferenc francia király a szultán udvarába egy levéllel, amelyet a hírvivő csizmájába rejtettek.¹⁷

A francia-oszmán kapcsolatokban alkalmazott magyar ágensek több szempontból is sikeres választásnak bizonyultak. A hajdani szabadságharcosok egy része török földre menekült, és ott huzamosabb ideig tartózkodva megtanulta a török nyelvet, ami a francia diplomaták számára igen hasznosnak bizonyult. Igaz, hogy már régóta létezett az oszmán hatóságokkal való kommunikációra szakosodott, jól képzett tolmácsréteg, az úgynevezett dragománok, kik olyan levantei családokból származtak, amelyeknek több generációja Konstantinápoly európai követségek által lakott részében, Perában élt.¹⁸ Ezek a dragománok valóságos dinasztiákat alkottak és mesterségük apáról fiúra szállt. A leghíresebb levantei dragomándinasztiák közé tartoztak a Fornetti, Peyssonnel, Fonton és Testa családok. A török viszonyokat jól ismerő és azokhoz kitűnően alkalmazkodó tolmácsklánok gyakran komoly kockázati tényezőt jelentettek az európai követségek titkos tárgyalásai során, mivel jó pénzért hajlandóak voltak az államtitkok kiszolgáltatására. Ezt megakadályozandó, szükség volt megbízható és elkötelezett tolmácsokra. Idetartozhattak a magyar rendi mozgalmak iránt elkötelezett franciabarát emigráns kurucok. Később más európai államok mintájára létrehozták a perai francia tolmácsiskolát, ahová a fiatal nyelvtanulókat (*jeunes de langues*) küldték, hogy a nyelvet minél jobban elsajátítsák.¹⁹ A magyar ágensek egyébként más nyelveken is – például

15 Eszterházy Bálint József életéhez ld. *Zachar J.*: Idegen hadakban i. m. (13. jz.) 230–240.

16 *Zachar József*: A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede. *Hadtörténelmi Közlemények* 106. (1983) 197–229.

17 *Comte de Saint-Priest*: Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie. Paris, 1877. 179.; Représentants permanents de la France en Turquie (1536–1991) et de la Turquie en France (1797–1991). Publ. Jean-Louis Bacqué-Grammont–Sinan Kunalalp–Frédéric Hitzel. Isis, Istanbul–Paris, 1991. 1.

18 A perai dragomándinasztiák történetéről ld. a nemrégiben fiatalon elhunyt Antoine Gautier és Marie Testa tanulmányait: *Antoine Gautier–Marie Testa*: Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane. Isis, Istanbul, 2003. Vö. *Kerekes Dóra*: Diplomataik és kémek Konstantinápolyban. L'Harmattan, Bp., 2010.

19 *Frédéric Hitzel*: Les Jeunes de langue de Péra-lés-Constantinople. *Dix-Huitième Siècle* 28. (1996) 57–70. François de Callières, a neves diplomataképző szakkönyv szerzője így emeli ki a nyelvtudás jelentőségét: „Il seroit encore á souhaiter qu'ils apprissent les langues vivantes,

németül, franciául, latinul és szláv nyelveken – kiválóan beszéltek, amint azt a későbbi példákon keresztül látni fogjuk. Ugyanakkor a magyarok jelenléte nem vezethető vissza pusztán nyelvi okokra.

Mint ismeretes, a 17. század végi és 18. század eleji magyar rendi mozgalmak szoros kapcsolatban álltak mind a Francia Királyság, mind az Oszmán Birodalom meghatározó hatalmi köreivel. E kapcsolati tőkét sikerült kihasználniuk, amikor a függetlenségi mozgalmak bukása után emigrációba kerültek. A rodostói magyar emigráció és a franciaországi magyar emigráció egyes csoportjai tovább erősítették azokat a személyes szálakat, melyek révén gyakran a két nagyhatalom közötti kapcsolattartás is erősödött. Az egykori kuruc szabadságharcosok rendíthetetlen osztrákkellenessége nagyon fontos garancia volt politikai megbízhatóságukra és a francia érdekek szolgálatára, amely néha még a török szolgálatba állt renegátok fanatikus Habsburg-ellenességét is felülmúlta. Delaria francia tolmács és ügynök egyik jelentésében (1737. június 22.) frappáns hasonlattal jellemezte a kolozsvári születésű renegát Ibrahim Mütefferika és a magyar származású francia ágens, Tóth András szoros kapcsolatát. A két ágens barátságának szilárd alapot biztosított a magyar függetlenségi mozgalmakban játszott szerepük és a közös hazaszeretet: „Ibrahim efendi nagy segítségünkre van. A közös hazájuk iránt érzett szeretetre való tekintettel Totte [!] urat teljes bizalmával tünteti ki. Az egyik nap tréfásan, de szívből jövő szavakkal illetve: »*Magából francia lett a haza szabadságáért, belőlem meg török.*«²⁰

A francia külpolitika bizonyos szempontból még egészen a 18. század közepéig – igaz, változó intenzitással – melegen tartotta egy esetleges magyar diverzió lehetőségét. Ezzel évszázados diplomáciai hagyományt folytatott: háború esetén támogatták a magyarországi és erdélyi felforgató tevékenységet. A magyar diverzió lehetősége egyébként főleg a szélesebb Habsburg-ellenes kelet-európai szövetségi rendszer tervében vált érdekessé a francia diplomácia számára. Jól tükrözi ezt a gondolkodást az a nemrégiben a d’Argenson család levéltárából előkerült feljegyzés, amely az 1716–1718-as török háború idején egy újabb magyar felkelés kirottantására képes magyar ügynök alkalmazását vetette fel. Mivel nyílt háborúra Franciaország pénzügyi helyzete miatt nem igazán volt lehetőség, ezért a helyzetnek megfelelően óvatos titkos diplomáciai eszközöket javasolt az emlékirat írója. Az ennek lebonyolításához megfelelő személy megtalálásához is nyújtott néhány ötletet: semmiképpen nem lehetett diplomata, hanem egy teljesen ismeretlen, intelligens ügynökre volt szükség. A megfelelő ember kiválasztása kérdésében az ismeretlen szerző leginkább egy Rákóczi feje-

afin de n’être pas exposé à l’infidélité ou à l’ignorance des interpretes, & d’être délivré de l’embarras de les introduire aux audiences des princes, & de leur faire part de secrets importants.” *François de Callières*: De la manière de négocier avec les souverains. Brunet, Paris, 1716. 62.

20 Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (= CADN), Constantinople série A fonds Saint-Priest 135 fol. 200. Részlet Tóth és Delaria 1737. június 22-i közös leveléből.

delem köréhez tartozó ügynökre gondolt, aki a fejedelem nevében képviselhette a francia érdekeket.²¹

A magyar ágensok kiválasztása és alkalmazása során a francia kormányzat a Rákóczi-szabadságharc egykori tisztjeit egyértelműen előnyben részesítette. Az 1720-as és 1730-as években több ilyen alkalmazásról tudunk. II. Rákóczi Ferenc török földre való távozása után erősödött fel a két magyar emigráció közötti kapcsolattartás és a francia diplomácia magyar terveit szolgáló magyar ágensok alkalmazása. Rákóczit törökországi útjára elkísérte a fiatal Bercsényi László is, akinek a fejedelem személye körüli teendőknél kívül egyéb feladatai is voltak. Például ő köszönte meg a tatár kánnak a fejedelem számára küldött ajándékait 1717. október 10-én.²² Első törökországi utazásáról Bercsényi részletes jelentést küldött Villars marsallnak, amely sajnos nem maradt fenn. A jelentésre vonatkozó utalásokból sejteni lehet, hogy Bercsényi a száműzött fejedelem törökországi berendezkedésének és az oszmán politikai helyzet leírásának szentelhette írását.²³ Bercsényi második török útjára 1720-ban került sor. Ennek célja főleg az volt, hogy az újonnan alapított Bercsényi-huszárezred számára újoncokat verbuváljon. Ugyanakkor továbbra is fontos információkat közölhetett a francia-oszmán viszonyok alakulásáról és természetesen a két magyar emigráció közötti kapcsolat erősítésében is fontos szerepet játszott.²⁴ Kevésbé ismert Bercsényi László harmadik törökországi útja, amely során a neves magyar katonatiszt az újonnan kinevezett francia nagykövetet, d'Andrezel vicomte-ot kísérte el Konstantinápolyig. Mint ismeretes, d'Andrezel II. Rákóczi Ferenc egyik közeli ismerőse és a janzenista tanok iránt szintén vonzó levelezőtársa volt.²⁵ Az oszmán viszonyokban tapasztalt és jó kapcsolatokkal rendelkező Bercsényi valószínűleg megkönnyíthette az új nagykövet számára a nehéz keleti diplomáciai poszt elfoglalását. Másrészt Bercsényi Rodostóban ismét felkereste a fejedelmet és a magyar emigránsokat, köztük a még életben lévő apját is. E küldetésének jelentéseit ez idáig nem sikerült megtalálnunk.²⁶

A lengyel örökösödési háború elején franciaországi elfoglaltságai miatt huszárezrede őrnagyát, Tóth Andrást küldte a rodostói magyarok körébe toborzúútra, illetve a kapcsolatok ápolása céljából. Tóth András már jó néhány évet töltött

21 *Tóth Ferenc*: Magyar vonatkozású dokumentumok a d'Argenson család levéltárában I. Hadtörténelmi Közlemények 123. (2010) 900–903.

22 *Général Raymond Boissau*: Rattky puis Deszöffy hussards de 1716 á 1743. Vivat Hussar 33. (1998) 17.

23 *Boissau, R.*: Ladislav Berchény i. m. (13. jz.) 30–31.

24 Uo. 33–36.

25 Vö. D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése. Szerk. Köpeczi Béla. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja, 1984. (Folia Rákócziana 7.). A két személy közötti szellemi rokonságra már Köpeczi Béla is felhívta a figyelmet, kihangsúlyozva, hogy Rákóczi fejedelem az 1716. május 30-án a kamalduli szerzetesekkel megkötött szerződés szerint azt a házat bérelte Grosbois-ban, amelyben korábban d'Andrezel vicomte lakott. A kamalduliak révén szoros kapcsolatba kerültek a janzenizmussal is, amelynek Rákóczira gyakorolt hatását már sokan bizonyították. Rákóczi és a janzenizmus kapcsolatára vonatkozólag ld. Köpeczi Béla összefoglaló művét: *Köpeczi B.*: A bujdosó i. m. (3. jz.)

26 *Boissau, R.*: Ladislav Berchény i. m. (13. jz.) 41–43.

török földön, mielőtt Franciaországba került volna, így jól elsajátította a török nyelvet, és hasznos személyes kapcsolatokat épített ki a konstantinápolyi oszmán elit körében. 1733 júliusában érkezett Bercsényi megbízásából Konstantinápolyba, hogy a Bercsényi-huszárezred számára magyar újoncokat toborozzon, illetve huszárlovakat vásároljon. A francia nagykövet, Villeneuve márki azonnal felfigyelt rá, és több kényes titkos diplomáciai feladatot is bízott rá a krími tatár kánnal való kapcsolatok rendezése ügyében.²⁷ Tóth 1733-ban jutott el először a Krimbe, ahová a következő évben már megbízott francia konzulként érkezett ismét. Küldetésének hivatalos célja a huszártoborzás volt, de titkos küldetése révén bekerült a versailles-i kormányzat keleti politikájának sodrába is, hiszen feladata volt, hogy a tatár kán személyén keresztül megpróbálja rávenni a Portát egy lengyelországi hadjáratra.²⁸

A magyar ágens sikere után a konstantinápolyi francia nagykövet szintén egy volt kuruc tisztet, Jávorka Ádámot bízott meg a krími kán melletti francia diplomáciai képviselőt ellátására. Villeneuve márki Jávorka Ádám mellett még két rodostói magyart is kiválasztott egy kisebb küldetésre, amelynek célja az volt, hogy Havasalföld és Szerbia felől próbáljanak meg bejutni Magyarországra és tájékozódni az akkor nagy visszhangot keltő Szegedinác Péro vezette felkelésről. A két magyar nemes nevét sajnos nem tudjuk megállapítani a francia forrás alapján, de feltételezhetjük, hogy Jávorka közeli bujdosótársairól lehet szó, mivel egy időben választotta ki őket a francia nagykövet. Jávorka kiküldetésének célja – a távozó Tóth András helyett – a tatár kán melletti folyamatos diplomáciai jelenlét, tájékoztatás és tanácsadás volt, amelynek jelentőségét emelte, hogy a kán egy hadjáratra készült az oroszok által megszállt dagesztáni területeken.²⁹

Jávorka mellett szintén ebben az időszakban alkalmazta a konstantinápolyi francia követség Máriássy Ádámot, aki a Rákóczi-szabadságharc bukása után orosz szolgálatba lépett. Később csatlakozott a rodostói emigrációhoz, majd a moldvai Hotinban telepedett le, és onnan tájékoztatta rendszeresen a francia követet a hadi eseményekről. Később Rákóczi József kinevezte tábornokának is. 1739-ben bekövetkezett halála után Zay Zsigmond vette át a hotini hírszerző feladatát. Zay neve egyébként gyakran előfordul a korabeli francia diplomáciai levelezésekben, hiszen időnként ő szállította a francia követ postáját Rodostón keresztül.³⁰ Ennek a futárposta biztonsága szempontjából lehetett jelentősége, hiszen a Konstantinápolyban

27 A francia nagykövet így írt Tóth kiválasztásáról Chauvelin külügyi államtitkárnak 1733. július 4-i levelében: „Ebben a helyzetben szemet vetettem Tott úrra, aki kapitány Berchiny gróf úr regimentjében, és aki kb. egy hónappal ezelőtt érkezett ide, hogy toborozzon Magyarországhatárain, és aki az Ön levelét hozta el nekem. A megérkezése óta eltelt idő alatt megismertem teljes diszkrécióját és mindazokat a tulajdonságokat, amelyek szükségesek, hogy megbízzam ezzel a küldetéssel, s ő erre annál inkább alkalmas, mert ért és elég jól beszél törökül.” Idézi *Köpeczi B.: A bujdosó i. m. (3. jz.)* 429.

28 BNF Ms. 7179. fol. 306–307. Vö. *Gilles Veinstein: Les Tatars de Crimée et la seconde élection de Stanislas Leszczynski. Cahiers du Monde russe et soviétique* 11. (1970) 1. sz. 24–92.

29 BNF Ms. Fr. 7180. fol. 315–316.

30 Uo. fol. 341–345.

hemzsegő kémek és külföldi ágensek figyelmét kevésbé vonhatta magára a rodostói magyar nemes. Zay Zsigmond – aki 1757 után a rodostói magyar kolónia vezetője lett – egyébként jó kapcsolatokat ápolt a konstantinápolyi angol követtel is, amint erről egy nemrég kiadott napló is beszámol.³¹

A lengyel örökösödési háború után nem sokkal tört ki a szóban forgó török háború, először az oroszok és törökök között, majd hamarosan az osztrák fél is bekapcsolódott a hadműveletekbe. Jávorkát a Bahcsiszeraújba 1736-ban bevonuló orosz csapatok magukkal hurcolták, Tóth András pedig az 1737-ben elkezdődött béketárgyalásokon játszott fontos szerepet. A magyar származású francia ügynöknek nagy segítséget nyújtott a már említett, szintén magyar eredetű Ibrahim Mütefferika, aki számos titkos információt megosztott vele. A tragikus sorsú Rákóczi József fellépése után számos magyar emigránst gyűjtött maga köré, ám a francia diplomácia mindvégig ellenezte a fejedelem fiának magyarországi diverziós terveit. A háború végén a francia nagykövet az orosz hadsereg főparancsnoka, Münnich gróf mellé küldte legügyesebb diplomatáját, Tóth Andrást. Tóth nemcsak a hivatalos küldetését látta el kiválóan, de közvetített egy orosz–francia szövetségi szerződés ügyében is, amely alaposan megváltoztatta volna a kelet-európai nagyhatalmi viszonyokat. Így biztosított a francia szolgálatban álló kuruc ágensek számára az 1736–1739-es orosz–osztrák–török háború igen jó lehetőséget a Habsburg-ellenes aktív politikai szereplésre.³²

A magyar diverzió terve az 1740–1750-es években

Az osztrák örökösödési háború során Tóth András viceóbestera Bercsényi-huszárezred soraiban vett részt az európai hadszíntéren folyó küzdelmekben. Újabb törökországi kiküldetésére csak a háború vége felé, 1747-ben került sor. A levéltári források alapján megismerhetjük e missziója céljait is. A véres háború lezárásában érdekelt francia diplomácia a gyors és kedvező békekötés érdekében ismét a régi bevált oszmán diverziót kívánta bevetni. Időközben Villeneuve márki utódja Castellane gróf lett a konstantinápolyi francia követség élén. Castellane próbálkozásai nem jártak eredménnyel, és ráadásul egy igen kellemetlen ügybe keveredett: a szultánt magyarországi hadjáratra biztató iratait ellopták, azok a bécsi udvarhoz kerültek, ahol rögtön nyomtatásban kezdték terjeszteni őket. A diplomáciai incidenst követően Castellane-t 1747-ben visszahívták.³³ Az őt felváltó Des Alleurs gróf, a Rákóczi mellett tevékenykedő rendkívüli francia követ fia, az ügy érdeké-

31 *Nigel and Caroline Webb*: The Earl and his Butler in Constantinople, The Secret Diary of an English Servant Among the Ottomans. Tauris, London, 2009. 130., 163.

32 *Tóth Ferenc*: La guerre des Russes et des Autrichiens contre l'Empire ottoman 1736–1739. Economica, Paris, 2011. 111–113.

33 Instructions aux ambassadeurs et ministres de la France depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution française. XXIV. Turquie. Par Pierre Duparc. CNRS, Paris, 1970. 325.

ben 1747 júliusától ismét igénybe vette Tóth András mint bizalmi személy (*personne de confiance*) közvetítő szolgálatait.³⁴

Tóth szerepe elsődleges jelentőségű volt: titokban kapcsolatba kellett lépnie a *reis* *efendivel*, az oszmán külügyminiszterrel, és tárgyalásokat kezdeményeznie a Portán. A tárgyalások téje egy széles körű keleti szövetségi rendszer létrehozása volt, amely magában foglalta volna Poroszországot, Svédországot és az Oszmán Birodalmat, ami XV. Lajos személyes titkos diplomáciája, a *Secret du Roi* legfontosabb célkitűzésének tekinthető.³⁵ A szövetségi rendszer fő célja Oroszország hatalmi ambícióinak megfékezése és a Habsburg Birodalomtól egy franciabarát „cordon sanitaire” által való elszigetelése lett volna. A tárgyalások első időszaka elég biztatóan alakult, ám 1747 novemberében a *reis* *efendit* a szultán váratlanul leváltotta.³⁶ Tóth ekkor látta elérkezettnek az időt arra, hogy megpróbálja a magyar ügyeket is felvenni az európai diplomáciai tárgyalások napirendjére. Engedélyt kért a francia követtől és a nagyvezírtől, hogy Rodostóba utazhasson viszontlátni az ott élő honfitársait. Hivatalos úti célja továbbra is a hagyományos toborzót volt, ám Rákóczi halála után erre igen csekély remény volt, hiszen a száműzött fejedelem halála után Rodostó sokat veszített a korábbi jelentőségéből. Valódi, titkos küldetése más szerepet is szánt a veterán kurucnak. Az instrukcióban elsősorban információszerzés és kapcsolatfelvétel szerepelt, ám a buzgó ügynök az önálló kezdeményezésektől sem riadt vissza.³⁷

Ekkortájt az idős Csáky Mihály gróf³⁸ viselte a rodostói emigráció vezetői tisztségét (törökül *básbug*). Csáky rendszeresen tájékozódott a magyarországi viszonyokról, s így ideális kapcsolatot jelentett Tóth küldetéséhez. Ugyanakkor a császári követ is figyelemmel kísérte a rodostói magyarok tevékenységét, és Tóth küldetéséről is viszonylag pontos információkkal rendelkezett.³⁹ Tóth András 1747 decemberében érkezett Rodostóba, ahol azonnal kapcsolatba lépett Csákyval. Átadta neki a magyarországi hadjáratban reménykedő Bercsényi László titkos üzenetét, és megkérdezte véleményét a magyarországi politikai helyzetről. Csáky gróf válaszában egy igen érdekes tervvel lepte meg a hajdani kuruc apródot. Szerinte a magyar rendeknek meg kellene akadályozni Mária Terézia fia, a későbbi II. József magyar királlyá koronázását, és helyette a francia trónörökösnek, XV. Lajos fiának kellene felajánlani Szent István koronáját.⁴⁰ Csáky Mihály honfitársán keresztül

34 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 19 (Minutes de la correspondance du comte des Alleurs 1747–10 déc. 1748) 84.

35 *Duc de Broglie*: Le secret du roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752–1774. I–II. Calmann-Levy, Paris, 1878.

36 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 19, 187–214.

37 Instructions aux ambassadeurs i. m. (33. jz.) 422–426.

38 Keresztszegi gróf Csáky Mihály (1676–1757), II. Rákóczi Ferenc generálisa. 1711-től emigrációban él Lengyelországban, majd 1716-tól Rodostóban. 1738-ban a Rákóczi József számára toborzott ezred parancsnoka, 1739-től a rodostói magyar kolónia feje.

39 Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei II–14 (Berichte und Weisungen 1747–1748).

40 A terv történetéről: *Tóth Ferenc*: Un prétendant malgré lui au trône Hongrois ou le rival français du dauphin Joseph en 1748. Cahiers d'Études Hongroises 10. (2002) 129–140.; *Uő*: Un officier de

biztosította a francia kormányt, hogy a Porta minden bizonnyal hadba száll majd a magyar elégedetlenek védelmében. A felkelők számíthatnának még a Magyarországi déli határszéleinél lakó szomszédos népekre: az arnótokra (albánokra) és a szerbekre is.

A terv megelőlegezte egy francia expedíciós hadsereg Magyarországra küldését is Bercsényi László vezénylete alatt. A tervet összefoglaló emlékiratot a konstantinápolyi francia követ továbbította a külügyi államtitkárhoz, Tóth pedig egy másolatot eljuttatott d'Argenson grófhhoz, a korabeli hadügyi államtitkárhoz.⁴¹ D'Argenson Des Alleurs-höz írt 1748. április 16-i levelében a következő megjegyzést fűzte Csáky Mihály tervéhez: „A magyarok közt még mindig meglévő békétlenség csírája hasznos lehet, ha a Porta nyíltan hajlandó megsegíteni őket. Azt hiszem, hogy ettől még nagyon távol állunk, minthogy azonban a Portát jelenleg kormányzó főemberek változhatnak, a magyarországi elégedetlenek körében érdemes fenntartani annak reményét, hogy egyszer lerázhatják a német igát, és jó tudni, hogy vannak-e a főembereik közül olyanok, akik ehhez hathatósan hozzájárulhatnak.”⁴²

Tóth András 1748. szeptember 5-én távozott Rodostóból a moldvai Iași-ba. Ott átadta Des Alleurs követ levelét Konstantin moldvai fejedelemnek, és találkozott a hotini pasával is. Leveleiben ritkán ejt szót a toborzásról. Bercsényi László Mikes Kelemennek írt 1748. januári levelében is csak Tóth Andrást hiányolta, s nem pedig az állítólagos magyar rekrutákat.⁴³ A háborút lezáró 1748. április 29-i aacheni békeszerződéssel a küldetésnek e része is tárgytalanná vált, mivel a háború befejezésével az ezredek létszámát jelentősen csökkentették. Tóth 1749 januárjában érkezett Berlinbe, ahol egy Loyse abbé nevű francia ügynökkel és egy porosz miniszterrel lépett kapcsolatba. Berlini tartózkodása minden bizonnyal a titkos küldetése fináléja volt.⁴⁴

A békeidőszak alatt nagy változások érlelődtek az európai hatalmi viszonyokban. Az osztrák örökösödési háborúban a francia–angol gyarmati szembenállás elmérgesedett, és a békekötés után is folytatódtak az amerikai és indiai hadműveletek. Az 1750-es évek derekán az angol külpolitika Poroszországban talált megfelelő kontinentális szövetségesre, amely maga után vont a osztrák–francia közeledést és az úgynevezett „diplomáciai forradalmat”.⁴⁵ Az elmérgesedő angol–francia gyarmati harcok és II. Frigyes agresszív politikája miatt kiteljesedő nemzetközi

Bercheny agent secret en Turquie. Vivat Hussar 37. (2002) 88–96. Tóth beszámolója és levelezése megtalálható: CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 158.

41 A beszámoló egy másolata nemrég előkerült a francia hadtörténeti levéltár egy 1741-es (!) iratokat tartalmazó kartonjából (Service Historique de la Défense [Vincennes; = SHD], série A4, XV). Raymond Boissau tábornok szíves közlése.

42 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 158.

43 „Notre ami Tott *szereti a setalást*, sûrement Vous n'avez pas été fâché de le voir, il me manque néanmoins ici, il est mon bras droit, quand me le renverrez-vous?” Bercsényi Mikesnek. Lunéville, 1748 január 6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Gall. 55/2. fol. 2.

44 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 158. Tóth levele. Berlin, 1749 január 18.

45 *Richard Waddington*: Louis XV et le renversement des alliances. Les préliminaires de la guerre de Sept Ans (1754–1756). Firmin-Didot, Paris, 1896.

konfliktus nyomán a francia királyság is háborúra készülődött. A huszárezredek létszámát felemelték a háborús készenléti létszámra, s Bercsényi László gróf ismét elküldte török földre Tóth Andrást, hogy keressen újoncokat az Oszmán Birodalom területére menekült magyarok között, és hogy kíséрге el az új konstantinápolyi francia követet, Vergennes grófot, a későbbi francia külügyminisztert.⁴⁶ Az alföldi parasztfelkelések (Mezőtúr és Hódmezővásárhely) után valóban ismét jelentős számban menekültek el szülőföldjükről magyarok, elsősorban Moldvába.⁴⁷ Az idős Tóth András a király beleegyezésével magával vitte fiát, François-t is, hogy megtanuljon törökül és idővel apja nyomdokaiba léphessen a francia diplomácia szolgálatában.⁴⁸ Tóth 1755-től ismét Rodostóban tartózkodott. Innen kért pénztámogatást Belle-Isle marsalltól a moldvai toborzótújához, amelyet Bercsényi László is támogatott.⁴⁹ A rodostói magyar emigránsokkal kapcsolatosan külön utasításokkal látta el a francia kormány.

Azt már a francia külügyi levéltár (Archives du Ministère des Affaires Étrangères, La Courneuve) más fondjaiból lehetett megtudni, hogy milyen feladatokat kapott a Vergennes gróf mellé beosztott Tóth András. Szerencsére fennmaradt a számára készített titkos megbízatás egy másolata, amelyet egyébként biztonsági okokból csak felolvastak a magyar ügynöknek.⁵⁰ A megbízólevélben a király arra kérte fel Tóthot, hogy utazzon el Rodostóba, és diszkréten vegye fel a kapcsolatot a magyar emigráció még életben lévő tagjaival, valamint azok magyarországi híveivel. Amint a következő részletből kiderül, a küldetés igen kényes és kockázatos volt a francia királyság szempontjából: „Tott úr rövid konstantinápolyi tartózkodás után utazzon Rodostóba meglátogatni honfitársait. [...] A legnagyobb elővigyázatossággal kell majd ügyelnie arra, nehogy kiderüljön, hogy milyen utasításai vannak a magyarországi viszonyokra vonatkozólag. De minthogy Csáky gróf és a többiek valószínűleg leplezik majd előtte az érzelmeiket, megismerheti a vallomásaikból, hogy melyek a legfőbb panaszok az osztrák kormányzattal szemben, hogy

46 Vergennes gróf életéről és diplomáciai pályájáról: *Charles de Chambrun: A l'école d'un diplomate. Vergennes.* Plon, Paris, 1944.; *Robert Salomon: La politique orientale de Vergennes (1780–1784).* Presses modernes, Paris, 1935.; *Jean-François Labourdette: Vergennes. Ministre principal de Louis XVI.* Desjonquères, Paris, 1990.; *Orville Theodore Murphy: Charles Gravier comte de Vergennes. French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787.* State University of New York Press, Albany, 1982.; *Munro Price: Preserving the Monarchy. The comte de Vergennes 1774–1787.* Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

47 *Hadrovics László–Wellmann Imre: Parasztnozgalmak a 18. században.* Művelt Nép, Bp., 1951.; *Wellmann Imre: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés.* In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790.* Szerk. Spira György. Akadémiai, Bp., 1952. 141–220.; *H. Balázs Éva: A váradai püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén.* Századok 84. (1950) 320–332., ill. újabban: *Pálffy Géza: Örök vesztesek vagy örök nyertesek? Felkelések a kora újkori Magyarországon és Erdélyben.* In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.* Szerk. Molnár Antal–Baráth Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Bp.–Győr, 2012. 283–299.

48 SHD série A1 3403 fol. 37.

49 Uo. fol. 100.

50 Tóth András megbízólevelének kiadása: *Instructions aux ambassadeurs i. m.* (33. jz.) 422–426.

kik a legfőbb elégedetlenek, mi a tisztségük, milyen erőt képviselnek, mekkora a hatalmuk és hogy mire lennének képesek, ha ez a kormányzat arra kényszerítené őket, hogy fegyverrel a kezükben követeljék szabadságjogaik visszaállítását vagy a nekik tett ígéretek betartását. [...] Ófelsége nevét nem szabad az ő helyzetükkel kapcsolatba hozni, s nem szabad, hogy az elégedetlenek abban reménykedjenek, hogy Ófelsége segítségükre siet a vállalkozásaikban, de nem szabad teljesen szétrombolni a támogatásába vetett reményüket sem egy, Isten mentsen meg tőle, Ófelsége és a császárné közt kirobbanó háború esetén.⁵¹

Tóth András megérkezése után nem sokkal eleget is tett ennek a megbízásának, és felkereste az aggastyán Csáky Mihályt, a rodostói magyarok még életben lévő vezetőjét. Csáky azonnal kapott a lehetőségen, és francia segítséget remélve elkezdte szervezni a kapcsolatait a magyarországi ellenállással. Újból felajánlotta segítségét XV. Lajosnak egy esetleges magyarországi francia fegyveres intervenció esetére.⁵² Tóth missziójának sikere azonban hamarosan terheássé kezdett válni az osztrákokkal szövetséget kötő francia diplomácia számára. A titkos feladatot lassan állították le, és minden bizonnyal az osztrák ügynökök is értesültek Tóth rodostói jelenlétéről. Máig sem tisztázott körülmények között 1757-ben váratlanul elhunyt Csáky Mihály és Tóth András (valószínűleg valamilyen járványban), és örökre magukkal vitték a rodostói emigránsok utolsó függetlenségi harcának haditervét.

Az 1750-es évekből maradt fenn a d'Argenson család levéltárában egy nagy valószínűséggel d'Argenson gróf hadügyminiszter számára címzett ajánlólevél, amely a 18. század egyik legnevesebb magyar katonai gondolkodóját, Jeney Lajos Mihályt ajánlotta ágensi szolgálatra. A levél elsősorban Jeney intellektuális és képzőművészi képességeit ecseteli. Ezek szerint a fiatal katonatiszt kiválóan értett a rajzoláshoz és festéshez, valamint a térképészethez, amelyben nagy gyakorlatra tett szert. Ismeretlen ajánlója szerint Jeney jól tudott a francián kívül németül, latinul és szlavónul (!), melyet az ajánlólevél írója a cseh nyelvvel azonosított. Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük fel Jeney szavait a portyázók számára oly fontos nyelvek hasznosságáról: „Ezen felül egy portyázónak tudnia kell latinul, németül és franciául, hogy szóváltásba elegendhessen mindazon nemzetekkel, amelyekkel találkozik.”⁵³ Az ajánlás utolsó sorai a jelölt morális kvalitásait hangsúlyozzák ki, amelyből megtudhatjuk, hogy Jeney Lajos Mihály nem volt sem iszákos, sem nőcsábász, és nem hódolt a szerencsejátékoknak sem. Itt szintén *A Portyázó* erre vonatkozó intelmei juthatnak az eszünkbe: „Nagyon veszélyes lenne, ha egy ilyen tiszt a legcsekélyebb mértékben is kötődne az asszonyokhoz, a borhoz és a gazdagsághoz. Az asszonyok elfeledtetik vele a kötelességeit, és gyakran az ellenséggel való, nagyon sokba kerülő összejátszást idézik elő. A bor veszélyes fecsegéshez

51 Uo. 424–425.

52 *Murphy, O. T.*: i. m. (46. jz.) 80.

53 *Jeney Lajos Mihály: A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége* korunk gényusa szerint. Hága, 1759. Szerk. Zachar József. Magvető, Bp., 1986. 56.

vezet és megvetést von maga után. A gazdagság bűnre csábít és semmivé teszi a becsületet.⁵⁴

Valószínűnek tűnik, hogy Jeney Lajos Mihályt maga Bercsényi László javasolta e magasabb szintű katonai vagy külügyi szolgálatra. Az újabb kutatások alapján biztosnak tűnik, hogy Bercsényi az osztrák örökösödési háború során jelentős szerepet játszott a titkos katonai ágensek munkájának irányításában is. 1744-ben ő irányította a flandriai területen tevékenykedő titkos ügynökök munkáját, és jelentéseiket személyesen továbbította a hadügyminiszternek.⁵⁵

A kuruc ágensek kései örökösei: Tott és Besse

A 18. század első felének dinasztikus háborúi során alkalmazott magyar ágensek sikerei nyomán a versailles-i kormányzat hosszú távon is igyekezett a francia király iránt elkötelezett, idegen nyelveken jól beszélő és a kelet-európai viszonyokat jól ismerő ügynököket alkalmazni. Az egykori kuruc ágensek pótlására a külügyi államtitkárság elsősorban a Franciaországban letelepedett magyarok fiai közül választotta ki a megfelelő személyeket, akiknek a célirányos képzését is biztosította. Leghíresebbé közülük a már gyakran említett Tóth András francia huszártiszt és ágens második fia, François de Tott (1733–1793) vált.⁵⁶ Őt 1755-ben küldte a francia kormány apjával együtt Konstantinápolyba, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. Az ifjú Tott is itt készülődött folytatni apja pályáját, valamint szolgálni a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk érdekét. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni.

A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor a Krimbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta, és részt vett a tatár kán 1768–1769-es hadjáratában. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hősiiesen megvédte a Dardanellák tengersizorát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyors-tüzelésű hadtestet, az úgynevezett szüratcsikat. Az általa alapított ágyúöntöde épülete ma is áll Isztambulban.

Utolsó diplomáciai megbízására 1776–1777-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egy időben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő

54 Uo. 57–58.

55 *Stéphane Genêt: Actions secrètes et espionage militaire sous Louis XV.* Nouveau Monde, Paris, 2013. 162., 175.

56 *Palóczy Edgár: Báró Tóth Ferenc, a Dardanellák megerősítője. A Vörös Félhold Támogatására Alakult Országos Bizottság, Bp., 1916.; Tóth Ferenc: La carrière d'un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. La carrière de François baron de Tott (1733–1793).* Isis, Istanbul, 2011.

haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak.⁵⁷ Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

Terveinek meghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amszterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megért, és négy nyelvre lefordították.⁵⁸ 1785-ben az északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki, és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején emigrációba vonult hajdani híres diplomata így jutott el ősei földjére, Magyarországra, ahol gróf Batthyány Tódor vendégeként élt egészen 1793 októberében bekövetkezett haláláig.

François de Tott változó külpolitikai elvek és kormányzati elképzelések bonyolult időszakában zajló diplomáciai pályája híven tükrözi a francia diplomácia kelet-európai elképzeléseinek változásait, mint egy szerves rész az egész tulajdonságait. Kezdetben az apja által vezetett küldetések folytatására igyekezett felkészíteni a versailles-i kormányzat, és a konstantinápolyi francia követség mellett működő tolmácsképző intézetben tanulhatott. Ennek köszönhetően aktív pályájának jelentős részét keleten – Kelet-Európában és a Közel-Keleten – töltötte. A diplomáciai szolgálat révén, főleg a levelezések útján szoros kapcsolatba került a kor legjelentősebb francia diplomatáival – köztük Choiseul herceggel, Vergennes gróffal és Saint-Priest gróffal, akik bizonyíthatóan nagy hatással voltak gondolkozására. A báró pályája során aktív résztvevőként kapcsolódhatott be a kor legfontosabb kelet-európai eseményeibe: a lengyel válságba, az orosz–török háborúba és az abból következő komplex problémarendszerbe, amelyet a későbbi korszakokban „keleti kérdés”-ként emlegettek.⁵⁹

Korszakunkban François de Tott személyén kívül csak a testvére, a külügyi szolgálatban csak érintőlegesen részt vevő André de Tott⁶⁰ és egy Charles Bérony név alatt szereplő magyar ágens dossziéját sikerült azonosítani a francia Diplomáciai Levéltár személyi anyagai között. A Bérony nevet korábban Batsányi Jánosnak, az első francia nyelvű irodalomtörténeti mű alkotójának tulajdonította a kutatás. E név alatt azonban egy másik magyar, nevezetesen ógyallai Besse János Károly személye

57 *Tóth Ferenc*: Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén. *Aetas* 28. (2013) 1. sz. 31–60.

58 François Baron de Tott Emlékiratai a törökökről és a tatárokról. Vasi Szemle Kiadó, Szombathely, 2008.

59 *Albert Sorel*: La question d'Orient au XVIIIe siècle. Paris, 1902.; *Karl A. Roeder Jr*: Austria's Eastern Question 1700–1790. University Press, Princeton, 1982.

60 *Tóth Ferenc*: Emigrációból emigrációba. Egy magyar származású francia család története a XVIII. században. In: Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk. Czigány István–Kincses Katalin Mária. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2012. 259–272.

rejtőzik, aki a napóleoni korszak egyik legfigyelemreméltóbb szereplője volt. Besse mintegy folytatójaként a 18. századi magyar katonai emigrációnak, 1799-ben lépett francia szolgálatba, ahol egészen Napóleon bukásáig különféle speciális feladatokra alkalmazták ágensként.⁶¹ Tervei között szerepelt egy magyar légió létrehozása is, amelyet elsősorban magyar katonaszökevényekből kívánt felállítani.⁶² Besse már az ügynökök új típusát testesítette meg: a kozmopolita entellektüelét, akit magával ragad a modern Párizs sokszínű forgataga.

A Besse ügynöki dossziéjában⁶³ található dokumentumok segítségével pontosan követhetjük a karrierjét 1797-től egészen 1815-ig. Megtalálhatóak itt a Szicíliai Királyságban eltöltött katonai pályájának írásos emlékei, útlevelei, legfőképpen pedig a francia külügyi tárcához intézett különféle tárgyú levelei. E dokumentumok segítségével nemcsak hivatali pályájának, hanem részben intellektuális fejlődésének és irodalmi erőfeszítéseinek szakaszai is kirajzolódnak. Besse korának egyik legjelentékenyebb nyelvtelhetsége volt. 1802. július 2-án keltezett levelében, amelyben ügynöki kinevezését kérelmezte, így jellemezte saját képességeit: „Egyedül és elhagyottan élek választott hazámban, kérem a Miniszter Polgártársat, hogy méltóztassék kinevezni különleges ügynöknek. Hét nyelven beszélek és vannak összeköttetésem a bécsi és nápolyi udvaroknál, ismerem egész Németországot, Hollandiát, Poroszországot, Angliát és Olaszországot, politikai és irodalmi ismeretekkel is rendelkezem, és azt hiszem, alkalmas lehetnék egy ilyen posztra, ami iránt igen nagy kedvem is lenne.”⁶⁴

Besse régi álma volt, hogy valahol Magyarország közelében kapjon diplomáciai feladatot. Már 1801. szeptember 9-én kelt levelében így ajánlotta magát – egyes szám harmadik személyben! – a külügyminiszternek: „Alkalmas lenne egy levantei szigeten betöltendő posztra, különösen Korfun, ahol a görögön kívül olaszul és szlávul (!) is beszélnek. Ha a Köztársaság érdekei is úgy kívánják, mint

61 Besse franciaországi tartózkodására vonatkozóan a legismertebb források a Caeni Városi Könyvtár „Papiers Decaen” kéziratgyűjteményében találhatóak. Ezek közül jó néhányat kiadtak e század elején (*Mémoires et journaux du général Decaen. I–II. Avec introduction, notes et cartes par Ernest Picard–Victor Paulier. Plon-Nourrit, Paris, 1911.*). Besse több levelét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában őrzik.

62 Ld. ehhez Besse levelét, amelyet Decaen tábornokhoz írt (München, 1800. augusztus 24.): „Tábornok Úr, a nagylelkűségére való tekintettel, amelyet azok iránt tanúsított, akik Önhöz fordultak, kérem szíveskedjék alkalmazni akár mint tolmácsot, vagy akár bármely más módon, a képességeimnek és rangomnak megfelelően a béke vagy háború során egyaránt, főleg ez utóbbi esetén szeretném felhívni a figyelmét arra a kedvező lehetőségre, amelyet egy magyar légió létrehozása teremtené, különösen akkor, ha figyelembe vesszük honfitársaim kedvező hozzáállását.” *Bibliothèque Municipale de Caen, Série Manuscrits Papiers, Sous-série Papiers Decaen vol. 39. fol. 80.*

63 *Archives Diplomatiques (La Courmeuve; = AD), Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony”.* A tanulmányban szereplő idézetek a saját fordításaim. Az eredeti francia nyelvű szövegrészek megtalálhatóak egy korábbi francia nyelvű tanulmányomban: *Tóth Ferenc: Jean-Charles Besse et le Mercure Étranger. Contribution à la genèse de la première histoire littéraire hongroise en France d’après des sources inédites. Cahiers d’études hongroises 8. (1996) 212–218.*

64 *AD Personnel – première série vol. 8. fol. 11.*

kereskedelmi megbízott ezen a szigeten kapcsolatba léphetne Dalmáciával, Horvátországgal, Szlavóniával, sőt Magyarországgal, valamint a Magyarországon élő honfitársaihoz hasonló szokásokkal rendelkező valamennyi néppel.”⁶⁵

Ugyanakkor a szülőföldjéhez, Magyarországhoz fűződő kapcsolatait is képes lett volna feláldozni az esetleg biztos állással kecsegtető francia állampolgárság megszerzése érdekében: „Magyar nemesnek született és a szicíliai király seregében katonatiszt volt, de mivel már régóta szeretne a szabad, diadalmas és dicsőséges nemzethez tartozni, amely azóta a boldog és emlékezetes idő óta uralkodik, amióta Franciaországnak bölcs, jótevő és az összes nemzet által csodált kormánya van. Az említett szolgálatból eltávozván a [sicíliai] királytól számos értékes igazolást kapott, amint ezt a mellékelt iratok bizonyítják. Ettől a pillanattól fogva nem volt más vágya, mint hogy élete hátralévő idejére francia földön megtelepedhessen, lemondva mindazokról az előnyökről, amelyeket a csatolt iratok tanúsítanak.”⁶⁶ Egy másik, 1804. szeptember 30-án kelt levele arról tudósít bennünket, hogy ez idő tájt egy történelmi munkán dolgozott, amelyről sajnos a címén kívül nem sokat tudunk: „Az a munkám – amelyet nemsokára be szeretnék fejezni és amely oly sokáig lekött Párizsban – remélhetőleg megmutat majd valamit az erőfeszítéseimből. Ez a 18. század legfontosabb eseményeinek összefoglalója, Európa összes államának rövid statisztikai áttekintésével bemutatja minden ország fejlődését, illetve hanyatlását a 18. század folyamán egészen az általános megbékélésig. Munkám befejezéséhez már csak azt várom, hogy a germán birodalom (!) szétdarabolódási folyamata teljesen lezáruljon. Csak azért merészeltem e csekély műről említést tenni a Miniszter Polgártársnak, hogy bizonyítsam, hogy még a számomra legkedvesebb tevékenység is igen szorosán kapcsolódik a politikához.”⁶⁷

A magyar ügynök diplomáciai ambíciói azonban nem váltották be az általa várt reményeket. 1803-ban Decaen tábornokot, Besse pártfogóját Ile de France szigetére, a mai Mauritiusra vezényelték. Besse követte a magas rangú katonatisztet a trópusi égöv alá, ahol elsősorban tolmácsi-titkári minőségben dolgozott.⁶⁸ Emellett a helyi sajtó alapító tagjaként a *Gazette de l'Isle de France* című lapot is szerkesztette. A trópusi klíma nem kedvezett egészségi állapotának, ezért betegségére hivatkozva 1809-ben elhagyta a szigetet.⁶⁹ 1810-ben érkezett Párizsba, ahol nagyon valószínű, hogy Batsányi Jánossal közösen dolgozott a *Mercure Étranger* folyóiratban megjelent magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti cikksorozaton. Noha a szóban forgó irodalmi és nyelvészeti cikkek Besse álneve alatt jelentek meg, az

65 Uo. fol. 14.

66 Uo. fol. 19–20.

67 Uo. fol. 21–22.

68 Decaen tábornok így ír erről a XII. év Nivose 30-án (1804. január 21.): „Decaen, a Jóreménység-fokától keletre eső francia telepek főparancsnoka, kinevezem Bérony polgártársat a főparancsnok tolmács-titkárává angol, német, toszkán, dán és svéd nyelvekből, és megparancsolom, hogy ebben a minőségben elismerjék és a vele járó javadalmazást Vendémaire elsejétől számítva megkapja.” Uo. fol. 25.

69 Ld. ehhez: *Tardy Lajos*: Az önálló Mauritius és Besse János. In: *Uő*: Régi hírünk a világban. Gondolat, Bp., 1979. 207–213.

utókor gyakran még esetleges közreműködését is elfelejtette megemlíteni.⁷⁰ Besse 1829-ben tért vissza Magyarországra, ahol a magyarok eredetét kutató kaukázusi expedíciót szervezett, amelynek történetét később Franciaországban publikálta.⁷¹ Valószínűleg 1841 körül halt meg Marseille-ben.

Összegzés

A francia diplomáciai szolgálatban tevékenykedő 18. századi magyar ágensek példái számos tanulsággal szolgálhatnak a korszak és téma kutatói számára. Az egyik legfontosabb, hogy a francia külpolitika a magyar függetlenségi mozgalmak hanyatlása után is még sokáig számított a magyar ügynökök segítségére a kelet-európai diplomáciai színtéren. Elsősorban az Oszmán Birodalom területén bizonyult hasznosnak a magyar ágensek tevékenysége, főleg a nyelvtudásuk és a helyi viszonyokban való jártasságuk és kapcsolataik miatt.

A 18. század első felének háborúi során több alkalommal is alkalmaztak titkos küldetésekre magyar ágenseket, akik a Rákóczi-szabadságharc egykori harcosaiból francia szolgálatba állt huszártisztek voltak. Az 1737–1739-es osztrák–török háború, az osztrák örökösödési háború alatt és a nagy „diplomáciai forradalmat” (1756) megelőző években aktív magyar ügynöktevékenység zajlott a török földön, elsősorban a rodostói magyar emigránsok segítségével. Az 1756-os osztrák–francia szövetség éles törést jelentett, hiszen a magyar emigráns ágensek Habsburg-ellenes tevékenységét teljességgel lehetetlenné tette. A francia kelet-európai külpolitika változásainak megfelelően a korábban Tóth András ügynök munkájának folytatására felkészített fiát először a krími, majd a közel-keleti területeken alkalmazták.

A forradalmi és a napóleoni háborúk során ismét előtérbe került a magyar függetlenségi mozgalmak jelentősége, és ennek érdekes példáját szolgáltatta Besse János Károly színes pályája, amelyet a francia Diplomáciai Levéltárban őrzött személyi anyaga alapján lehetett rekonstruálni. A korszakra általában jellemző, hogy a magyarkérdést a francia külpolitika nagyon óvatosan kezelte és csak a háborús helyzetben folyamodott a titkos ágensekhez. A franciaországi magyar emigránsok közül többen is lelkesen dolgoztak a külügyi államtitkárság szolgálatában, komolyabb diplomáciai beosztást és alkalmazást viszont csak kevesen értek el. Diplomáciai teljesítményük ugyanakkor figyelemreméltó eredményeket hozott az oszmán–francia kapcsolatok fejlesztésében és a kelet-európai francia diplomáciai jelenlét erősítésében. A magyar emigráns mozgalmak szempontjából is jelentős volt a munkájuk, hiszen a francia szolgálatban tevékenykedő magyar ügynökök évtizedekig életben tartották a nemzeti függetlenségi mozgalmak emlékét.

70 A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában őrzik egy levelének másolatát, amely egyértelműen bizonyítja, hogy részt vett a *Mercure Étranger* magyar vonatkozású írásainak elkészítésében. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, N° K. 305/124.

71 *Jean-Charles Besse: Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830 pour servir à l'histoire de Hongrie.* Delaunay, Paris, 1838.

FERENC TÓTH

“PLEASE IT TO YOUR MAJESTY TO APPOINT HIM AS A SPECIAL AGENT”

THE HUNGARIAN AGENTS OF FRENCH DIPLOMACY IN THE
LONG 18TH CENTURY

The aim of the present study is to illuminate a less known episode in the history of Hungarian emigration from the end of 17th century until the age of Napoleon, namely the activity in Eastern Europe of Hungarian agents in French service. Research is considerably hindered by the fact that the relevant sources are widely dispersed in the collections of different archives, chiefly in the central collections of the French Diplomatic Archives, and in its branch at Nantes, in the ambassadorial archives of Constantinople, but also in the French central archives of military history and in various state and private collections. French diplomacy became aware of the importance of Hungarian agents already in the time of the Rákóczi revolt. After the suppression of the uprising, several Hungarian agents were given an important role in the service of the French ambassadors in Constantinople. During the wars in the first half of the 18th century Hungarian agents, hussar officers of the army of Rákóczi who had gone over to French service after the defeat, were employed on several occasions in secret missions. In the years before the Austro-Turkish war of 1737–1739, the war of the Austrian succession and the great „diplomatic revolution“ (1756), intensive activity by Hungarian agents was characteristic in the Ottoman Empire, before all among the ranks of the Rodostó (Tekirdağ, Turkey) emigres. The Austro-Ottoman alliance of 1756 brought about a sharp ceasure, as it made the anti-Habsburg operation of Hungarian agents impossible. In accordance with the changes of French policy towards Eastern Europe, the son of agent András Tóth, the diplomat François de Tott, who had previously been trained to become the professional successor of his father, was eventually employed first in the Crimea, and then in the Near East.

In the course of the revolutionary and Napoleonic wars, the importance of the Hungarian movements of independence once again came to the fore. A valuable example is the career of János Károly Besse, which could be reconstructed on the basis of his personal documentation preserved in the French Diplomatic Archives. It was a general characteristic of the period that French diplomacy took a very cautious attitude with regard to the Hungarian problem, and only resorted to the help of secret agents in war situations. While many among the Hungarian emigres in France worked enthusiastically in the service of the state secretary of foreign affairs, only a handful among them achieved higher status and employment there. Nevertheless, their diplomatic achievement brought about considerable results in the development of Ottoman-French relations and in strengthening French diplomatic presence in Eastern Europe.

Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság

Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában
az 1832–1836-os országgyűlésen*

Trencsényi Balázs *A politika nyelvei* című tanulmánykötetében az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb történettudományi irányzatának nevezte a fogalomtörténeti-kontextualista megközelítést, amelynek az 1990-es évektől immár hazai művelői is vannak. A 19. századi kutatások vonatkozásában Trencsényi Gángó Gábor *Eötvös az emigrációban* című könyvét, illetve Takáts József először 1998-ban megjelent tanulmányát említette. Véleménye szerint az előbbi lényegében az Eötvös-életmű kontextualista alapon történő feldolgozása, míg az utóbbi a 19. századi magyar irodalmi gondolkodást a korszak diskurzustípusai mentén közelíti meg.¹

Takáts József az említett dolgozatában kijelentette: elsősorban a cambridge-i eszmetörténészekről, Quentin Skinnertől és John G. A. Pococktól, valamint magyarországi közvetítőiktől, Kontler Lászlótól és Horkay Hörcher Ferencről inspirálva jutott arra a belátásra, hogy nem eszmék karakterét és fejlődését vagy koherens egyéni vilásképeket kell keresni, hanem politikai nyelveket és azok használatának történetét. Ezt a belátást segítette, hogy Takáts hazai anyagon is bizonyítva látta ennek a megközelítési módnak az érvényességét: Csetri Lajos Berzsényi Dániel egyik ódájáról írott elemzése ugyanis részben a spártai típusú plutarkhizmus nyelvének azonosítására épült.² Takáts szerint „a politikai beszédmód nem csupán fogalmakat, »szótárat« jelent, hanem viszonylag állandó témákat is, mintákat, amelyekhez viszonyít e nyelv használója, érveléseket és értékeket, továbbá előfeltevéseket és hiteket, amelyek lehetővé teszik az érveléseket”.³ Takáts a 19. század első felében a politikai beszédmódok kapcsán négy kategóriát határozott meg: a republikánus nyelv, az ősi alkotmányra való hivatkozás, a felvilágosult kormányzás erősen természetjogi alapozású nyelve, továbbá a kulturális nacionalizmus politikai nyelve.

* A tanulmány a K77470 számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

1 *Trencsényi Balázs: A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2007.* 13. Az irányzat hazai képviselői közül említi többek között Kontler Lászlót, Horkay Hörcher Ferencet, Bene Sándort, Gángó Gábort és Takáts Józsefet: uo. 56–57.

2 *Csetri Lajos: Nem sokaság hanem lélek. Berzsényi-tanulmányok. Szépirodalmi, Bp., 1986.* 63–64.

3 *Takáts József: Politikai beszédmódok a 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézise. In: Uő: Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok. Kijárat, Bp., 2007.* 171–201. (eredeti megjelenés: 1998). Az idézetet ld. 171–172.

Részben Takáts tanulmányát vette alapul Dobszay Tamás, aki az 1830-as, 1840-es évek történeti szövegeit, országgyűlési tanácskozásait vizsgálta. Dobszay abból az előfeltevésből indult ki, hogy míg az 1825–1827-es országgyűlésen alapvetően a hagyományos rendi tematika és kifejezőmód volt a meghatározó, addig az 1832-ben színre lépő reformellenzék mintegy 10–15 év alatt átírta a politikai szótárat, átalakította és újratematizálta a politikai közbeszédet. Ennek következtében a sérelmi politizálás, az udvar és a rendek szembenállása mellett vagy helyett egyre inkább a liberális politikai és társadalmi reformokhoz való viszony alapján strukturálódott át a közélet. Ebben az átalakulásban meghatározó szerepe volt a gyakran együtt alkalmazott, olykor egymással keveredő politikai beszédmódoknak és érveléstípusoknak. Mai kifejezéssel élve, a reformkori ellenzék először a nyelvi-kommunikációs mezőt foglalta el, és vette birtokba. Dobszay egyébként Takáts-hoz hasonló kategóriákban gondolkozott, de azokat némileg finomította: a régi törvényekre, valamint a korszellemre és haladásra hivatkozó érvelés mellett a felvilágosult, természetjogi és az újraértelmezett nacionalista, valamint republikánus beszédmódot különböztette meg egymástól.⁴

A Dobszay tanulmányában feltételezett, 1830 táján végbement váltás mibenlétét némileg másként értelmezte Szűcs Zoltán Gábor és Kovács Ákos András írása, amely a 18. századi politikai szövegek újraolvasásának eszmetörténeti kereteit próbálta kijelölni. A szerzők alapvetően az úgynevezett hosszú 18. századdal, vagy másképpen az általuk a „működő rendiség korának” nevezett, 1708 és 1848 közötti időszakokkal foglalkoztak, s azt valószínűsítették, hogy bizonyos szempontból sokkal erősebb kapocs létezhet a 18. század vége és a reformkor első évtizede között, mint azt korábban gondoltuk.⁵ Péter László már jóval korábban, 1998-as tanulmánykötetéhez írt bevezetőjében úgy vélte: az új nyelvi-fogalmi elemek inkább ráépültek a régebbi szókincsre, mintsem felváltották azokat. Ugyanakkor azt is feltételezte, hogy az új beszédmód(ok) megjelenése és a politikai rendszer fogalmi újraértelmezése kivétel nélkül köztörténeti eseményekhez, konfliktusokhoz köthető, és nem közvetlenül a társadalomtörténeti változásokhoz.⁶ A 18–19. század vonatkozásában tehát mind a fogalomtörténeti megközelítések, mind a politikai nyelveket rekonstruálni kívánó elemzések esetében kitüntetett jelentősége van a változások mikéntjének és a kontinuitás–diszkontinuitás kérdésének, csakúgy, mint a politikátörténetben és a hagyományosnak tekinthető eszmetörténetben.

Az alábbiakban az 1832–1836-os országgyűlés egy meghatározott szakaszának a vitáit kísérlem meg elemezni abból a szempontból, hogy az egymással szemben álló felek milyen politikai nyelveket, érvekészleteket használtak céljaik elérése érdekében. A történéseket elsősorban Kölcsey Ferenc tevékenységén keresztül

4 *Dobszay Tamás*: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban. Századvég Új évf. 47. sz. (2008) 113–150.

5 *Kovács Ákos András–Szűcs Zoltán Gábor*: Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát? Korall 10. sz. (2009) 147–174.

6 *Péter László*: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Osiris, Bp., 1998. 12–13.

mutatom be, aki Szatmár megye első követeként vett részt az országgyűlési tanácskozásokon. A kritikai Kölcsy-kiadás sajtó alá rendezése során számos eddig ismeretlen Kölcsy-beszédet, -felszólalást sikerült megtalálnom, amelyek a viták eddig kevésbé ismert részleteire is rávilágítanak.⁷ A választás másik oka, hogy Kölcsy volt az, aki főjegyzőként részt vett az operátumokkal kapcsolatos megyei utasítás megszövegezésében, s így jól rekonstruálható az is, hogyan módosult személyes álláspontja az országgyűlési viták hatására, s mikor tudta utasításának megfelelően döntő mértékben befolyásolni az országgyűlési tanácskozások menetét.

Az operátumok jelentősége

Az 1832. december 16-ra összehívott diéta elsődleges feladata az úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatoknak (más néven operátumoknak) a megtárgyalása volt. Az 1791. évi 67. törvénycikk által kirendelt országos deputáció javaslatai ekkor már csaknem negyven éve készen álltak, s a rendek minden országgyűlésen kérték is az uralkodót, hogy az ország szempontjából lényeges kérdéseket érintő munkálatokat a diéta mielőbb tűzze napirendjére. Végül az 1791-es javaslatokat az 1827. évi 8. törvénycikk által kirendelt újabb országos küldöttség felülvizsgálta és átdolgozta, a megfogalmazott véleményeket és törvényjavaslatokat a vármegyék kérésére az uralkodó hozzájárulásával kinyomtatták, s a törvényhatóságok ezek alapján alakították ki az 1832-es országgyűlés előtt az egyes területekkel kapcsolatos álláspontjukat. Barta István 1964-ben megvédett nagydoktori értekezése szerint az országos deputáció munkálatainak megyei vitái döntő mértékben járultak hozzá az 1830-as évek elején a reformmozgalom kibontakozásához.⁸ Az operátumokat és azok országgyűlési vitáit elsősorban abból a szempontból szokták vizsgálni, hogy mennyiben találhatóak meg bennük a polgári átalakulást előkészítő reformgondolatok; nem véletlen talán, hogy ebből az aspektusból az úrbéri munkálat kiemelt figyelmet kapott (mindenekelőtt az önkéntes örökváltságot, az úriszék korlátozását, valamint a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságának garantálását kimondó törvényjavaslatok miatt).⁹

Érdemes azonban jelentőségüket egy másik nézőpontból is megragadni. Mint az jól ismert, a király és a rendek együtt gyakorolták a felségjogok összességét, s bár világos elhatárolásra sohasem került sor, annyi mégis kijelenthető: a *reservata*, azaz a korlátozás nélküli felségjogok közé tartozott a központi végrehajtó hatalom, valamint a külügy, a hadügy, a gazdaság-, oktatás- és egyházpolitika irányítása, a

7 *Kölcsy Ferenc*: Országgyűlési dokumentumok. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas, Bp., 2011. (Kölcsy Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások III.)

8 *Barta István*: A fiatal Kossuth és kora. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 1964. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár (= MTAK Kt).

9 *S. Sándor Pál*: A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen. Légrády Ny., Bp., 1948.; *Fónagy Zoltán*: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1830–1832). Agrártörténeti Szemle 30. (1988) 20–46.

communicata, azaz a rendekkel közös jogkörök közé pedig a törvényhozás, a közigazgatás és a bíraskodás szférája.¹⁰

Az 1832–1836-os országgyűlés egészét tekintve jól érzékelhető az a törekvés, hogy a rendek megpróbálták a rezerváták (ezen belül a gazdaság, különösen a harmincadvámok, továbbá az oktatás- és egyházügy) szabályozását az uralkodóval közösen gyakorolt, a rendi dualizmus modellje szerint kétpólusú törvényhozás hatáskörébe vonni, s a két fél között zajló „diaetalis tractatus” (egykorú kifejezéssel: viszonyos érintkezés) kölcsönös alkufolyamatába beilleszteni. A rendszeres bizottsági munkálatok napirendre tűzése pedig ebben mindenképpen a kezükre játszott, hiszen az operátumok számos olyan területet érintettek, amelyek eddig kizárólag az uralkodói felségjogok közé tartoztak. A kormányzat, érezve a veszélyt, az uralkodói előterjesztésben azokat a tárgyakat javasolta kiemelten napirendre tűzni, amelyek nem érintettek uralkodói felségjogokat és közjogi problémákat, így elsőnek az úrbéri, másodiknak a jogügyi munkálat megtárgyalását indítványozták. A rendek azonban ragaszkodtak az 1826. január 20-i feliratukban megfogalmazott véleményükhöz, amely a kereskedési, úrbéri, adóbiztossági munkálat sorrendet tartalmazta. Az eltérő álláspontok több hónapos vitához vezettek az operátumok sorrendjéről. Végül alapvetően a kormányzati elképzelések érvényesültek, s ezen a diétán csak a kormány által első és második helyre sorolt úrbéri és jogügyi munkálat (utóbbinak csak egy része) került megvitatásra.

Az igazságszolgáltatás reformja és az ősi alkotmány

Az uralkodói előterjesztésekben másodikként szereplő, öt részből álló (ítélőszékek elrendezése, törvénykezés rendje, polgári törvények, büntető törvénykönyv, váltókereskedői törvénykönyv) jogügyi munkálatnak a törvényszékek elrendezésével foglalkozó első egységét az 1833. november 22-i kerületi ülésen kezdték el vitatni a rendek. Ezt egészen 1834. május 22-ig tárgyalták az alsótábla kerületi, majd pedig országos ülésein, s aztán a főrendek tűzték napirendre május 26. és szeptember 9. között. Az 1827. évi 8. törvénycikk által kiküldött országos bizottság eredetileg tizenöt törvénycikkből álló javaslata az országgyűlési viták során huszonhét cikkelyre bővült, mivel a rendek szerint a munkálatból több olyan fontos kérdés is kimaradt, amelyet feltétlenül ebben az operátumban kellett volna szabályozni. Már a munkálat megyei vitái során világossá vált, hogy a törvényhatóságok leg-

10 *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Osiris, Bp., 2005. 33. Péter László a kialakult modellt a következőképpen jellemezte: „A *legislativa potestas* a király és a rendek közösen gyakorolták (*communicata*), és megkülönböztették a végrehajtó hatalomtól (*executiva*), amely 1848-ig a király számára fenntartott felségjog (*reservata*) maradt. Ez volt a lényege a magyar parlamenti tradíciónak, amely a korona és az ország között egyfajta alkotmányos egyensúlyt biztosított. Ámbár az egyensúly mindig is a korona felé billent, Lengyelország felosztása után a magyar alkotmány bizonyult a leghatékonyabbnak Közép- és Kelet-Európában.” *Péter László*: Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány, 1790–1990. In: *Uő*: Az Elbától keletre. i. m. (6. jz.) 345.

fontosabb célkitűzése az igazságszolgáltatás egyszerűsítése és meggyorsítása, továbbá a bírói fórumok illetékességének egyértelmű meghatározása volt.¹¹ Kölcsey a törvényszékek elrendezésével foglalkozó tanácskozásokon főleg azon tárgyak kapcsán szólalt fel, amelyek eredetileg nem szerepeltek az országos bizottság által kidolgozott tervezetben. Nem kezdeményezőként lépett fel – utasítása ebben a tárgykörben nem is tartalmazott ilyen pontokat –, hanem valamelyik követője által megtett indítványhoz csatlakozott, pontosan megértve annak gyakran önmagán is túlmutató politikai jelentőségét. Mindez azért is figyelemre méltó, mert az ítélőszékek koordinációja kapcsán a Kölcsey hathatós közreműködésével kialakított Szatmár megyei javaslat nem kívánta alapvetően átalakítani az igazságszolgáltatás történeti struktúráját és a sokszázados ítélkezési gyakorlatot. Bizonyos változásokat ugyan elengedhetetlennek tartott, de csak olyan mértékben, hogy azok a különböző néposztályok közötti különbségeket az igazságszolgáltatás terén se szüntessék meg. „Most tehát vagy egy minden eddig fennállókat lerontó demokratiai principiumot kellene felhozni; vagy előre szükség abban egyezni meg: hogy a’ törvény’ s a’ törvényszolgáltatás’ kötelező ereje a’ néposztályozatokhoz képest bizonyos különbözést szenvedjen; s itt és ott bizonyos valóságos vagy csak tetsző következetlenségek és fogyatkozások alá vettessék.”¹² Hasonló gondolatot fogalmazott meg a Szatmár megyei választmány, mikor az úriszék eddigi formájának megtartása mellett érvelt: „A’ mi már magát a’ dolgot illeti: nincsen nálunk egy egy fontosabb kérdés, a’ törvényszékek’ elrendeltetésénél. Törvénykönyvünk mutatja, melly sok ízben, s melly különbözőképen változott az; a’ szeréna’ mint a’ kor, s a’ nemzet’ körülményei különbözőének. E’ megjegyzés nyilvánvá teszi, hogy e’ részben változtatások a’ polgári alkotvány’ megsértése nélkül történhetnek. De nem általában. Mert itt is, mint mindenütt a’ fennálló privilegiumok, s a’ nép’ különbözőféle osztályozatainak egymás eránti viszonya nagy befolyást gyakorolnak. Ez az oka, miért törvényszékeinket sem nagyobb egyszerűség, sem több egyformaság alá szorítani nem lehet; szükséges lévén a’ nemest, polgárt és parasztot, s a’ szabad kerületbelit nem csak privilegiumira, hanem terheire nézve is más más tekintetek alá osztályozni.”¹³ Kölcsey véleménye azonban a Szatmár megyei operátumban foglaltakhoz képest az országgyűlési tárgyalások során alapvetően megváltozott, s az ítélőszékek koordinációja során immár éppen a különböző társadalmi csoportok közötti válaszfalak lebontását tekintette egyik legfontosabb célkitűzésének. „A’ megyei törvényszék’ kiszélesített hatását a’ fő tábla s az udvar bizonyosan addig fogják ostromlani, míg semmivé lesz. A’ Városok a’ tárnokszéket megtartani kívánták; s ez által ismét egy választó falat tartottak meg a’ Nemesség és magok közt. Az én reményeim: alapját vetni jövődóbeni lehető nemzeti egyesülésnek,

11 Ld. bővebben: *Völgyesi Orsolya*: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2002. 141–148.

12 Észrevételek az 1827:8 által kirendelt országos küldöttség törvényosztálybeli munkálódásaira. MTA Kt Jogtan. Országgyűlés. Ívrét 2. II. köteg. 2.

13 Uo. 4.

naponként jobban jobban enyésznek” – írta Kende Zsigmondnak.¹⁴ A törvényszékek elrendezéséről szóló vitát tehát nem egyszerűen jogtechnikai kérdésnek, hanem a horizontálisan és vertikálisan is szétagolt nemzet egységesüléséhez vezető egyik lehetséges útnak tekintette, csakúgy, mint az ekkor formálódó reformellenzék számos tagja.¹⁵

Míg az ítélőszékek elrendezésekor többé-kevésbé egyértelmű volt, hogy a változtatások szükségesek, és azok kellő körültekintéssel nagyobb megrázkódtatás nélkül meg is valósíthatóak, addig a polgári törvények átdolgozása esetében már sokkal nehezebb volt a helyzet. A magánjog bonyolult viszonyrendszerét érintő beavatkozás ugyanis csaknem minden esetben összefüggésben volt a tulajdonnal való szabad rendelkezéssel, valamint az ősiség kérdésével is, sőt közvetve vagy közvetlenül magával az „ősi alkotmánnyal”.

Cieger András szerint az „ősi alkotmány” kifejezés 1790 körül vált a politikai diskurzus részévé. Maga az alkotmány szó az 1791. évi 10. törvénycikk által került be a Corpus Jurisba, s ekkortól lett a rá való hivatkozás a hazai közélet meghatározó beszédmódjává. A korabeli értelmezés szerint létezett egy olyan, az egymást követő nemzedékek által hagyományozott ősi (jogi és politikai) szokásrendszer, amely együttesen kirajzolta az ország egységesen és töretlenül fejlődő kilencszáz, majd ezeréves alkotmányát.¹⁶

Az ősi alkotmány a 19. század első felében eltérő jelentéseket hordozott, attól függően, hogy ki milyen politikai indítatásból használta. A rá való hivatkozás szolgálhatta a fennálló viszonyok konzerválását, de beépült az 1830-as évek elején színre lépő liberálisok érvrendszerébe is. A reformerek egyfelől támogatták az alkotmány „jótéteményeinek” az adózókra történő kiterjesztését, másrészt a konkrét vitaszituációkban folyamatosan cáfolni igyekeztek ellenfeleik állítását, hogy egy-egy törvény módosítása vagy eltörlése az ősi alkotmány lényegét érintené, és azt alapjaiban megrengetné. Kimutatható azonban az ősi alkotmánynak egy olyan jelentése is, amely egyfelől az uralkodó és a rendek viszonylatában volt kulcsfontosságú, másfelől – mint látni fogjuk – az ellenzék számára is nélkülözhetetlen hivatkozási pont lett a változásokhoz elengedhetetlen törvényhozói szabadság kereteinek kijelölésében. Ezt a jelentést Kultsár István 1818-ban – egy nem elsőrendűen politikai szövegben – a következőképpen foglalta össze: „Légyen szabad itten örvendenünk édes Nemzetünk szerentséjén, melly Eleinek jeles példáihoz ragaszkodván, az Országnek Polgári Alkotványt, úgymint Képviselő Országlásnak formáját, valamint István Király alatt megállapítottat, úgy e’ mái napig is sértetlenül fenntartotta azon különös ditsóséggel, hogy a’ mit több Európai Nemzetek nagy vergődések után sem tudtak még megszerezni, a’ Magyar már kilencz Szá-

14 Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal. S. a. r. Taxner-Tóth Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1983. 130. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. január 27.

15 Ld. bővebben *Völgyesi Orsolya*: Kölcsey és a törvényszékek elrendezéséről szóló jogügyi munkálat. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan?* Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948. Szerk. Dobszay Tamás–Erdődy Gábor–Manhercz Orsolya. ELTE BTK, Bp., 2012. 269–279.

16 *Cieger András*: Alkotmányosság és hazafiság. *Magyar Szemle* Ú. f. 18. (2009) 11–12. sz. 43–66.

zadokig bírja.”¹⁷ Péter László korábban már hivatkozott tanulmányában tulajdonképpen ezt a 19. század első felében közkeletű értelmezést elevenítette fel, mikor így fogalmazott: az ősi alkotmány a korona és az ország viszonyos kapcsolatán alapuló, szimmetrikusan összekapcsolt és kölcsönösen elismert jogok és kötelesek szokásjogi rendszere volt.¹⁸

Ősiség és ősi alkotmány

Az 1834. május 23-i kerületi ülésen Asztalos Pál máramarosi követ felvetése nyomán vita alakult ki arról, hogy a törvényszékek elrendezése után melyik jogügyi munkálatot tűzzék napirendre: az országos bizottság által megszabott sorrend szerint a perrendtartási operátumot (*Ordo processualis*) vagy inkább a polgári törvények javításával (*Projecta legum civilium*) foglalkozó egységet? Bár Asztalos a harmadik egység, a büntető törvénykönyv mellett voksolt, Kölcsey és Deák azt javasolták, hogy mielőtt a követek döntenének, folytassanak a kérdésről előzetes megbeszélést.¹⁹ 1834. május 24-én tehát szűk körű konferenciát tartottak Csapó Dániel Tolna megyei követnél: „Pázmándi, Deák, Böthy, Bezerédy, Novák, Návay, Hertelendi Szalából, ’s Kölcsey: javallat, hogy az emendatio legumot vegyük elő, még pedig küldöttség után, melly küldöttség egy rendszeres vázolatot készítsen, az emendatióban előforduló kérdéseket összefüggésben, ’s egész alkotványban előállítandót. Pázmándi ellene volt” – jegyezte fel a konferenciáról Kölcsey.²⁰ A még aznap megtartott kerületi ülésen Deák – a konferencián elhangzottakkal összhangban – a következő javaslatot tette: „neveztessek egy kerületi választmány, s arra bizassék, nem az, hogy az országos küldöttség munkáját superrevideálja, nem is az hogy egyes törvényeket javaljjon, hanem az hogy a regnicolaris küldöttség dolgozatját principumpokra vonja, s e szerint egyszerűzván a kérdéseket egy systematizált codexnek csontvázát dolgozza ki.”²¹

Deák úgy vélte ugyanis, hogy az országos bizottság tervezete merő „causistica”, hiszen nem tett mást, mint a korábbi elvi jelentőségű kúriai ítéletekből igyekezett pótolni a hiányzó törvényeket. A zalai követ ugyanakkor pozitív példaként hivatkozott a Napóleon idején kidolgozott polgári törvénykönyvekre: „Az országos küldöttség azonban rendszert nem alkothatott, mert csak hiányok kiegyengetésére s foltozására volt kiküldve, de 1791 óta, midőn a 67-ik cikkely alkottaték, a Statusi rendelkezéseknek ezen nevezetes ágában tetemes előlépések

17 *Kultsár István*: Szóllás a Magyar Nemzeti Múzeumban Pesten Nov. 23-an 1817. tartott Magyar Nyelv Ünnepeiről. Tudományos Gyűjtemény 2. (1818) III. kötet 39–73.

18 *Péter L.*: Montesquieu i. m. (10. jz.) 345.

19 *Kossuth Lajos*: Országgyűlési Tudósítások. I–III. S. a. r. a Történettudományi Intézet munkaközössége Barta István vezetésével. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1949. (Kossuth Lajos Összes Munkái I–III.) (= KL.ÖM I–III.) 157–158.

20 *Kölcsey Ferenc*: Országgyűlési Naponkénti jegyzések. S. a. r. Pajkossy Gábor. Universitas, Bp., 2002. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írásk II.) 45–46.

21 KL.ÖM III. 170.

történtek. Azóta készült a napoleoni Codex, a Bajor, a Porosz törvénykönyv, s az igen sok tekintetben nagyon jeles Austriai. Ezek a magános polgárok közötti viszonyokat nagyon kifejték, s a mint naponként érezhetőbb egy systematisált polgári törvénykönyv hiánya, úgy a törvényhozó test, az 1791-ben elrendelt küldöttség hatóságának körébe szorítva, s pusztá foltozásra kárhozzátva nincs, s munkája ily jeles példák után kevesb nehézséggel is jár.” Már ekkor utalt arra, hogy a kerületi ülés rögtön a királyi adományokról szóló első törvénycikk esetében komoly nehézségbe fog ütközni, hiszen az szoros összefüggésben áll a királyi kincstár örökösödésével foglalkozó 16. törvénycikkkel, ám ha a fiskus örökösödésének kérdésében előzetes elvi döntés születne, az a donációk tárgyalásakor már vezérfonalul szolgálhatna.²² Borsiczky István trencsényi követ azonban úgy vélte, az országos bizottság javaslatában is felfedezhető némi rendszer, hiszen az a Kelemen Imre és Kövy Sándor munkáinak felépítését követi. Ragályi Tamás azzal érvelt, hogy rendszeres kódexek csak azoknál a nemzeteknél léteznek, amelyeket vagy abszolutisztikusan kormányoznak, vagy ahol a régi rend felfordulása után elengedhetlenné vált új polgári törvénykönyvek kidolgozása. A szabad nemzeteknek azonban nincs erre szükségük: ezt bizonyítja, hogy Anglia sem gondolkodott még szisztematikusan kidolgozott polgári törvénykönyvről, hiszen a törvényhozás időről időre képes pótolni a jogrendben meglévő hiányosságokat. Mások arra hívatkoztak, hogy az országos bizottságnak adott törvényi felhatalmazás úgy szólt, hogy javaslatait „az ősi alkotmány sérelme nélkül” („salva avitae constitutionis compage”) tegye meg, ezért új törvénykönyvet nem is lehetett vární tőle. Bernáth Zsigmond arra hívta fel a figyelmet, hogy itt nem új polgári kódex kidolgozásáról, csak egy bizonyos logikai rend meghatározásáról lenne szó. Felsőbüki Nagy Pál pedig kijelentette, az ősi alkotmány az ő számára csak egyetlen dolgot jelent: azt, hogy a nemzetnek része van a törvényhozásban, minden más csak szisztéma, amit a nemzet a törvényhozás útján szabadon át is alakíthat.

Kölcsey Deákkal egyetértve szintén nagyon fontosnak tartotta, hogy a polgári törvénykönyvet átgondolt, világos alapelvek szerint dolgozzák át és foglalják rendszerbe, s csak ez után kezdjék meg az érdemi munkát. Erről tanúskodik Kende Zsigmondnak írt, néhány nappal későbbi levele is: „Mi a codex civilist vettük elő, ’s a’ két első cikkelyben végig gázolánk. Sanyarú munka, és ros; ’s annál rosabb, mert a’ velünk ellenkező fél indítványunkat: hogy bizonyos rendszert dolgoznánk előre, ’s a’ szerént mennénk, el nem fogadá. Mi a’ szerént csak foltozunk, mint az Országos Küldöttség; ’s tapogatózunk sötétben; mivel az alapelveken sem akaránk megegyezni.”²³ A május 24-i ülésen a többség végül tehát arra szavazott, hogy a polgári törvénykönyvet abban a rendszerben tárgyalják meg, ahogy azt az országos bizottság a saját tervezetében kialakította,²⁴ az így megtárgyalt tervezet azonban sosem került országos ülésbe, mert az uralkodó

22 KLÖM III. 169–170.

23 Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 135. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. június 7.

24 A vitát ld. KLÖM III. 169–173.

augusztus 28-i leiratát követően az országgyűlés ismét az úrbéri törvénycikket tűzte napirendre.

1834. május 27-én, „A királyi adományokról általában” (De donationibus regis in genere) címet viselő első törvénycikk napirendre tűzésekor Somssich Miklós somogyi követ, összhangban Deák korábbi felvetésével, azt indítványozta, hogy – mivel már az első paragrafusban előkerül a várható magvaszakadás (eventualis defectus) kérdése, s így a cikkely szoros kapcsolatban áll a királyi kincstár örökösödésével, eltérve az országos bizottság által javasolt sorrendtől, először ez utóbbit vitassák meg a rendek.²⁵ Csapó Dániel, Deák és Kölcsény Somssichot támogatta, a többség azonban úgy döntött, a kincstár örökösödését a munkálat megfelelő helyén, azaz a 16. törvénycikk vitája során kell megtárgyalni.²⁶

A május 30-i kerületi ülésen aztán Kölcsény mindezek ellenére utasításának megfelelően a királyi fiscus örökösödésének napirendre tűzését és jelentős korlátozását javasolta.²⁷ A Szatmár megyei utasítás így fogalmazott: „meg kellene határozni miképen ősi javakról mind addig még az illető nemzetségből valaki él végintézetet senki ne tehessen; de az utolsó megszakadott az ősi javakról is szabadon rendelkezzen; s itt a királyi fiscusnak végintézet nem léteben lehessen elő lépni. A mi pedig a szerzeményt illeti, ha arról valaki rendelést egy vagy más ok miatt nem [tett], mégis még csak a szerzeményes rokonai tizedik ágban élnek, a királyi fiscus magát az örökösödésben ne avathassa.”²⁸ A korabeli gyakorlat szerint különbség létezett az adományos és szerzett birtok között. Adományos birtok esetében törvényes örökösnek azt tekintették, akiket az adománylevél annak ismert el, az adományon kívüli birtok esetében azonban egyéb, a törvényes öröklés rendje szerint szóba jöhető örökösökkel is számolni kellett. A szerzeményi birtokról a magvaszakadt személy szabadon rendelkezhetett, ugyanakkor kialakult az a törvényen nem alapuló gyakorlat, hogy végrendelet hiányában nem örökölhettek az oldalági rokonok (collaterális atyafiak), hanem rögtön a királyi kincstár jelentette be igényét a birtokra.

A szatmári követ hosszú felszólalásában azt kívánta bizonyítani, hogy a magyar nemes eredetileg magvaszakadás esetén is szabadon rendelkezett javairól. Mondandóját a régi törvényekkel, mindenekelőtt Szent István rendelkezésével akarta alátámasztani,²⁹ amelyet Könyves Kálmán módosított úgy, hogy a Szent Istvánt követő királyok által adományozott birtok esetén, amennyiben nem volt sem egye-

25 „Somsics figyelmezteté a Rket hogy e részben valamit tenni teljes lehetetlen, mielőtt tudatnék, valjon a Fiscus örökösödési jusa jövendőre is megmarad e? s ha igen, minő kiterjedésben.” KLÖM III. 173.

26 Felszólalását ld. *Kölcsény F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 266. A történekről beszámoló követjelentést uo. 67.

27 Kölcsény beszédét ld. uo. 266–273.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) (= MNL–OL) Regnikoláris Levéltár, Archivum palatiale secretum archiducis Josephi, N 22 Praeparatoria ad dietam Poseniensem 17. cs. fol. 145v–146r.

29 „Szent István II. decretum 5. fejezete szerint: »Királyi hatalmunknál fogva végeztük, hogy kinek-kinek szabad legyen azt a mi az övé, a maga feleségének, fiainak és leányainak, szintugy rokonainak vagy az egyháznak osztania és adnia.«” *Kölcsény F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 823.

nes ági, sem oldalági leszármazott, a föld a királyi kincstárra szállt.³⁰ Ez azonban még ekkor sem terjedt ki az első foglalásból eredő javakra – hangsúlyozta Kölcsey –, sőt az Aranybulla 4. cikkelye visszaállította a végrendekezés teljes szabadságát, s csupán tökéletes magszakadás és végrendelet hiánya esetén hagyta meg a korona örökösödését.³¹ Ezt a végrendekezési szabadságot számolta fel Nagy Lajos 1351. évi törvénye, amely – Kölcsey szerint – nyilvánvalóan megsértette a nemesi szabadság palládiumának tartott Aranybullát. Mivel azonban az uralkodók a koronázás alkalmával megesküdték az Aranybullára, s ez a szokás – I. Lipót óta az ellenállási záradék kivételével – továbbra is megmaradt, Kölcsey így érvelt álláspontja mellett: „Midőn tehát a Fiscus successiojának ellenére szóllok, sem ujat, sem ollyat nem mondok, melly alkotványunkkal ellenkezne, hanem azt ismétellem, a mi birtoki rendszerünk eredetéből származik, törvényinkben foglaltatik, s minden királyaink esküvésével biztosított.” Kölcsey tehát ez esetben csupán a korábbi törvények és a koronázási eskü által megerősített ősi szokáshoz való viszszatérésként értelmezte javaslatát.

Az indítványt Deák, Hertelendy Károly és Somssich Miklós pártolták, másnap pedig Siskovics József csatlakozott hozzájuk azzal, hogy azt a maga idején pártolni fogja. Borsiczky István azonban kijelentette: a beszéd nem idevaló, hiszen a többség a kérdést nem itt, a királyi adományokról szóló törvénycikknél, hanem a maga helyén tűzi majd napirendre. „Némellyek a 27diki végzés következtében a 'fiscus' successioja' kérdését nem idevalónak nyilatkoztaták; de idevalóságát még is magok megbizonyíták azzal, mert arról kezdettek beszélni. Így Borsiczky, így Aczél. Ez a Nótából való successiót kérte eltöröltetni. Sokon lévén még beszéllők, a' vitatás függőben maradt” – foglalta össze a történéseket Kölcsey.³²

A kérdés aztán majdnem két hónap múlva, 1834. július 26-án került napirendre. Kölcsey ismételten hosszú, csaknem háromnegyed órás beszédben érvelt a királyi kincstár örökösödésének eltörlése mellett.³³ Ez alkalommal a Szatmár megyei követ arra is részletesen kitért, hogy a királyi fiscus örökösödése a feudalizmusban gyökerezik, a feudalizmus rendszere azonban a honfoglaló magyaroktól idegen

30 „Kálmán I. törvénykönyv 20. fejezete így rendelkezett: »Valamely birtokot szent István adományozott vala, abban minden maradék örököljön az ő következtése szerint. 1.§ Más királyok adománya apáról fiura szálljon, és ha nincsenek, következzen a testvér, akinek holta után az ő fiait sem kell kirekeszteni az örökségből. 2.§. De ha testvér nem találkozik olyan, legyen a birtok a királyé.«” Uo. 824.

31 „Ha valamely nemes ember fiumagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja: a többivel azt mívelje, a mi neki tetszik. 1§. Ha pedig testamentom nélkül történik halála, valamely közelebb való atyjafiai vannak, azoké legyen, és ha teljességgel semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljon birtoka.” Uo. 823–824.

32 *Kölcsey F.*: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 48. „Az I. cikkely mindjárt a' kir. fiscus' successiojával szoros kapcsolatban áll. Akartuk tudni: hanyadán vagyunk e' successióval, 's én kérem annak eltörlését. De a' többség azt mondá: majd a' fiscus' successiójáról szolló cikkelyben fogjuk azt eldöteni; 's később volt a' defectus és nota szavakat a' cikkelyből kitoröltetni, mint az alapot előre megállítani” – írta Kölcsey. *Kölcsey Ferenc levelezése* i. m. (14. jz.) 135. *Kölcsey Kende Zsigmond*nak, Pozsony, 1834. június 7.

33 *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7 jz.) 295–309; *Kölcsey F.*: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 48.

volt, s nem honosodott meg még Szent István korában sem, hiszen a kincstár örökösödése magszakadás esetén még ekkor sem állt fenn: „A hadvezértől feudális adományt várni nem lehetett, de lehetett várni, hogy a közös erővel nyerendő föld köz osztályra bocsájtassék. Itt tehát feudumról szó sem lehetett, hanem inkább agrária törvényről, millyet Mózesnél, a régi Rómaiknál s lakhelyt hódítva nyerő más nemzeteknél szemlélhetünk.” I. Lajos 1351-es rendelkezését Kölcsey mindezek fényében már úgy értelmezte, mint ami az eredeti magyar alkotmányon halálos sebet ejtett, s minek következtében a szabad nemzet feudális szolgává lett, a nemes pedig csak haszonélvezője (usufructuáriusa) lett saját birtokának, bár a kincstár örökösödése még ekkor is csak az adományból nyert javakra terjedt ki, a szerzeményekre nem: „Látni való tehát hogy a Fiscus örökösödése in donationalibus, alkotmányunknak az 1351. törvény által eszközölt megrontása, in extradonationalibus pedig törvényen sem alapuló, ellenben a természettel ellenkező visszaélés” – foglalta össze a kialakult helyzetet Kölcsey.

Gondolatmenete összecseng Wesselényi *Balítéletekről* című munkájának vonatkozó fejezetével, részben a hivatkozott törvények, részben a következtetések tekintetében: „Világos ezekből hogy a’ Fiscus örökösödési jusa nem egy korú polgári alkotmányunkal hanem abba csak belé csusztatott még pedig a’ magyar birodalom’ felállása után több századokkal; már hosszúra nyult életkorának szinte fele folyt le a’ nélkül, hogy a’ Fiscus örökösödési jusa meg lett volna; a’ mint azért 1351 ig fen állhatott polgári alkotmányunk azon intézet nem léte mellett is: úgy későbbre is ellehetett volna a’ nélkül, ’s most is ellehetne. – Világos az is, hogy a’ Fiscus’ örökösödése feudum’ természetére mutatván, ’s abból folyván össze nem hangzó polgári alkotmányunk’ szellemével, mellyben feudumnak helye eredetileg nem volt sőt nem is lehetett, mivel a’ magyar nemzet fegyvereivel szerzette birtokát, a’ nemzeté volt ez, nem pedig a királyé, ezzel csak osztzott sőt neki ő adta ki illő részét, nem pedig tőle kapta a’ magáét” – olvasható Wesselényi munkájában.³⁴

Történeti kép és ősi alkotmány

Ezek a kijelentések abban az aktuálpolitikai téttel is rendelkező diskurzusban értelmezhetőek, amely már évtizedek óta akörül forgott: milyen volt Szent István korától a magyar állam és társadalom berendezkedése? Tisztán monarchikus, avagy vegyes, monarchikus és arisztokratikus? Szent István egyik pillanatról a másikra vezetett-e be egy új politikai (hűbéri) rendszert, vagy az elődöktől kiépített alkotmányos rendet alakította át fokozatosan, és honosította meg a királyság intézményét? Ugyanilyen fontos kérdés volt: Szent István és utódai korlátlan uralommal rendelkeztek-e, vagy pedig kezdettől korlátozták, megosztották hatalmukat, s a rendekkel közösen gyakoroltak bizonyos felségjogokat? Lakits György

34 Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest, 1833. 270.

Zsigmond,³⁵ Anton Wilhelm Gustermann³⁶ vagy Michael Piringer³⁷ művei szerint a Magyar Királyság területén Szent István óta létezett a feudalizmus és a hűbériség, a nemesi birtok kezdettől hűbérbirtok volt, s az uralkodó a felségjogokat osztatlanul gyakorolta.³⁸ Ezzel szemben például Kovachich Márton György úgy látta:³⁹ „Magyarországon István uralkodása nem korszakhatár, nem is ő alkotta meg a magyar alkotmányt, amely nem hűbéri-feudális jellegű, tehát nem feltételezi a társadalom és a nemesség alávetettségét a korlátlan hatalommal rendelkező királynak.” Az ősi magyar alkotmány a fentebbi állításokkal szemben eredetileg föderatív jellegű volt, ez pedig a vérszerződésből vezethető le, s ezzel az alkotmánnyal mutat folytonosságot István állama is.⁴⁰

Visszatérve az országgyűlési tanácskozáshoz, a vita három kérdés körül forogott: 1. Áll-e a kincstár örökösödése adományos javaknál magszakadás esetén? 2. Áll-e hűtlenség és felségsértés esetén? 3. Valamint áll-e az atyafiak közötti osztály után szerzett javak esetében végrendelet hiányában? Deák az első kérdés esetében három szempontot vizsgált: a hozandó törvény hasznos-e a hazának, igazságos-e, az alkotmánnyal nincs-e ellenkezésben? Zala megye követe mindháromra igennel válaszolt, s hangsúlyozta: a latens jus regium miatt senki sem érezheti magát birtokában tökéletesen biztosnak, „melly bizontalanság annyira beszövetkezett minden viszonyainkba, hogy alig van valaki, a ki minden aggodás nélkül sajátjának merné mondani birtokát. Nem is lehet tehát kételkedni, hogy emez ipart, szorgalmat, köz hitelt rongáló bizontalanságnak megszüntetése a Statusra csak jót s hasznot áraszthatna.”⁴¹ A második kérdéssel kapcsolatban leszögezte: a felségsértés vagy

35 *Lakits György Zsigmond*: Staatsrecht von Ungarn. MOL Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Kabinettsarchiv, 130. Izdenczy József irathagyatéka 10–11. kötet.

36 *Anton Wilhelm Gustermann*: Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern. Aus der Geschichte und den Gesetzen dieses Reiches dargestellt. I–II. Doll, Wien, 1811.

37 *Michael Piringer*: Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt. I–II. Wien, 1810–1816.

38 Ld. bővebben *Poór János*: Király és rendiség Lakits György Zsigmond Magyar államjogában. Levéltári Közlemények 71. (2000) 1–2. sz. 55–77.; *Uő*: Egy recenzió és recenziója. Kovachich Márton György a magyar alkotmányról és hadszervezetéről. Levéltári Közlemények 74. (2003) 1–2. sz. 105–133.; *Uő*: Kovachich Márton György Anton Gustermann magyar alkotmánytörténetéről. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. CD-ROM. MTA TTI, Bp., 2007. 777–792.

39 Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungern dargestellt von Anton Wilhelm Gustermann K.K. Büchercensor und Professor der Rechte in der K.K. Theresianischen Ritter-Academie einer unpartheyschen Prüfung unterworfen von Martin Georg Kovachich. Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár (= OSZK Kt) Fol. Germ. 219.; *Kovachich Márton György*: Defensio Patriae. OSZK Kt. Fol. Lat. 3205.; *Uő*: A Magyar Ország Hadakozás, és Banderiumoknak rövid esmértetése az 1715-diki Decretum 8-dik Czikkelyének fejtegetésével egygyütt. Piringer Udvar[ari] Tan[ácsos] Úr Banderiumainak recenziójára való feleletül. Tudományos Gyűjtemény 1. (1817) IX. kötet 65–106.; *Uő*: Köteles volt-e a Magyar Nemesség Várait, s az ezekben lévő Katonáságot az ország polgári alkotmánya szerint saját költségein tartani? Tudományos Gyűjtemény 2. (1818) V. kötet 67–88.

40 *Poór J.*: Egy recenzió i. m. (38. jz.) 118.

41 KLÖM III. 369.

hűtlenség esetében történő „jóság confiscatio” ellenkezik az emberiséggel, a szelídséggel, a törvényhozás filozófiájával, mely ártatlant nem büntet, de ellenkezik magával az ősiség elvével is. A szerzeményekbeli javak esetében, amennyiben nincs végrendelet, Deák úgy vélte, szintén meg kell szüntetni a kincstár örökösödését, s inkább a „természeti szeretet rendét” kell figyelembe venni és alkalmazni.

Palóczy László Kölceyvel ellentétben sötét színekkel ábrázolta az Aranybulla korát, Nagy Lajosról, annak történelmi szerepéről azonban elismerően szólt: „Lajos király 1351-ki törvényének köszönettel gondol tartozni, hogy ezen naponként szélesebbre áradó gonosztól a hazát megmentette, s oda vitte a nemességet, hogy gyermekeiről, atyafiairól emberib módon lett légyen kéntelen gondoskodni.”⁴² Úgy vélte, a Nagy Lajos rendelkezésén alapuló ötszáz éves törvényt egy tollvonással nem lehet megszüntetni, az adományos javak vonatkozásában tehát nem támogatta Kölcey javaslatát, a másik két esetben azonban igen. Felsőbüki Nagy Pál beszéde elején világossá tette: a kincstár örökösödése szorosan összefügg az ősiséggel, az ősiség pedig a kincstár örökösödésével. E kettő pedig alapvetően átszövi és meghatározza a fennálló viszonyokat, s ha ezek buknak, minden reájuk épült viszony borulni fog, ellenben ha megmaradnak, javításról nem nagyon lehet beszélni. Palóczyra reagálva pedig a következőket mondta: „midőn egyszer a köz vélemény valamely dologra nézve megérik, az többé 500 esztendő régiség sem fogja tudni egy tol vonás ellen fentartani.”⁴³

Akik teljes egészében fenn akarták tartani a kincstár örökösödését, úgy érveltek: az állam jövedelmeit nem szabad csorbítani, vagy ha igen, megfelelő kárpótlásról kell gondoskodni. Többen is vitatták Kölcey gondolatmenetének azt a részét, amelyben az Aranybullára és az azt megerősítő királyi esküre hivatkozott, hiszen az Aranybullának számos egyéb rendelkezése van, amely a később hozott törvények miatt, hasonlóan az 1222. évi 4. törvénycikkhez, már nincs is érvényben. Andrassy József a Hármaskönyvet idézve (I. 3. 6. §) cáfolta Kölcey történelmi érveit: „nemzetünknek eredetileg Tribusokra lett felosztása s a javak birtokának mind egy köz osztályból következtetett származása ellenkezik Verböczynek értelmével, aki nyilván mondja, hogy *bona conferendi potestas* kezdet óta a Fejedelemlél volt.”⁴⁴

A kerületi ülés végül Kölcey indítványát nem támogatta teljes egészében, a királyi kincstár örökösödését az országos bizottság javaslatához képest mégis jelentősen korlátozta volna: az adománybirtoknál az örökös nélküli birtokos esetében a végrendelet szabadság megadását ugyan csak kilenc megye támogatta, de az adományon kívüli, az osztály után szerzett javak esetében végrendelet hiányában is, valamint a felségsértés és hűtlenség esetében megszüntették a kincstár jogosítványait.

42 KLÖM III. 370.

43 KLÖM III. 372.

44 KLÖM III. 377.

A birtokképeség kiterjesztésének kérdése

Ugyancsak fontos kérdés volt a nem nemesek birtokbírhatása, azaz az *incapacitas possessorii* eltörlése, amely már az úrbéri munkálatban, az önkéntes örökváltságról szóló paragrafus tárgyalásakor is napirendre került az 1833. április 27-i és 29-i kerületi, illetve a szeptember 4-i országos üléseken.⁴⁵ Szentiványi Anzelm nógrádi követ az 1834. június 4-i kerületi ülésen újította meg indítványát, amikor is a királyi adományokkal foglalkozó 1. törvénycikk 4. § került a napirendre. Az *incapacitas* eltörlése mellett felszólaló követek azzal érveltek, hogy a nem nemeseknek a földtulajdon birtoklásából való kizárása nem törvényeken, hanem csak kuriális döntéseken alapul. Hosszasan sorolták azokat a törvényi helyeket, amelyekből szerintük igazolható volt a nem nemesek birtokbírhatása. Az ellenzők azonban úgy vélték, hogy a fekvő vagyon birtoklása kizárólag a nemeseket illeti meg, ennek megváltoztatása a nemesi jogokat, s ezen keresztül magát az ősi alkotmányt is veszélyeztetné, valamint ellentétben állna az ősiséggel, ami ugyancsak az alkotmány alapja. Az indítványt támogató Palóczy László szerint a rendek az „ősi alkotmányt is épen azért szeretik, mivel ezt olyannak lenni ösmerik, mellynek sarkai azzal, ha a belőle származó boldogság még többekre is kiárasztatik, meg nem rendülnek, hanem még jobban megöröklenek”.⁴⁶ Hasonlóképpen érvelt Somssich Miklós is: „Hazánk alkotmánya aristocraticus elveken épül, ezeknek tulajdona több rendbeli a köznépre nézve kedvetlen kirekesztés, midőn tehát ezen elvek kára nélkül a kizárást lágyíthatjuk, és szelidíthetjük, az alkotmánynak jövőre megállását eszközöljük.”⁴⁷ Felsőbüki Nagy Pál szerint azonban ezt az intézkedést könnyebb lett volna 1715, vagyis az állandó katonaság behozatala előtt foganatosítani, mikor még a nemesek és nem nemesek kötelelességei nem voltak világosan meghatározva, „de most már a fenálló rendszer tökéletes felforgatása nélkül a nemes és nemtelen birtok közötti határ vonalat (demarcationalis lineát) eltörölni nem lehet”.⁴⁸ Deák a természetjogi érvekre alapozva vitatta, hogy a birtokbírhatás kiterjesztése ellentétes lenne az alkotmánnyal, s azt alapjaiban felforgatná. „Minden törvényhozásnál kétségtelen igazság: hogy a haza lakosainak természetes jussai és szabadságai, a mennyiben világos törvény által korlátolva nincsenek, s a polgári társaság köz céljával nem ellenkeznek, szentek és sérthetetlenek. Minthogy pedig a föld birtoklásának szabadsága, minden hazafinak kétségtelen természeti jusa, minthogy ezen justol törvényeink világos rendelkezése egy hazafit sem fosztott meg, [...] a kik most utasításaik ösvényén legédesb kötelelességeket teljesítve, a bírhatási jussnak minden hazafira kiterjesztését sürgetik, polgári alkotmányunkat épen nem sértik, sőt hazánk egész népességének azon természeti jussait kívánják vissza, mellyeket

45 KLÖM I. 337–339., 340–343., 346–349. és KLÖM II. 153–164., valamint *Kölcsey Ferenc: Országgyűlési Napló. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas, Bp., 2000. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások I.)* 150.

46 KLÖM III. 211.

47 KLÖM III. 213

48 KLÖM III. 214.

nemzetünk köz kárára eddig is csak birói önkény határozásai nyomtak el.⁴⁹ Nagy Pálnak válaszolva pedig azt mondta, hogy az általa emlegetett demarkációs vonal a gyakorlatban nincs megtartva, hiszen a nemes most is szerezhet jobbágytelket, valamint fekvő birtokot városban és kiváltságos kerületben, ezért ennek az elválasztó vonalnak a bevezetése a teljes viszonyosság alapján magára a nemességre is rendkívül káros lenne, és éppen egy ilyen lépés okozna tökéletes zűrzavart. A javaslat végül 27 megye és az egyházi rend szavazatával ismét kisebbségben maradt. Szatmár megye ez alkalommal nem szavazott, mivel a megye utasítása nem támogatta a birtokképeség kiterjesztését.⁵⁰ Ezen a ponton Kölcsey igyekezett a megye véleményét megváltoztatni, s kedvező póttutasítás eszközölését kérte Kende Zsigmond alispántól: „Kínos vala éreznünk, hogy mi az incapacitásra lévén útasítva, az igen fontos tárgyat nem pártfogolhattuk. 'S bár azokat a' Ti embereiteket megszállaná már egyszer a' szent lélek; 's nekünk e' részben kedvezőbb utasítást adnátok. – A nemesség ez által csak nyerhetne; mivel mennél több a' ki vehet, annál nagyobbnak kell a' jószág becsének lenni; mint ezt a' Városi fundusok' becse napfényként kivilágosítja. Fontos e' tárgy; 's érdemli, hogy ismét és újra próbát tegyetek. Országos ülésben e' tárgyat ismét fel fogják annak idejében venni, 's igen üdvösséges lenne, ha a' majoritas akkorára általunk is nevedkedhének.”⁵¹

A végrendelkezés szabadsága és az ősi alkotmány épsége

Ezt követően is rendre előkerültek olyan tárgyak, amelyek összefüggésben álltak az ősiség intézményével. Június 25-én, az özvegyek jogairól szóló 10. törvénycikk tárgyalásakor vita alakult ki az úgynevezett írott jegypénz kapcsán,⁵² az országos bizottság tervezete ugyanis úgy fogalmazott, hogy azt csak a szerzeményekből és sohasem az ősi javakból kell kifizetni az özvegy számára.⁵³ Borsiczky István

49 KLÖM III. 217.

50 Ld. *Kölcsey F.*: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 50., 267.

51 Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 135–136. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. június 7. „Több megyék előadták miképen törvényeink világos szava csak a' Külföldinek tagadják meg a' birhatási Just; 's annál fogva az említette şban is csak a' Külföldit kívánták érteni, anyival inkább, mivel törvényeinkben számtalanszor elő fordulnak e' következő szavak: »Magnates, Nobiles, caeterique possessionati« mellyekből nyilván látható, hogy törvényeink nem csak Nemes, de Nemtelen birtokosokat is ismernek; 's különben is, a' jószágbirhatás' kiterjesztésével a' vevők száma szaporodván, 's ez által a' Nemesi Javak becs ára nevedkévén, csak a' Nemesség' közhaszna eszközöletnék.” (*Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. [7. jz.] 67.) Szatmár vármegye végül az 1834. augusztus 8-i közgyűlésen kedvező végzést hozott az ügyben: „a jószág birhatás joga a belföldi ajaku Adózó Polgárokkal, közzé tevődévén, az Anya utasítás megtagado tartalma alatt egyedül a Magyarul nem tudókat Külföldieket és Sidókat kívánják megtartani.” *Merényi Oszkár*: Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey dokumentumok. Akadémiai, Bp., 1961. (Irodalomtörténeti Füzetek 36.) 80.

52 A jegypénzt (hitbér, kelengye) a feleség a férjtől kapta a házasság elhalásáért és hűsége jutalmaként. Két fajtája volt: írott és törvényes (dos scripta és dos legalis).

53 „Az írott jegypénz a törvényest mindég kizárja, s ha ennél nagyobb egyedül csak a szerzeményből, és soha sem az ősi javakból kötelezhető, de a törvényes jegypénz az 1-ő rész 103. címjéből illető superinscriptio kedvezésével sem bir.” KLÖM III. 268.

azonban azt javasolta, ezt a szabályozást ne terjesszék ki a városi polgárokra, mert náluk olyan értelemben, mint a nemesség esetében, nincs gyakorlatban az ősiség. Javaslatát ekkor elutasították, de a tervezetbe bekerült 5. § kapcsán („hogy a törvényes jegypénzt meghaladó dos scripta, midőn a szerzeményekből ki nem elégítethetik, törvényes summára lészen szorítandó”)⁵⁴ a vita kiújult. Havas József, Pest város követe szerint az ősiség kétféleképpen létezik. A városi polgár ősi javait szabadon elidegenítheti, s azt az osztályos atyafiak nem támadhatják meg. Ilyen értelemben tehát a szabad királyi városokban valóban nincs ősiség. Olyan értelemben azonban létezik – folytatta Havas –, hogy az ősi javakról senki nem végrendelkezhet szabadon, s nem zárhatja ki belőlük az oldalági rokonokat sem. Úgy vélte, a jegypénz nem más, mint halál esetére tett kötelezettség, ezzel pedig az ősi vagyon nem terhelhető. Kölcsey szerint azonban, ha az ősi javakat el lehet adni idegeneknek, még inkább le lehet kötni annak egy részét a hitves számára. A szóban forgó rendelkezésnek a városokra történő kiterjesztése „azon egyetlen egy birtokot, mely ekkorig honunkban egyedül dicsekedhetett az állandóság s biztonság jóvoltából, a nemesi javak példájára örökös bizontalanságra” kárhóznatná – mondta a szatmári követ.⁵⁵ Deák szerint ha a városi követek által említett értelemben gyakorlatban is volt az ősiség, ezt a szokást a diétának nem szabad törvény által megerősítenie, mert a törvényhozásnak mindenekelőtt a hon javára kell tekintettel lennie, és a természeti jogban gyökerező rendelkezési szabadságot sem az egyes ember, sem a közjó érdekében nem szabad e vonatkozásban sem korlátozni. Végül is 26:20 arányban a kerületi ülés úgy döntött, elfogadják a trencsényi indítványt, vagyis hogy a városi javakra vonatkozóan az aviticitás ezután se létezzen.

A végrendeletekkel foglalkozó törvénycikket a kerületi ülés 1834. június 26-án kezdte tárgyalni. Borsiczky javaslata szerint, ha ősi javak nincsenek, a szerzeményeknek csak feléről lehessen szabadon végrendelkezni, nehogy a gyermekeket teljesen kizárják az örökségből. Ezzel – érvelt a követ – egy, a római jogban is létező intézményt (*legitima*, a vitában még felmerült a német *Pflichtteil* is) honosítaná meg. Deák ekkor azt javasolta, hogy előzetesen határozzák meg, milyen mértékben lehet élni a végrendelkezés szabadságával az egyenes ági leszármazottak, az oldalági rokonok és a királyi fiskus vonatkozásában: „Sokszerű szemrehányást hallottunk immár, hogy akik nem baráti az aviticitásnak, azt minden előforduló alkalommal kiszúrnitőrekszenek. Legyen vége az örökös tusakodásoknak, döntsük el ama három tekintetet előlegesen.”⁵⁶

A rendek Deák újabb próbálkozása ellenére sem állapítottak meg előzetes alapelveket. Így az országos bizottság javaslata alapján haladva a szerzeményekről való korlátlan szabad rendelkezés megmaradt. A törvényjavaslat első cikke azonban az ősi javakat, legyenek azok ingók vagy ingatlanok, a rendelkezési szabadság alól ki akarta venni, tehát az országos deputáció tervezete az ősiséget

54 KLÖM III. 269.

55 Kölcsey F.: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 277–278.

56 ...KLÖM III. 273.

az ingó vagyona is ki kívánta terjeszteni.⁵⁷ Több felszólaló ez alkalommal általánosságban is kitért az ősiség elvére. Somssich Miklós például úgy vélte: az ősiség ellenkezik az alkotmány eredeti szellemével, s csupán az Anjou-ház alatt „csúszott be” mint a feudalizmus szomorú következménye. Véleménye szerint az ősiség intézménye nem tartotta fenn a régi nemzetségeket, ugyanakkor nagy károkat okoz a nemzeti szorgalomnak, a hitelnek, a polgári perek számát növelte, és általában az emberi viszonyokat is megmérgezte. Kölcsey is úgy nyilatkozott, „hogy bár utasítása lenne is az ingatlan javak iránti ősiség megtartására, azt az ingókra is kiterjeszteni lelkiösmerete meg nem engedné, különben végtelen anomáliákba tévednénk, úgy hogy végre még nagy anyánk háló főkötőjét is moly és egerek ellen firol fira tartoznók őrizni. Egyébiránt emlékezteti a RRket hogy már minap megmutatta, mennyire ellenkezzék az ősiség idaeája az Aranybullával, mellynek 4-ik czikelyében a korlátlan szabad rendelkezés alkotványi sark törvényeink fokára emeltetett.”⁵⁸

Vita alakult ki arról, hogy az „ősi alkotmány épségben tartása” kifejezés hogyan értelmezendő az ősiség esetében, vagyis visszatértek ahhoz a kérdéshez, amit már a királyi kincstár örökösödése kapcsán is érintettek: az Árpád-korban létezett-e a végrendelet szabadsága vagy sem? A vitában az is világossá vált, hogy akik az ősi javak esetében a szabad végrendeletet ellenezték, az ősi birtok elidegenítésének tilalmát feloldották volna. A június 28-i kerületi ülésen az ősi ingatlan javakról való szabad végrendeletet csupán 6, az ősi ingó javak esetében ugyanezt 12 vármegye támogatta.⁵⁹

Ezt követően Bezerédj István, Tolna vármegye követe azt javasolta, hogy ezt a végzést legalább a szabad királyi városokra ne terjesszék ki, hiszen a 10. törvénycikk 2. §-a kapcsán az írott jegypénz vonatkozásában már kimondták, hogy az ősiség nem alkalmazható a városi tulajdonra.⁶⁰ Akik az ősiséget a városi tulajdonra is ki akarták terjeszteni, azzal érveltek, hogy nem lenne szerencsés a polgárság és a nemesség közötti törvény általi megkülönböztetések számát növelni, itt tehát hasonló érvet használtak, mint korábban az ellenzék az ítélőszékek elrendezésével kapcsolatban. Deák azonban így fogalmazott: „Továbbá szépen hangzik azon mondás: ne tegyünk különbséget polgár és nemes között, ámbár megvallom, hogy épen azon urak, kik most ezen thesist védik, nem igen így beszéltek sokakban, épen akkor, midőn a városok sürgetőleg kérték, hogy különbséget ne tegyünk. Én részemről igazán nem vagyok a különböztetésnek barátja, de midőn egy törvényt, melyet jónak látok, mindenkire nem terjeszthetnek, legalább egy osztályra terjeszteni kívánom.”⁶¹ Hasonlóképpen érvelt Kölcsey is.⁶² Somssich Miklós szerint a városi tulajdon az, ami még a hazában az

57 „hogy a szerzemény felől kiki szabadon rendelkezhetik, de a törvényes örökösök sérelmével akár ingatlan, akár ingó ősi javakról tett végrendelet erőtlen.” KLÖM III. 273.

58 *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 281.

59 KLÖM III. 281–285.

60 KLÖM III. 289.

61 KLÖM III. 290.

62 *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 281–282.

ipart, szorgalmat, hitelt biztosítja, az ősiség és az ezzel együtt járó elidegenítési tilalom bevitele a szabad királyi városokba mindennek a végét jelentené. Ennek ellenére „a` Megyék nagyrésze a` nemeseket megszorító törvényt a` városokra is kiterjesztette”. Ez alkalommal azonban már 14 megye szavazott a szabad rendelkezés mellett – foglalta össze Kölcsey a fejleményeket.⁶³

A hitbizományok és a törvényhozás joga

A polgári törvénykönyv 12. törvénycikke foglalkozott az idősebb és elsőszülöttségi joggal („De senioratu et jure primogeniturae”). Az országos deputáció álláspontja szerint a jövőben 500 jobbágyteleknél nagyobb hitbizományt nem lehetett volna alapítani. Bár az összbizottság ülésén Somssich Pongrác a hitbizományok teljes megszüntetése mellett érvelt, véleményével kisebbségben maradt. Már a megyék utasításából is látni lehetett, hogy többen támogatják Somssich felvetését. Egyfelől a nemzeti szorgalom akadályát látták a fidei commissumokban, másfelől a köznemesség arisztokrácia-, pontosabban oligarchiaellenessége volt tetten érhető ezekben a megyei véleményekben, noha a törvények a köznemesség számára is lehetővé tették hitbizományok alapítását.

Kölcsey, utasításának megfelelően, az 1834. július 12-i kerületi ülésen indítványozta a hitbizományok eltörlését. Az országos bizottság abból indult ki – emlékeztetett –, hogy saját szerzeményével mindenki szabadon rendelkezhet. Igaz, hogy a hazai törvények ezt pártfogolják, de minden nemzetnek vannak olyan törvényei, amelyek az egyes polgárnak határt szabnak e téren is, ha a „társaság” legfőbb célja, önnön fennmaradása úgy kívánja. Rómában, ahol az ősiség intézménye ismeretlen volt, a Lex Falcidia megszabta, hogy mi az a legkisebb mennyiség, amit az apának végrendeletében gyermekeire kell hagynia, hogy ne nincsteleneket, hanem biztos anyagi háttérrel rendelkező polgárokat adjon a hazának.

A honi viszonyokat tekintve: nem igazságos, hogy a természetes öröklés rendjével szemben egy kézben összpontosuljon a fekvő jószág, hogy csak egy ember örököljön, ahelyett hogy számos birtokos polgár legyen a hazában. „Ugyan azon jószág több birtokos által mivelve hasonlatlanul több jövedelmet ad, s így több szorgalmat is fejt ki.” Ráadásul a nemesi birtokon védelmi kötelezettség terhe fekszik, s nem jobb-e, ha minél több birtokos van a haza védelmére? – tette fel a kérdést a szatmári követ. Továbbá – érvelt Kölcsey – a fidei commissumok léte nem is a szerzeményekkel való szabad rendelkezés természeti jogából fakad, hanem az 1687. évi 9. törvénycikken alapul, amely kizárólag csak a főrendeknek engedte meg a hitbizományok létrehozását. Ennek pedig egyik következménye az, hogy a hitelezők nem, vagy csak nagy nehézségek árán juthatnak pénzükhöz, vagyis a hitelezők természetes joga is sérül. A gond tehát nem a birtok nagyságával, hanem magával az elvvel van, ezért nem jelent megoldást az országos bizottság korlátot felállító javaslata sem. Ráadásul a hitbizomány intézményével csak néhány nagy

63 Kölcsey F.: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 67–68.

nemzetséget akartak megmenteni: „Vessünk egy pillantást a mult időre. Sok nagy neveket látunk ott tündökleni mellyek már nincsenek. Ki nem emlékezik a Gara névre, melly valaha Nádori székünkön fénylett volt. E név emberei most az országnak az ég tudja mellyik szegletében ekét tartogatnak, s magot vetnek a földbe.” De a haza boldogsága nem nevekhez van kötve – jelentette ki Kölcsey. „Jó hazafi köz jóra dolgozó hasznos polgár parányi nevek közt is találkozik, s a köz jó csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok? az mindegy, de nem mindegy hány kezében legyen. Mert a birtok tartja fen a polgárt, és sok oly polgár, ki birtokkal bir, tartja fen a hazát.”⁶⁴ A közjóra, a polgári erényre és kötelességre való hivatkozás tipikusan a republikánus beszédmódra jellemző, a vitában tehát Kölcsey ennek az érvkészletét igyekezett elsősorban mozgósítani. Ez az érvelés meghatározó volt a vita további szakaszában is. Borsiczky István, egyetértve a szatmári követ indítványával, kijelentette: a majorátusok nyilvánvalóan ellentétben állnak a természet törvényével és a „status” céljaival, ezért azonnal szavazásra tette volna fel a kérdést. Deák azonban azt felelte, hogy akkor az utasításokat elég lenne kitenni az asztalra, s az ülést levezető elnököknek elég volna összeszámlálni, kinek mit tartalmaz az instrukciója. Mivel az országgyűlés a nyilvánosság legfontosabb fóruma, ezért minden döntésnek okát is kell adni. Deák vitatta az országos bizottság álláspontját, mely szerint a hitbizományok megtartására a rendelkezés szabadsága és némely nagy nemzetségek védelme miatt lenne szükség. Úgy vélte, az 1687-es törvényt, ezt a külföldi feudalizmusból eredő intézményt az uralkodó adta az oligarcháknak az ellenállási záradék eltörléséért. Vagyis az 1687. évi 9. törvénycikket a magyar viszonyoktól idegennek minősítette, csakúgy, mint korábban az ősiség intézményét a királyi kincstár örökösödéséről folytatott vitában. A zalai követ szerint egyes nemzetségek fenntartása, jóllétének biztosítása indokolt volt, amíg a birtokosoknak kötelessége volt a bandériumállítás, és ettől függött a haza védelme, de „mióta ezen védelem ereje nem egyesek felette nagy gazdagságának, hanem inkább azon alapszik, hogy a Hazának minél töb polgára legyen ön érdekei által is a Hon köz ügyéhez csatolva”, erre a törvényre már nincs szükség. A nagy nemzetségek leszármazottainak jellemzésére beszéde végén Deák Berzsényi Dániel sorait hívta segítségül: „sybaritizmusba merült, s letépve fényes nemzeti bélyegét, Hazája rombolt védfalából rak palotát heverő helyének”.⁶⁵ Deák ráértett Berzsényi nyelvhasználatának és a vitában elhangzott érveknek a hasonlóságára, hiszen a költő is a republikánus politikai beszédmód⁶⁶ elemeit alkalmazta költészetében, amikor az ősi erkölcsök elfajulásában, a fényűző életmód térhódításában és az egyéni érdekeknek a közérdek elé helyezésében látta a nemzetek hanyatlásának okait.⁶⁷

64 A beszédet ld. *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 283–291., az azt követő vitát KLÖM III. 320–338.

65 KLÖM III. 325. *A Magyarokhoz* c. vers idézett versszaka: „Mi a magyar most? / – Rút sybarita váz. / Letépte fényes nemzeti bélyegét, / S hazája feldult védfalából / Rak palotát heverőhelyének;”.

66 Vö. *Csetri L.*: i. m. (2. jz.) 63–64.

67 Vö. *Takáts J.*: i. m. (3. jz.) 172–174.

A vitában többen is hangoztatták: a hitbizományok eltörlése nem ellentétes az alkotmánnyal, sőt inkább az 1687-es törvény ellenkezik az alkotmány lelkével, mert általa a „constitutionális jusok” birtokából sokakat kizárnak. Volt, aki azzal érvelt: egy új törvény meghozatalakor nem az ősi alkotmány sértetlenségére, hanem a természet törvényére kell elsősorban figyelni. Ha az ősi alkotmány szent, akkor a természet törvényének még sokkal szentebbnek kell lennie, márpedig a hitbizományok azzal nyilvánvaló ellentétben állnak. Andrassy József, Esztergom megye követe azonban úgy látta, visszaható erejű törvényeket csak akkor lehet hozni, ha az állam komoly veszedelemben van. Bezerédj István szerint a hitbizományok eltörlése nem jelentene visszamenőleges hatályú törvényhozást, hiszen senki jogát és tulajdonát nem sértenék, csupán a jövőre nézve hoznának intézkedést az örökösödés rendjéről. „És ha 1687-ben szabad volt a törvényhozásnak természeti igazság és ország törvénye ellenére oly változást tenni az örökösödésben, melly temérdek századokra előre hatólag sok törvényes örökösöknek jusát elzárta, még pedig a Status céljával ösze nem egyeztethető iránnyal zárta el, hogy ne lenne a jelen törvényhozásnak jusa a felbomlott súlyegyent helyre állítani?”⁶⁸ Végül 25 megye a Jászkun kerülettel együtt elfogadta Kölcsey indítványát, aki a következőket írta Kende Zsigmondnak: „Azon setét lelket, melly eddig a polgári törvények’ ugynevezett emendatiójában rajtunk ólomnehézséggel uralkodott, a’ majoratusrol ’s a’ kir. fiscusrol szolló czikkelyekben meglehetősen legyőztük.”⁶⁹

A papi tized és a tulajdon szentsége

1834. augusztus 19-én tűzték napirendre a polgári törvénykönyv 25. cikkelyét, amely a papi tizeddel („De decimis clericalibus ex usu et jure”) foglalkozott. Kölcsey, csakúgy mint a királyi kinstár örökösödése, valamint a majorátusok és seniorátusok vitája alkalmával, ezúttal is kezdeményezőként lépett fel, és utasításának megfelelően az egyházi tized általános eltörlését indítványozta. Utalt arra, hogy a kérdést a jogügyi munkálatból kiemelve már az úrbéri operátum vitája alkalmával többen is napirendre akarták tűzni, mert azt együtt tárgyalandónak vélték a földesúri kilenceddel.⁷⁰ Kölcsey szerint, mivel a törvényhozó nemzet adta a dézsmát az egyháznak, ezért joga van arra is, hogy eldöntse: a közjó érdekében nem érkezett-e el az idő a nemzet rendelkezésétől függő adomány visszavételére?⁷¹

A vitában az eltörlés mellett felhozott érvek szerint a tized nem az egyház tulajdona, hanem egy speciális község, amelyet az egyház meghatározott célokra kapott (a nevelésre, a vallás terjesztésére – az már vitatott volt, hogy ezzel bandériumtartási kötelezettség is járt volna), de amellyel a törvényhozás mindig is

68 KLÖM III. 333.

69 Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 144–145. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. aug. 4.

70 KLÖM I. 314., II. 100–103.

71 *Kölcsey F.:* Dokumentumok i. m. (7. jz.) 311–313.

szabadon rendelkezett, mint ahogy ezt már a korábbi törvények sora is bizonyítja. Prónay János szerint a tulajdonnak legfőbb ismérve az azzal való szabad rendelkezés: míg az egyház egyéb javait annak adja haszonbérbe, akinek akarja, addig a tizedet csak annak, akit a törvények haszonbérleti elsőséggel felruháznak, vagyis – álláspontja szerint – a tized nem tekinthető valóságos tulajdonnak.⁷²

Az indítvány ellenzői azonban úgy vélték, a dézma az egyház valóságos tulajdona, s ennek elvétele a tulajdon sérthetetlenségét, s így magát az alkotmányt rengetné meg. Frimm József egri kanonok szerint a tized királyi privilégiumon és törvényeken alapul. A Nagy Lajos alatt behozott földesúri kilencedtől csak annyiban különbözik, hogy annál 300 évvel korábbi, márpedig a rendek azt sem törölték el az úrbéri munkáltságban. A tizedet eredetileg az uralkodótól kapta az egyház, tehát a sajátjából adta a klérusnak, azt pedig – Frimm szerint – a király soha nem fogja visszavenni.⁷³ Tamóczy Kázmér Bars megyei követ szerint azonban, ha az uralkodónak elvben lehetősége van a privilégium visszavonására, akkor erre a rendeknek is joga van, hiszen az egyik félnek nem lehet több hatalma, mint a törvényhozó hatalom egészének, márpedig annak az uralkodó csak egyik részét alkotja.⁷⁴ A tized eltörlése végül kisebbségben maradt: az augusztus 21-i kerületi ülésen csak 16 megye és a szabad kerületek támogatták a javaslatot, de a többség megszavazta a tized természetben szedésének tilalmát és annak kötelező megváltását.⁷⁵

Az ezt követő napokban több javaslat hangzott el, amelyekben legalább szűkíteni akarták azok körét, akik tized fizetésére kötelezettek. A Pest megyei, illetve a Somogy megyei követ olyan indítványt tett, hogy a puszták lakóit, valamint a jövedőben benépesülő helyeket mentsék fel a tizedfizetés alól.⁷⁶ Prónay János Nógrád megyei követ a protestánsokat,⁷⁷ Havas József pesti és Vághy Ferenc soproni követ pedig a szabad királyi városokat akarta kivenni a szóban forgó teher alól.⁷⁸ Az első javaslatot a többség támogatta, a másodikat azonban nem.⁷⁹

A protestánsok esetében a Prónay indítványát támogatók, így Kölcsey is törvények sorával érvelt amellett, hogy más felekezett (a rácok, rutének és oláhok, tehát

72 KLÖM III. 437.

73 KLÖM III. 442–444.

74 KLÖM III. 445.

75 KLÖM III. 454. „Tegnap a’ papi tizedről kezdődött a’ vitatás. Utasításom azokat eltörli, azért az indítványt megtevém, ’s azon ülésben tizenharmad magammal valék. De még a’ követek’ nagy részen nem szollott, ’s így a’ vitatás csak holnap fejeztetik be. Nem nagy lesz a’ minoritas, de mégis minoritas lesz azonban úgy látszik, hogy a’ dézma megváltatása, ’s az haszonbérletben a dézmaadók’ elsőbbsége is meg fog állittatni.” Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 147. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. augusztus 20.

76 KLÖM III. 471., 475.

77 KLÖM III. 461.

78 KLÖM. III. 458., 472–475.

79 „A’ tized articulust meglehetősen megcsináltuk. Eltörlni ugyan nem bírhattuk, de olly váltságot határoztunk, melly a’ semminél kevesebbel leszen több; annyival inkább mivel az eddig dézma alatt volt praedialis birtokokat, ’s az egész protestans népmassát a’ teher alol kivívtuk. Próbáltuk a’ Városokat is kivívni, de ez erőnket felülmulta.” Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 149. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. szeptember 1.

a görögkeletiek) is tizedmentességet kaptak már.⁸⁰ Erős érvnek tűnt az is, hogy az 1791. évi 26. törvénycikk a protestánsokat már felmentette a stólapénz és a párbér fizetése alól. Ugyanakkor Aczél Antal Arad megyei követ úgy vélte, a protestánsok mentessége magát az alkotmányt veszélyeztetné.⁸¹ Palóczy László erre reagálva az ősi alkotmány lényegét a következőképpen határozta meg: „És valjon mit ért Arad követe az ősi constitutio nevezetjé alatt, és miben keresi annak alapját? A szónok azon kötésben keresi, mellyet eleink a paizsokon felemelt Árpáddal kötötenek, s mellyben a dézmáról semmi sincs, ott van ellenben, hogy a nemzet a Fejedelem tanácsházából, vagyis a törvényhozásból kirekesztve soha se legyen, ezen törvények szerint kormányoztassék.”⁸² Jól látható tehát, hogy a polgári törvénykönyvek vitája alkalmával újra és újra felmerült az a kérdés, mi is az ősi alkotmány alapja. A változások ellenzői a törvénymódosításokban veszélyt sejtettek a konstitúcióra nézve, az ellentábor azonban elsősorban az uralkodó és a nemzet közötti hatalom-megosztásban, a kétpólusú törvényhozás modelljében igyekezett meghatározni az ősi alkotmány lényegét, hogy ezzel saját törvényalkotói mozgásterét is növelje.

A szabad királyi városok mentesítése esetében Kölcsey a kollektív nemesség-re hivatkozott, s arra, hogy eredetileg a tizedet mindenkinek fizetni kellett, ez alól a kötelezettség alól a nemességet fokozatosan vették ki a törvények.⁸³ Miért ne lehetne most tehát a kollektív nemességgel bíró szabad királyi városokkal ugyanezt megtenni? – tette fel a kérdést a szatmári követ. Ráadásul a városok minden teherben osztoznak az adózókkal, de osztoznak a nemesség kötelezettségeiben is, például a subsidium fizetésében. Miért ne csökkenthetné a terheknek ezen halmazát a törvényhozás?⁸⁴

A törvényhozás szabadsága

Kölcsey egy másik felszólalásában kifejtette: bár nincs megelégedve a városok belszerkezetének elrendezésével, mégis tőlük várja a nemzet „valahai boldogabb léte kifejlődését”.⁸⁵ Úgy látta, a városokra lehet majd egy népszerű és szilárd garanciákra épített alkotmányt alapozni, amely majd a műveltebb nemességet az alsóbb néposztályokkal összekapcsolja.⁸⁶ Ami pedig a törvényhozás szerepét illeti, kijelentette: valahányszor egy indítvány tétetik, mindig vannak, akik arra hivatkoznak, hogy arról már 400-500 éve ősünk törvényt hoztak, így azon nem lehet változtatni. Kölcsey szerint azonban az 1791. évi 12. törvénycikk is ott áll a törvénykönyv-

80 Ilyen rendelkezést tartalmazott az 1495:45. tc., az 1574:4. tc., az 1500. évi IV. dekrétum 29. tc. 4. § és az 1569:28. tc.

81 KLÖM III. 465–466.

82 KLÖM III. 468

83 Albert 1439:28. tc.-ére és Szilágyi Mihály kormányzó 1458:10. tc.-ére hivatkozott Kölcsey.

84 Kölcsey 1834. augusztus 26-i beszédét ld. *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 313–322.

85 Kölcsey 1834. augusztus 28-i beszédét ld. uo. 323.

86 A szabad királyi városok szerepéről ld. *Szőcs Sebestyén*: A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1996. (Várostartótneti Tanulmányok).

ben, s ezeket az érveket semmissé teszi, hiszen törvényt hozni, törvényt eltörölni és törvényt magyarázni a törvényhozó test világos jussai közé tartozik. „Nem a halott betűkből, hanem a jelen és jövő életből kell tehát meríteni törvényhozói munkálódásunk indító okait”,⁸⁷ vagyis a nemzet szükségleteihez és az idő vagy a kor „kívánataihoz” (más követeknél a jelenkor szelleméhez) kell a törvényhozás munkájának alkalmazkodni.

Maga Deák is többször felhívta a figyelmet a vita során, hogy míg a törvénykezésnek az a feladata, hogy szigorúan tartsa magát a korábbi törvényekhez, s azokat alkalmazza, addig a törvényhozásnak az a kötelessége, hogy a meglévő törvények hasznosságát, célirányosságát és az alkotmánnyal való összhangját vizsgálva, a törvényhozás józan filozófiája és a mostani idők szelleme szerint hozzon új törvényeket.⁸⁸ Az egyházi tized vitájában hangozott el a nagyváradi káptalan követe részéről, hogy a dézsmaadás tárgya sohasem tartozott a törvényhozás hatáskörébe, az mindig is az uralkodó felségjoga volt.⁸⁹ Deák erre azt felelte, veszedelmesnek tartaná, ha ezek a szavak válasz nélkül maradnának, hiszen nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem éppen a nemzet adja azokat a fejedelemnek, mert a nemzet minden jognak a forrása. „Hogy azon jusokat, mellyeket a Király bilaterális kötéseknel fogva bír, nemzetünk mindég tiszteletben tartotta, mutogatni nem kell, ellenben hogy a dézma felőli rendelkezést a nemzet mindég maga gyakorlotta, következként a Fejedelemnek által soha nem adta, azt szintén temérdek törvényeink bizonyítják.”⁹⁰ Deák tehát a magyar alkotmányosság lényegéhez tért vissza a konkrét ügy kapcsán: a hatalom forrása a nemzet, s a felségjogok összességét, még ha azok egy részét a nemzet át is ruházta az uralkodóra, a két fél közösen gyakorolja s gyakorolta évszázadokon keresztül.

Deák érvelésmódja a politikai közösség szerződésalapú felfogását tükrözi, király és nemzet viszonyát pedig úgy értelmezi, mint ami társadalmi szerződésen alapul. Ez az ősi alkotmány védelmében is alkalmazott érvelés az 1760-as, de főként az 1790-es évek elejétől ragadható meg, amikor a felvilágosult abszolutizmus ellenfelei éppen a felvilágosult kormányzás politikai nyelvének segítségével fejtették ki politikai álláspontjukat.⁹¹

*

A polgári törvények vitájában az ősi alkotmányra való hivatkozás mellett, bár már jelen voltak a republikánus beszédmód és a természetjogi érvelés bizonyos elemei is – mint ahogy ezt Kölcsey és Deák megszólalásai bizonyítják –, a törvényhozói szabadság kereteinek kijelölésében még meghatározó szerepe volt az ősi alkotmány értelmezése körül kibontakozó polémiáknak. Hogy az 1832/36-os ország-

87 *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 323.

88 *Orosz József*: Diéta-Közlő. MTAK Kt. Jogtan. 4.-r. 14. II. 37r.; KLÖM III. 473.

89 KLÖM III. 467.

90 Uo.

91 *Takáts J.*: i. m. (3. jz.) 181.

gyűlés nemcsak a liberális ellenzék megszületésének, de egy „nyelvi fordulatnak” is a színtere volt-e, még további vizsgálatokat igényel, elsősorban a későbbi diétákon újra előkerülő tárgyak – például az ősiség, a nem nemesek birtokbírhatása – körüli viták összehasonlító, diszkurzív elemzését.

ORSOLYA VÖLGYESI

ANCIENT CONSTITUTION AND THE FREEDOM OF LAWMAKING

COMPETING POLITICAL LANGUAGES IN THE DEBATE OF CIVIC LAWS AT THE HUNGARIAN PARLIAMENT OF 1832–1836

The study analyses the discussions in a given section of the Hungarian parliament of 1832–1836 from the point of view of what political languages and sets of argument were used by the opposing parties in setting forth their respective opinions. It focusses on the extent to which the reformist opposition which entered the stage at the parliament of 1832–1836 managed to transform the public language of politics, and on the political dictionary and conceptual stock which were available as the means for discussion. The most important lessons are demonstrated in the study through the activities of Ferenc Kölcsey (delegate from Szatmár county, and one of the outstanding poets of the age). As notary-in-chief of his county, Kölcsey took a role in drafting the instructions for the county envoys, which makes it possible to trace the modifications of his personal opinion under the influence of the parliamentary debates, and the means by which he proved able to influence the process of the debates himself according to his own instructions.

The primary task of the diet which was convoked for 16 December 1832 was the discussion, long desired by the public opinion, of the results of the so-called systematic committee works (Lat. *operata*). These committee works, which covered nine different areas, mainly aimed at modernising the economic and legal conditions of the country, transforming certain elements of the constitutional system, re-regulating and enacting the seigneurial dues of tenants once fixed by Queen Maria Theresia, and revising the affairs of education, the church and foundational matters. It was precisely with the help of the committee propositions that the estates tried at the parliament of 1832–1836 to narrow the scope of royal prerogatives (the so-called *reservata*), and to draw them into the competence of the bipolar legislature, to be exerted, on the model of corporative dualism, together with the ruler. These prerogatives would consequently have been inserted into the mutual bargaining process referred to as *di-aetalis tractatus*, thus widening the limits set by the „ancient constitution”. The present study examines in detail the discussion of the civic laws, which made part of the legal committee on the second place among the royal propositions, for it was this draft law which aimed at re-regulating the complicated system of Hungarian common law, and the modification of which was almost always directly connected to the problem of free disposition of property, and to the issue of the so-called *ősiség*, and indirectly or indirectly to the „ancient constitution” itself.

While presenting the more important nodal points of the discussions, the study concentrates on the ways in which the opposing parties applied the various political languages and techniques of argumentation in order to achieve the desired goals, from the references to the essence and original spirit of the „ancient constitution”, itself interpreted differently, through the arguments of natural law to the key notions of republican language.

Kisebbségvédelem, autonómia és revízió

Esterházy János szerepe a csehszlovákiai magyar politika alakításában
1932–1938*

A kelet-közép-európai nemzeti kisebbségek 20. századi történetének egyik összetett, módszertani kérdését az a feladvány jelenti, miként lehet a kisebbségi csoportoknak az „eredeti” nemzeti társadalomhoz, illetve a „befogadó” nemzetállamhoz való viszonyát kiegyensúlyozott, szinkron elemzések tárgyává tenni.¹ A kisebbségi csoportok történeti pozíciója, megítélése ugyanis rendszerint ellentétes a két oldalon. Például az 1918–1920. évi államjogi, az 1938–1941. évi revíziós vagy éppen az 1945–1948 közötti kényszer-migrációs és kényszerasszimilációs változások az egyik oldalon nemzeti veszteségnek, a másik oldalon nemzetállami győzelemnek minősülnek.² S ezzel csupán a nemzeti történeti narratívák egyetlen elemét emeltük ki. Legalább ugyanilyen fontos különbségek mutathatóak ki a kisebbségi helyzetben kialakuló (mikro)társadalmak, nemzeti (kényszer)közösségek és multietnikus regionális adottságok történeti vizsgálatában. Az „anyaország” és a kisebbségeket befogadó nemzetállam eltérő historiográfiai kontextusa, a kutatások legtöbbször alapvetően különböző forrásbázisa vagy az érintett államok egymással rendszerint élesen szemben

---

* A tanulmány a Visegrádi Alap által támogatott „The Life and Political Role of János Esterházy in Archival and Press Sources” című projekt, valamint a VEGA „Československá republika a maďarská menšina na Slovensku (1930–1938)” 2/0023/12. számú kutatási program keretében készült.

1 A 20. század két világháború közötti szakaszában a magyar kisebbségi politika legsúlyosabb dilemmái közé kétségkívül a Rogers Brubaker által leírt „triadikus viszony” csapdahelyzetei tartoztak. Az eredeti „nemzetállamok” és a róluk akaratok ellenére leválasztott nemzeti kisebbségek a korábbi status quo visszatérését, ill. a lehető legszorosabb viszony fenntartását követelték. Ezzel szemben az új befogadó (domicil) „nemzetiesítő nemzetállamok” – az anyaországra való hagyatkozás helyett az asszimilációs folyamat felerősítésére, valamint az állampolgári lojalításra helyezték a hangsúlyt. Maguk a kisebbségek az önszerveződés szükségletei, illetve az anyaországok (kin state) politikájában mindvégig meghatározó jelentőségű revíziós külpolitika között is öröklődtek. A befogadó államok iránti alkotmányos lojalítás és a „rokon állam”-hoz, valamint az eredeti nemzeti közösséghez való lojalítás egymással szöges ellentétben álló elvárásaiból fakadt a többségi nemzettel kialakítandó „aktívista” vagy a vele szembeforduló ellenzéki viszony és a kettő közötti választási kényszer. *Rogers Brubaker*: Nacionalizmus új keretek között. L’Harmattan, Bp., 2007. 61–65.

2 Minthogy az egyszerre több állam, nemzet, régió részeként is meghatározható kisebbségi társadalmak mindig is interetnikus és interkulturális térben léteznek, Egry Gábor szerint megfontolandó, hogy a kisebbségi helyzetbe került csoportok működését a nemzeti kereteket meghaladó, ill. a nemzeti narratívákat összekapcsoló összehasonlító kapcsolat- vagy transzfertörténeti megközelítésben, vagy éppen az „entangled history” koncepciójának értelmezési kereteit figyelembe véve vizsgáljuk. *Egry Gábor*: Létezik-e kisebbségtörténet? *Korunk* (2009) 5. www.korunk.org/?q=nod/e/8&ev=2009&honap=5&cikk=10585.

álló történelempolitikája folyamatosan hozzájárul ezeknek a különbségeknek az újratermeléséhez.

Emiatt időről időre éles viták robbannak ki egyes kisebbségtörténeti témák kapcsán a régió nemzeti történetírásai közt. Különösen az 1938–1948 közötti korszak – részben a nagyhatalmi beavatkozásokhoz, részben pedig a világháborúhoz kötődő – etnikai konfliktusainak elemzésében és értékelésében alakultak ki jelentős véleménykülönbségek. Ezek egy részének, például a cseh–német, magyar–szerb vagy akár a cseh–szlovák, magyar–szlovák kisebbségi konfliktusoknak a feltárásában jelentős közös munkálatok – nemzetközi együttműködésben megjelent forráspublikációk, elemzések, monográfiák – jelzik az előrelépés lehetőségeit.³ Ugyanakkor szép számban akadnak olyan történeti események, jelenségek, személyiségek, amelyek és akik értékelése ma is megosztja a különböző nemzetek egymással vitatkozó történéseit.⁴

Esterházy János grófnak, a csehszlovákiai magyar kisebbség 1932–1938, illetve 1939–1944 közötti korszakában pártelnöki szerepet betöltő, 1945-ben a szovjetek által a Gulagra elhurcolt, majd a csehszlovák népbíróság által előbb halálra, utóbb életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélt politikusának a megítélése ma is ezek közé az éles, politikailag is a legmagasabb szinten tematizált vitakérdések közé tartozik.⁵

3 A cseh–szlovák viszony kritikus pontjáról, a második Cseh–Szlovák Köztársaság (1938–1939) megszűnésével egy időben létrejött önálló szlovák államról ld. pl. *Miroslav Michela*: 14. marec 1939. – medzi historickou udalostou a symbolom. In: Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska. Valerián Bystrický–Miroslav Michela–Michal Schwarz. a kol VEDA, Bratislava, 2010. 535–548. A Cseh Protektorátussal, ill. a csehországi és a szlovákiai németek elűldözésével, kitelepítésével kapcsolatos tényfeltáró munka jórészt a cseh–szlovák–német történetész vegyes bizottság keretében történt. Az 1941–1945 közötti megtorlásokat feltáró, 2013-ban a legmagasabb szintű politikai bocsánatkérésig eljutó szerb–magyar tényfeltáró munkának az eredményeit közli: *Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban, 1944–1948 / Dokumenti iz istorije Vojvodine 1944–1948 u srpskim archivima*. Szerk. Fodor István/Istvan Fodor–Katona Csaba. Bp.–Zenta, 2011. (A szerb–magyar együttélés történetéhez. Források / Iz istorije madarsko-srpske koegzistencije. Izvori) 92. A Beneš-dekrétumokról pedig a magyar és a szlovák történetész bizottság társelnökeinek kezdeményezésére és részvételével jelent meg közös tanulmánykötet: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Szerk. Popély Árpád–Štefan Šutaj–Szarka László. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2007.

4 Cseh–szlovák–magyar vonatkozásban pl. nem sok elmozdulás látszik a csehszlovák–magyar lakosságcsere vagy a reszlovakizáció megítélésében.

5 Az Esterházy Jánosra vonatkozó fontosabb munkák: *Molnár Imre*: Esterházy János. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997; *Uő*: Esterházy János élete és mártírhalála. Méry Ratio, h. n., 2011.; *Kegyelem életfogytig*. Esterházy János szenvedéstörténetek dokumentumai Mycielskiné Esterházy Mária feljegyzései alapján. Szerk. Molnár Imre. METEM, Bp., 2008; *Balassa Zoltán*: Pilóta a viharban. Gróf Esterházy János élete és kora. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Bp., 1994.; Esterházy János Emlékkönyv. Szerk. Esterházy-Malfatti Alice–Török Bálint. Századvég, Bp., 2001.; *Szent-Iványi Gábor*: Graf János Esterházy. Böhlau, Köln–Wien, 1959. Szlovák részről ld. pl. *Ivan Kameneč*: Osobnost Jánosa Esterházyho a jej kontroverzné interpretácie. In: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava, 2000. 356–362; *Ladislav Deák*: Political profil of János Esterházy. Kubko Goral, Bratislava, 1995. Csehországban korábban Jaroslav Valenta, Bohumil Doležal és Andrej Tóth foglalkozott Esterházy szerepével: *Jaroslav Valenta*: Rehabilitace Jánosa Esterházyho? *Dějiny a současnost* (1996) 3. sz. 25–27.; *Andrej Tóth*: Zemská křesťansko-socialistická strana v Českoslo-

2012-ben „The Life and Political Role of János Esterházy in Archival and Press Sources” címmel, a Visegrádi Alap támogatásával közös magyar–szlovák–cseh–lengyel kutatási program kezdődött. Ennek keretében a négy ország történészei az Esterházy-kérdés kiemelt részterületeihez tartozó levéltári és sajtóforrások összegyűjtésével, digitális közreadásával, valamint a vitakérdések módszeres és közös újragondolásával igyekeznek hozzájárulni az elmúlt években kialakult szakmai és politikai „állóháború” meghaladásához. A hivatalos szlovák és az Esterházy-kutatásban meghatározó magyar vélemények közti szakadékot jól jelzi a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének állásfoglalása.⁶ Ez a jórészt nemzeti narratívák szembenállásaként leírható helyzet csakis közös kutatásokkal haladható meg. Ezek első eredményei közt jelent meg Štefan Šutaj problémafelvető elemzése, benne az Esterházy-per csehszlovák kormányzati pozícióit tisztázó források rövid bemutatásával.⁷ Fontos kutatási eredményeket publikált a projekt prágai résztvevője, Andrej Tóth is, aki korábbi elemzéseinek eredményeit foglalta össze egy többszerzős monográfiában.⁸

---

vensku pod vedením hraběte Jánose Esterházyho v letech 1933–1935. Moderní dějiny 19. (2011) 1. sz. 67–103.; *Uő*: Nástup hraběte Jánosa Esterházyho do čela Zemské křesťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932. Moderní dějiny 18. (2010) 1. sz. 77–101.; *Bohumil Doležal*: Příklad Jánoša Esterházyho. Střední Evropa 11. (1995) 53. sz. 119–128.

- 6 A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete 2011. március 15-én nyilatkozatot adott ki Esterházy János egyoldalú magyar megítéléséről, amelyhez utóbb támogatólag további négy pozsonyi és egy kassai történeti kutatóhely igazgatója csatlakozott. A nyilatkozat korábbi szlovák elemzésekre támaszkodva hamisnak és tévesnek mondja Esterházy magyar értékelésének azokat az állításait, amely szerint „nemcsak az itteni magyar kisebbség jogainak állhatatos harcosa volt, hanem meggyőződéses demokrata és humanista, az üldözött állampolgárok önzetlen védelmezője és a szlovák–magyar barátság és együttműködés meg nem értett híve”. A nyilatkozat szerint ez „a hagiografikus Esterházy-kép ellentétben áll a történeti tényekkel”. A szlovákiai történeti kutatóhelyeknek ez a közös állásfoglalása Esterházyt Csehszlovákia szétverésében érdekelt politikusként értékeli: „Esterházy János mint kisebbségi politikus már az első Csehszlovák Köztársaság idején is arra törekedett, hogy szétverje a csehszlovák államot és annak demokratikus rendszerét. Ennek a célnak az érdekében folytatta aknamunkáját és hírszerzői tevékenységét, együttműködve nemcsak Budapesttel, hanem a német náccikkal is.” A közlemény zárómondata hangsúlyozza, hogy „Esterházy dicsőítése és emlékművek állítása helyett sokkal értelmesebb lenne ésszerű és sokoldalú vitákat folytatni életéről és politikai tevékenységéről”. A teljes szlovák szöveg a pozsonyi Történettudományi Intézet honlapján található: <http://www.history.sav.sk/esterhazy.htm>. Bővített verzióját ld. Ivan Gašparovič szlovák köztársasági elnök dr. Lebovits Imre nyílt levelére adott válaszának mellékleteként: Népszava 2011. december 5. http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=497685&referer_id=friss. A pozsonyi intézet részéről Miroslav Michela vesz részt a visegrádi kutatási programban. A szlovák állásfoglalás teljes magyar szövegét kommentárral közli *Balassa Zoltán*: 7832-es lakmuszpapír. Felvidéki Magyarok. Internetes folyóirat (2011) 2. sz. 19–20. <http://www.felvidek.ma/letoltesek/category/1-felvideki-magyarok-folyoirat>.
- 7 *Štefan Šutaj*: János Esterházy problém výskumu maďarských a slovenských historikov. Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied (2012) 3. sz. <http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2012/4/6008/>.
- 8 *Andrej Tóth–Lukáš Novotný–Michal Stehlik*: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Universita Karlova, Filosofická Fakulta–Vydavatelství TOGGA, Praha, 2012.

Kétségtelen tény, hogy Esterházy 1932-től az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) vezetőjeként – az ugyanabban az évben a másik párt, a Magyar Nemzeti Párt (MNP) élére állított – Jaross Andorral, illetve a prágai csehszlovák parlament magyar képviselői klubjának elnökeként továbbra is fontos szerepet játszó Szüllő Gézával közösen a magyar közösség és a magyar revízió érdekeit igyekezett összehangolni. A két párt 1936. júniusi fúzióját követően az Egyesült Magyar Párt (EMP) ügyvezető elnökévé választották. A párt élén Jaross Andor elnökkel az első bécsi döntésig számot kellett vetniük a revíziós politikát meghatározó birodalmi német, illetve szudétanémet, továbbá a lengyel és szlovák törekvésekkel is.

Tanulmányunkban az alábbi három kérdést vizsgáljuk: Milyen változásokat indukált a Bethlen-korszak vége és Hitler hatalomra kerülése a magyar revíziós külpolitika Csehszlovákiával szembeni magatartásában, és ez milyen elmozdulásokhoz vezetett a másokkal együtt Esterházy által képviselt „felvidéki magyar” pártpolitikában? Miként szembesült a budapesti kormányzati és a csehszlovákiai magyar pártpolitika a szlovák autonómia-törekvések önállósodásával, a budapesti elképzelésekről való egyre teljesebb leválásával? Végül miként próbált az Esterházy és Jaross vezette EMP igazodni az 1936–1938 között mind jobban elmélyülő csehszlovák válság gyorsan változó bel- és külpolitikai feltételeihez, s hogyan próbálta összehangolni a Szlovákiára, illetve a szlovákiai magyarságra vonatkozó autonómiaelképzeléseket – mint az integrális revízió elméleti előfeltételeit – az etnikai alapú megoldásra korlátozódó revíziós alternatívával?

Budapest és Prága közt – a magyar kisebbségi politika változásai

A csehszlovákiai magyar kisebbségi pártok vezetői a Bethlen István által kialakított magyarországi támogatási és közvetlen (legtöbbször már-már kézi vezérlésre emlékeztető) irányítási rendszerben alapvetően elfogadták a rájuk kiosztott végrehajtó szerepet. Ennek megfelelően igyekeztek elszigetelni minden olyan aktivista kísérletet, amelyek – mint az MNP-t vezető Szent-Iványi József 1927–1929. évi próbálkozásai – a szudétanémet szociáldemokraták, keresztényszocialisták és parasztpártiak mintájára a csehszlovák kormánnyal való együttműködéshez vezethettek volna.⁹ Természetesen időről időre megpróbálták újraértelmezni saját politikai mozgásterüket, taktikájukat, és kibővíteni önálló mérlegelési, döntési jogköreiket.

E tekintetben az OKP élén Esterházy elődje, Szüllő Géza volt talán a leginkább kezdeményező, aki ugyan mindvégig arra törekedett, hogy saját belpolitikai, nemzetközi és anyaországi kapcsolatait, tapasztalatait felhasználva növelje a ki-

⁹ Masirevich prágai magyar követ „A csehszlovákiai magyar kisebbség politikai története 1918 óta” címmel 1927 januárjában összefoglalót készített Walkó külügyminiszternek: a két magyar párt közti viszony kiéleződött; az 1925. évi választásokon nem sikerült közös listát állítaniuk, a kormánnyal való együttműködést is másként ítélték meg; mindez csökkentette az ellenzéki politikálás jelentőségét. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL) Külügyminisztérium – Politikai osztály, K 64 Rezervált iratok 1918–1944 1927–51. res. Össze-foglalás a csehszlovákiai magyar kisebbség történetéről és a csehszlovákiai pártok erejéről.

sebbségi magyar politizálás hatékonyságát, de mindezt természetesen Budapest elsőbbségének feltétlen elismerésével, az egy központú, össznemzeti politizálás jegyében.¹⁰ Az egymást váltó két pártelnök a választást követően is szoros kapcsolatokat tartott fenn. Látszólag Esterházy sem változtatott azon a Szüllő által kialakított kettős pozíción, amely a magyar kormánnyal való együttműködés talaján az egyre nagyobb döntési szabadság kivívásától remélte a kisebbségi jogvédelem és érdekérvényesítés hatékonyságának növelését. Ennek megfelelően Esterházy is mindvégig fegyelmezett híve maradt a magyar kormányzati revíziós stratégiát szolgáló kisebbségpolitikai gyakorlatnak. Ugyanakkor Szüllőhöz képest jóval aktívabbnak bizonyult a csehszlovák kormánykörökkel és a szlovák néppárti politikusokkal való kapcsolattartásban.¹¹

Szüllő – miközben a törvényi lojalitás elvét vallva a csehszlovák parlamentet tekintette a kisebbségi pártélet meghatározó terepének – kezdettől fogva elutasította a csehszlovák kormánnyal való koalíciós együttműködés vagy akár csak a külső kormánytámogatás lehetőségét. A kisebbségi magyar pártok közti konfliktusok, a fogyó magyarországi pénzügyi támogatások, illetve a budapesti kormány kézi vezérlésének gyakori kontraproduktivitása miatt Szüllő az 1920-as évek végén többször is kísérletet tett arra, hogy módosítsa a Bethlen István által kialakított magyar–magyar együttműködés módszereit. 1929. szeptemberi jelentésében a brit gyarmatokra kiküldött helytartókhöz hasonlította a kisebbségi magyar politikusok helyzetét, egyszerűsre bírálva is a „legilletékesebb tényezőket”, azaz a budapesti miniszterelnökség kisebbségi ügyosztályát, illetve a magyar külügyminisztériumot. Ezzel a meglehetősen bizarr hasonlattal ugyanis azt állította, hogy a kisebbségi magyar politikusok függősége nagyobb, mint a brit gyarmati kiküldötteké, akikben a londoni kormány „teljesen megbízik, s akkor azt engedi szabadon a maga józan belátása szerint cselekedni, vagy – ha nem bízik meg benne – akkor visszahívja”.¹²

A felvidéki kisebbségi politika első generációja – Szüllővel együtt például Petrogalli Oszkár, Flachbart Ernő, Törköly József, Jabloniczky János, Kárpátaljáról pedig Kolláth Endre és R. Vozáry Aladár – megalapozta a kompromisszumokat eleve

10 Szüllőről *Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Fórum Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2002. 131–179.

11 Rá jellemző szókimondással Szüllő ezt 1928. januári feljegyzésében fejtette ki: „Az én pozíciómmak nehézsége, hogy én nem akarom azt, amit Szent-Iványi, én nem akarok megelégedett nemzetiséget kreálni a magyarságból Csehországban, nekem célom az, hogy a magyarság ne maradjon meg Csehországban s én Csehszlovákiában nem magyar politikát, de magyarországi politikát csinállok. Destruálom magát az államot, hogy ezáltal a leválás annál könnyebb legyen, felélesztem a szlovákok nemzeti érzését, nemzeti gondolatát, de ezeket a dolgokat én nem mondhatom nyíltan meg. Ebben áll a nehézség, hogy nagyon sok emberrel nem beszélhetek nyíltan, nem leplezhetem magamat le. Azonban minden akció, amely aktivizmust hirdet, amely azt demonstrálja, hogy az én negatív politikám árt az idevaló magyarságnak, árt egyúttal annak a nagy gondolatnak is, amiért én egyáltalán politizálok.” Az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936. Szerk. Angyal Béla. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 373.

12 Uo. 387.

kizáró, következetes ellenzéki kisebbségpolitika doktrínáját. Ennek kettős bázisát a nemzeti öntudat megőrzése és az úgynevezett őslakos koncepció elfogadása jelentette. Ez utóbbi a szlovákiai és ruszinszkói nem cseh népesség együttműködésével, a két Magyarországról levált „tartomány”, Szlovákia és Ruszinszko autonómiájáért szállt síkra, és a csehszlovák nemzetállamiság és államnemzeti koncepció tagadása, elutasítása mellett – az integrális revíziós célok szolgálatában – a szlovák és rutén többségű területek visszatérését lett volna hivatva előkészíteni.¹³

Az 1932-ben a kisebbségi magyar pártok élén lezajlott nemzedékváltás során az Országos Keresztényszocialista Pártban és a Magyar Nemzeti Pártban Esterházy János, illetve Jaross Andor személyben az immár javarészt kisebbségi helyzetben szocializálódott generáció képviselői kerültek meghatározó pozíciókba.¹⁴ Az 1930-as évek közepétől a felvidéki magyarság helyzetét alapvetően a Prága és Budapest közötti ellentétek, a magyar revíziós és a csehszlovák status quo-politika antagonizmusai határozták meg, ami a kisebbségi pártok mozgásterét ugyan nem bővítette, de a párhuzamos – prágai és budapesti – politikai kezdeményezések még inkább szükségessé váltak. Ráadásul a csehszlovák válság elmélyülésével együtt a szlovák–magyar, a kisebbségek közötti és a nemzetközi egyeztetések is előtérbe kerültek.

A „szlovenszkói” és „ruszinszkói” – azaz szlovákiai és kárpátaljai – magyar közösség ellenzéki jobboldali politikai elitje a kisebbségi helyzetet kezdettől fogva átmeneti kényszerhelyzetnek tekintette, de az „apák nemzedékével” – Petrogalli Oszkárral, Grosschmid Gézával (Márai Sándor atyjával), Szüllővel, Szent-Iványi Józseffel vagy éppen Flachbart Ernővel – szemben Esterházy a kisebbségi közösségépítés mindennapi teendői mellett azok politikai feladatait is magára vállalta. Például folyamatosan kapcsolatot tartott a vidéki alapszervezetekkel, kezdeményezően lépett fel a párt és az egyházi, társadalmi, ifjúsági és diákszervezetek együttműködésében. Ugyanakkor a pártegyesítés oltárán feláldozott – aktivista irányultságú – Szent-Iványi Józseffel szemben a többségi cseh és szlovák nemzettel való együttélés kialakítását is alapvetően a közösségépítés céljainak kívánta alárendelni. Erről tanúskodnak azok a magán- és hivatalos, cseh és szlovák rendőrségi jelentések alapján jól dokumentálható tárgyalásai, amelyeket Edvard Beneš köztársasági elnökkel folytatott 1935 decembere és 1938 szeptembere között.

A felvidéki magyar politikusok a Csehszlovák Köztársaság második évtizedében folyamatosan szembesültek a többségi cseh nemzet centralizmusa és a szlovák autonómiatervek között feszülő ellentétek feloldási kísérleteivel, illetve a szlovák nemzeti politikai reprezentáció megosztottságának tényével. A legerősebb szlovák politikai formáció, az Andrej Hlinka által vezetett Szlovák Néppárt (SZNP)

13 „Ennek a politikának két része van: a külügyi és a külföldi propaganda, a másik az országban a nemzeti gondolat fenntartása, ápolása az anyaországgal való viszonyoknak, a magyarság és a tótság közti harmónia keresése, az autonómia követelésével szétfeszítése a csehszlovák republikának.” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest; = OSZKK), X. fond, Szüllő-hagyaték, 15. sz.

14 A kisebbségi magyar politikai életben lezajlott generációváltás okairól, következményeiről részletesen ld. *Angyal B.*: Érdékvédelem és önszerveződés i. m. (10. jz.) 172–179.; *Popély Gyula*: A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. Regio (1990) 3. sz. 97–132.

az 1927–1929. évi kormányzati részvétel kivételével mindvégig ellenzékben, s ezzel együtt, a 30 százaléknál kisebb választási eredményekkel, Szlovákia területén belül is kisebbségben maradt. A Néppárton belül létrejött a csehszlovák államiságot elfogadó erős csoport. Ugyanakkor a prágai kormányt alkotó csehszlovák jobb- vagy baloldali pártok ugyanígy kisebbségben voltak Szlovákiában. Ennek magyarázatát abban találhatjuk meg, hogy Ruszinszkóhoz hasonlóan Szlovákiában is igen erős választói bázisa volt a Csehszlovák Kommunista Pártnak, és a magyar pártok is rendszeresen 12–15 százalék közti eredményeket értek el a parlamenti választásokon.¹⁵ Mindez elvben akár kedvezhetett is volna a kisebbségi magyar törekvéseknek, a gyakorlatban azonban inkább átmeneti belpolitikai elszigeteltségükhöz járult hozzá.

A „felvidéki helyzet” kezelésével és távlati megoldásával kapcsolatos magyar kormányzati elképzelések Bethlen István miniszterelnökségének utolsó szakaszában fokozatosan letisztultak a csehszlovákiai magyar párt- és külpolitikai kérdésekben. Ezek az elképzelések továbbra is a szlovákokkal, ruténnel és németekkel – a két tartomány óslakosaival – közös autonómiaprogramra épültek és a lehetőség szerinti teljes, azaz integrális revízió előkészítésének rendelődtek alá. A kisebbségi pártokkal kapcsolatosan a korábbi budapesti merev utasításos rendszert fokozatosan a folyamatos egyeztetéseken alapuló, a magyar külpolitikai célokkal összhangban lévő, de a pártok belpolitikai mozgásszabadságát biztosító együttműködés jellemezte. Változást csupán az erőkoncentráció és a hatékony támogatáspolitikai szándéka jelentett: így vált az 1930-as évek közepére a felvidéki politika vezéreszméjévé a pártfúzió, és az ettől remélt egységes bel- és külpolitikai fellépés.¹⁶

A két magyar etnikai párt, az OKP és az MNP közötti feszültségek kezelése érdekében 1930 februárjában összehívott budapesti egyeztetésen Bethlen István miniszterelnök, Apor Gábor külügyi államtitkár, valamint Pataky Tibor, a miniszterelnökség kisebbségi ügyosztályának vezetője egyértelművé tette, hogy „Trianon megdöntése nem az elszakadt magyarság feladata, hanem a magyar kormányé”.¹⁷ A kisebbségi pártok vezetői részére a trianoni békeszerződéssel kapcsolatosan azt tanácsolták, nyilatkozzanak úgy, hogy „ezt igazságtalannak, de egy meglévő ténynek, factumnak tartják, melyet elismernek és nincs szándékukban irredentát vagy pláne erőszakos változásokat csinálni”.¹⁸ A magyar kormány képviselői egyértelművé tették, hogy a kisebbségi politikusok csak-

15 Popély Gy.: i. m. (14. jz.) 125–126.; *Róbert Arpáš: Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSĽS o autonómiu Slovenska.* VEDA, Bratislava, 2011. 15.

16 A magyar kormányok magyar kisebbségekkel kapcsolatos két világháború közti politikájának intézményrendszeréről ld. *Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Kalligram, Pozsony, 2004. 41–49. *Uő: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* 156–210. http://www.mtaki.hu/data/userfiles/Bardi_kezirat.pdf; *Angyal B.: Érdekvédelem és önszerveződés* i. m. (10. jz.) 78–82., 170–177.

17 MNL-OL K 64 1930–52. res. Apor Gábor 1930. február 22-i válasza Masirevich Szilárd prágai magyar követnek. Cím nélküli, gépelt fogalmazvány. Az iratot közli Dokumentumok i. m. (11. jz.) 394.

18 Uo.

is összehangolt politikájuk esetén remélhetnek anyagi és politikai támogatást a magyar kormány részéről. Azt is feladatuk kapták a kisebbségi pártvezetők, hogy záros határidőn belül tisztázzák a magyar dominanciájú „öslakos koncepció” és a Hlinka-féle Szlovák Néppárt által középpontba állított szlovák autonomizmus összehangolhatóságát, s azt követően kényszerítsék színvállásra Andrej Hlinka szlovák pártvezért, hajlandó-e együtt dolgozni a magyar pártokkal vagy sem.¹⁹

Két évvel később, 1932 januárjában Szüllő Géza, még az OKP elnökeként a Károlyi Gyula miniszterelnök jelenlétében rendezett értekezleten hiábavalóan szorgalmazta a pártegyesítést, azt a magyar kormány ekkor még idő előttinek találta. A pártelnök feljegyzése szerint azonban néhány kérdése meghallgatásra talált. Ezek szerint a Pataky Tibor vezette budapesti miniszterelnöki osztály „csak politikai direktívákat” ad, s a magyar kormányzati instrukciók szokásos útja a prágai követségen, illetve a pozsonyi konzulátusokon keresztül vezetett. A kisebbségi pártok képviselőinek parlamenti és egyéb politikai nyilatkozatait a magyar kormány ígérete szerint ekkortól kezdve továbbították a nemzetközi hírügynökségeknek. Mindazonáltal a magyar miniszterelnök Szüllővel és javaslataival szembeni rezervált magatartása már előre jelezte az OKP élén bekövetkező személycserét.²⁰

Ráadásul a két magyar párt ebben az időszakban ismét inkább távolodott egymástól, és elsősorban a párton belüli problémák megoldására koncentrált. Az MNP élén az aktivista szándékai miatt sokat támadott Szent-Iványi József mellé ügyvezető elnöknek Jaross Andor megtörtént.²¹ Ebben a helyzetben, 1932 decemberében főleg budapesti szorgalmazásra került sor Szüllő felcserélése Esterházy Jánossal az OKP élén.²² 1932. december 14-én Otátrafüreden a párt új vezetősége megválasztotta a párt új elnökét és két alelnökét. A pártelnök a 31 éves Esterházy János, a két alelnök pedig Dobránszky János és Neumann Tibor lett. Az első jelek nem voltak túlságosan biztatóak: Esterházy tapasztalatlansága, fiatalsága, grófi címe sokak szemében volt szálka. Ráadásul a prágai magyar követ sem volt feltétlen híve pártelnökké választásának: „En Eszterházy [!] Jánost nem ismerem személyesen és ennél fogva sem pro sem kontra állást nem foglalhatok. [...] csak attól tartok, hogy a Szüllő elnöksége alatt panaszolt bajok és nehézségek Eszterházy el-

¹⁹ Uo.

²⁰ „Az értekezleten felolvasott, a nemzetiségi osztály véleményét magában foglaló jelentés igazolja azt, hogy a helyzet helyszíni ismerete nélkül, egyedül akták alapján nem lehet célirányosan sem intézkedni, sem objektíve látni.” MNL-OL K 64 1932–7–42. res. pol. Névtelen szerző (valószínűleg Szüllő Géza): Aide-mémoire. Az emlékeztető Károlyi Gyula miniszterelnöknek az 1932. január 10-i felvidéki értekezleten a csehszlovákiai magyar pártpolitikával kapcsolatosan hozott döntéseit és azok politikai és pénzügyi következményeit, a magyar támogatáspolitikát tartósan megoldatlan intézményi, szerkezeti problémáit rögzíti.

²¹ *Popély Gy.*: i. m. (14. jz.) 101–104.

²² *Tóth, A.*: *Zemská křesťansko-socialistická strana* i. m. (5. jz.) 67–103; *Popély Gy.*: i. m. (14. jz.) 98–101.

nökségével sem fognak megváltozni.”²³ A két párt viszonya 1932-ben a követségi jelentések tanúsága szerint a mélypontra volt, aminek javítására alig volt esély.²⁴

Az új pártelnök számára a nemzetiségi pártokkal szembeni fokozódó politikai és rendőrségi nyomás egyre gyakoribb megnyilvánulásai (a magyar ellenzéki pártok véleményét tükröző *Prágai Magyar Hírlap* ideiglenes betiltása mellett a személyét ért támadások, megfigyeltetések, útlevelének bevonása stb.) jelentették a politikai tűzkeresztséget az 1933–1934. évek folyamán.²⁵

A kisebbségi közösségépítésben Esterházy nagy súlyt fektetett a politikai célokra, a magyar iskolák, kulturális intézmények mindennapjait befolyásoló jogi, költségvetési feltételek biztosítására, s ezzel együtt megpróbálta egybekapcsolni és együtt kezelni a politikai párt, a kultúra és az oktatás, illetve a civil szféra érdekeit. Az ellenzéki magyar pártok szempontjából sikeres 1935. évi parlamenti választások után Kassa város magyar képviselőjeként előbb a két magyar párt közös parlamenti klubja, majd az EMP képviselői csoportja nevében igyekezett hangot adni a párt és saját maga ellenzéki véleményének. A kisebbségi közösség önszerveződését a revíziós magyar külpolitika sikeres érvényesítéséig szóló, tehát egyfajta provizórikus célként fogalmazta meg, de annak különleges fontosságát a revízió utáni időszakra vonatkozóan is érzékeltte.²⁶

Az önszerveződés, a kisebbségi magyar világ intézményi működésének alapvető kérdéseit Esterházy a csehszlovák kormány és Beneš elnök felé legtöbbször „egy csomagban” kommunikálta: a politikai párt, a kultúra és az oktatás, illetve a civil szféra területeire tartozó követeléseket, a sérelmek orvoslását minden közeledés, tárgyalás feltételeként fogalmazták meg az 1935–1938 közötti években egymást követően készített EMP-memorandumok, beadványok, felterjesztések formájában.²⁷ A Szüllő Géza által kialakított párt doktrínának megfelelően igyekezett minden lényegi kérdésben konzultálni a budapesti kormányzati tényezőkkel,

23 MNL-OL K 64 1932–7–594. res. pol. Masirevich prágai követ gróf Khuen-Héderváry Sándor külügyminiszter-helyettesnek küldött kísérőlevele Böhm Rezsőnek, az OKP kassai szenátorának „Szlovenszkói helyzetjelentés” című feljegyzéséhez.

24 „Általában az a helyzet, hogy a kisebbségi magyarság minden szerve, melyek egyértelműen mind ottani támogatással (legyen az anyagi vagy erkölcsi) jöttek létre, mind külön-külön életet élnek és nincsenek szerves összefüggésben egymással. Még jó, ha párhuzamosan haladnak egymással és nem egymás ellen hadakoznak.” MNL-OL K 64 1932–7–643 res. pol. Tattay (?) cím nélkül, 1932. november 18-án Apor Gábor külügyminisztériumi kir. követségi tanácsoshoz eljuttatott bizalmi jelentése. Szerzője valószínűleg Sziklay Ferenc, az ellenzéki magyar pártok úgynevezett kultúrreferátusának vezetője volt.

25 Tóth, A.: Nástup hraběte Jánosa Esterházyho i. m. (5. jz.) 77–101.

26 „...a mi politikánk egyetlen célja az kell legyen, hogy az itt élő magyarságot nemcsak konzerváljuk, hanem fejlesszük is szellemi, erkölcsi, gazdasági és egyéb tekintetben. Ebből okszerűen következik, hogy éles harcot kell folytatnunk a jelenben és jövőben mindazok ellen, akik akadályokat akarnak gördíteni ezen törekvéseink elé. Isten adta jogunk, hogy mint magyarok itt kiélhessük nemzeti létünket.” *Esterházy János: A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk.* Válogatta, összeállította Molnár Imre. Ister, Bp., 2000.

27 Tóth, A.–Novotný, L.–Stehlík, M.: Národnostní menšina i. m. (8. jz.) 368–379.

különösen a miniszterelnökség nemzetiségi osztályát vezető Pataky Tiborral, de az 1930-as években egymást követő miniszterelnökökkel is.²⁸

Cseh és szlovák történeti és publicisztikai munkákban folyamatosan felmerül a gyanú, hogy Esterházy nyilvános politikai szereplése mellett részese volt a magyar hírszerzői hálózatok munkájának.²⁹ Ezt az eddig a csehszlovákiai rendőrségi források által sem igazolt gyanút újabban – a prágai magyar követségen 1934–1938 között katonai attaséként működött Újszászy István vezérmagy feljegyzéseire utalva – Norbert Spannenberger vetette fel. A feltételezés esetleges indokoltságát további kutatások tisztázhatják.

Mai tudásunk szerint a kisebbségi pártok politikai vezetőinek hírszerzési célokra való felhasználása a Tuka-pert követő időszakban teljes egészében ellenkezett a korabeli magyar diplomácia gyakorlatával, és – a csehszlovák nyilvántartásokban számon tartott több száz magyar ügynök mellett – Esterházy beszerzésével teljességgel értelmetlen lett volna kockáztatni az egész magyar politikai intézményrendszert. Kétségtelen tény, hogy az 1920-as évek elején a magyar kormánnyal, később a magyar titkosszolgálattal is kapcsolatban álló, és az első szlovák néppárti autonómiatervet kidolgozó Tuka Béla (Vojtech Tuka) 1929. évi pere átrendezte a csehszlovákiai magyar kisebbséggel való budapesti kapcsolattartást. Tuka ugyanis kezdetben meghatározó szerepet játszott a – szlovákok által is támogatott, gyors revíziós fordulatban érdekelt – magyar kormányzat támogatási forrásainak szlovákiai elosztásában.³⁰ Ezt a szerepét azonban Tuka a Bethlen-kormány első éveiben fokozatosan elvesztette. Mindenesetre a csehszlovák rendőrség folyamatosan nyomom követte kapcsolatait, s letartóztatását követően tartani lehetett attól, hogy a pert – a Rothermere-kampány elleni csehszlovák lépések keretében – a kisebbségi magyar politikai pártok vezetői ellen fordítják. Őket ugyanis szintén folyamatosan megfigyelte a csehszlovák rendőrség.³¹ Tukát azt követően tartóztatták le, hogy 1928. január 1-jén a *Slovák* című néppárti lapban megjelentette *Vacuum iuris* című írását. Ebben azt állította, hogy a szlovákok Csehszlovákiához való csatlakozását deklaráló 1918. október 30-i turócszentmártoni memorandum titkos záradéka tízéves próbaidő után népszavazást írt elő a csehekkel való együttélés folytatásáról vagy felmondásá-

28 A magyar kormányok magyar kisebbségekkel kapcsolatos két világháború közti politikájának intézményrendszeréről ld. *Bárdi N.*: Otthon és haza i. m. (16. jz.) 156–210.; *Angyal B.*: Érdekvédelem és önszerveződés i. m. (10. jz.) 78–82.

29 *Deák, L.*: Political profil i. m. (5. jz.) 21–23.; *Ján Mitáč*: János Esterházy a jeho miesto v slovenských dejinách. *Historická review* (2011) 3. sz. 38–43. Az ügynökkérdésben a magyar álláspontra ld. *Janek István*: János Esterházy v histórii stredovýchodnej Európy. Uo. 46–51.; *Adám Magda*: Esterházy János koncepciósi pere, 1947. Egy ítélet továbbélése. *História* (2008) 8. sz. 13–14.

30 Tuka magyar kapcsolataira, a Tuka-per magyar vonatkozásaira vonatkozóan több új forrást közöl kivonatolva *Milan Krajčovič*: Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936–1940/1944: Maďarské dokumenty v porovnaní s dokumentmi v Bonne, Bukurešti, Viedni a v Prahe. SAV, Bratislava, 2008. 19–20., 29–34.

31 A kisebbségi magyar pártok, s különösen Szűllő és Esterházy csehszlovák rendőrségi megfigyeltetésére vonatkozóan ld. *Maďarské politické strany* (Krajinská kresťansko-socialistická strana, Maďarská národná strana) na Slovensku v rokoch 1929–1936. Red. Mária Ďurkovská–Soňa Gabzdilová–Milan Olejník. *Spoločenskovedný ústav SAV, Košice*, 2012. 30–36., 74–90.

ról. A pozsonyi bíróság végül kémkedésért, a Néppárt fegyveres osztagaként működő Rodobrana megszervezéséért 15 éves börtönbüntetésre ítélte.³²

Prágában tehát 1929-ben, a magyar–szlovák együttműködés, illetve a szlovák autonómiapolitika szempontjából egyaránt kritikus helyzetben döntöttek arról, hogy Vojtech Tukát kiiktatják a politikai küzdőtérrel. Ma már egyértelműen bizonyított, hogy Tuka letartóztatása és pere főleg a szlovák autonómiatörekvések magyar revíziós összeköttetéseinek felszámolását célozta. Ezzel a magyar kormány Szlovákiával kapcsolatos terveiben, illetve a néppárti autonómiapolitikában egyaránt jelentős változások kezdődtek. A per kapcsán megfogalmazott rendőrségi fenyegetések miatt távozni kényszerült Csehszlovákiából Flachbart Ernő, aki a két magyar párt, illetve a pártok és a magyar kormány közt fontos összekötő kapcsolatoknak számított. A többi magyar pártvezetőt szintén folyamatosan megfigyelték, Szüllőnél házkutatást is tartottak, Esterházyt pedig a Tukáéhoz hasonló látványos nagy per előkészületein kívül folyamatosan különböző rendőrségi felszólításokkal figyelmeztették.³³ S talán az is idetartozik, hogy a prágai magyar követséget a német–magyar hírszerzési együttműködés jegyében 1933 után a korábbinál fokozottabb mértékben bevonták a magyar titkosszolgálat munkájába.³⁴

Ami ezzel szemben az 1932–1935 közötti tevékenységéről biztosan megállapítható, az a következőkben foglalható össze. Keresztényszocialista párti elnökségének ebben az első periódusában, amikor még nem volt prágai országgyűlési képviselő, Esterházy igyekezett felmérni pártja országos választói bázisának, kivált a vidéki szervezeteknek az állapotát. Felvidéki magyar, német településeken tett körútjairól általában összefoglaló jelentéseket készített, amelyeket a prágai követségen vagy a pozsonyi konzulátuson keresztül eljuttatott a magyar kormány illetékeseinek. Ezek közt akadtak ugyan bizalmas jellegűek is, mint például az Ipoly menti csehszlovák védelmi vonal kiépítése kapcsán a helyi magyar lakosság

32 A Tuka-perről ld. *Jörg. K. Hoensch: Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas.* Oldenbourg, München, 1984, 82–93.; *Ján Rychlík: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914–1945.* AEP, Bratislava, 1997. 113–120.; *Michal Lukeš: Cesta k amnestii Vojtecha Tuky.* Historický časopis 46. (1998) 663–672.; *Verecs Timea: A Tuka-per közvetlen előzményei a szlovák és cseh sajtóban.* Fórum Társadalomtudományi Szemle (2004) 1. sz. 149–154.; *Elisabeth Bakke: Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1918–38.* PhD Dissertation submitted to the Faculty of Social Sciences, University of Oslo, 1999. 444–445. A Tuka által kidolgozott 1922. évi szlovák autonómiatervről uo. 466–469.

33 *Mohár I.: Esterházy János i. m. (5. jz.) 42–43.; MNL-OL K 64 1934–7–727. res. pol. Esterházy János újlaki lakos útlevelének bevonása.*

34 *Vö. Norbert Spammenberger: Úloha národostnej politiky počas československej krízy.* In: *Rozbitie alebo rozpad i. m. (3. jz.) 280.; Vallomások a holtak házából. Újszászy István vezérőrmagynak, a 2. vkf. osztály, majd az Államvédelmi Központ vezetőjének feljegyzései.* Szerk. Haraszti György. Corvina, Bp., 2007. 335., 342.; *The Mail from Budapest.* Studies in Intelligence and CSI Publications (2007) vol. 2. issue 4. https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol2no4/html/v02i4a11p_0001.htm. Arról, hogy a magyar és német elhárítás közti együttműködés 1933-ban elmélyült és a konzulátusokat is bevonták a hálózatba, ld. *Szita Szabolcs: Újszászy István tábormok. Múltunk (2006) 2. sz. 4–30.*

által elszenvedett sérelmekről készült beszámolója.³⁵ Az általa Budapestre juttatott anyagokat aligha lehet kémkedési anyagnak minősíteni, hiszen olyan ügyeket tárgyalt, amelyek nagy tömegeket érintettek, s amelyekről a helyi sajtó is beszámolt. Másrészt saját politikai tevékenységének részeként a magyar kormánykörökkel tartotta a kapcsolatokat, mégpedig a csehszlovák hatóságok tudomásával. Ez utóbbival célja elsődlegesen az volt, hogy a magyar kormányzat illetékeseit tájékoztassa saját álláspontjáról, a magyar szempontból negatív jelenségek orvoslásának módjáról, ugyanakkor rendre befolyásolni kívánta – s részben sikerrel – a budapesti kormányzati köröket a felvidéki ügyekben kialakítandó állásfoglalásaikban.³⁶

A két világháború közti csehszlovákiai magyar kisebbségi pártok alapvetően a magyarországi kormányzati intenciókra és pénzügyi támogatásra hagyatkoztak. Mindazonáltal pontosan érzékelték, hogy a pártok választói bázisát megtartani hosszú távon csak akkor lehet, ha politikájukkal a csehszlovákiai magyar falusi népesség és a munkásság helyzetét is jó irányban tudják befolyásolni. Ezért is tartották elfogadhatatlannak, ha egyes magyarországi beavatkozások ezzel ellentétes irányba hatottak. Például a budapesti Pázmány Péter Egyetem 1935-ben, az eredményes hágai pereskedést követően, a mátyusföldi nyelvhatáron található 2000 holdnyi vágsellyei szántóbirtokát – az ahhoz tartozó földeket megművelő magyar bérlők érdekeinek figyelmen kívül hagyásával – a csehszlovák földbirtok-felszámolási bizottságnak ajánlotta fel megvételre, ez pedig a birtok cseh–szlovák bérlők kezébe való juttatását eredményezhette volna. Esterházy érthető módon fölöttébb hevesen reagált erre a szándéokra: „Ha ily jóakarattal kezelik Budapesten a kisebbségi magyarok ügyét, akkor fölösleges minden további munka, mert egyrészt mi fönntartjuk a lelket az emberekben azzal, hogy Magyarország mindent megtesz azért, hogy visszaszerezhesse az elveszett területeket, minek bizonyítására [!] aztán az ellenpártok felhozhatják azt, hogy ők ellenben földet juttatnak azoknak, akik nem Szüllő, hanem Hodzsa vagy Dérer után mennek.”³⁷

35 Általában ezt a jelentését szokás szlovák részről felhozni mint a katonai jellegű információkkal is dolgozó hírszerzői tevékenység példáját. Ez a jelentés azonban nem az erődíjfal Magyarországról részéről folyamatosan nyomon követett katonai jelentőségéről, hanem a helyi lakosság birtokhasználati, határátlépési jogainak az Ipoly menti csehszlovák erődítési munkálatokkal összefüggő korlátozásáról, valamint a kémkedéssel meggyanúsított emberek börtönbüntetéséről készült. MNL-OL K 64 1937–7–255. res. pol. „Mátyás” fedőnév alatt Esterházy által készített, cím nélküli feljegyzés.

36 Az Esterházyval szemben felhozott kémkedési gyanú alapja a magyar külügyminisztérium 1933. október 30-i levéltervezete Wettstein János prágai követnek, amelyben az aznapi minisztertanácsi ülés döntésére hivatkozva elnevezési kulcsot küldenek, mégpedig azzal a céllal, „hogy az illető felvidéki személyekre vonatkozó titkos értesítésekben ezen elnevezések használandók” a minisztérium és a követség, illetve a pozsonyi konzulátus közti kapcsolatban. A fedőnevek közül például Szüllő az „Éva”, Esterházyé a „Tamás” (később, illetve párhuzamosan a „Mátyás”, „221”, illetve „Asztalos”), Jarossé pedig az „Ádám” volt. Esterházy „jelentéseinek” többsége a párt(ok) ügyeivel, kisebbségi részük magyarországi érdekeltségű felvidéki gazdasági, egyházi ügyekkel foglalkozott. MNL-OL K 64 1933–7–463. res. pol. Felvidéki személyek fedőnevei.

37 MNL-OL K 64 1935–7–327. res. pol. „Felvidéki választások” („Mátyás” fedőnév alatt Esterházy által készített feljegyzés).

A magyar kormányok közvetlen politikai és pénzügyi befolyásáról a csehszlovák hatóságok folyamatosan részletes rendőrségi információkkal rendelkeztek. Prágában többször is elhatározták, hogy politikai perekkel vetnek véget ennek az egyébként az egész régióban általános gyakorlatnak. Erről végül letettek, pontosan tisztában voltak ugyanis azzal, hogy a Magyarország és a csehszlovákiai magyar ellenzéki pártpolitika közti kapcsolatokat ilyen módon nem lehet megakadályozni. Feltételezhetően ezért vetették el annak ötletét, hogy Esterházyval szemben monstre politikai pert indítsanak. Mindez jól jelzi, hogy a két világháború közti Kelet-Közép-Európa kétségkívül legengedékenyebb etnopolitikai modelljében is komoly feszültségek, erős konfliktusgócok alakultak ki. Mindazonáltal a Tomáš Garrigue Masaryk köztársasági elnök által megfogalmazott csehszlovák állameszme, azaz a liberális nemzetiségi politikai kiindulópontokra támaszkodó csehszlovák államnemzeti doktrína – a fokozatosan felerősödő asszimilációs tendenciák ellenére – részben megőrizte az „emberarcú nacionalizmus” jellemzőit.³⁸

A felvidéki magyar pártpolitika kialakulásától kezdve egyszerre volt ráutalva a budapesti politikai és pénzügyi segítségre, s ugyanakkor próbált volna a maga számára minél nagyobb mozgásszabadságot biztosítani. A kisebbségi többpártrendszer keretei közt erre mindig is találtak módot és lehetőséget, az alternatívák megfogalmazásától kezdve egészen a kölcsönös konfliktusok vállalásáig terjedően.

1935–1936 folyamán három csehszlovákiai belpolitikai esemény is jelezte, hogy a stratégiai célok változatlanul hagyásával, rövid időn belül szakítani kell az 1920-as évek végére kialakult kétpártrendszerrel. A legfontosabb változások elindítójának az 1935. decemberi köztársasági elnöki választások, illetve az ennek kapcsán lezajlott kisebbségi pártközi és magyar–magyar viták bizonyultak. A párnap alatt többször is változó állásfoglalások, a kétértelmű, bizonytalan budapesti instrukciók azt bizonyították, hogy a kisebbségi kétpártrendszer alkalmatlan az egyre élesebb helyzetek kezelésére.³⁹ A Budapesttel előzetesen több szinten egyeztetett Beneš-párti EMP-álláspont kialakításában és a parlamenti klub által történt december 17-i elfogadásában Szűllő érvelése lehetett a döntő: „erőviszonyaink és helyzetünk folyamatos gyengülését ismerve, a Benešsel való tisztességes alkut jónak látom, a felelősséget ezért vállalom.”⁴⁰ Az „örök ellenzéki” Szűllőnek ez

38 A kifejezést használta: *Roman Szporluk: The Political Thought of Thomas G. Masaryk. East European Monographs, Boulder, 1981. 244.; Uő: Masaryk's Republic: Nationalism with a Human Face. In: Masaryk in Perspective. Comments and Criticism. Ed. Milič Čapek–Karel Hrubý. SVU Press, Washington, 1981. 219–239. A csehszlovák etnopolitikáról ld. Peter Haslinger: Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938. Oldenbourg, München, 2010. 312–315., 294–299., 323–325.; Tóth, A.–Novotný, L.–Stehlík, M.: Národnostní menšiny i. m. (8. jz.) 208–225.*

39 *Angyal, B.: Érdekvédelem és önszerveződés i. m. 199–201.*

40 Szűllő feljegyzése, amelyet az EMP vezetőinek Beneš és Kánya, Prága és Budapest közti ingázásáról, a két párt közös parlamenti klubján belüli megosztottságról készített december 10–17. között, így rögzítette a magyar külügyminiszternek az 1935. december 18-i csehszlovák elnökválasztásnál követendő magatartásra vonatkozó instrukcióját: „1. Ha létrejön egy olyan kombináció, amely megbuktatja Beneš, akkor ehhez kell csatlakozni. 2. Ha ilyen csoport nem alakul ki, akkor passzív magatartás kötelező, üres lappal kell szavazni. 3. Ha azt látjuk, hogy

a pragmatikusan aktivista önkorrekcója jelezte, hogy Esterházy és Jaross rövid távon is eredményekre törekvő politikálása még az első generációs „Gyulát” – ez volt Szüllő „Éva” melletti másik fedőneve – is inspirálhatta.⁴¹ Az MNP „örökös pártvezére”, Szent-Iványi József mindazonáltal megmakacsolta magát, ami azzal fenyegetett, hogy az MNP képviselői Beneš ellen szavaznak, ez pedig felboríthatta volna a Beneš együttműködési ígéretei fejében Kánya által is jóváhagyott eljárást.⁴² A Benešsel kötött előzetes megállapodás hasznáról Jaross Andor, az MNP elnöke a budapesti *Est* című lapban is kifejtette, hogy Benešről többet remélnek a magyarság számára, mint a jobboldali csehszlovák nacionalista köröktől.⁴³

Beneš elnökválasztások előtt tett ígéretei a magyar pártok vezetőinek átgondolt együttműködési szándékra utaltak.⁴⁴ A vele folytatott 1935. decemberi megbeszélések a magyarkérdés prágai kezelésében új megközelítéseket ígértek. Hasonlóan eredményesnek bizonyult Benešnek a szlovák néppárti vezetéssel folytatott konzultációja is, ami a Hlinka-féle SZNP mandátumait is előre biztosította az elnökválasztások során. Így következhetett be az a fordulat, hogy a „cseh nemzeti szocialista” Benešsel szemben induló agrárpárti „polgári” ellenjelölt visszalépní kényszerült. Beneš megválasztása az EMP számára megnyitott egy parlamenten kívüli, közvetlen kapcsolatot a Hradzsinban működő köztársasági elnöki iroda, a „Vár”, s azon keresztül a prágai kormány felé.

Beneš a december 17-én Esterházyval, Jarossal és Szüllővel folytatott tárgyalásán ígéretet tett a hozzá eljuttatott magyar kulturális, nyelvi, oktatási követelések teljesítésére, amit további magyar memorandumokban megfogalmazott kívánásokkal együtt az EMP elnökeként Esterházy a következő két évben igyekezett kihasználni a Benešsel folyatott tárgyalásain. Az elnök – az aktivista német pártokkal két ízben is kialakított multietnikus koalíciós gyakorlatot folytatva – már ezen a beszélgetésen is célzást tett arra, hogy a németek mellett a szlovákok, ruszinok és magyarok képviselőit is szeretné bevonni a kormányba.⁴⁵

Hasonlóképpen fontos elmozdulások kiindulópontja volt Milan Hodža miniszterelnök átfogó, a decentralizáció és a korlátozott autonómia irányába mutató nemzetiségistatútum-elképzelése. A közigazgatási, nyelv- és nemzetiségpolitikai engedmények, majd reformok rendszerbe állításával az első szlovák származású

Benešnek igen nagy többsége van, akkor ezzel a többséggel kell menni.” MNL-OL K 64 1935–869. res. Szüllő Géza: Aide mémoire, 1935. december 28.

41 Beneš megválasztásának körülményeiről, a magyar kormányzati körök, kisebbségi pártok egymásnak ellentmondó, ill. teljes egészében megváltozó álláspontjáról, az egy vagy két voks híján Benešre adott magyar kisebbségi szavazatok számáról, megoszlásáról ld. még: MNL-OL K 64 1935–7–872. res. pol. Bonyodalmak a magyar pártoknak a köztársasági elnökválasztáson tanúsított magatartása körül.

42 Uo. Vö. *Angyal B.*: Érdekvédelem és önszerveződés i. m. (10. jz.) 199–202.

43 Uo. 202.

44 Ld. Szüllő fentebb már idézett 1935. december 28-i feljegyzését (Aide mémoire). MNL-OL K 64 1935–869. res.

45 A sok tekintetben ambivalens beszélgetés hangulatát jól kifejezi a konzultáció végén Szüllő alábbi mondata: „Miniszter úr, mi mindig nyílt és egyenes ellenfelek voltunk, s azok is maradunk!” OSZKK X. fond 11. sz. A feljegyzést közli Dokumentumok i. m. (11. jz.) 450–453.

csehszlovák kormányfő kezdeményezése főként a Szlovák Néppárt autonómiatörekvéseit kívánta leszerelni az országot négy tartományra (Cseh- és Morvaország, Szlovákia, Kárpátalja) felosztó decentralizációs politikával, s emellett az egyre radikálisabb szudétanémet törekvéseket a cseh- és morvaországi tartományok közt megosztani. Hodža az ellenzéki magyar pártok képviselőit csak azt követően fogadta 1938. július 20-án, miután kiderült, hogy pártjában, a Csehszlovák Köztársasági Párt nevű agrárpártban felfuttatott aktivista magyar képviselők támogatása semmilyen legitimitást sem jelentene a magyarkérdés kezelésében. Emellett a követi jelentésekből jól látta, hogy a magyar kormánynak sikerült a csehszlovákiai magyar kisebbségi kérdéssel kapcsolatosan Berlin, Róma és Varsó mellett London fogékonyágát is biztosítani.

Ezeket a nagy vitát kiváltó, de szövegszerűen csak 1938 tavaszán nyilvánosságot kapott státúmelképzeléseket a csehszlovák válság hónapjaiban a cseh közvélemény a válság által kikényszerített engedményeknek tekintette, s maga Beneš elnök is így kezelte őket. Pedig Hodža decentralizációs programja elvben a nemzetállami koncepciót felváltani hivatott multietnikus, nemzetiségi állam létrehozásának esélyét is magában hordozta. Egyértelmű többségi kormányzati támogatás hiányában és a Szudétanémet Párt kezdettől fogva negatív hozzáállása miatt a tervek csak végzetesen megkésve, a csehszlovák válság 1938. nyári szakaszában kerültek politikai nyilvánosság elé.⁴⁶ Az EMP-vezetés Hodža reformterveit jó ideig a cseh–német konfliktus kezelésének tekintette, s bár igyekezett elkerülni annak veszélyét, hogy a magyar kisebbségi kérdés veszítsen jelentőségéből, 1937 folyamán nem dolgozott ki új tervezetet a magyarkérdés megoldására.⁴⁷

A Szlovák Néppárt 1936. évi pöstyéni konferenciája, a szlovák autonómiatörekvések radikalizálódása miatt, ettől az évtől kezdve egyre kevésbé tűnt tarthatónak a szlovákiai és kárpátaljai „öslakos”-konceptió, amely az egész felvidéki magyar revízióorientált pártpolitika kiindulópontja volt.

Mindezek az 1935–1936-ban lezajlott változások felnagyították a – magyar külpolitikai érdekeket veszélyeztető – kisebbségi magyar pártközi konfliktusokat. Hovatovább minden érintett belátta, hogy a pártviszonyok alapkérdéseiben mihamarabb rendet kell teremteni. Ráadásul az 1935. május 19-i parlamenti választásokon a két magyar párt közös listája ugyan sikeresnek bizonyult, a 11 képviselői és 6 szenátusi mandátum azonban igen változatos regionális, nemzetiségi és ideológiai tagoltságot rejtett magában. A képviselők és szenátorok közt a magyarok mellett egy-egy szlovák és német is volt, a szlovenszkóiak mellett Korláth Endre személyében egy kárpátaljai, a katolikus többség mellett reformátusok, mérsékelt

46 *René Petrás*: *Menšiny v meziválečném Českoslovenku. Právní postavení národnostných menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Karolinum, Praha, 2009. 245–251., 256–259.; *Tóth, A.–Novotný, L.–Stehlik, M.*: *Národnostní menšiny i. m.* (8. jz.) 400–413.; *Rychlík, J.*: i. m. (32. jz.) 132–135.

47 *Simon Attila*: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010. 62–64.

és radikális nacionalisták együttesen alkották a két párt közös parlamenti klubját.⁴⁸ A csehszlovákiai magyar politikában ezért a pártfüzió Budapest részéről történt kikényszerítése lehetett a megfelelő válasz, amely az aktivizmus és ellenzékiiség, a revízió és kisebbségi jogvédelem, az autonómiatörekvések és határmódosítások egyre inkább kibékíthetetlen koncepciói helyett egyértelműen a magyar kormányzati elvárásoknak megfelelő irányvonal felülkerekedését, s ezzel a fentebb már idézett Szüllő-féle doktrína megerősítését eredményezhette.

Az 1930-as évek második felében a kisebbségi magyar pártok egyesülése, illetve a felvidéki magyar társadalmi keretek újragondolása, a kulturális és oktatási intézményrendszer stabilizálása, a politikai program szempontjából pedig a rendezett magyarországi politikai és támogatási háttér biztosítása, valamint a szlovák autonomistákkal való együttműködés perspektíváinak a tisztázása jelentette a legkomolyabb feladatot. Az OKP és az MNP 1936. június 21-én eldöntött egyesülése után a kisebbségi magyar politikai elit számára a parlamenti munka másodlagossá vált.⁴⁹

Kísérletek a csehszlovák kormányzati kisebbségpolitika átalakítására

Hodža miniszterelnök és Beneš köztársasági elnök távolról sem felhőtlen viszonya – a Csehszlovákia megítélésében az 1930-as évek második felében gyors ütemben felhalmozódó válságjelenségek kezelése érdekében – rövid időn belül megváltozott. Az immár szövetségeseik részéről is felhangzó kritika leszerelésére szorosán együttműködtek a nemzetiségi reformcsomag, az úgynevezett nemzeti-ségi státútum tervezetének kidolgozásában. Ennek a korrekciós politikai elgondolásnak fontos részét alkotta a szlovák néppárti autonómiatörekvések leszerelése, illetve az együttműködésre megnyerhető német és magyar pártokhoz való közeledés szorgalmazása. Hodža és Beneš 1936–1938 között – a Hitler fokozódó nyomásgyakorlása miatt gyorsan kiéleződött csehszlovák válság ellensúlyozására – megpróbálták pótolni a csehszlovák nemzetiségi politika korábbi mulasztásait, s ezzel párhuzamosan egyezsége jutni az autonomista szlovák politikai erőkkal. Amikor kiderült, hogy többé az egyszerű kozmetikai beavatkozás már nem elég,

48 A közös jelölőlistával induló pártok összesen 254 943 szavazatot szereztek és ezzel 11 képviselői és 6 szenátori mandátumot nyertek. *Angyal Béla*: Választások az első Csehszlovák Köztársaságban. Fórum (2001) 1. Az 1935. évi utolsó két világháború közti csehszlovákiai választás nyomán létrejött képviselőletről ld. *Simon A.*: i. m. (47. jz.) 39.

49 A korabeli kisebbségi krónikás szerint ezek a változások az EMP egész politikázását átalakították. „Az Egyesült Párt a kedvező lelki és történelmi körülmények között kiépítette a magyarság kulturális szerveit, belül elszigetelt minden megbontási kísérletet, szociális elveinek tisztaságával meggyőzte a parasztság és a munkásság szökevényeit és megszervezte a fiatalságot. A reakciók hibáit jóvátette, igyekezett elhanyagolt gazdasági kérdéseket tisztázni, élgárdát létesített, azaz autonóm életűvé tette a magyarságot, s így várta a döntés óráját.” *Szvatkó Pál*: A visszatért magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve. Révay, Bp., 1938. 110–111.

1938 tavaszán átfogó nemzetiségi jogi változások előkészítéséhez fogtak hozzá.⁵⁰ A Szudétanémet Párttal már 1936-ban elkezdett tárgyalások háttérmunkálatainak részeként Hodža Emil Sobota cseh kisebbségjogásznak adott megbízást a soknemzetiségű Csehszlovákián belüli nemzetiségi jogok újragondolására és a nemzetiségi struktúrájának megfelelő reális jogi konstrukció megalkotására.⁵¹

A köztársasági elnök 1936-ban igyekezett kapcsolatba kerülni az EMP vezetőivel, és erre Esterházyt tartotta a legalkalmasabbnak. Esterházy március 27-én saját immunitási ügyében kereste fel a köztársasági elnöki irodát, ahol – láthatóan előre megrendezett „véletlen” folytán – találkozott Beneš elnökkel, aki ekkor már konkrét kérést fogalmazott meg az EMP kormányba lépésére. Esterházy ezt az ajánlatot helyben elutasította, jelezvén, hogy a párt által benyújtott követelések közül „egyes kívánságok honorálása folyamatban van”, az összes sérelem orvoslásáig azonban „az egyesült magyar pártok nem adhatják fel ellenzéki pozícióikat”.⁵² Az EMP nevében Esterházy 1936 szeptemberében a csehszlovák kormányhoz újabb „előterjesztést” juttatott el, ezúttal „a kisebbségi nyelvhasználati sérelmek és követelések” tárgyában. Ez a dokumentum főleg a közigazgatási gyakorlat törvényellenes egynyelvűségének felszámolását, illetve a köz- és szakigazgatásban a magyarok alkalmazását sürgette, de rámutatott az oktatási és kulturális intézményekben kialakult államnyelvi túlsúlyra is.⁵³

Az EMP ügyvezető elnökének megnyerése érdekében Beneš még két alkalommal tett kísérletet. 1936. szeptember 10-én a köztársasági elnök szlovákiai rezidenciájában, a kistapolcsányi várkastélyban fogadta Esterházyt kihallgatásra, amit a pártelnök a saját kezű feljegyzése tanúsága szerint „a nyert utasítások alapján” elfogadott. A kétórás eszmecsere során Beneš – a korabeli realitásoktól gyakran egészen elrugaskodó nemzetközi eszme-futtatások alapján – azt a meggyőződését fejtette ki, hogy Csehszlovákiát a látszat ellenére nem fenyegeti külső veszély, a belpolitikai stabilitást pedig, a szlovákokkal szerinte küszöbön álló megegyezés alapján, biztosítani lehet. Ennek érdekében megismételte és immár személyes felkérésként – az Esterházyt fenyegető „rendtörvényes” ügyekre tett célzásokkal körítve – konkrét

50 A csehszlovák válság és a nemzetiségi elképzelések átfogó bemutatására ld. *Tóth, A.–Novotný, L.–Stehlik, M.*: Národnostní menšiny i. m. (8. jz.) 400–553.; *Valerian Bystrický*: Národnostný štát a štátoprávne programy na Slovensku 1938. In: *Uő*: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií, Prodama, Bratislava, 2008. 84–99.; *Simon A.*: i. m. (47. jz.) 129–147.

51 Erről a háttérmunkáról ld. pl. *Emil Sobota*: Národnostní autonomie v Československu? Praha, 1938. 121–122.

52 MNL-OL K 64 1936–7–240. res. pol. Esterházy „Mátyás” fedőnév alatt, Petrassevich Gyula pozsonyi konzul közvetítésével Bakách-Bessenyei György külügyminisztériumi tanácsosnak küldött cím nélküli jelentése, tkp. Esterházy Szűllő Gézának írott levelének másolata. Uo. 1936–7–250. Esterházy „Mátyás” fedőnév alatt, Petrassevich Gyula, pozsonyi konzul közvetítésével Kánya Kálmán külügyminiszterhez eljuttatott cím nélküli jelentése.

53 Az államigazgatás törvénytelen gyakorlatának megszüntetését követelő EMP-memorandum néhány követelése bekerült az 1938. évi nemzetiségi statútum nyelvi-jogi részébe. MNL-OL K 64 1936–593. res. pol. Előterjesztés a magyarságot képviselő törvényhozóknak a kisebbségi nyelvhasználati sérelmek és követelések tárgyában. (Az irat címének kézírásos kiegészítése: „Cseh kormányhoz benyújtott memorandum. Esterházy adta át.”)

javaslat formájában vetette fel Esterházy kormányzati szerepvállalását. Ő azonban a teljesítetlenül maradt magyar követelések mielőbbi elintézését sürgetve mereven elzárkózott a felkérés érdemi mérlegelésétől, s annak az EMP vezető testületeiben való megtárgyalásától. A pozsonyi konzulátuson keresztül azonnal Budapestre juttatott feljegyzés egész hangneme jól mutatja, hogy Esterházy a magyar kormányzati utasításokkal összhangban rendkívül tudatosan határolta el magát a csehszlovák köztársasági elnök javaslatától, kizárva ezzel a kormányzati szerepvállalás elvi lehetőségét is.⁵⁴

A Beneš köztársasági elnök által 1937-ben Esterházynek felkínált miniszteri pozíció egyértelmű elutasítása azt is jelezte, hogy az EMP ügyvezető elnökeként ekkor már nemcsak a csehszlovák köztársaság radikális belső nemzetiségpolitikai átalakítását tekintette céljának, hanem a revíziós változások előkészítését is. S minthogy a szlovák autonomizmus keretei között csökkent a magyar érdekek megvalósíthatóságának esélye, Esterházy egyre inkább magától értetődőnek tartotta a magyarországi külpolitikai törekvésekkel összhangolt politizálást. Csehszlovákia esetleges belső államjogi átalakításával, a csehszlovák válság alakulásával kapcsolatos véleményét az alábbi pontokban lehet röviden összefoglalni. Benešnek azt az 1936 januárjától többször megismételt igényét, hogy a magyar pártok, majd az egyesülést követően az EMP lépjen be a csehszlovák kormányba, Esterházy a teljesítetlenül maradt magyar nyelvi, kulturális, politikai követelések miatt eleve kizártnak tartotta. Súlyt helyezett arra, hogy a magyar kulturális, nyelvi követelések mellett mind erőteljesebben jelenjenek meg azok a politikai célok, amelyek a magyar kisebbség autonóm státuszának előkészítését szolgálnák. A tárgyalásokat alapvetően a csehszlovák–magyar viszony szélesebb nemzetközi kontextusában értelmezték, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a csehszlovákiai magyarkérdést végső soron az államközi és nemzetközi tárgyalások rendezhetik véglegesen. E tekintetben Magyarország katonai egyenjogúságának elismertetése, az 1938. évi bledi magyar–kisantant tárgyalásokban testet öltött kompromisszum megkésettisége, a Németország nélküli Kelet-Közép-Európa eleve illuzórikus forgatókönyve már nem tudott érdemi alternatívát jelenteni, ami Esterházy és az EMP-vezetés mozgásterét is meghatározta.

Azok a pártmemorandumok, amelyeket részben Beneš köztársasági elnöknek, részben a csehszlovák kormánynak, illetve a parlamentben nyújtottak be hivatalosan a Jaross Andorral közös EMP-elnökség éveiben, azt jelezték, hogy Esterházy mind a kulturális, mind a nyelvpolitika, mind pedig a gazdasági, intézményépítési kérdésekben igyekezett összekapcsolni a hagyományos sérelmi politizálást és az új típusú közösségszervező aktivitást. Az identitáspolitika szempontjából kulcsfon-

54 „Megmondom őszintén azt is, hogy legjobban szeretném azt, ha maga vállalná a miniszterséget, mert nekem bizonyos fokig, hogy úgy mondjam, tetszik, hogy [...] továbbra is meggyőződése után megy, holott az én meggyőződésem szerint politikájuk hamis vágányon megy.” MNL-OL K 64 1937–7–128. Esterházy Petrassevich Gyula pozsonyi konzul közvetítésével a miniszterelnökségre küldött cím nélküli jelentése. A jelentés eredeti száma: 1936–606. res. pol. Az iratot közölte: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. II. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938. Szerk. Ádám Magda. Akadémiai, Bp., 1965. 151–159.

tosságú kérdésekben az önkormányzati jogokkal rendelkező közösség feltételeit kívánta megteremteni. Jól kivehetően tudatosította, hogy kisebbségi körülmények közt sem lehetett tartósan berendezkedni a történelmi kényszerhelyzetekre, és a szlovákiai és kárpátaljai magyarság önszerveződését bizonytalan idejű és kimenettelű diplomáciai manővereknek alárendelni.

Beneš elnök Esterházyt a csehszlovák válság „forró” szakasza előtt utoljára 1937. február 15-én hívta magához, amikor felszólította az EMP elnökét, hogy perrel fenyegető „bűnügyében” adjon be kegyelmi kérvényt. Esterházy elérte, hogy e helyett Beneš elfogadja a „pertörlés” alternatíváját, amely egyszersmind azt is jelentette, hogy a magyar pártelnökkel szemben előkészített politikai pert a csehszlovák vezetés hajlandó volt ejteni. Beneš kérésére Esterházy másnap jelentkezett Jan Šrámek belügyminiszternél, aki az elhúzódó cseh–német tárgyalásokra hivatkozva aktív fellépésre kérte az EMP elnökét: „Itt volna a pszichológiai pillanat arra, hogy a német kérdés helyett a magyar kérdés kerüljön napirendre – mondta a csehszlovák belügyminiszter. – Terjessze tehát Mátyás [ez volt Esterházy harmadik fedőneve – Sz. L.] eléje az egyesült magyar párt pontosan lerögzített kívánságait, sérelmeit és javaslatait erre vonatkozólag és ő a kormányban bírt súlyánál fogva oda fog hatni, hogy a párt kívánságai a hivatalos tényezők által elfogadtassanak.”⁵⁵ A követelések teljesítése fejében Šrámek azt kérte Esterházytól, hogy támogassák Rómában az 1928-ban életbe lépett csehszlovák *modus vivendi* érvényesítését. A köztársaság és a Vatikán által 1927. december 12-én megkötött egyezmény felszámolta az esztergomi érseki joghatóságot a szlovákiai egyházmegyék felett, ugyanakkor csak kilátásba helyezte az új szlovákiai egyházmegyéknek a kialakítását. A kisebbségi magyar politikusok attól tartottak, hogy ezek a változások hátrányosak lesznek a szlovákiai magyar hívők számára, amennyiben például a csehszlovák állam egyetértési joga megakadályozhatta magyar püspökök kinevezését. A magyar pártelnök mindkét kérést egyértelműen elutasította, jelezve, hogy nem látja értelmét újabb követelések benyújtásának, mert a régiék is elintézetlenül maradtak, a *modus vivendi* pedig a kisebbségi magyar egyházi sérelmek szempontjából aligha hozhat pozitív fordulatot.⁵⁶ Az immár a prágai kormánykörökből érkező sürgetésekre reagálva az EMP „A csehszlovákiai magyarság sérelmei” címmel 1937 májusában fogalmazott meg újabb memorandumot, amelynek kizárólagosan gravaminális jellege azt jelezte, hogy Esterházyék óvakodtak minden olyan kezdeményezéstől, amely a magyarkérdés kezelésében a szlovák autonómián kívül más konkrét javaslatot fogalmazott volna meg.⁵⁷

55 MNL-OL K 64 1937–7–128. res. pol. Petrassevich Gyula pozsonyi konzul 1937. február 15-i jelentése. Mátyás látogatása Benesnél és tárgyalása Sramekkel.

56 A *modus vivendi* magyar vonatkozásairól ld. Rácz Kálmán: Tézisek *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938.* című PhD-értekezéséhez. ELTE BTK, Bp., 2008.; *Uő:* Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája 1919–1938. Egyháztörténeti Szemle (2000) 1. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/RACZ.HTM> (letöltve: 2013. május 18.). Vö. a 66. jz.-tel!

57 MNL-OL K 64 1937–7–280. res. pol. A csehszlovákiai magyarság sérelmei.

A szlovák autonómia magyar kisebbség- és külpolitikai kontextusa

A szlovák autonómiatörekvéseknek a magyar kormánytól és a magyar kisebbségi pártoktól egyre inkább különváló, önálló vonalvezetése alapvetően kérdőjelezte meg az „öslakos-koncepció” és az autonómiaprogram értelmét. Ez különösen az OKP szempontjából jelentett hatalmas kihívást, hiszen a párt – a maga német és szlovák szekcióival, infrastruktúrájával, kapcsolatrendszerével, az SZNP-vel való személyi, ideológiai összefonódásaival – éppen a közös magyar–szlovák autonómiaelképzelések miatt érezhette magát meghatározó tényezőnek. Esterházy személy szerint egy ideig még bízott abban, hogy a Néppárt előbb-utóbb hajlandó lesz visszatérni az 1920-as években, jórészt a néppárti Vojtech Tuka által koordinált közös „öslakos”-politikához. Tény, hogy a közvetítő, ideológiaformáló és pénzelosztó magyarbarát szlovák politikust 15 éves börtönbüntetéssel sújtó 1929. évi Tuka-per után ennek az esélye minimálisra csökkent.⁵⁸ Az SZNP a pert követően különös óvatossággal alakította kapcsolatait a magyar pártokkal. Részben, mert azok revíziós elkötelezettségéről Hlinka környezetében meg voltak győződve, részben pedig azért, mert a párton belül folyamatosan erősödött a Jozef Tiso alelnök által vezetett „realista” csoport, amely a csehszlovák állam fenntartásában és a csehekkel való kiegyezésben látta a legkedvezőbb alternatívát. A Néppárt nemzeti radikális csoportja még kevésbé támogatta a magyarokhoz való közeledést, s látván a prágai parlamentbe benyújtott szlovák autonómiatervezetek cseh elutasítását, a Csehszlovákián belüli megoldást sem tartotta járható útnak, s ezért egyre harciasabban követelték a pártvezetéstől az önálló Szlovákia alternatívájának képviselését.⁵⁹

Ettől kezdve 1938 ősziéig a szlovák autonómiatörekvések egyre határozottabban a Csehszlovákián belüli államjogi újrendezés keretei közt keresték a megoldást. Az SZNP politikájában a szlovák autonómia magyar revíziós alternatívája csak a Csehszlovákia megszűnésével számoló politikai tervekben maradt meg – egészen 1938 szeptemberéig – a legvalószínűbb forgatókönyvnek és alternatívának.⁶⁰ Az OKP vezetői, köztük Esterházy is, egyebek közt éppen a szlovák és

58 Az öslakos-koncepciót felváltani hivatott „katolikus blokk”, ill. „kisebbségi blokk”-elképzelésekben szintén már nem a magyar, hanem a cseh katolikusok, ill. a szudétanémetek érdekérvényesítő ereje volt a meghatározó. A szlovák autonómiatörekvések bel- és külpolitikai kontextusának, tartalmi súlypontjainak, államjogi koncepciójának változásairól ld. pl. *Bystrický, V.*: Od autonómie i. m. (50. jz.) 84–99.; *Rychlík, J.*: i. m. (32. jz.) 132–140.; *Arpáš, R.*: Autonómia i. m. (15. jz.) 92–105.; *Simon A.*: i. m. (47. jz.) 94–95.

59 A párton belüli ellentétek különösen a párt 1935. évi, ill. póstyéni kongresszusa, valamint az ugyanazon év decemberében sorra került köztársaságielnök-választások idején éleződtek ki. Tisonak sikerült elérnie, hogy az elnökválasztások során az SZNP parlamenti képviselői Edvard Benešre adták le szavazataikat, amivel a párt átmenetileg egyértelművé tette elkötelezettségét a csehszlovák államegység mellett. *Arpáš, R.*: Autonómia i. m. (15. jz.) 39–52.

60 Hitler szlovákkérdéssel kapcsolatos álláspontjának alakulását Goebbels naplója és korabeli német diplomáciai források alapján vizsgálja, és a magyar–szlovák ellentétek németek általi felismerése nyomán kialakult új – az önálló Szlovákiát a Csehszlovák Köztársaság szétverésére, saját közép-dunai pozícióinak megerősítésére felhasználó – német koncepció összefüggéseit elemzi *Angela*

magyar katolikus együttműködés és blokkpolitika esélyének felszámolása miatt tartották kockázatosnak a Budapestről egyre határozottabban támogatott pártfűzítés elképzeléseket.⁶¹ A másik oldalon viszont a – Hitler hatalomra kerülése után mind inkább külpolitikai kényszerhelyzetbe sodródott – csehszlovák kisebbségpolitikában olyan átrendeződések kezdődtek, amelyekben a szlovák autonómia helyett a szlovák különválás és szlovák állami önállóság alternatívája erősödött fel.

Az 1938. évi csehszlovák válság idejére a magyar népcsoport politikai képviselőjének súlypontja teljes egészében az Esterházy és Jaross vezette EMP-n belülre került. Ez egyrészt lehetővé tette az egy központból irányított, hisztériamentes felkészülést a revíziós változásokra, ugyanakkor a budapesti kormányzat igyekezett kivonni a párt vezetőit a többségi-kisebbségi konfliktusok első vonalából. Mindeközben Esterházyék igyekeztek megfelelő határozottsággal és egyértelműséggel reagálni a Hodža-féle státútumtervezet körül 1938 tavaszán-nyarán felgyorsult tárgyalásokra. Új, 81 pontos követeléslistát dolgoztak ki, és többször is tárgyaltak a csehszlovák miniszterelnökkel, valamint a csehszlovák válságban érintett felek közötti közvetítés céljából Prágába érkezett Lord Runcimannel.⁶² Jóllehet ezzel párhuzamosan nagy volt a nyomás az EMP vezetésére, hogy minden lépésüket hangolják össze a Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párttal, ez néhány formális tárgyaláson kívül érdemi együttműködést nem eredményezett. Az 1937. május 11-i prágai találkozót követően sokáig nem történt semmi, mígnem 1937 novemberében Darányi Kálmán és Kánya Kálmán feladatuk kapták a csehszlovákiai német–magyar kisebbségi együttműködés fellendítését. Az 1938. februári budapesti egyeztetéseket követően, az ott született megállapodás ellenére a csehszlovák válság idején már nem sikerült érdemi politikai együttműködést kialakítani. Ezért nem vezethetett eredményre a szudétanémetek által kezdeményezett szeptember 15-ei prágai német–szlovák–magyar egyeztetés sem, amelyen Henleinék a három népcsoport szoros együttműködéséről szóló megállapodást szerettek volna kötni. Esterházy az EMP nevében az akkor még folyamatban lévő Hodža-tárgyalásokra hivatkozva tért ki a megállapodás elől.⁶³

Hermann: Inštrumentalizácia myšlienky slovenskej autonómie nacionálno-socialistickým režimom. In: Rozbitie alebo rozpad i. m. (3. jz.) 192–209.

- 61 A kisebbségi magyar pártvezetők a magyar kormányok meg-megújuló nyomására igyekeztek életben tartani az együttműködést az SZNP-vel. A maguk részéről egészen 1938 őszéig Szlovákia és Ruszinszko autonómiájának követelése maradt a deklarált politikai cél. A szlovák néppártiak részéről azonban a Magyarországhoz való visszatérés lehetőségét az 1930-as évek elejétől kezdve egyre kevesebben tekintették komoly alternatívának. *Angyal B.:* Érdekvédelem és önszerveződés i. m. (10. jz.) 163–172.
- 62 A státútum- és a Runciman-misszió tárgyalásainak magyar vonatkozásairól részletesen ld. *Simon A.:* i. m. (47. jz.) 129–150.; *Molnár I.:* Esterházy János i. m. (5. jz.) 99–107.
- 63 A két kisebbségi párt közötti kapcsolatok 1937-ben egy budapesti megbeszélést követően váltak szervezetebbekké, s haladták meg a korábbi ad hoc jelleget. Ez azonban jórészt csak a nemzetiségi státútum tervezeteinek elutasításában mutatkozott meg. A két párt közötti, a kárpáti és magyarországi németekkel kapcsolatos ellentétek mindvégig megoldatlanok maradtak. Az EMP vezetői pedig – egy-két kivételtől eltekintve – elfogadhatatlannak tartották a szudétanémetek által nyíltan képviselt náci ideológiát. MNL-OL K 64 1937–7–299. res. pol. A magyar és német pártok megbeszélése. Vö. *Spammenberger, N.:* Úloha národnostnej politiky i. m. (34. jz.) 276–278. A magyar–német kisebbségi

Az EMP vezetői az addigi irányvonalnak megfelelően kitartottak a szlovák autonómiakövetelések támogatása mellett, amelyek azonban éppen a válság hónapjaiban egyre inkább a csehszlovák állam legnagyobb problémáját, az államegység felbomlását gyorsították. Esterházy a csehszlovák parlamentben a kormánypárti képviselők nemtetszését kiváltva nyíltan autonómiapárti nyilatkozatot tett, megtevézve azzal, hogy a csehszlovák megoldásokkal szemben a szlovák autonómiát a magyar követelések teljesülése szempontjából is előnyösebbnek tartotta.⁶⁴ A szlovák autonómia kérdése körül kialakult feszültségek a magyar kormány mellett fokozatosan Hitler és a német kormány figyelmét is felkeltették a szlovák autonómia iránt. Esterházy 1938 áprilisában egyik budapesti jelentésében annak fontosságára hívta fel a figyelmet, hogy a szlovák autonómia ügyét Hodzáék megpróbálják a csehszlovák állam stabilizálása érdekében felhasználni. A Csehszlovákia „destruálására” törekvő magyar politika érdekei viszont szerinte azt kívánják meg, hogy „úgy befelé, mint kifelé lehessen bizonyítani, hogy csehszlovák egység nincs”.⁶⁵ Ugyanakkor a magyar pártban többen is felfigyeltek a szlovák néppárti fiatalok körében gyorsan terjedő radikális magyarellenességre. Az sem tett jót a magyar–szlovák pártközi kapcsolatoknak, hogy XI. Pius pápa 1937 szeptemberében „Ad ecclesiastici regiminis incrementum” kezdetű bullájában a *modus vivendi* alapján jogilag is elismerte azt a csehszlovák követelést, hogy az egyházmegyei határokat az államhatárokkal összhangba hozva az esztergomi érsekség csehszlovákiai részei elszakadjanak a magyar egyháztól.⁶⁶

Ezzel együtt Esterházy egészen 1938 szeptemberéig nem kötelezte el magát nyíltan a nyilvánosság előtt a revíziós megoldás támogatása mellett. Természetesen sem Beneš, sem Hodža számára nem volt titok, hogy a magyar kormánnyal való együttműködése az 1930-as évek végén már egyértelműen a revízió céljának rendelődött alá. Budapest, s ennek megfelelően Esterházy számára egész Szlovákia és egész Kárpátalja Magyarországgal való egyesülése jelentette volna az ideális megoldást, ennek lehetetlenségét azonban legkésőbb 1938 nyarán, őszén maga is belátta. A Csehszlovákiával vagy akár a szlovákokkal való háborús konfliktust pedig Budapest, de különösen Esterházy minden áron megpróbálta elkerülni. Az EMP Hitlernek a csehszlovákiai magyarok revíziós fellépését sürgető nyomatékos felszólítását, illetve Prága nyugati szövetségeseinek a szudétanémet kérdés területi megoldása érdekében való fellépését követően, szeptember 17-én jelentette

---

együttműködéssel kapcsolatosan figyelemre méltó Szüllőnek a „német kérdés” kapcsán készített feljegyzése: „A német kérdést – és ezt Magyarország részére akarom hangsúlyozni – nekünk nem lehet úgy felfognunk, amint azt Magyarország érdekei német szempontból látják jónak, mert nekem Csehszlovákiában a csehszlovákiai magyarság szempontjából kell megítélnem a terepet. A hitlerista »Auslanddeutschstum« feltétlenül fenyegeti az egész világon minden állannak a határát, mert hiszen azt tanítja a »Mein Kampf«-jában, hogy a határok nem egyebek, mint az emberi energiának az eredményei. Ő tehát tagadja mind a geográfiai, mind pedig a geofizikai határokat. Ez tehát magyar szempontból mindenesetre óvatosságot igényel a német propagandával szemben, amit én megértek.” OSZKK X. fond 8. sz. Szüllő 1937. május 30-i cím nélküli feljegyzése.

64 *Molnár I.*: Esterházy János i. m. (5. jz.) 100.

65 Uo. 108–109.; *Simon A.*: i. m. (47. jz.) 141–147.

66 *Árpás, R.*: Autonómia i. m. (15. jz.) 100–101.; *Rácz K.*: Az Esztergomi Érsekség i. m. (56. jz.)

be a népszavazás iránti igényét a magyarok által lakott területekre vonatkozóan: „A csehszlovákiai magyar népcsoport önmaga kívánja a kezébe venni sorsának intézését, s e célból szüksége van arra, hogy biztosíttassék részére a jog, amellyel 1918-ban csak egyes nemzetek élhettek: az önrendelkezés joga.” A népszavazás alternatívájával a párt azt kívánta jelezni, hogy nem a szudétanémet fegyveres provokációk útját kívánja járni, hanem törvényes, demokratikus eszközöket keres saját helyzetének megoldására.⁶⁷ Ez az álláspont tükröződött a müncheni szerződést követő feszült hetekben is, amikor az EMP vezetésével 1938. október 7-én létrejött szlovákiai Magyar Nemzeti Tanácsnak (MNT) a magyar többségű területeken az első bécsi döntésig sikerült megőriznie a közrendet.⁶⁸

A szlovák autonómia ügye a müncheni négyhatalmi döntést követően Cseh-Szlovákián belüli megoldást eredményezett, amelyet a magyar kormány, s vele együtt az EMP is kényszerűen tudomásul vett. Az SZNP-n belül – Tiso 1938. májusi budapesti tárgyalásai és felemás ígéretei ellenére – teljes győzelmet aratott a magyarellenes irányvonal, ami nem került el a csehszlovákiai magyarkérdésről a magyar kormány képviselőivel tárgyaló Hitler figyelmét sem. A szlovák autonómia ezt követően már nem a magyar revízió, hanem a Csehszlovákia teljes felszámolásában érdekelt hitleri politika eszközévé vált.⁶⁹ A kisebbségi politikus gyakran ellentmondásos közvetítői missziók vállalására kényszerült. Jól példázza ennek az államközi kapcsolatok átalakulása idején különösen nehéz szerepnek a „postás” szintjére való lefokozását az az epizód, amikor az SZNP Cseh-Szlovákián belüli autonómiatervét a lengyel és magyar kormánynak bejelentő szlovák pártmegbízott levelét Esterházy vitte Budapestről Tisonak 1938. október 6-án Zsolnára, ahol az SZNP a cseh-szlovák államon belüli szlovák autonómiát kikiáltotta.⁷⁰

*

67 Az EMP parlamenti és tartományi képviselőinek szeptember 17-i pozsonyi állásfoglalását szlovák levéltári források alapján idézi *Simon A.*: i. m. (47. jz.) 173. Vö. *Molnár I.*: Esterházy János i. m. (5. jz.) 109.

68 OSZKK X. fond, 1. MNT nyilatkozata, 1938. október 7. A nyilatkozatot részletesen elemzi *Molnár I.*: Esterházy János i. m. (5. jz.) 110–111. Az EMP revíziós „fordulatáról” részletesen ld. *Simon A.*: I. m. (47. jz.) 169–174.

69 A csehszlovákiai magyar kérdés, ill. a szlovák autonómia ügyének német megítéléséről ld. *Jörg K. Hoensch*: Slovesko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana a medzi autonmiou a separatizmom 1938–1939. VEDA, Bratislava, 2002.; *Hermann, A.*: i. m. (60. jz.) 198–206.; *Szarka László*: Németország szerepe az első bécsi döntés előkészítésében. In: *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Szerk. Simon Attila. Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, Balassagyarmat, 2010. 21–41.

70 Ján Farkaš, az SZNP megbízottja 1938. október 2-án és 5-én tájékoztatta a varsói, ill. budapesti kormányt az SZNP Csehszlovákián belüli autonómiát megvalósítani kívánó programjáról. A budapesti tárgyaláson érdemi hozzászólás nélkül részt vevő Esterházyt kérte meg arra, hogy kézbesítse Tisonak az alábbi rövid üzenetet: „A lengyelek a magyarok érdekében dolgoznak, s Árva és Szepes egy kis részét is maguknak akarják. A magyarok Szent István koronájának oltalma alá szeretnének venni bennünket. Ezért éljen az önálló Szlovákia.” Farkašnak az 1938. október 2–5-i varsói tárgyalásairól 1968-ban, harminc évvel később készített leírását közli *Rychlik, J.*: i. m. (32. jz.) 325–332. (az idézet: 331.)

Irredenta, revizionista politikus volt-e Esterházy János? Ebben a kérdésben ideje egyértelműen, ugyanakkor a korabeli realitásokból kiindulva fogalmaznunk. A határrevíziók ügye a két világháború közötti közép-európai államközi viszonyok központi kérdése volt. Az államalapító T. G. Masaryk és az őt követő Beneš sem zárták ki eleve a megoldási lehetőségek közül, de természetesen a status quo híveiként későbbi, kölcsönös megállapodásokra gondoltak. Esterházy János a nemzeti önrendelkezési elv bázisán állva, magától értetődő, legitim törekvésnek tekintette a revíziót, amennyiben nem társul erőszakkal, a másik nemzet jogainak csorbításával. Esterházy revizionizmusa népi, nemzeti, etnikai és történeti elemek szintéziseként részben idealisztikus elképzelés volt. Ugyanakkor modern kisebbségi politikusként mindent elkövetett annak érdekében, hogy ez előtt a kisebbségi önrendelkezés előtt bel- és külpolitikai eszközökkel utat nyisson. A szlovák autonómiához kötődő magyar revíziós illúziókat végig osztotta, de a szeptemberi válság napjaiban kénytelen volt felismerni, hogy az csupán a csehszlovák állam felbomlásának az eszköze, a magyar revíziót a modern szlovák nemzetépítő nacionalizmus magyarellenese miatt nem lehet erre az alternatívára építeni.

Az első bécsi döntést megelőzően létrehozott Magyar Nemzeti Tanács dokumentumaiból látható, hogy a csehszlovákiai magyar politika a két évtizedes kisebbségi korszak tapasztalatait is megpróbálta integrálni a Magyarországhoz való visszatérés aktusaként elképzelt revízió programjába. Be kell látnunk: igen mérsekelt sikerrel.

A csehszlovák válság 1938 augusztusában elkezdődött záró szakaszát leszámítva, Esterházy elsősorban a Prága–Pozsony–Budapest háromszögben kívánta értelmezni a felvidéki magyarkérdést. A müncheni szerződés előtt és után próbált személyesen is bekapcsolódni a magyar szempontból minél kedvezőbb határrevízió nemzetközi előkészítésébe, és ennek érdekében Varsóban, illetve Rómában is tárgyalásokat folytatott. Pártelnöki tevékenységének súlypontját azonban a csehszlovákiai magyar kisebbség társadalmi, kulturális és politikai megszervezése, valamint a magyar kisebbség jogi helyzetének, politikai státuszának javítását célzó erőfeszítések jelentették. Az a tizenkét memorandum, amelyet részben Beneš köztársasági elnöknek, részben a csehszlovák kormánynak, részben pedig a parlamentben hol interpellációként, hol pedig beadványként nyújtott be az EMP Esterházy elnöksége éveiben, azt jelezte, hogy Esterházy János mind a kulturális, mind a nyelvpolitikában, mind pedig a gazdasági, intézményépítési kérdésekben igyekezett következetes sérelmi és közösségépítő politikát folytatni, miközben ezzel a csehszlovák közeledési kísérletek komolyságát is tesztelni tudta.

A kisebbségi magyar politikai program szempontjából a rendezett magyarországi politikai és támogatási háttér biztosítása, valamint a szlovák autonomistákkal való együttműködés kialakítása jelentette a legkomolyabb feladatot, hiszen a csehszlovák válság hónapjaiban készen kívánt állni a nagyhatalmak által biztosított határrevízióra és az ahhoz kötődő változásokra.

Esterházy álláspontjának fejlődését vizsgálva azt látjuk, hogy az aktivista Szent-Iványival való nyílt szembe fordulást, a Beneš elnök által felkínált kormányzati rész-

vétel egyértelmű elutasítását az EMP élén előbb a Csehszlovák Köztársaság radikális belső nemzetiségpolitikai átalakításával kötötte egybe. Miután ennek alapeleme, a szlovák autonomizmus nem szolgálta a magyar érdekeket, magától értetődően fogadta el a nagyhatalmi felhatalmazáson alapuló, békés revízió alternatíváját. Ez azonban kizárta az integráns területi megoldás lehetőségét. Egyszermind rámutatott a térség fokozatos nemzetállami átrendeződésének sok konfliktussal járó folyamatára, amely egészen más körülmények közt, a 20. és 21. század fordulóján ment végbe.

LÁSZLÓ SZARKA

PROTECTION OF MINORITIES, AUTONOMY AND REVISION THE ROLE OF JÁNOS ESTERHÁZY IN THE FORMATION OF THE HUNGARIAN POLICY IN CZECHOSLOVAKIA 1932–1938

The present study starts with an examination of the changes in the historiographical and political appreciation of János Esterházy, who played an outstanding role in the party politics of the Hungarian minority in Czechoslovakia in the 1930s, and of the divergent attitudes of Hungarian, Czech and Slovak historiography. Consequently, it focusses on three questions. At first it examines the influences of Hungarian revisionist foreign policy, which became more intensive in connection with domestic changes and the accession to power of Hitler in Germany, on the behaviour of Hungarian ethnic parties in Czechoslovakia. The role of Esterházy gained momentum in the process in the course of which the government policy at Budapest, not content with the ethnic party system which had prevailed thus far, forced the fusion of the christian socialist and the national parties, giving birth to the United Hungarian Party in Czechoslovakia in 1936. As president of the party, and then as MP in Prague, the prime goal of János Esterházy was to widen continuously the scope of minority rights, and posed as the champion of initiatives aimed at enlarging those rights against the Czechoslovak government, while always taking care to avoid the traps of governmental cooperation. At the same time, he was in continuous contact with the government circles at Budapest, and through the Hungarian embassy he informed the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and the Bureau of the Prime Minister about his steps. On the other hand, he made efforts to adapt himself to those measures which could be interpreted as manifestations of a certain self-correction on the part of Czechoslovak policy towards the minorities. The study pays special attention to the discussions between President Edvard Beneš and János Esterházy, and to the reception among the minority Hungarians of the ethnic statute which was initiated by prime minister Milan Hodža.

In the Slovak question, which was decisive from the point of view of the first Czechoslovak Republic, Esterházy tried in vain to push to the fore the Hungarian interests and orientation of the autonomy policy represented by the Slovak People's Party. In the last section, the author examines the special features in Slovakia and among the local Hungarian minority of the settlement of the Czechoslovak crisis by the great powers, and the German receptions of the Slovak efforts at independence. The success of Hungarian revisionist policy at Vienna, the Slovak autonomy, and then the establishment of the independent Slovak state, in contrast to the political aspirations of the Hungarian minority in Czechoslovakia in the interwar period, realised not global but ethnic revision. The role of Esterházy in this process full of conflict was, subjected to decisions of domestic and foreign policy, rather limited.

SKORKA RENÁTA

A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt*

A magyar történetírásban az 1335. évi visegrádi királytalálkozóval kapcsolatban szinte megingathatatlanul tartja magát az a nézet, mely szerint a cseh–magyar–lengyel hármasszövetség elsősorban kereskedelmi egyezmény volt, mellyel Bécs gazdasági egyeduralmával szemben kívántak fellépni.¹ Az osztrák várossal szembeni összefogás alapvető bizonyítékának tekintik azt az 1336. január 6-án kiadott oklevelet, melyben a magyar uralkodó, I. Károly (1301–1342) rendelkezik a Cseh Királyságot Budával összekötő csökkentett vámtarifájú útvonalról. Figyelemre méltó azonban, hogy míg a visegrádi tárgyalások valamennyi megállapodását még a helyszínen, tehát Visegrádon, 1335. szeptember 3. és november 26. között írásba foglalták, addig a kérdéses oklevelet csak a következő esztendőben, a fejedelmek Visegrádról történő távozása után több mint egy hónappal adta ki a magyar király. A királytalálkozó dokumentumait feltáró legújabb irodalom megállapítása szerint a visegrádi tanácskozássorozat alapvetően a Cseh Királyság élén álló Luxemburgok és III. (Nagy) Kázmér lengyel király (1310–1370) egymás területeire vonatkozó jogigényeinek rendezésére, illetve a lengyel uralkodó és a Német Lovagrend közötti diplomáciai megállapodásra irányult.² Arra a kérdésre azonban nem kapunk választ, hogy amennyiben a visegrádi találkozó egyik megfogalmazott célja Bécs gazdasági hatalmának csorbítása, avagy megdöntése volt, miért nem hozták nyilvánosságra az erre vonatkozó okmányokat 1335 őszén. Vajon mi indokolhatja, hogy a Bécset elkerülő kereskedelmi útvonal állomásainak kihirdetésével éppen a következő esztendő január 6-ig vártak? A csökkentett vámtarifájú út létrejöttének oka és a királytalálkozóval való összefüggése akkor válik érthetővé, ha vizsgálat tárgyává tesszük I. Károlynak a Habsburg hercegekhez fűződő diplomáciai kapcsolatait, illetve a közép-európai államokkal szembeni külpolitikáját a visegrádi tárgyalássorozat előtti másfél évtizedben.

* A szerző kutatásait a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjpályázat (BO/00099/12/2) támogatja.

1 E felfogás megalapozója Hóman Bálint volt, ld. *Hóman Bálint: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budavári Tudományos Társaság, Bp., 1921. 67.

2 Ld. *Rácz György: A visegrádi kongresszus*. In: *Visegrád 1335*. Ed. György Rácz. International Visegrad Fund–State Archives of Hungary–Pázmány Péter Catholic University, [Bp.,] 2009. 45.

Lóporos hordók a határ mentén

A Magyar Királysággal szomszédos területeket uraló Habsburg hercegeket rokoni szálak fűzték Károly magyar királyhoz,³ együttműködésük az okleveles források alapján 1304-től követhető nyomon. Az interregnum időszakában (1301–1310) a hercegek külső támogatása, diplomáciai ügyessége és katonai ereje nélkülözhetetlennek bizonyult ahhoz, hogy Károly ellenfeleit, III. Vencel későbbi cseh királyt (1305–1306), illetve III. Ottó alsó-bajorországi herceget (1290–1312) félreállítsa, és saját magyarországi hatalmát megszilárdíthassa.⁴ Az ország újraegyesítésének időszakában (1310–1323) a Habsburgok már nemcsak külső, hanem belső segítséget is nyújtottak unokatestvérüknek, hiszen a Csák Máté kezén lévő Komáromot III. (Szép) Frigyes német-római ellenkirály (1314–[1322]–1330) foglalta vissza a magyar uralkodó számára.⁵ A szövetség jegyében Károly sem vonakodott segítséget nyújtani unokatestvéreinek, a német-római királyi cím megszerzésére irányuló, 1322. szeptember 29-i mülhdorfi csata alkalmával, IV. (Bajor) Lajos német (1314–1347) és Luxemburgi János cseh királlyal (1310–1346) szemben. Az elbeszélő források szerint a magyarokból és kunokból álló haderő Frigyes és öccsével, Henrikkel vonult a Duna mentén a Habsburgok számára kijelölt gyülekezési helyre, Mülhdorfhoz. Itt Frigyes haderejét öt hadoszlopba rendezte. Az elsőt a stájer urak, Henrich és Ulrich von Wallsee vezette, a másodikat, Szép Frigyes ellenkirály, a harmadik élén Henrik herceg, míg a negyedikén a salzburgi érsek állt. Az ötödik, tartalék hadoszlopot alkották a magyarok és kunok, élükön – miként egy 1329. évi oklevélből kiderül – Köcski Sándor és Ozorai Sándor álltak.⁶ Utóbbi 1316-tól a Tolna megyei Tamási birtokosa volt,⁷ míg Köcski előbb 1319-ben Károly Macsó várának visszafoglalására vezetett hadjáratában tüntette ki magát,⁸ majd 1321-től a Trencsén megyei Besztercének lett várnagya.⁹

3 I. Károly anyja Habsburg Klemencia, testvére I. Albert német-római király (1298–1308), aki III. Rudolf cseh király (1306), III. (Szép) Frigyes német-római ellenkirály (1314–[1322]–1330), II. (Bölcs avagy Béna) Albert és I. (Víg) Ottó, I. Lipót és Henrik osztrák hercegek apja volt.

4 A Habsburgok és Károly együttműködéséről ld. *Renáta Skorka*: With a Little Help from the Cousins – Charles I. and the Dukes of Habsburg during the Interregnum (megjelenés alatt).

5 *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: *Uő*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csukovits Enikő. Osiris, Bp., 2003. 359.

6 cum exercituali auxilio nostro nostre maiestatis signo vexilari magistro Alexio de Ozora et comiti Alexandro de Kuchky iudici quondam curie nostre capitaneis tradito magnificis viris domino Frederico tunc duci Austrie et fratribus suis proximis et fratribus nostris carissimis contra magnificum virum dominum Lodoycum tunc Bavarie ducem – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (= DL) 90 593.

7 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: *Uő*: Magyar középkori adattár. CD-ROM. MTA TTI–Arcanum, Bp., 2001. Várnagyok, várbirtokosok – Tamási (Tolna m.)

8 ipse magister Alexander tanquam vir strenuus sub eodem Castro [Machow] dimicans viriliter – Hazai okmánytár. I–VIII. Kiadják Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891. (= HO) I. 124.

9 *Engel P.*: Archontológia i. m. (7. jz.) Várnagyok, várbirtokosok – Beszterce (Trencsén m.) – Köcski Sándor 1324 és 1328 között országbírói tisztséget viselt.

A német kutatás álláspontja szerint a magyarok és a kunok Mühldorfnál, a német területek utolsó nagyobb lovagi ütközetébe nem tudtak vagy nem akartak bekapcsolódni, inkább egy közeli hegyre visszavonulva szemlélték az eseményeket.¹⁰ Ennek ellentmondani látszik egy 1323 nyarán kiállított adománylevél, melyben a magyar uralkodó Köcski érdemei között említi, hogy a Bajor Lajos elleni csatában oly bátran harcolt, hogy a magyar király és Magyarország örök dicsőségére az ütközetet emlékezetessé tette a németek számára, pedig a csatában rokonai és szerviensei közül többen életüket vesztették, mások fogságba estek, akadtak, akik életveszélyesen megsebesültek.¹¹ A magyarok helytállását a mühldorfi csatában Köcski esetén kívül igazolja még Mike fia Ivánka példája, aki szintén a bajor herceg elleni háború során esett el,¹² Mikó fia Miklós, akit 1329-ben erősített meg a király birtokaiban kiemelten azért, mert a bajorok ellen halálos sebet szerezve bátran küzdött, és fivére ott is maradt a csatatéren.¹³ A magyarországi haderő esetleges tétlenkedése a továbbiakban feltehetően az osztrák–magyar diplomáciai kapcsolatokra is rányomta volna bélyegét, hiszen Mühldorf a Habsburgok számára többet jelentett pusztán vereségnél, az ütközet során ugyanis Frigyes ellenkirály Bajor Lajos, míg Henrik herceg a Lajost támogató Luxemburgi János cseh király fogságába esett.

A mühldorfi kudarc után néhány hónappal, 1323 februárjában azonban, Pozsony várának és városának visszaadását viszonzva, Péterváradon a magyar király megerősítette a Habsburgokkal kötött korábbi szövetséget ellenségeikkel, nevezetesen Bajor Lajos német királlyal és János cseh királlyal szemben.¹⁴ A magyar kutatás eddigi álláspontja szerint a szorult helyzetben lévő osztrákok Pozsonyt, mely III. András (1290–1301) özvegye, Habsburg Ágnes révén került a hercegek kezére, azért adták vissza Károly magyar királynak, mert az megígérte közbenjárását a két Habsburg herceg kiszabadításában.¹⁵ Mindez azt jelentené, hogy Lipót, Albert és Ottó hercegek a fogságba esett *senior familiae* tudta nélkül mondtak le

10 Alois Niederstätter: Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter. Ueberreuter, Wien, 2004. 126.

11 ipse magister Alexander, cum propinguis et proximis seruiantibus suis in conflictu ipsius karissimi fratris nostri Regis Romanorum adeo strenue pro exaltatione glorie nostre Regie dimicauit, vt eius bellicosi actus et certamen, apud Teutonicos perpetue memorie existunt commendanda, in indelebilem nostram, et vniuersorum gloriam Hungarorum, vbi plurimi cognati et proximi sui seruiantes interempti, et aly captiuati, et aly sunt letalibus vulneribus sauciati – HO I. 124.

12 predicti Iwanka fratris ipsorum qui cum pluribus Regni nostri nobilibus vtpote noster famulus specialis in auxilium et subsidium Domini friderici Regis Romano cum fratris nostri Karissimi cum Duce Bawarie conflictum habentis per nos transmissus ibidem fideles et bellicosos exhibens famulatus prohdolor extitit interemptus – HO III. 70.

13 Nicolaus palam viriliter debellando letaliter cruentus contra Bavaros dimicavit et quidam frater suus nomine Bwdow in area eiusdem concertaminis et belli extitit interemptus – DL 90 593.

14 amicitiam nobis iam in resignacione castris et civitatis Posoniensis cum iuribus et pertinentiis suis liberaliter factam, ipsis in eiusdem amicitie recompensam promissimus bona fide – Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Typ. Univ., Budae, 1829–1844. (= CD) VIII/7. 143.

15 Engel P.: Az ország újraegyesítése i. m. (5. jz.) 354–355.

Pozsonyról, ami – a kérdés horderejénél fogva – valljuk meg, nehezen képzelhető el. Ráadásul, ha jól megnézzük, a péterváradai szerződésben Károly nem ígér közvetítést a foglyok kiszabadítása érdekében, arról nem is beszélve, hogy az oklevél azt sugallja, az osztrák–magyar szövetség megújításának apropója Pozsony visszaadása, nem pedig fordítva. Ezek alapján bátran állíthatjuk, hogy Pozsony ügye már a mülhdorfi csata előtt eldöntött kérdés volt, vagyis hihetünk II. Albert későbbi udvari káplánjának, János viktringi apátnak, kinek állítása szerint Bajor Lajos legyőzése céljából a magyar királyhoz támogatásért forduló Frigyesztől Károly a katonai segítségért cserébe kérte vissza Ágnes jegyajándékát, Pozsonyt és a Csalóközt.¹⁶ Pozsony visszaadásával azonban Ágnes hitbérének és jegyajándékának kérdése, úgy tűnik, nem zárult le megnyugtatóan Károly számára.

III. András özvegye 1364-ben bekövetkezett haláláig a königsfeldeni kolostorba visszavonulva, de cseppet sem visszavonultan élt. A Habsburgok nyugati tartományaiban tulajdonképpen ő képviselte a dinasztia érdekeit, vizályokat simított el, békét és szövetséget közvetített. Ágnes a politikai élet aktív szereplője volt, nem lehet véletlen, hogy Károly Pozsony visszaszerzése után őt és fél esztendővel is még arra kötelezi a Habsburg hercegeket, hogy Pozsonnyal kapcsolatos minden jogukról mondjanak le, vegyék elejét Ágnes esetlegesen ellene indítandó perének, ha pedig ez nem sikerülne, a Pozsony miatt kitörő háborúban őt támogassák.¹⁷ Félő volt tehát, hogy a hosszú életű Ágnes jegyajándéka könnyedén robbanó lőporos hordóként alkalomadtán veszélyeztetheti az osztrák–magyar diplomáciai kapcsolatokat.

Akadtak azonban egyéb, hasonló súllyal bíró ügyek is, amelyek a két fél közötti konfliktust táplálhatták. Ezek között is kiemelkedő fontosságú helyen szerepel, hogy a Magyar Királyság és az osztrák hercegek tartományainak valódi és régi határait (*veras et antiquas metas eiusdem regni Hungarie*) a Habsburgok és alattvalóik nem minden esetben tartották tiszteletben. A mülhdorfi csata kapcsán már említett, a hercegek feltétlen hívei közé sorolható stájerországi kapitány, Ulrich von Wallsee a Dráva és a Mura folyók határolta területet (*districtus*) önkényesen tartotta kezén, élvezve az ott fekvő földek, várak, falvak és mezővárosok minden

16 *Fridericus sine potencia virium Ludewicum videns nullatenus contundendum, regem Ungarie alloquitur, vicarium obsequium deprecatur. Qui sine stipendio milites conducere asserens se non posse, terram dotalicium sororis sue Agneti, quondam regine Ungarie, relicte regis Andree, scilicet Schuttam et Bosonium, repetebat. – Iohannis abbatis Victoriensis liber certarum historiarum. I–II. Ed. Fedorus Schneider. Hahn, Hannoverae et Lipsiae, 1909–1910. II. 70.*

17 *omni iuri, si quod in civitate, castro et comitatu Poseniensi quovis modo, maxime propter dotem, sive donationem propter nuptias excellentis principisse domine Agnetis, sororis nostre carissime habuimus vel habemus, pure et simpliciter exnunc renunciamus, promittentes eidem, quod predictam dominam inducemus, ne super predictis civitate, castro et comitatu contra regem Hungarie, heredesque suos et successores, aut regnum suum, litem deinceps debeat intentare, alioquin eidem regi, suis heredibus, et regno suo, consiliis, auxiliis contra prefatam dominam assistemus. – Anjou-kori oklevéltár. I–XXXII. Szerk. Almási Tibor et al. Bp.–Szeged, 1990–2012. (= Anjou-oklt.) XII. 218. (422. sz.).*

hasznát.¹⁸ Idő kérdése volt csupán, hogy a magyar fél számára előnytelen helyzet Károly és a Habsburgok kapcsolatainak homlokterébe kerüljön.

Miközben Károly a jószomszédi és rokoni összetartás jegyében 1324 februárjában békeltetőként közvetített a Luxemburgi János cseh király által fogva tartott Habsburg Henrik szabadon bocsátásának ügyében,¹⁹ ugyanezen hónapban fellépett a Moson és Sopron megyében fekvő, Ausztriával határos birtokokat tartósan (*a longo tempore retroacto*) bérlő Habsburg-alattvalók ellen. Így vette vissza a Sár (*Saar*) – vagyis a Lajta – folyó mentén fekvő Alramus nevű földet, mert azt birtokosai a határ megrontásával a magyar királytól és az országtól (*a nobis et regno nostro reputis metis nostris*) elszakítva osztrák polgároknak adták bérbe.²⁰ Az esztendő végén Sopron megye ispánjának és alispánjának parancsba adta, hogy tiltsák el az ausztriaiakat az ország földjének használatától és terményeinek használatól (*prohibeat quoslibet Australes ab usu et perceptione usus fructuum et utilitatum terrarum regni nostri*). Előírta továbbá, hogy a magyarok nem dolgozhatnak azokban a szőlőkben, illetve erdőkben, nem művelhetik azokat a földeket, amelyek a Magyar Királyság területén, a Lajta folyó mentén az ő vagy elődei kegyéből és engedélyével osztrák kézen vannak.²¹ Károly intézkedéseivel egy régóta szokásban lévő rendszert sértett, melynek keretében a határ mentén fekvő, elsősorban szőlőültetvényeket census fizetése ellenében osztrák bérlőknek megművelésre engedték át úgy, hogy a használat ideje alatt a bérlők szabadon birtokolhatták a földeket.²² A magyar király kemény lépéseibe a szokásokat és az alattvalóik érdekeit féltve őrző Habsburgok aligha törődhetek bele.

A fent felsorolt okok közül bármelyik elegendő lett volna ahhoz, hogy az osztrák–magyar együttműködésnek egy időre véget vessen. A háborút mégsem ezek, hanem egy másik konfliktusforrás robbantotta ki, amely Szép Frigyesnek révén alakult ki 1326 júliusában. A két és fél esztendeig tartó fogságából 1325 nyarán szabaduló, valamennyi birodalmi jelvényéről és királyi méltóságáról lemondó Habsburg hosszú fogsága alatt szövetségesre talált Bajor Lajosban. A Wittelsbach–Habsburg-egyvetértést három házasságkötéssel kívánták megpecsételni; míg I. Ottó herceget az alsó-bajorországi XIV. Henrik nővérével, Erzsébettel,²³ addig Frigyes idősebb lányát, Erzsébetet Bajor Lajos István nevű fiával jegyezték

18 Anjou-oklt. XII. 228. (426. sz.).

19 mediante [...] Carolo Hungariae rege [...] inter Johannem Bohemiae et Poloniae regem [...] et nos ac illustres principes, duces Austriae et Stiriae super omnibus discordiis, litibus et controversiis [...] compositio amicabile et firma concordia intervenit – Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. I–XV. Hrsg. Antonín Boček et al. Olmütz–Brünn, 1835–1903. (= CDM) VII. 823.

20 CD VIII/2. 536.

21 non permittendo laboratores laborare in vineis Australium quorumcunque, nec percipere silvas vel coli alios agros suos, quos quidem Australes in regno nostro circa aquam Saar de nostra vel progenitorum nostrorum gratia et concessione hactenus possederunt. – *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I–III. Székely és Tsa ny., Sopron, 1921–1943. I/1. 87.

22 sub antiquo et consueto censu et pensione solita reservamus, sine quovis impedimento colendas, et pro ipsorum usibus libere possidendas. – Anjou-oklt. XII. 218. (422. sz.).

23 Regesta Imperii Online, [Regesta Habsburgica 3.] nr. 1521. http://www.regesta-imperii.de/id/1325-03-00_2_0_7_0_0_1525_1521 (letöltve: 2013. július 24.).

el, ez utóbbi házassági terv azonban a későbbiekben zátonyra futott.²⁴ Valószínűleg már a fogság idején szóba kerülhetett Frigyes kisebb lányának, Annának esetleges egybekelése XV. Henrik alsó-bajorországi herceggel, az mindenesetre bizonyos, hogy 1326. július 4-én Frigyes felhatalmazta szeretett fivérét (*lieben Bruder*), tudniillik Bajor Lajost, hogy a Henrik és Anna közti házasság céljából tárgyalásokat kezdjen az alsó-bajorországi herceggel.²⁵ XV. Henrik apja halála előtt pár héttel, 1312 augusztusában született, 1319-ig Bajor Lajos gyámsága alatt állt, így természetesnek tekinthető, hogy a német király egyengetni kívánta az ifjú Henrik jövőjét. A házasság tervének szövögetésekor a Habsburgoknak mindenesetre számolniuk kellett Károly magyar király reakciójával, hiszen XV. Henrik annak a III. Ottó alsó-bajorországi hercegnek volt egyetlen fia, akit 1305-ben magyar királlyá koronáztak, s aki haláláig viselte magyar királyi címét. Nem ismert, hogy a magyar uralkodó mikor értesült Anna és az alsó-bajorországi herceg közötti frigy terveiről; azt valószínűsíthetjük: Károly 1325 és 1326 között csupán a Habsburg–Wittelsbach-közeledést látta, de már ez is óvatosságra intette.

A magyar király az elővigyázatosság jegyében 1327. február 13-án Nagyszombatban szövetségre lépett Luxemburgi János cseh királlyal, megfogadva, hogy ha a Habsburgokkal szemben a cseh király támadólag lépne fel, akkor semleges marad, viszont ha a hercegek támadnák meg Jánost, akkor támogatást nyújt számára, s hasonló kötelezettségeket vállalt magára a cseh király is.²⁶ Ezek szerint a két uralkodót korántsem az a szándék vezérelte a nagyszombati szerződés megkötésekor, hogy megtámadja a Habsburgokat, miként az a magyar kutatásban felmerült,²⁷ a nagyszombati szövetség valójában Habsburg támadás esetére, védekezés céljából jött létre. A korszak szokásai szerint a magyar és a cseh király a megállapodást Károly 1324-ben született fiának, Lászlónak és János Anna nevű lányának eljegyzésével erősítette meg.

1328-ra Károly már bizonyosan tudomást szerzett Szép Frigyes lányának és egykori ellenfele fiának házasságáról. Hatalmát természetszerűleg fenyegetve érezte a rokonok házasságpolitikája által. Elérkezettnek látta, hogy fellépjen ellenük. Az eddig halogatott háború megindításában segíthette I. Ottó herceg, aki bátyjaitól hiába követelte, hogy a hatalomból nagyobb szeletet osszanak neki, s támogatást kérve fivérei ellenében a magyar uralkodóhoz fordult.²⁸ A források alapján megállapítható, hogy 1328. június 6-án a magyar haderő már bizonyosan hadban állt.²⁹ A harcok az északnyugati határszakasz közelében, a Morva folyó mentén zajlot-

24 *Niederstätter, A.*: i. m. (10. jz.) 128.

25 Regesta Imperii Online, [Regesta Habsburgica 3.] nr. 1717. http://www.regesta-imperii.de/id/1326-07-04_1_0_7_0_0_1722_1717 (letöltve: 2013. július 24.).

26 Az oklevél közlését és magyar nyelvű fordítását ld. *Almás Tibor–Köfalvi Tamás*: Az 1327. évi nagyszombati királytalálkozó szerződéslevele. *Aetas* 1. (1994) 151–157.

27 *Pór Antal*: Tót Lőrincz, a királyi tárnokok és zászlótartók mestere. *Századok* 25. (1891) 353.

28 *Karl-Friedrich Krieger*: Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III. Kohlhammer, Stuttgart, 2004. 128.

29 Anjou-okt. XII. 311. sz. (királyi rendelkezés nyomán perhalasztásról tájékoztat a hadoszlást követő 22. napra).

tak, magyar szempontból valószínűleg Stillfried és Marchegg elfoglalása lehetett a hadjárat két legfontosabb eseménye.³⁰ Július 23-án János cseh király is – aki a konfliktus hírére sietve tért vissza a luxemburgi grófságból³¹ – bekapcsolódott a háborúba.³² Az 1328. év nyarának katonai sikerei és a cseh király támogatása jó alkupozíciót teremtettek Károly számára a béketárgyalásokhoz, ami annál is inkább szükségesnek bizonyult, mert Ottó herceg, aki a harcok során Hainburgot tudta megszerezni magának, időközben kibékült fivéréivel.³³

Az ilyen előzmények után 1328. szeptember 21-én, a Lajta menti Bruckban megkötött békében a magyar uralkodó követelésének engedve a Habsburg hercegek, Frigyes, Albert és Ottó³⁴ megfogadták, hogy Szép Frigyes vejét, XV. Henrik alsó-bajorországi herceget, ha támadást intézne Károly, illetve utódai ellen, semmilyen eszközzel sem támogatják és területeiken át nem engedik, sőt katonai erejükkel a magyar királyt segítik. Második pontként rögzítették, hogy a hercegek lemondanak Pozsony városával és várával kapcsolatos minden követelésükről, s ha nővérük, Ágnes támadást indítana Károly ellen jegyajándéka miatt, a király oldalára állnak. Harmadjára, a Habsburgok átadják valamennyi, a Magyar Királyság határain belül fekvő várat, várost, falut és mezővárost, amit ők vagy elődeik, illetve híveik elfoglaltak. Az Ulrich von Wallsee kezén lévő Muraköz visszaadásáról egyébiránt maga a stájer kapitány állított ki ugyanezen a napon oklevelet.³⁵ A Habsburg hercegek csupán egyetlen kérdésben tudták érvényesíteni a maguk akaratát: nevezetesen, hogy a Magyar Királyság határain fekvő szőlőültetvényeket bérlő osztrákok a szőlőművelést a szokásos censusért cserébe folytathassák. Amint Károly és a Habsburg hercegek helyreállították a több mint két évtized óta tartó szövetségüket a brucki békével, 1329. január 13-án a királyi hadak is feloszlottak.³⁶ A brucki béke természetesen nem jelentette a cseh–osztrák háború végét is, a Luxemburgok és a Habsburgok csak 1330. május 4-én állapodtak meg a békefeltételekben.³⁷

30 Az 1328. évi hadjárat eseményeiről ld. *Pór A.*: i. m. (27. jz.) 354–356.; *Wertner Mór*. Magyar hadjáratok a XIV. században. Századok 39. (1905) 429.

31 Ez szintén azt bizonyítja, hogy nem egy a cseh–magyar szövetség által előre eltervezett támadásról volt szó.

32 Regesta Imperii Online, [Regesta Habsburgica 3.] nr. 1926. http://www.regesta-imperii.de/id/1328-07-23_1_0_7_0_0_1932_1926 (letöltve: 2013. július 24.).

33 Regesta Imperii Online, [Regesta Habsburgica 3.] nr. 1928. http://www.regesta-imperii.de/id/1328-09-21_1_0_7_0_0_1934_1928 (letöltve: 2013. július 24.).

34 Az öt Habsburg-fivér közül ekkorra már csak hárman maradtak életben, I. Lipót 1326-ban, Henrik herceg pedig 1327-ben halt meg.

35 A békeszerződés szövegének magyar nyelvű fordítását ld. Magyar békeszerződések. Szerk. Köblös József–Süttő Szilárd–Szende Katalin. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2000. 34. sz.

36 Anjou-oklt. XIII. 38. sz.

37 *Karlmann Tangl*: Grafen von Pfannberg III. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 18. (1857) 235.

„A legyek és a kecskebak”

1330 szeptemberében Meinhardin Henrik, Karintia és Tirol hercege, feleségül adta egyetlen gyermekét, Margit nevű lányát Luxemburgi János cseh király kisebbik fiához, János Henrikhez, akit a források csak Jánosként emlegetnek. S bár a cseh uralkodó számolt azzal, hogy Meinhardin Henriknek esetlegesen születhetnek még akár fiú utódai is,³⁸ nem mulasztotta el biztosítani Karintia és Tirol lakóit arról, hogy Henrik majdan bekövetkező halálával jogaikat elismerve és megtartva gyámság alá veszi őket,³⁹ s hogy mindennek nyomatékot is adjon, szeptember 19-én megerősítette az innsbrucki polgárok kiváltságait.⁴⁰

A házasságkötés, mellyel a Luxemburg-család hatalmi pozíciói kétségkívül erősödni látszottak, arra sarkallta Bajor Lajos német királyt, hogy a Habsburgokhoz fűződő diplomáciai kapcsolatok szálait megerősítse, s 1330. november 23-án Augsburgban szövetségre lépett II. Alberttel és I. Ottóval.⁴¹ A fennálló vitás kérdések rendezését egy héttagú testületre bízták,⁴² amely az ellentétek elsimításán túl gondoskodott arról is, hogy Karintia és Tirol ügyét mindkét fél számára megnyugtatóan rendezzék. A november 26-án kihirdetett döntés értelmében Meinhardin Henrik halála esetén Lajos – korábbi ígéretével szemben – Margit örökösödési jogát nem fogja elismerni az érintett tartományokra, s Karintiát, valamint Tirolt a birodalomra visszaháramló területnek tekinti, ennek megfelelően az előbbit, valamint az Inn és az Etsch folyók felső szakaszának területét, vagyis Dél-Tirolt hűbérbe adja II. Albertnek és I. Ottónak. Írásba foglalták azt is, hogy Karintia élére a hercegek közül Ottó kerül (*Kernden dem vorgeantanten hertzog Otten inwirt*), aki az utóbbi években – miként az 1328. év eseményeinél fentebb láttuk – saját hatalmával elégedetlen lévén próbált szövetségest keresni fivérei ellenében. Noha az augsburgi megállapodás nem tartalmazta, de senki előtt nem volt titok, hogy Tirol északi részét Lajos megtartja saját családjának, vagyis a Wittelsbachok déli irányba növelik majd ezáltal bajorországi birtokaikat. A Wittelsbach–Habsburg-megállapodással az érintett felek több legyet ütöttek egy csapásra. Területi nyereséget elkönyvelve egyesítette erőit két, a nagypolitikában vezető szerepet játszó, évtized óta a birodalmi hatalomért egymással küzdő dinasztia, miközben sikerült elejét venni egy komolyabb horderejű családi belháború kibontakozásának, ami jócskán gyengítette volna a Habsburgok európai pozícióit. Ezért azonban nagy árat kellett fizetniük a feleknek, legalábbis a német királynak mindenképp, akadt ugyanis a Wittelsbach–Habsburg-szövetségnek egy szépséghibája: kivívta János cseh király haragját, hiszen a Luxemburgok elestek Karintiától és Tiroltól. Nem véletlenül foglalták bele az augsburgi döntésbe, hogy ha a cseh

38 Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. I–IV. Opera Caroli Jaromiri Erben–Josephi Emler. Pragae, 1855–1892. (= RBM) III. 661.

39 RBM III. 660.

40 RBM III. 663.

41 Szép Frigyes osztrák herceg 1330. január 13-án halt meg.

42 Regesta Imperii Online, [RI VII.] H. 8 nr. 206. http://www.regesta-imperii.de/id/1330-11-23_1_0_7_8_0_206_206 (letöltve 2013. július 9.). – Niederstätter 1331-re teszi Lajos és a Habsburg hercegek békekötését, vö. *Niederstätter, A.*: i. m. (10. jz.) 135.

király vagy bárki más a területek birtokbavételét akadályozná, egységben lépnek fel ellene.⁴³ A Habsburgok az alig fél éve kötött békeszerződésüket rúgták fel ezzel, míg a német uralkodó hatalomra kerülése óta most először fordult szembe János cseh királlyal, aki eddig Lajos feltétlen hívei közé tartozott: 1314-ben elősegítette német királlyá választását, a bajor pártján állt, ahogy arról fentebb már volt szó, 1322-ben a mühlendorfi ütközet alkalmával is.⁴⁴ A két uralkodó közötti bizalmi viszonyt jól érzékelteti, hogy az augsburgi Habsburg–Wittelsbach-megállapodás előtt pár hónappal, 1330 májusában Bajor Lajos a cseh királyt és annak nagybátyját, Luxemburgi Balduin trieri érseket kérte fel, hogy egyházi kiközösítésének feloldása érdekében folytassanak tárgyalásokat XXII. János pápával.⁴⁵ A cseh király várható reakciója miatt az augsburgi szövetség a német király részéről komoly baklövésnek tekinthető, még akkor is, ha János király egy 1335-ben kelt levele alapján feltételezhetjük, Lajos abban bízhatott, sikerül a Luxemburgokat területcserére rábírnia, nevezetesen hogy Karintia és Tirol helyett fogadják el a Brandenburgi Örgrófságot,⁴⁶ mely élén Bajor Lajos fia állt.⁴⁷ A tiroli és karintiai előkelők megnyugtatására született levél szerint az említett területcserét a cseh király sohasem vágyta vagy akarta (*in unser herze noch mut nie kommen sint*). Mindez azért fontos, mert a német kutatás János és Bajor Lajos viszonyának megromlását a Brandenburgi Örgrófság birtoklásához köti, mely tartományt állítólag a cseh uralkodó kizárólag a választófejedelemi cím miatt kívánta megszerezni a maga és családja számára.⁴⁸ A felsorakoztatott előzmények, valamint János cseh király 1335. évi levele, továbbá az a tény azonban, hogy a Cseh Királyság egyébként is örökíthető választófejedelemi tisztséget biztosított a Luxemburgoknak, árnyalják az elképzelést.

A Habsburg–Wittelsbach-szövetség megkötésekor János cseh király éppen az észak-itáliai Trentóban (Trient) tartózkodott,⁴⁹ ahova feltehetőleg azért érkezett, hogy a lombard városokat és Lajos császárt összebékítse.⁵⁰ Korántsem zárható ki

43 Wolt aber der chunig von Peheim oder anders ieman aintwedem daran irren oder darumb gen in aufstozzen, so sol einer dem andern wider die oder den, der ez tun wolt, beholfen sin mit allem ernst an geuerde. – RBM III. 670.

44 IV. Károly császár önéletrajza. Karoli IV Imperatoris Romanorum Vita ab eo conscripta. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Balázs. Eötvös Univ. Press, Bp., 2010. 45.

45 RBM III. 641.

46 vor etczlichen jaren solten geteydingt vnd angetragen haben, daz wir einen wechsel, mit den herzentum zu Chermden vnd mit der grafenschaft ze Tyrol [...] vmb die mark ze Brannburch tun wollten. – RBM IV. 93.

47 Bajor Lajos 1319-ben szerezte meg a Brandenburgi Örgrófságot, melynek élére az ekkor kilencszentdős fiát, Lajost ültette. Ld. *Ludwig Holzfurtner*: Die Wittelsbacher. Staat und Dynastie in acht Jahrhunderten. Kohlhammer, Stuttgart, 2005. 82.

48 Uo. 82.

49 1330. november 20-i az első ismert, Trentóból keltezett oklevele. Október 2-án még bizonyosan a dél-tiroli Meranban (Merano) tartózkodott. Így téves a IV. Károly önéletrajza alapján kialakult álláspont, mely János trentói tartózkodását 1330 szeptemberétől számítja, vö. IV. Károly önéletrajza i. m. (44. jz.) 49.

50 *Reinhard Härtel*: Die Italiapolitik König Johanns von Böhmen. In: Johann der Blinde. Hrsg. Michel Pauly. Cludem, Luxembourg, 1997. 369., 378. – Luxemburgi János itáliai feltűnésének, illetve politikájának magyarázata egyelőre megosztja a kutatást.

azonban, hogy a Habsburgok és a Wittelsbachok augsburgi cinkos összekacsintása sarkallta arra a cseh uralkodót, hogy szembefordulva Lajos érdekeivel, saját hatalmának kiépítésébe kezdjen Lombardiában. E feltevésünket erősíti, hogy 1331 áprilisában a Lombardia hódoltatását családi magánvállalkozásban⁵¹ végző Luxemburgok Lajos legfőbb ellenségével, XXII. János pápával is megállapodásra léptek. Eszerint a szentatya jóváhagyta a cseh király lombardiai foglalásait, cserébe János megígérte, hogy nem segíti többet a német királyt.⁵² A Luxemburgok költséges itáliai kalandjának kezdeti sikere elsősorban a lombard városok egyre növekvő ellenállása miatt 1332-re megtömi látszott, így János király augusztus 23-án békét kötött Bajor Lajossal, mely kimondta, hogy Lombardia néhány városát a cseh király zálogként továbbra is kezén tarthatja.⁵³

Szövetség szövetség hátá(ba)n

Az elsősorban Bajor Lajos előtti erőfitogtatásnak szánt itáliai eseményekkel párhuzamosan, 1331 késő nyarán János hadjáratot indított a Luxemburgokat kijátszó másik fél, a Habsburgok ellen is, megtámadva Alsó-Ausztria északi területeit. A hercegek egy 1331. szeptember 2-án Pozsonyban kiadott oklevél tanúsága szerint a német királyon kívül a magyar uralkodó támogatását is élvezték. Károly nem csupán megújította az 1328. szeptember 21-én kelt brucki béke által kimondott osztrák–magyar szövetséget, de kibővítették azt egy a cseh király elleni összefogást tartalmazó passzussal is.⁵⁴ A háború, mely – mint általában – a határ menti területeken folyt, 1332. július 13-án ért véget,⁵⁵ ekkor ugyanis Bécsben a Habsburg hercegek a magyar király nevében is békét kötöttek a cseh királlyal.⁵⁶ Károly a szerződést csak november 23-án hagyta jóvá.⁵⁷ November 30-án újabb bécsi megegyezés született, nevezetesen: a háborús károkat az osztrák és a cseh fél kölcsönösen megtéríti a másik számára.⁵⁸ Ezen megállapodásnak szerves része az a december 6-án Visegrádon kiállított okirat,⁵⁹ melyben a magyar király két, a Cseh Királyság határai mentén fekvő (*prope terminos ipsius regni Bohemie existencia*) várral kapcsolatban kijelenti, hogy amint azok a tulajdonába visszakerülnek, a cseh királyt a helyreállításuk alól felmenti. A kérdéses várakat, Berencset és Újvárt, másként Fehéregyházát, közönséges német néven Weisskirchet (*Berench et Wywar, sive Alba*

51 1331 kora tavaszán apja hívására Észak-Itáliába érkezett Károly is, ld. IV. Károly önéletrajza i. m. (44. jz.) 51.

52 RBM III. 682–684.

53 RBM III. 750–752.

54 nos contra eundem regem Bohemie eos iuvare vele is assistere teneremur – RBM. III. 708–709.

55 Az 1331–1332. évi csehek elleni osztrák–magyar hadjárat katonai eseményeiről ld. *Pór A.*: i. m. (27. jz.) 359., ld. még *Wertner M.*: Ii m. (30. jz.) 432.

56 *Eduard Maria Lichnowsky*: Geschichte des Hauses Habsburg. I–VIII. Wien, 1836–1844. (= Lichnowsky) III. CCCCXV/925. sz.

57 Lichnowsky III. CCCCXVI/928. sz.

58 Lichnowsky III. CCCCXVI/929. sz.

59 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény 258 198.

Ecclesia, in vulgari vero Teutonico Weszunkerch nominata) ugyanis az oklevél tanúsága szerint az osztrák hercegek fogják helyreállítani, illetve helyreállíttatni (*restituent vel restitui facient*). Ez lényegében azt jelenti, hogy az 1332. évi bécsi békének köszönhetően Károly olyan területeket szerzett vissza, amelyek még az ország újraegyesítéséért folytatott küzdelmek idején kerültek Csák Máté morva származású unokatestvéréhez, Sternbergi Zdislav fiához, akit a magyarországi források csak Cseh Istvánként emlegetnek.⁶⁰ Más kérdés azonban, hogy a várak – amelyek közül Újvár (vagyis Holics) a Magyar Királyság morvaországi kapujának tekinthető, s mint ilyen az 1336. január 6-án kihirdetett kereskedelmi útvonalnak is első állomása lesz – felújítását az osztrák hercegek bizonyosan nem finanszírozták. Károly 1335. május 14-én kelt okleveléből ugyanis arról értesülünk, hogy Berencs és Újvár meggyógyott belső épületeit és erősségeit helyreállítás céljából Meneul fia Péter comesnek adta, aki azonban – ellopva az építkezésre szánt collectát – letért a hűség útjáról, így valamennyi birtoka a két várral együtt a magyar királyra szállt.⁶¹

Az 1335. év májusa más szempontból is fordulatot jelentett. Henrik karintiai és tiroli herceg áprilisi halálát követően, május 5-én Bajor Lajos a jól előkészített és ismert forgatókönyv szerint Linzben ünnepélyes keretek között a Habsburg hercegeknek adományozta Karintiát és Tirol déli részét, ráadásul a Henriknek elzálogosított Krajna is visszakerült II. Albert és I. Ottó birtokába. A tartományokért cserébe a két herceg biztosította Lajos német királyt és örökösait, vagyis a Wittelsbachok felső-bajorországi ágát támogatásukról a Luxemburgokkal (*wider den königen Johansen, seinem kindt und erben*) és XIV. Henrik alsó-bajorországi herceggel szemben,⁶² aki történetesen a cseh uralkodó Anna nevű lányának lett a férje, László magyar trónörökös halála után. A Linzben szerződő felek, előre számolva a következményekkel, megfogadták azt is, hogy egymás tudta nélkül nem kötnek békét sem János királlyal, sem XIV. Henrik herceggel.

A hatalomátvétel Karintiában és Krajnában zökkenőmentesen zajlott, Tirol azonban kitarzott János Henrik és felesége, Margit mellett, akik nem nélkülözték Károly morva őrgróf (1333–1349) és serege támogatását sem.⁶³ János cseh király nem volt abban a helyzetben, hogy kisebb fia segítségére siessen, ugyanis egy párizsi lovagi tomán szerzett sebei betegágyba kényszerítették.⁶⁴ Éppen ez okból kifolyólag a Sandomirban május 28-án, Károly magyar király közbenjárásával létrejött, egy évre szóló lengyel–cseh fegyverszüneti megállapodásnál sem jelenhetett meg személyesen. 1335. július 4-én a Habsburg hercegek a görzi gróf személyében újabb szövetségesre találtak a Luxemburgokkal szemben (*gen dem Kunich von Behem und seinen Svenen*).⁶⁵ János cseh király, aki körül lassacskán bezárult az

60 Cseh Istvánról ld. *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Akadémiai, Bp., 1973. 201–202.

61 Anjou-oklt. XIX. 262. sz.

62 RBM IV. 59.

63 *Niederstätter, A.*: i. m. (10. jz.) 136.

64 *Theodor Lindner*: Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgern (1273–1437). I–II. Stuttgart, 1890–1893. I. 430.

65 CDM VII. 47.

ellenségei alkotta szövetség gyűrűje, csak 1335 júliusában térhetett vissza Csehországba. Miután Prágában sietve megkoronázták franciaországi tartózkodása alatt nőül vett feleségét, Bourbon Beatrixet, augusztus közepén Magyarországnak vette az irányt, s augusztus 24-én már Trencsénben, a magyar uralkodó közvetítésével, megállapodásra jutott Kázmér lengyel király követivel.⁶⁶

János számára semmi sem lehetett fontosabb annál, mint az, hogy a hercegek és a német-római király egyre erősödő szövetségével szemben maga is támogatókra leljen. Az 1335. nyár végi magyarországi tartózkodása alatt vehette rá Károly magyar királyt arra, hogy az utóbbi években egyre felületesebbé váló osztrák–magyar együttműködést lényegében felrúgja, és – Visegrádra átvonulva – szeptember 3-án egy Habsburg-ellenes megállapodást kössön a cseh királlyal. Ennek értelmében a Károly király és elsőszülött fia, Lajos, valamint Luxemburgi János és fiai, Károly morva örgróf, illetve János Henrik karintiai herceg között létrejött szövetség – Róbert nápolyi és Kázmér lengyel királyt kivéve – valamennyi ellenséggel szemben kötött, de legfőképpen a Cseh és a Magyar Királyság szomszédjait (*contra vicinos*) vette célba, vagyis II. Albertet, illetve fivérét, I. Ottót. A dokumentum megfogalmazása szerint, ha a magyar fél és az említett hercegek között bármikor (*ex altera quocumque tempore*) ellentét és háború törne ki, a cseh fél tudta és beleegyezése nélkül nem születhet béke. Hasonlóképpen a Luxemburgok is ígéretet tettek arra, hogy a köztük és a Habsburgok között a jelenleg fennálló, illetve a jövőben kirobbanó háborút (*de presenti guerra vel in futuro habenda*) kizárólag a magyar fél tudtával és beleegyezésével rendezik el.⁶⁷

A szövetség megkötése után a cseh király nem időzött hosszan Visegrádon: Regensburgba sietett, ahol szeptember 16-án találkozott másik szomszédjával, Bajor Lajos német királlyal. A két uralkodó ekkor kötött megállapodása kimondta, hogy a köztük lévő viszály elrendezése céljából hattagú tárgyalóbizottságot állítanak fel, amely a Szent Márton napja (november 11.) utáni héten kezd ülésezni, s a közvetítő tárgyalások idejére a békét a következő napfordulóig (*frid zwischen dem hochwirdigen herren keyser Ludwigen von Rom vnd uns gemacht ist biz ouf sand Johannis tag ze sunwenden der erst chumt*), vagyis december 27-ig fenn tartják.⁶⁸ A Regensburgban született megállapodásba a cseh király révén bekerült újdonsült szövetségese, Károly magyar király is, míg a Habsburg hercegek Lajos királynak köszönhetően vétettek bele a szerződésbe. Ezt annál is inkább szükséges hangsúlyozni, mivel a cseh–magyar szövetséglevél fentebb idézett sorai jól érzékeltetik, hogy 1335. szeptember 3-án a Luxemburgok és a Habsburg hercegek már háborúban álltak – nyilván Károly morva örgróf lezáratlan karintiai hadjáratáról van szó –, a regensburgi megállapodás tehát esetükben egy december 27-ig tartó fegyverszünetként értelmezhető.

66 Rácz Gy.: i. m. (2. jz.) 46.

67 Az oklevél legújabb kiadását és magyar nyelvű fordítását ld. Visegrád 1335 i. m. (2. jz.) 83–85., 92–94.

68 RBM IV. 80.

János Regensburgban időt nyert, amit arra használt fel, hogy a német király elleni szövetséget tovább építse, csakhogy ezúttal emelte a tétet. Matthias von Neuenburg krónikájából tudjuk, hogy 1335 októberében János király vejevel, XIV. Henrik alsó-bajorországi herceggel levelet írt az 1334-ben XXII. János halála után megválasztott új pápának, XII. Benedeknek, melyben – a pápai udvarban tartózkodó krónikás szerint – őszentségét arról tájékoztatta, hogy a magyar és lengyel uralkodó ígérését is bírja arra nézve, hogy segítségükkel új római királyt válasszanak. A levél megérkezte – valószínűleg nem véletlenül – éppen egybeesett azzal a nyilvános *consistoriummal*, amelynek keretében a német király követi útján igyekezett meggyőzni az új pápát, hogy felmentést adjon az elődje által rá kimért kiközösítés alól. Az elbeszélés szerint a fenti levélnek komoly szerepe volt abban, hogy a bíborosok lebeszéltek a pápát a császár visszafogadásáról.⁶⁹ Bizonyosnak tekinthetjük, hogy a cseh király leveléről Bajor Lajos jelen lévő követi útján az 1335. esztendő végén értesült. Kettős csapás volt ez számára, hiszen nem csupán remélt pápai felmentése maradt el, de a cseh király közreműködése folytán veszélybe került királyi méltósága is. Időközben János, megszilárdítandó az augusztusban és szeptemberben kötött szövetséget, november elején visszatért Visegrádra, ahol november 19-én Kázmér lengyel királlyal békét kötött. Mindezen események szerepet játszottak abban, hogy a fegyverszünet lejártáig, vagyis december 27-ig az érintett felek megállapodása elmaradt. Így 1335 végére mindenki számára egyértelművé vált, hogy a Lajos német király és támogatói, valamint János cseh uralkodó és szövetségesei közti háború elkerülhetetlen.

Az út

Bajor Lajos nem késlekedett: 1336. január 5-én Bécsbe látogatott, ahol az osztrák hercegekkel folytatott tárgyalás során, többek között a császár és a birodalom számára tett hű szolgálataik fejében, II. Albertnek és I. Ottónak adta hűbérbe Paduát és Trevisót, vagyis azokat az észak-itáliai területeket, melyek 1332 óta a cseh király kezén voltak. Ugyanezen a napon született egy másik, magyar vonatkozású oklevél is, melynek értelmezése komoly fejtörést okozott a kutatóknak. Pór Antal megfogalmazása szerint a kérdéses okiratban a német király „Albert és Ottó osztrák hercegeknek teljes hatalmat adott a Magyarországon lévő birodalmi hűbérreket az ő nevében annak adniok, a kinek tetszik. Pedig tudhatta a császár, hogy a birodalomnak Magyarországon nincsen osztogatni való hűbére.”⁷⁰ Pór máskor úgy magyarázza az oklevelet, hogy az osztrák hercegek kértek engedélyt Lajostól „a Magyarországon lévő császári hűbérek” eladományozásához, amelybe a német király beleegyezett, jól tudta ugyanis, hogy „Magyarországon császári hűbérek

69 *Chronica Mathiae de Nuenburg*. Hrsg. Adolf Hofmeister. Weidmann, Berlin, 1924–1940. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series 4.) 142–143.

70 Pór Antal: Anjouk és Wittelsbachok. Nagy Lajos második szövetkezése IV. Károly császár ellen. Athenaeum, Bp., 1907. 17.

nem voltak, s ha ilyeneket az osztrák hercegek fölfödöznének, az nem lehetett kedve ellen”.⁷¹ Eduard Lichnowsky, aki a 19. század első felében összeállította a Habsburg-ház addigi történetét, ugyancsak értetlenségét fejezte ki a kérdéses okmánnyal kapcsolatban, mondván „mely hűbérekről van szó, s azok valóságos jogosultságon alapulnak, avagy csupán a hatalom gyarapítását szolgáló igényként jelentkeztek”, nem tudni.⁷² A későbbi okmánytárakban is rendre szerepel Lajos király magyarországi hűbéré (Lehen in Ungarn),⁷³ illetve magyarországi feudumjait⁷⁴ érintő oklevél kivonata.⁷⁵ Pórnak, akárcsak Lichnowskynak, igaza van abban, hogy sem a birodalomnak, sem a bajor hercegnek magyarországi hűbérei nem voltak, ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy az oklevélben valójában a *Lehen* kifejezésnek nem hátravetett jelzője a magyarországi (*in Ungarn*), hiszen az okirat készítője – nyilván a későbbi félreértések elkerülése végett – a *Lehen* szó után központozást alkalmazott,⁷⁶ érzékeltetve, hogy az *in Ungarn* már az újabb mondatrészhez tartozik. Ennek fényében Lajos nyílt levele a következő új értelmet nyeri: a német-római császár az osztrák hercegeknek megengedi és teljhatalmat ad arra nézve, hogy azok *hűbért Magyarországon a nevében annak adományozzának, akinek akarnak*,⁷⁷ s azt a továbbiakban úgy tekintsék, mintha Lajos adománya lenne. Magyarán szólva Lajos szabad kezét adott az osztrák hercegeknek hívek toborzásához a magyar király alattvalói körében.

Az ez idő szerint szintén Bécsben tartózkodó, a Babonić családhoz tartozó Sjeničaki István bán fiai, György, Dénes és Pál két nappal később, vagyis január 7-én önként vállalták, hogy az osztrák hercegek *servitorai* lesznek, s minden jelenlegi és jövőben megszerzett várukkal, városukkal, erődítményeikkel, embereikkel és *sevitor*aikkal őket, valamint örökösüket hűen szolgálják, ahogy a hű *servitorok* tartoznak uraikat éjjel s nappal szolgálni. Esküt tettek arra is, hogy a magyar királylyal és feleségével, továbbá azok embereivel és szövetségével a hercegek tudta és akarata nélkül nem kötnek békét.⁷⁸ Január 20-án a szintén Bécsben tartózkodó, a

71 Pór A.: Tót Lőrincz i. m. (27. jz.) 360.

72 Lichnowsky III. 220.

73 Regesta Imperii Online, [RI VII] H. 8 nr. 341. http://www.regesta-imperii.de/id/1336-01-05_1_0_7_8_0_341_341 (letöltve: 2013. július 24.).

74 Anjou-oklt. XX. 53. (5. sz.).

75 Pór megjegyzéseire tekintettel érdemes megemlíteni, hogy az egyébként eredetiben fennmaradt oklevélben a hűbértart (Lehen) szónál nem szerepel sem a birodalmi, sem a császári jelző, ami azért nem mindegy, mivel a birodalmi hűbéreket a mindenkori német-római uralkodó és a birodalom együtt adományozta, mint azt fentebb Treviso és Padua esetében is láttuk, ennek megfelelően a birodalmi hűbérek adományozásának jogát a király nem ruházhatta át harmadik személyre. Ha azonban az adomány az uralkodói magánvagyonból (*Hausmacht*) történt, abba a birodalmi választóknak nem volt beleszólása, következésképpen a király lemondhatott bárki javára az adományozás jogáról.

76 A központozás egyébként Fejér kiadásában is megjelenik, aki az oklevél Bécsi Császári Levéltárban őrzött eredetijét használta.

77 Lehen, in Ungarn on unser statt zu verliehen, wenn sie wellent – CD VIII/4. 189.

78 Az oklevél magyar nyelvű fordítását ld. Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Európa, Bp., 1988. 177–178.

Kőszegi családhoz tartozó Lékai János és fivérei, valamint Lékai Miklós özvegye és fiai ugyanezen szavakkal megfogalmazott nyilatkozatot tettek.⁷⁹ Noha egyik esetben sem tudjuk igazolni, hogy a nyíltan felvállalt elkötelezettségük fejében birtokadományban részesültek volna, nem kételkedhetünk abban, hogy mindkét eset háttérében Lajos német király január 5-i felhatalmazása áll.

Bajor Lajos 1336. január 5-én Bécsben kiadott oklevelei a cseh és magyar királyok elleni nyílt hadüzenetnek tekinthetők, ami nem érte váratlanul az érintetteket. A magyar uralkodó a következő napon, január 6-án kihirdette a Cseh Királyságot Magyarországgal összekötő csökkentett vámtarifájú útvonalra vonatkozó rendelkezését. A jól ismert, sokszor idézett oklevél a cseh királlyal egyetértésben született, s kétségkívül az előző esztendő visegrádi tárgyalásaihoz kapcsolható, azonban nem tekinthető véletlennek, hogy nem 1335-ben hozták nyilvánosságra a találkozó más megállapodásaihoz hasonlóan. Az a tény, hogy 1336 januárjaig vártak kihirdetésével, arra vall, hogy az elkerülhetetlennek tűnő fegyveres konfliktus szükségessé és esedékessé tette egy eddig használaton kívüli útvonal helyreállítását, a cseh és a magyar király ugyanis számolt azzal, hogy az osztrákok nem fogják engedni a kereskedők szabad közlekedését sem a Cseh és Magyar Királyság között,⁸⁰ sem pedig Nyugat-Európából Magyarország felé.

Allításunkat erősíti két további oklevél, mindkettő a cseh–magyar szövetség Habsburgok ellen indított háborújának kirobbanása után kelt. János cseh király 1336 februárjának végén indított támadást Ausztria ellen, míg Károly magyar király hadai május elején lépték át az osztrák–magyar határt, s néhány hét múlva csúfosan megfutamították az I. Ottó vezette osztrák haderőt.⁸¹ I. Károly 1336. július 27-én Pozsony számára oklevelet bocsátott ki, melyben a városnak engedélyezte, hogy *ha Ausztriában ki tudja eszközölni, illetve el tudja érni*, akkor Bécsből és Ausztriából bármilyen árut behozhat Magyarország területére, az exportot azonban megtiltja.⁸² Az okirat igazolja azokat a feltevéseinket, hogy nem a magyar uralkodó inti alattvalóit Bécs elkerülésére, hanem Ausztria gördít akadályokat a magyarországi – és valószínűleg csehországi – kereskedők saját területére történő

79 Uo. 178–179.

80 Hogy a cseh és a magyar állam közötti kereskedelmi élet az osztrák tartományokon keresztül működött, két példa támasztja alá: Károly 1324. évi okleveléből tudjuk, hogy a Cseh- és Lengyelországba tartó magyarországi kereskedők az osztrák hercegek tartományain át közlekedtek (vö. Anjou-oklt. VIII. 541. sz.). A pozsonyiak 1419. évi, Zsigmondhoz intézett panaszleveléből pedig kiderül, hogy a bécsiek megakadályozzák a cseh és morva kereskedőket abban, hogy Ausztrián át közlekedjenek Magyarország és a Cseh Királyság között, holott ez régtől fogva szokásban van. Ld. Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. Szerk. Mályusz Elemér et al. Akadémiai, Bp., 1951–2013. VII. 74. sz.

81 A hadjárat részleteiről ld. *Wertner M.*: i. m. (30. jz.) 434., továbbá *Pór A.*: Tót Lőrincz i. m. (27. jz.) 365–367.

82 *quod nos Ciuibus et Hospitibus nostris de Ciuitate Poseniensi annuimus, vt si hoc inuenire et obtinere possunt in Austria, vt res mercimoniales de Vyenna et de Austria ad regnum nostrum deferre valeant, ex parte nostre Maiestatis liberam ipsas res mercimoniales deferendi habeant facultatem, sed volumus, quod de regno Nostro ad Austriam res deferre non debeant aliquales.* – CD VIII/7. 288–289.

bejutása elé. A pozsonyiak számára kiadott oklevél ugyanakkor rávilágít arra is, hogy a magyarországi exportárúnak, az eddigiekkel szemben, nem Bécs lesz a magyar határon túli első megállója, hanem egy másik határ közeli központ, János király morvaországi rezidenciája – mint az a cseh uralkodó 1336. február 22-én kelt, a Majna menti Frankfurt polgármesteréhez, tanácsához és valamennyi polgárához intézett leveléből kiderül.

János király levelében bizonyosra veszi, hogy a frankfurtiak már értesültek azon fejleményekről, miszerint közte és az osztrák hercegek között viszály és háborgás ütötte fel a fejét,⁸³ melynek következtében – folytatódik a levél – árujokkal sem a cseh, sem más kereskedők nem mennek olyan bátran, kedvük szerint, egyik helyről a másikra közlekedni, mint a háború kitörése előtt.⁸⁴ Éppen ezért ígéretet tesz, hogy a frankfurtiak és más kereskedők árujokkal a Cseh Királyság egész területén biztonságban, háborítatlanul és veszélyeztetés nélkül jöhetnek, mehetnek, maradhatnak, időzhetnek és kereskedhetnek, ha cserébe az ő alattvalói számára is hasonló háborítatlanságot biztosítanak a frankfurtiak.⁸⁵ Ezenkívül – zárja sorait a cseh király – a magyar és a lengyel uralkodókkal hozott együttes döntése értelmében az áruk lerakásának – amelyre eddig az ausztriai Bécsben került sor – mostantól Brünn városában kell megtörténnie, ahova a közlekedést mindenki számára mindhárom uralkodó biztosítja.⁸⁶

Közismert tény, hogy a Majna-parti Frankfurt Champagne-tól keletre a legjelentősebb vásárvárosnak és a Német-római Birodalom pénzügyi központjának számított,⁸⁷ a pénzváltás, a pénzverés, a hitelélet és a kölcsönös beszámítás útján történő elszámolások székhelye, vagyis a legnagyobb kereskedőtársaságok képviselőinek állandó találkozóhelye volt.⁸⁸ A cseh király 1336. február 22-én ugyan forma szerint Frankfurt városának ír, de levelének valódi címzettjei a vásárvárosban megforduló kereskedők, akikkel lényegében tudatja, hogy az osztrákok elleni háború okán a Kelet-Európa államai felé használt eddigi lerakat, Bécs helyébe az ahhoz közeli Brünn lép, melyet akadályok nélkül, a cseh, a lengyel, a magyar uralkodók biztosítékával használhatnak. Nem azért kell tehát Bécset elkerülni, mert az

83 *inter nos ex una et duces Austrie ipsorumque adherentes parte ex altera discordiarum et turbacionum materia incepit pullulari* – Codex Diplomaticus Moenofrancofurtanus. Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt. Neubearbeitung. Bearb. Friedrich Lau. Frankfurt am Main, 1905. 548. sz.

84 *Tam nostrí quam aliunde negociatores seu mercatores adeo intrepide prout ante inceptam gwerram non presumunt per loca ad loca cum eorum mercacionibus quomodolibet se movere.* – uo.

85 *vos et quilibet mercatorum per regnum nostrum Boemie [...] cum rebus et mercibus vestris tute, pacifice et in pune ire, redire, stare, morari, negociaciones vestras exercere possitis per quos securitas pro nostris mercatoribus e contra stabiliri poterit et firmarit.* – uo.

86 *Preterea nos una cum deliberacione magnificorum principum dominorum regum Ungarie et Polonie, fratrum nostrorum firmavimus, quod depositio [re]rum mercimonialium, que hactenus Wienne in Austria habebatur et servabatur, ammodo in civitate nostra Brunnensi esse debeat et servari et stare accedendum eandem civitatem tam per nos quam dictos reges pro omnibus transeuntibus sunt plenissime assecurate* – uo.

87 *Peter Spufford*: Hatalom és haszon. Kereskedők a középkori Európában. Scolar, Bp., 2007. 49.

88 *Michael Rothman*: Die Frankfurter Messen im Mittelalter. Steiner, Stuttgart, 1998. 197–199.

– régi és helytelen szóhasználattal élve – „árumegállító joggal” bír,⁸⁹ hiszen Bécs ekkor még nem volt zárolt lerakat (*Sperrstapel*), vagyis a kereskedőknek lehetőségük nyílt arra, hogy áruikkal továbbmenjenek. Bécs lerakatjoga 1351-ben éppen a sokat emlegetett II. Albert rendelkezése nyomán válik majd teljessé, mikor az áru lerakodtatása mellett egyszerre érvényesítik az útkényszert és helyezik kilátásba az áruelkobzás büntetését, fenntartva az idegen kereskedők egymás közti kereskedésének tilalmát.⁹⁰ 1336-ban éppen ezért vált szükségessé egy kerülő út kijelölése, mert az osztrák hercegek és a keleti-európai államok háborúja miatt a Bécsen átmenő kereskedelem lehetőségét az osztrákok akadályozták. Az intézkedés ideiglenes és pótmegoldás jellegét jól mutatja, hogy Brünn semmilyen formában sem kapta meg a lerakat jogát: annyi történt tehát, hogy a három kelet-európai uralkodó Brünn jelölte ki annak a szerepnek a betöltésére, amit a nemzetközi áruforgalomban addig Bécs látott el.

Brünn komoly hátrányt könyvelhetett el a Duna partján fekvő Béccsel szemben – legalábbis a Magyarországra irányuló kereskedelem szempontjából –, ugyanis szárazföldi útvonalon fekszik, s a szárazföldi közlekedés a folyamival szemben lassúbb, hosszabb, kevésbé biztonságos, következésképpen költségesebb a kereskedők számára. Így a Bécs és Buda közötti közlekedési útvonal helyébe lépő, szárazföldön futó Brünn–Buda kereskedelmi utat valamilyen módon a kereskedők szemében vonzóvá kellett tenni, ezért hirdetett az útvonalra Károly 1336-ban a Bécs és Buda közötti vámokhoz képest csökkentett vámtarifát. A Brünn–Buda kereskedelmi út, amely a magyar határtól az 1332-ben visszaszerzett s 1335 májusában királyi kézre került Holicstól, azaz Fehéregyháztól indult, természetesen nem 1336-ban alakult ki és nem is ideiglenes jelleggel. A magyar király január 6-án kelt oklevelében ugyanis arról is tájékoztat, hogy az a kereskedelmi közút (*via seu strata publica mercatorum*), melyen áruikkal és javaikkal a Magyar Királyságból Csehországba és más közeli államokba, illetőleg onnan Magyarországra tartó kereskedők közlekedhetnek, *a háborús és békétlen idők óta gonosztevő emberek cselvetései és jogtalan vámszedései miatt jóformán mindeddig és egészen mostanáig használaton kívül volt.*⁹¹ Károly – nyilván az interregnum (1301–1310) és az utána következő országegyesítés (1311–1323) időszakára utal, illetve arra, hogy az út bizonyos állomásait – ahogy fentebb láttuk – idegen ország előkelői tartották kezükön.

A csökkentett vámtarifájú kereskedelmi út, amely 1336-ban jött létre, a későbbi időszakokban is használatban maradt, de míg az 1336. január 6-án kiadott oklevél általánosan, valamennyi kereskedőre érvényesen hirdeti meg a vámtarifát, addig I. (Nagy) Lajos uralkodása alatt (1342–1382) azt tapasztaljuk, hogy egyes

89 Az árumegállító jog kifejezés használatának tarthatatlanságára és az azt felváltó lerakatjogra, illetve annak magyarországi középkori működésére ld. *Weisz Boglárka*: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. MTA BTK TTI, Bp., 2012.

90 *Skorka Renáta*: A bécsi lerakat Magyarországra vezető kiskapui. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 8.

91 A kérdéses oklevél legújabb latin és magyar nyelvű kiadását ld. *Visegrád 1335. i. m.* 165–166., 171–173.

kereskedőcsoportok követői külön járulnak a király elé, és kérik, hogy számukra erősítse meg az 1336. évi vámszabást.⁹² Károly fia sokáig változatlan formában biztosította a kereskedőknek apja engedményeit, 1359-ben azonban egy szembe-tűnő megszorítás került az egyik megerősítő oklevélbe. A regensburgi kereskedőknek, akik ez ügyben először fordultak a magyar királyhoz, úgy biztosította az út használatát, hogy mindenhol a régi vámszabás marad érvényben, kivéve Budát, ahol a nyúl-szigeti apácáknak a város kapujában beszedendő vámját – azon kiváltóságok értelmében, melyeket a király elődei biztosítottak az apácák számára – csorbítatlanul kell a kereskedőknek megfizetniük.⁹³ A Budán megfizetendő teljes vám 1369-ben is megjelenik, midőn a bajorországi Amberg kereskedői ugyancsak első ízben kérik az 1336. évi vámszabás számukra történő biztosítását.⁹⁴ Azon kereskedőcsoportok esetében azonban, akiknek már 1359 előtt is garantálták az 1336. évi vámszabást, továbbra is a korábbi feltételeket tekintették érvényesnek, vagyis azok csökkentett budai vámot fizettek.⁹⁵

Mindezek alapján könnyen belátható, hogy az 1336. évi kereskedelmi intézkedések alapvetően nem Bécs gazdasági egyeduralmának megdöntése érdekében születtek, hanem sokkal inkább kényszerből. Akad azonban még egy, eddig figyelmen kívül hagyott forrás, melynek segítségével további igazolást nyerünk arra vonatkozóan, hogy előbbi állításunk fenntartható. Károly magyar király, ellentétben János cseh királlyal, nem kötött az osztrákokkal békét 1336-ban,⁹⁶ ami egyébiránt arra vall, hogy a magyar uralkodó számára az 1336. évi háború – melyben Károly oldalán részt vett Kázmér lengyel király, de Lajos trónörökösnek is ez volt az első táborozása – jóval nagyobb jelentőséggel bírt, mint azt a kutatás eddig feltételezte. Károlynak, úgy tűnik, lezáratlan ügye maradt a Habsburgokkal szemben, ami talán éppen Micsk szlavón bán 1336. évi hadjáratával hozható összefüggésbe, amelyet mindaddig ismeretlen ellenféllel szemben indított vállalkozásnak tartott a

92 Legelőször valószínűleg a cseh- és morvaországi kereskedők kaptak megerősítést, erre azonban csak utalás van, rájuk hivatkozik ugyanis Lajos, mikor 1344/1350/1365-ben a kölni és hoyai kereskedők kérésére biztosítja az utat a két említett város és a Rajna-vidék más kereskedői számára is (*non maius tributum quantum mercatores de Bohemia et de Moravia secundum ordinacionem litteris firmatam solvere sunt consueti* – Magyar diplomaciai emlékek az Anjou korból. I–III. Szerk. Wenzel Gusztáv. MTA, Bp., 1874–1876. II. 47., 391., 633.); 1357-ben prágai és nürnbergi kereskedők kérik bizalmasan (*intime*) a királytól a megerősítést (uo. 484.); 1364-ben csak a nürnbergiek erősítették meg az 1357. évi oklevelet (uo. 617.); 1359/1369-ben a regensburgi kereskedők fordultak megerősítésért a királyhoz (uo. 664.); 1369-ben az ambergi kereskedők számára erősíti meg Lajos a regensburgi, illetve nürnbergi kereskedőknek korábban kiadott oklevelet (uo. 677.).

93 *volumus enim [...] ut tributa religiosarum dominarum sanctimonialium de Insula Leporum in predicta porta civitatis Budensis exigi consueta secundum continenciam et connotata privilegiorum per pios predecessores nostros illustres reges Hungariae eisdem religiosis dominabus concessorum per predictos mercatores et alios quoslibet indemniter persoluarunt.* – uo. 666.

94 Uo. 678.

95 Ld. a nürnbergiek (1364), valamint a kölniek és hoyaiak (1365) megerősítő oklevelét (uo. 618., 633.).

96 Az osztrák–cseh békekötésre 1336. október 9-én Ennsben került sor, ld. *Pór A.*: Tót Lőrincz i. m. (27. jz.) 366.

kutatás.⁹⁷ Feltételezésünk szerint a bán a kérdéses évben az osztrákok ellen viselt hadat, amire a két muraközi vár, Csáktornya (Čakovec) és Sztrigó (Štrigova) újbóli osztrák kézre kerülése adhatott okot.⁹⁸

Az mindenestre bizonyos, hogy Károly 1336-ban csupán fegyverszünetet kötött az osztrák hercegekkel, amely megállapodás János cseh király közvetítésével jött létre.⁹⁹ Így feltehetően az ennsi béke – tehát 1336. október 9. – után, de december 13. előtt, hiszen az okirat értelmében a fegyverszünet Luca napjától 1337. június 8-ig tartott. A kérdéses időszakra vonatkozó rendelkezések szerint a magyar–osztrák határ mindkét oldalon három-három határfelügyelő (*tres custodes limitum*) ellenőrzése alá kerül, egy a Dunától északra, egy a Dunától délre, a harmadik pedig a stájer–krajnai határszakasz (*duo cis et ultra Danubium versus Austriam, unus versus Styriam et Carniolam*) ügyeiben volt illetékes. A megállapodás értelmében a foglyokat meghatározott napig szabadon bocsátják, továbbá mindkét részről szabad kereskedelmet engednek (*libera utrinque commercia aperiuntur*), ami nyilvánvalóan arra utal, hogy ez utóbbi – miként azt korábban feltételeztük – addig nem működött.¹⁰⁰

A fentiekben igazolva látjuk, hogy 1335–1336 fordulóján I. Károly magyar király – szakítva a több évtizedes szövetséggel, amely lényegében Magyarországra érkezése óta a Habsburg hercegekhez fűzte – tartós háborúra rendezkedett be unokatestvérei ellen. Ennek jegyében, s hangsúlyozottan nem Bécs gazdasági egyeduralmát háttérbe szorítandó születtek meg – a kelet-európai uralkodókkal egyetértésben – azon kereskedelmi döntések (csökkentett vámtarifájú kereskedelmi út, az áruk Brünnben történő lerakodása), melyek egy elhúzódó konfliktus esetén is biztosították a Magyar Királyság kapcsolatait a nyugat-európai piacokkal.

97 A hadjáratról ld. *Wertner M.*: i. m. (30. jz.) 435.

98 A két említett várral kapcsolatban tudjuk, hogy 1333-ban még Károly magyar király kezén vannak (Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. MTA, Bp., 1878–1920. III. 31–32.), 1337-ben pedig már arról értesülünk, hogy az osztrákoktól 4000 márka ezüstért váltotta vissza azokat Károly (CD VIII/6. 137., ld. még Erdélyi okmánytár. I–III. Bevezető tanulmányban és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1997–2008. III. 577. sz.).

99 Az oklevélben Károly elismeri, „quod magnificus Princeps D. Johannes Rex Bohemie [...] inter nos parte ex una et excellentes duos Principes Albertum et Ottonem [...] fecit et posuit treugas pacis” – *Diplomataria sacra ducatus Styriae*. I–II. Olim collegit Sigmund Pusch, edidit auxilique Erasmus Fröhlich. Viennae, 1756. I. 274–275.

100 A fegyverszüneti megállapodásba Károly belefoglalja az ellene éppen osztrák pártfogásban lázadó (*nostros scilicet rebelles, nunc sub fauore et subtergio ditorum Ducum existentes*) Kőszegi „Herceg” Pétert (*Petrum Ducem filium Henrici*) és fivéreit, Kőszegi Iván, avagy János egykori nádor fiát, „Farkas” Jánost (*Johannem filium Johannis filii Henrici*) és Babonics István egykori szlávón bán fiát, Pált (*Paulum filium Stephani quondam bani*) és fivéreit, ld. uo. I. 275.

RENÁTA SKORKA

THE EMERGENCE OF THE TRADING ROUTE OF REDUCED TARIFF DURING
THE REIGN OF CHARLES I

At the turn of 1335 and 1336 Charles I, king of Hungary, broke with the tradition of alliance with his Habsburg cousins, which had existed practically since his arrival to Hungary, and decided instead to prepare for a constant war against them. It was under the sign of this radical shift, and emphatically not in order to undermine the economic dominance of Vienna, that Charles, in accordance with his colleagues on the thrones of Poland and Bohemia, took those measures affecting trade (the creation of a trading route with reduced tariff, and the establishment of a staple at Brünn), which maintained the connection of the Hungarian Kingdom with the western European markets in the subsequent period of prolonged military preparation.

CSERMELYI JÓZSEF

Weispriachné háborúja

Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus
eseményei és értékelése

A Jagelló-kori Magyarország 1492 utáni békésebb történelme a kezdetekben együtt járt a gazdaság prosperálásával is. A városok számára e korszak mégsem jelenthetett gazdasági megerősödést, mivel az országnak szembe kellett néznie a török veszéllyel, II. Ulászlónak pedig nem állt rendelkezésére elegendő rendes bevétel ahhoz, hogy hosszú távon fenn tudja tartani az elődei által kiépített határvédelmet. Ezért kénytelen volt – csapatok és hadiszerek mellett, amelyek szintén pénzbe kerültek – többször gyorssegélyt kérni a városoktól.¹

Mindezek mellett Sopron városát az is hátráltatta a fejlődésben, hogy a nyugat-magyarországi határvidék hosszú háborús időszakon volt túl (1482–1491), az 1491. évi pozsonyi békében pedig a Habsburgok visszaszerezték Ulászlótól a Mátyás által elfoglalt záloguradalmaikat, Borostyánkőt, Fraknót, Kaboldot, Kőszeget, Szarvkőt és Rohoncot, ami hosszú ideig konfliktusforrást jelentett.² E konfliktusok közül a legnagyobb és leghosszabb ideig tartó a Weispriach család és Trenka György soproni ispán-városkapitány között zajlott le az 1510–1520-as években. E munka ennek a konfliktusnak az eseményeit kívánja rekonstruálni, illetve újra-gondolja a „lánzséri lázadás” jogi értelmezését.³ Mindenekelőtt azonban meg kell ismernünk a szemben álló feleket.

---

1 Ld. pl. Sopron szabad királyi város története. I/1–7., II/1–6. Szerk. Házi Jenő. Székely és Tsa ny., Sopron, 1921–1943. (= Házi: Sopron) I/6. 98–99., 224–225., 260–261. Városaink háborús terheivel foglalkozik *Kubinyi András*: Városaink háborús terhei Mátyás alatt. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter–Turbuly Éva. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 1993. 155–167., Sopron anyagi helyzetével pedig Házi: Sopron I/6. iv–vi.

2 Ezzel a problémával foglalkozik *Házi Jenő*: Határszéli viszályaink az osztrákokkal a Jagellók uralkodása alatt. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 1. (1931) 50–71.

3 A konfliktussal korábban Házi Jenő (ld. a 2. jz.-et) és Deák Ernő foglalkozott részletesebben, utóbbi előbb doktori disszertációjában (*Ernő Deák*: Geschichte der Herrschaft Landsee-Lackenbach im 16. und 17. Jahrhundert [mit Ausblick auf die maria-theresianische Urbarialverordnung]. Kézirat. Wien 1969.), majd Lánzsér-történelmi monográfiájában (*Ernő Deák*: Burg und Siedlung Landsee. Ed. Lex Liszt, Oberwart, 2008.).

Lánzsér urai és a soproni városkapitányok

A Weispriach család Észak-Karintiából, Lungau környékéről származott.⁴ A 15. század elején több hadjáratban találkozunk velük.⁵ A családnak birtokai voltak Tirolban, Salzburgban és Karintiában is, és egyaránt szolgálták a Habsburgokat, a salzburgi érseket, valamint a cillei és a görzi grófokat is, így próbáltak talpon maradni a térség változékony hatalmi erőviszonyai között.⁶ III. Frigyes császár udvarában szolgált Weispriach Burkhard, a későbbi salzburgi érsek (1461–1466), illetve testvérei, Boldizsár és Zsigmond.

Utóbbiak az 1440-től kibontakozó belháború nyomán jutottak el Magyarországra. Ebben az időben halt ki fiágon a Nagymartomi család (1446),⁷ az utolsó férfi leszármazott, Vilmos pedig 1445-ben elzalogosította három uradalmát, Fraknót, Kaboldot és Lánzsért Habsburg Frigyes német-római király öccsének, VI. Albert hercegnek.⁸ Az uradalmak 1451-ben Frigyes kezére kerültek,⁹ s ezzel együtt szinte azonnal megjelentek Nyugat-Magyarországon a Weispriach testvérek: először Boldizsár, akinek 1451-ben elzalogosították Kaboldot,¹⁰ majd Zsigmond, akit 1452-ben Frigyes kinevezett fraknói kapitánynak. Később a kaboldi uradalmat is Zsigmond vette át fivéréől.¹¹

Weispriach Zsigmond gyorsan kiismerte magát Nyugat-Magyarországon. Bár Frigyes szolgálatában érkezett Magyarországra, 1466 elején Mátyás király utódaival együtt felvette a magyar nemesek közé, neki adományozta Fraknót és Kaboldot, azzal a feltétellel, hogy azt visszaváltja a Habsburg-zálogból,¹² ősszel pedig megkapta a soproni ispáni és soproni városkapitányi tisztségeket.¹³ Egyik fia, András később szintén soproni ispán lett,¹⁴ a másik, Ulrik a Habsburgok szolgálatába állt. Így, bár Mátyás halála után a császár és fia, Miksa vissza tudta szerezni

4 *Paul-Joachim Heinig*: Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik. I–III. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1997. 222.

5 Erre következtethetünk egy 1401. évi oklevélből: *Regesten der Pfalzgrafen am Rhein*. II. Bearb. Lambert Graf von Oberndorff–Manfred Krebs. Wagner, Innsbruck 1939. 1895. sz.

6 Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten. Red. Hugo Moro. Bruckmann, Hermagor–München, 1894. 198.; *Heinig, P-J.*: i. m. (4. jz.) 222.

7 *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár. CD-ROM. MTA TTI–Arcanum, Bp., 2001. (Fraknói [Nagymartomi, Gróf]).

8 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL–OL), Diplomatikai Gyűjtemény (= DL) 89 254. (Az iratok képeihez és regesztáihoz a *Collectio Diplomatica Hungarica* adatbázison [<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start>] keresztül fértem hozzá.)

9 Uo.

10 *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. XIII. Bearb. Paul Herold. Böhlau, Wien, 2001. 226. sz.

11 HÁZI: Sopron II/4. 305–306.

12 DL 24 740.

13 HÁZI: Sopron II/4. 260.

14 HÁZI: Sopron I/6. 7–8.

az elfoglalt osztrák tartományokat és a korábbi zálogbirtokokat, a Weispriachok megtarthatták Kaboldot.¹⁵

Láncsér vára a történelmi Magyar Királyság szélén, az osztrák határtól 1,2 km-re található, jelenleg a Kárpát-medence egyik legnagyobb váromja. Soprontól légvonalban körülbelül 20 km-re fekszik. Meglehetősen nagy területű uradalom központja volt, amely magában foglalta Felsőrámócot, Derecskét, Nyujtalt, Szentmártont, Doborjánt, Lakompakot, Récényt, Lakfalvát, Nyéket, Haracsonyt, Küllőt, Középpulyát és Gyirót, illetve néhány pusztát. Összehasonlításképp a szomszédos kaboldi uradalom körülbelül harmadekkora volt.¹⁶ 1451-től Habsburg Frigyes uralma alatt állott, aki azonban az 1463. évi soproni békében elveszítette.¹⁷ A területet Mátyás ezután Grafeneck Ulriknak adományozta, de 1486-ban, Ulrik halála után, kiskorú gyermekei mellőzésével Mrakse János és Péter kezére bízta a király a várat. Tőlük került a későbbiek folyamán Weispriach Ulrik zálogbirtokába.¹⁸

Nagypalugyai Trenka György soproni városkapitány volt a Weispriachok fő ellenfele a „láncséri lázadás” évtizedeiben. Az ő esetében célszerűbb, ha nem személyét mutatjuk be, hanem azt a tisztséget, melyet a konfliktus idején viselt. Sopron esetében a határ közelsége miatt a városkapitányság betöltéséről a király, és nem a város gondoskodott. A kapitányoknak elsősorban katonai szerepkörük volt, de rendészeti feladatokat is elláttak. Az intézmény múltja a szabad királyi várossá válás (1277) koráig nyúlik vissza, első ismert előfordulása 1292-ből való.¹⁹ Ezután legközelebb Zsigmond idejéből vannak adatok kapitányokra. 1440 januárjában Reiffendorfer János, majd Cillei Ulrik töltötte be a tisztséget, de utóbbit familiárisa, Fladnitz Kristóf helyettesítette, előbb alkapitányként, majd kapitányi minőségben. A korabeli megyeigazgatáshoz hasonlóan a kapitány maga választotta helyettesét saját hívei közül.

A kapitányok szolgálataiért fizetség járt, az uralkodó évi 400 forintot utalt ki nekik Sopron Szent György-napi adójából. A tisztséget egészen az 1440-es évekig nem töltötték be állandóan, ekkor azonban, a zálogbirtokossal, Habsburg Frigyesrel szembekerülő magyar urak fenyegetései miatt, szükségessé vált kapitányt állítani. Ezután sorra követték egymást a Frigyes által kinevezett kapitányok.²⁰ 1450 és 1458 között hosszabb ideig üresedés volt, ebből Bariska István azt a kö-

15 *Heinig, P.-J.*: i. m. (4. jz.) 223–224.; Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Salzburg Erzstift (798–1806) (= ÖStA HHStA SbgE), AUR 1493. ápr. 13. (http://lehre.hki.uni-koeln.de/monasterium/pics/AT-OeStA-HHStA/AUR-Salzburg-Erzstift/HHStA_Salzburg_1493_04_14-2.jpg)

16 *Dénes József*: Várlexikon (mintaoldal). http://www.var-archivum.hu/varlexikon_hu.html (letöltés: 2012. február 24.); *Deák, E.*: Burg und Siedlung i. m. (3. jz.) 18–25.; Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Szerk. Engel Pál. Térinfó-MTA TTI, Bp., 2001.

17 *Bariska István*: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2007. 34.

18 *Házi, J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 54–55.

19 *Házi*: Sopron I/1. 14.

20 *Bariska István*: A soproni városkapitányság III. Frigyes korában. Soproni Szemle 63. (2009) 267–282. (különösen: 268–271.); *Belitzky János*: Sopron vármegye története. I. Stephaneum Ny., Bp., 1938. 823–824.

vetkeztetést vonta le, hogy a császár csak meghatározott feladatokra nevezett ki kapitányt.²¹ Az általános rendészeti vagy akár a tűzvédelmi feladatokat ugyanis a városi tanács saját hatáskörén belül is el tudta látni.²² A városkapitányi és a soproni megyésispáni tisztség összevonása egészen Grafeneck második, 1459. évi kinevezéséig nem volt szokásban. Az 1459. évi kinevezés is gyakorlatilag csak a zálogbirtokokra vonatkozott. A két tisztség összevonásának szokását 1463 után Mátyás is átvette, s ezután a középkor végéig általában együtt járt a két cím, kivéve egyes eseteket, mint Wossenperger Lénárt kapitányét 1506-ból, aki „csak” alispán volt.

Mátyás és a Jagellók többször elzalogosították a Sopronból befolyó királyi jövedelmeket, illetve a soproni ispáni jövedelmeket. Ez általában együtt járt a zálogbirtokos kapitányi kinevezésével is, ám közülük nem mindenki vette saját kezébe a tisztségeket, hanem megbízható emberei közül nevezett ki valakit. Wossenperger például ura, Weitmüller János nevében szedte be a kapitányi fizetséget, ugyanakkor nem Weitmüllert, hanem saját magát címezte kapitánynak.²³

A kapitányok a király képviselői voltak a városban. Többször is utasítást kaptak, hogy sürgessék meg a városi tanács munkáját.²⁴ Arra is kaphattak parancsot, hogy segédkezzenek bírói ítéletek végrehajtásában, akár fegyveresen is, de ők maguk nem ítélkezhetek a város joghatósága alá tartozó ügyekben.²⁵ A kapitányoknak járó illetményt elviekben határidőre meg kellett fizetni, sőt külön kérésre előbb is.²⁶ A városvezetés ugyanakkor igyekezett kibújni a fizetési kötelezettségek alól, gyakran késve fizették ki a kapitányokat, néha pedig azt kérték az uralkodótól, hogy egy-egy évre mentse fel őket e teher alól. Ebben az esetben viszont a királyra hárult volna a kapitány szolgálatainak megfizetése, így ilyen engedményt legfeljebb akkor kaphatott a város, ha a király kérésére a kapitány lemondott fizetéséről.²⁷ A soproni vezetők, bár többször szembekerültek a kapitánnyal, csak ritkán tudtak érdemben tenni valamit ellene, ezért fogalmazta meg a korszak monográfusa, Bariska István azt az álláspontot, hogy a kapitányok a választott önkormányzati tisztségek fölé tudtak kerekedni.²⁸ A kapitány lakhelye a király háza volt, amelyet a mai Templom utca 2. szám alatt fekvő házzal (a későbbi Esterházy-palotával) lehet azonosítani. Azonban nem minden kapitány élt a városban, Weispriach János például uradalmán, Kaboldon lakott.²⁹

21 *Bariska I.*: A soproni i. m. (20. jz.) 277. – Belitzky 1456-ból is említ városkapitányt, Reichenburger Reinprechtet (*Belitzky J.*: i. m. [20. jz.] 846.), de róla ezután már nem hallunk, s a hivatkozott oklevél sem nevezi kifejezetten *Stadthauptmann*nak (Házi: Sopron I/4 86.).

22 *Goda Károly*: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén. Soproni Szemle 61. (2007) 255–271. (különösen: 262–263.).

23 Házi: Sopron I/6. 225–226.

24 Uo. 257–258.

25 Uo. 271–272.

26 Uo. 25.

27 Uo. 334–336.

28 *Bariska I.*: A Szent Koronáért i. m. (17. jz.) 122.

29 *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Székely és Tsa ny., Sopron, 1924. 22. (<http://mek.oszk.hu/01800/01850/01850.pdf> – letöltés: 2012. március 10.); *Dávid*

II. Ulászló király kísérlete Lánzsér kiváltására. Trenka György és Weispriachné harca

Az 1500-as évek elején a Weispriach család *de facto* csak zálogbirtokokkal rendelkezett Magyarországon. Még azok az uradalmak, amelyekre királyi adománylevelük volt – Fraknó és Kabold – sem váltak a sajátjukká, mert azok az 1491. évi pozsonyi béke értelmében Habsburg-zálogbirtoknak számítottak, bár Kaboldot az alzálog intézményén keresztül ők birtokolták.³⁰

A zálogolás a birtokszerzés egyszerűbb formája volt, egyben az egyetlen mód arra, hogy a nemesek szert tegyenek a szabad királyi városok jövedelmeire. A Weispriachok számára sem jelentett újdonságot ez az intézmény, hiszen az örökös tartományok területén is többször kötöttek zálogszerződéseket. Azonban az ilyen módon megszerzett birtok nem vált tényleges, örökíthető jószággá, meghatározott körülmények között a valódi birtokosnak lehetősége volt rá, hogy visszaváltsa. Ilyen kikötéseket olvashatunk a Sopront Weispriach Zsigmondnak elzálogosító 1471. évi oklevélben is.³¹ E kétségkívül jelentős hátránya ellenére a zálogbirtok hosszú ideig is a zálogos kezén maradhatott, ha nem volt miből visszaváltani. A pénzsűkében lévő uralkodók szívesen nyúltak a zálog eszközéhez. A kiváltáshoz szükséges összeg általában jócskán meghaladta az eredeti zálogösszeget, és olyan tételeket is tartalmazott, amelyek nem függtek a birtok értékétől, például egyéb adósságokat, a birtok területén végzett építkezések kiadásait, illetve a birtokra már a zálogba adás után felírt további összegeket, vagyis tetemes mennyiségű továbbgörgetett adósságot. Ha pedig a kiváltás már olyan sokba került volna, hogy az udvar nem látott rá esélyt, gyakran vált a zálogba adott jószágból adománybirtok.³²

A család magyarországi birtokpolitikájának veszélyei Weispriach Ulrik nem sokkal 1506. október 12. előtt bekövetkezett halála³³ után mutatkoztak meg. II. Ulászló ugyanis úgy határozott, hogy nem hagyja Lánzsért Ulrik kiskorú fiainak, Jánosnak, Györgynek és az ifjabb Ulriknek a kezén. Az uradalom kiváltására a kinstárnak nem volt pénze, ezért a király hívével, Czobor Imrével váltatta volna ki, a birtok pedig a továbbiakban Czobor kezére került volna zálog címén. Bár minden adott volt, hogy visszaszerezzék Lánzsért a Weispriachoktól, Gertrud von Hohenwart, Ulrik özvegye nem akart lemondani a birtokról. Igaz ugyan, hogy bírósi ítélet kötelezte a vár elhagyására és átadására, ám az özvegy mégis a várban maradt. A király ezért megparancsolta Trenka György soproni városkapitánynak, egyben a megye ispánjának, hogy foglalja el Lánzsért. A konfliktusnak kezdettől fogva nemzetközi színezetet adott, hogy Weispriach özvegye és gyermekei Kabold

---

Ferenc–Goda Károly–Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2008. 145.

30 A pozsonyi békeszerződésről és az alzálogról ld. *Bariska I.*: A Szent Koronáért i. m. (17. jz.) 34–35.

31 Házi: Sopron II/5. 303–306.

32 *Bariska I.*: A Szent Koronáért i. m. (17. jz.) 50., 77–78.

33 *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 55. – Deák 1503-ra tette Ulrik halálát (*Deák, E.*: Burg und Siedlung i. m. [3. jz.] 47.), de ez a 34. jz.-ben hivatkozott adatok alapján tévedés.

révén I. Miksa alattvalói is voltak, ráadásul Ulrik jelentős pozíciókat töltött be Habsburg-szolgálatban.³⁴ Ulászló és Trenka ezért még a fegyveres konfliktus kezdete előtt értesítették szándékukról Miksát, nehogy akciójukat a császár személye és országa elleni támadásnak vegye. Miksa nem tartotta célravezetőnek az erőszakot, inkább amellet érvelt, hogy osztrák–magyar vegyes bizottságnak kellene foglalkozni az ügyel. Egy efféle bizottság felállítását már régóta tervezgette a két fél, hogy megoldódjanak a határvidék konfliktusai.³⁵

Trenka komolyan vette a király parancsát, és megkezdte a Weispriachné elleni támadásokat.³⁶ A soproni városvezetés viszont nem támogatta az ügy erőszakos megoldását, mivel a várost délről és nyugatról Weispriach-birtokok vették körül, a soproniak pedig félték az özvegy bosszújától. Korábban is volt már rá példa, hogy Weispriach Zsigmond soproni jobbagyokat fogott el, amikor az akkori városkapitány, Grafeneck Ulrik részéről kár érte,³⁷ és Weispriachné is írt nekik, valamint követeket is küldött, hogy a kapitány tettei megsértik a békét, őt pedig arra kényszerítik, hogy védekezzen. Azt is közölte a soproniakkal, hogy az ő szemében felelősséget kell viselniük kapitányuk döntéseier, s emiatt esetleg kár érheti őket. A város el akarta kerülni a háborút, mert a polgároknak több veszítenivalójuk volt, mint a kapitánynak. Félelmüket fokozta, hogy Trenka rossz hírű cseh zsoldosokat fogadott fel, a város tiltakozására pedig azt felelte, hogy mindezt Ulászló parancsára teszi. Ezért a királyi tanácshoz fordultak, hogy az uralkodó vonja vissza a kapitánynak adott utasítását. Ulászlótól azonban nem jött válasz, úgy tűnik, egyáltalán nem gondolt rá, hogy pusztán a soproniak aggodalmaskodása miatt lemondjon Lánzsérről. 1511. december 1-jén írott levelükben a városi tanács tagjai ezért már csak arra kérték az uralkodót, hogy mentesítse őket a harci cselekményekben való részvétel kötelezettsége alól.³⁸ December 24-én³⁹ ugyan kedvező választ kaptak, ám időközben komoly összetűzésbe keveredtek kapitányukkal. A város jó hírét, illetve a polgárok vagyonát már korábban is úgy igyekeztek megvédeni, hogy nem engedték be a zsoldosokat a városba, egyik portyája után azonban magától Trenkától is megtagadták a belépést. Később ugyan bebocsátották a városba, de kapitányi illetményét már nem voltak hajlandók kifizetni, amiért Trenka panaszt tett a királynál. Ulászló január 3-i, ingerült hangú levelében adott parancsot a járandóság kifizetésére, és megtiltotta Trenka újbóli kizárását. A város által korábban kialakított engedményen viszont nem változtatott: megtiltotta Trenkának, hogy Sopront

34 Ausztria főtitűzermestere volt (1497), ld. *Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493–1519. I–IV.* Bearb. J. F. Böhmer et al. Böhlau, Köln, 1990–2004. 8002. sz. – 1499-ben emellé kapta a tartományi kapitányi tisztséget is (uo. 13 594. sz.), amelyet talán haláláig viselt, de 1504 májusában még biztosan: ÖStA HHStA SbgE AUR 1494–1504. (http://lehre.hki.uni-koeln.de/monasterium/pics/AT-OeStA-HHStA/AUR-Salzburg-Erzstift/HHStA_Salzburg_1494-1504_00_00-26.jpg)

35 *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 51., 54–56.

36 Deák szerint a konfliktus 1508-ban már elkezdődött (*Deák, E.*: Burg und Siedlung i. m. [3. jz.] 48.).

37 *Házi*: Sopron I/5. 6–7.

38 *Házi*: Sopron I/6. 265–267.

39 Uo. 267–268.

a Lánzsér elleni harcban való részvételre kényszerítse.⁴⁰ A soproniak közölték a hírt Weispriachnéval is, aki január 26-i válaszában azt felelte nekik, hogy az el-lene hozott bírói ítéletet nem tartja törvényesnek, mert gyermekei kiskorúak, és így törvényesen nem is lett volna lehetőség ítéletet hozni ellenük. Addig, amíg II. Ulászló meg nem semmisíti az ítéletet, arra kényszerül, hogy megvédje a várat. A soproniak szempontjából fontos kérdésre, vagyis hogy kell-e tartaniuk fegyveres visszavágástól, gondosan megválogatott szép szavakat használva adott – a lényeget illetően kitérő – választ.⁴¹

1512 májusának végén már hírek szólnak az özvegy parancsára elrabolt javak-ról és emberekről. A soproniak panaszukkal az alsó-ausztriai kormánytanácshoz fordultak, mivel a zálogbirtokok esetében ők voltak az illetékesek. A tanács parancsot adott az elvett javak visszaadására, de ennek végrehajtását már nem állt mód-jában szavatolni, bár azon volt, hogy lehetőleg békés megoldás szülessen.⁴² Termé-szetesen Weispriachné sem rejtette véka alá saját sérelmeit, hiszen őt is megrabolta Trenka, ezért azt követelte a kormánytanácstól, hogy kérjen számára kártérítést, és nyújtson védelmet. A tanács Sopronnak írt levelében emellett azt követelte, hogy ne érjen fegyveres támadás császári területeket. Miksa ugyanis, tévesen, Lánzsért is zálogbirtokai közé sorolta.⁴³ A városvezetés ismét II. Ulászlóhoz fordult, hogy valamiképp ellensúlyozza Weispriachné befolyását Miksára és a kormánytanácsra. A magyar király tehát kapcsolatba lépett velük, hangsúlyozva Sopron semleges-ségét.⁴⁴ A közbenjárás eredményeképp júniusban Gertrúd asszony parancsot ka-pott az alsó-ausztriai kormánytanácstól támadásai beszüntetésére. Ez az özvegyet a legkevésbé sem zavarta, sőt a kormánytanácsnak adott válaszában kifejtette, hogy nem köteles nekik engedelmeskedni, mert Lánzsér, ahonnan a védekezést irányítja, magyar területen fekszik. Más lenne azonban a helyzet, ha ugyanezt a zálogbirtokokról, vagyis Kaboldról vagy *Stucklpergr*ről tenné. Ez a kifogás azon-ban könnyen visszautethetett volna az özvegyre, hiszen ellenfelei így már jogosan várhatták el Miksától, hogy vonuljon vissza, mert magyar belügyről van szó, de szerencséjére a császár továbbra is kitartott mellette.⁴⁵ Ulászló viszont kihasználta, hogy a császár elvesztette egyik legfőbb érvét a beavatkozás mellett, így július 7-én parancsot adott a vár ostromára, valamint a részleges hadfelkelésre. A sereg vezetését azonban nem az egyszer már kudarcot valló Trenka kapta meg, hanem Szentgyörgyi Péter országbíró. A király visszavonta a Sopronnak adott semleges-séget, így a városnak is ki kellett volna állítania egy megfelelő számú csapatot.⁴⁶ Mivel aratási idő volt, sem az urak, sem a megyék nem siettek el a hadba vonu-lást. Az országbíró emellett jó kapcsolatot tartott fenn a császárral és a Weispriach

40 Uo. 268–269.; *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 57.

41 *Házi*: Sopron I/6. 270–271.

42 Uo. 272.; *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 57.

43 *Házi*: Sopron I/6. 273–274.; *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 56.

44 *Házi*: Sopron I/6. 274–275.

45 Uo. 275–276.; *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 57.

46 *Házi*: Sopron I/6. 276–277.; *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 57.

családdal is,⁴⁷ ezért nem sürgette az ostromot, sőt fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett. Ulászlónak is be kellett látnia, hogy egyelőre értelmetlen a támadás, így augusztus 17-én visszavonta a Sopronnak szóló mozgósítási parancsot.⁴⁸ A hadiállapot ettől függetlenül továbbra is fennállt, ez derül ki Weispriachnének a soproni tanácsához írt újabb leveléből.⁴⁹

A király csak ideiglenesen volt hajlandó meghátrálni. 1512. szeptember 21-i levelében újra arról ír Sopronnak, hogy Szentgyörgyi vezetésével megyei és nemesi hadak fognak felvonulni Lánzsér ellen, egyben ők fognak gondoskodni Trenka csapataival együtt a város védelméről is.⁵⁰ Az országbíró el is indult Köpcsényből.⁵¹ Még ugyanezen a napon a király azt is megparancsolta Sopronnak, hogy állítsák ki csapataikat Szentgyörgyi részére. Ebből az újabb levélből is kiderül, hogy a hadjárat nem csupán a bírói ítélet minden áron való végrehajtása miatt indult, hanem a Weispriachné támadásai által megrendült közbiztonság helyreállítására is.⁵² Október 6-án újabb királyi parancs érkezett, amely erősítések érkezéséről tájékoztatta Sopront, egyben szigorúan felszólította a várost, hogy állítsa ki végre csapatait.⁵³

Az özvegy tőle telhetően igyekezett felkészülni: a vár védelmét kiváló katonájára, Janewitz Hermannra bízta. Ennek ellenére a források arról számolnak be, hogy ostrom helyett a felek inkább egymás földjeit és falvait pusztították. Miksa császár ismét beavatkozott Weispriachné oldalán: Ulászlóhoz küldte követként Johannes Cuspinianust, az özvegyhez pedig Albert von Wolfsteint, előbbihez azért, hogy fegyverszünetet javasoljon, utóbbihoz pedig azért, hogy ezt elfogadja. Azt is javasolta Gertrud von Hohenwartnak, hogy adja át Lánzsért neki, akkor a magyar király majd felhagy követeléseiével. Az özvegy szorult helyzetben volt, mert egyre kevesebb pénz állt a rendelkezésére a zsoldosainak fizetésére és élelmezésére, ráadásul egyikük, Kanndorffer Pantaleon kapcsolatba lépett az ostromlókcal, és fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett. Az asszony ugyanakkor nem volt meggyőződve arról, hogy Miksa a család kezében hagyná Lánzsért: attól tartott, hogy a konfliktus elsimítása érdekében át fogja adni a magyaroknak, akkor pedig Kabold sem lesz többé biztonságban tőlük. Emiatt olyan feltételt szabott, amely már számos uralkodót elriasztott attól, hogy átvegyen egy várat: azt tudniillik, hogy Miksa váltsa ki Lánzsért a zálogból. Sőt ne csak Lánzsért, hanem egyúttal Kabol-

47 1492-ben *relator*ként működött közre annak a parancslevélnek a kiadásában, amely lehetővé tette Weispriach Andrásnak, Ulrik testvérének, hogy visszaszerezhesse Sopron külvárosában fekvő majorságát (Házi: Sopron I/6. 104–105.).

48 Házi J.: Határszéli i. m. (2. jz.) 57–58.; Házi: Sopron I/6. 279–280.

49 Uo. 280–281.

50 Uo. 281.

51 Házi J.: Határszéli i. m. (2. jz.) 58.

52 Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre. Litfass Ny., Sopron, 1889–1891. II. 613–614. (378. sz.).

53 Házi: Sopron I/6. 282–283.

dot és a szlavóniai Kosztel várát is, különben nem hajlandó megválni Lánzsértől. Weispriachné elképzése bevált, mindhárom vár a kezén maradhatott.⁵⁴

Ebben az időben támadták meg az oszmánok Magyarország boszniai határvidékét. Mivel a korabeli magyar hadszervezetet igen lassan lehetett mozgósítani, Ulászló kénytelen volt felhasználni az országbíró ekkor már fegyverben lévő csapatait is a déli határ védelmére. Ezért október 30-án felhatalmazta Szentgyörgyit, hogy kössön fegyverszünetet, majd induljon a déli vidékekre, s november 8-án ugyanezt parancsolta Sopronnak is.⁵⁵ A hadiszerecsénye ugyanis az oszmánoknak kedvezett, akik még november 1. előtt elfoglalták a szreberniki bánságot.⁵⁶

A Weispriachné és Szentgyörgyi által megkötött fegyverszünet határideje 1513. február 2-án járt le.⁵⁷ Sopronban addig is felmérték a károkat, és elkezdődtek a munkák az elpusztított javak helyreállítása érdekében. Ebben II. Ulászló is segített, mert – bár Szrebernik visszafoglalására kért tőlük 1000 forint gyorssegélyt⁵⁸ – 1512. december 12-én a soproni polgárokat négy évre felmentette a rendkívüli adók és a kamara haszna fizetése alól.⁵⁹ Emellett a kölcsönös pusztításoknak leginkább kitett soproni jobbágyfalvak lakosságát tíz évig teljes adómentességben részesítette.⁶⁰ Ezeket az intézkedéseket végül nem a leírtaknak megfelelően hajtották végre, mert Ulászló nem tudta sokáig nélkülözni a város pénzét: 1514-ben, a Dózsa-féle parasztháború miatt parancsot adott 1000 forint azonnali kifizetésére.⁶¹ Tette ezt annak ellenére, hogy még nem járt le a négy év, és erre utalás is történt az oklevélben. Sopron még 1515-re sem tudta kiheverni veszteségeit; ezt jól mutatja, hogy a király, személyes soproni látogatása alkalmával, újabb engedményeket tett a károk mielőbbi helyreállítása érdekében.⁶² Ez év tavaszán a város vezetése részletes beszámolót küldött Budára az egyrészt Weispriachné, másrészt Kanizsai János által okozott károkról. A lánzséri „útonállók és lázadók” számlájára írtak például a következőket: egy soproni halkereskedő kifosztása a Bécsújhely felé vezető úton, egy soproni polgár és két jobbágy elfogása Kópházán, Ágfalva megtámadása és elpusztítása 1512. június 15-én, a falu felprédálásakor elfogott 15 jobbágy több mint 15 hétig tartó fogsága, illetve ugyanakkor 253 forintnyi kárt okoztak az állatállományban, 130 forintnyi egyéb kár mellett. Egy másik jelentés arról számol be, hogy ekkor 200 háziállatot hajtottak Lánzséra, de nem érték be ennyivel, s már augusztus 6-án újra Ágfalvát fosztogatták, 14 jobbágyot fogtak

54 *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 58–59. – A zsoldosok fizetésére nem egyszer kénytelenek voltak hamis pénzt használni, erről számol be *Deák, E.*: Burg und Siedlung i. m. (3. jz.) 49. Weispriachné, ellenfeléhez hasonlóan, sok cseh származású embert fogadott fel (uo. 49.).

55 *Házi J.*: Határszéli i. m. (2. jz.) 59.; *Házi*: Sopron I/6. 284–285.

56 MNL–OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény 268 266.

57 *Házi*: Sopron I/6. 285–286.

58 Uo. 286–287.

59 Uo. 289–290.

60 Uo. 290.

61 Uo. 304–305.

62 Uo. 323–325.

el, akiket 20 hétig tartottak fogságban. A városfalakon kívül sor került egy malom felgyújtására, Ágfalván kívül pedig augusztus 6-án Harka, augusztus 23-án Bánfalva, majd Kópháza esett áldozatul gyújtogatásnak, Meggyest pedig felprédálták. Szeptember 8-án ismét felgyújtották Bánfalvát. A városi tanács arról számolt be, hogy védelmi célokból zsoldosokat kellett felfogadniuk.⁶³

A fegyverszünet ideje alatt folytak a további tárgyalások, nemcsak a harcok kiújulását elkerülendő, hanem azért is, hogy Weispriachné és Trenka konfliktusa kerüljön bírósági fórum elé.⁶⁴ Február 1-jén az özvegy kissé cinikus hangvétellű levelet küldött a soproni tanácsnak, amelyben ismételten sajnálatát fejezte ki a Trenka miatt nekik okozott károkért, valamint arra biztatta őket, hogy városkapitányuktól kérjenek kártérítést, ne pedig tőle.⁶⁵ A maga módján Sopron meg is fogadta a tanácsot, mert Ulászlónak júliusban és augusztusban is foglalkoznia kellett azzal, hogy nem fizették ki Trenka illetményét.⁶⁶ Közben folyt a pereskedés, amelyre a király akaratából Sopron is elküldte követeit.⁶⁷

A harcok második szakasza

A helyzet 1516-ban fordult ismét súlyosabbra. Ezúttal egy jóval hosszabb ideig tartó válság sújtotta a várost és környékét. Az első jelek az időközben vöröskői kapitánnyá is kinevezett Trenka György Vöröskőről küldött üzenetei voltak, amelyekben egy bizonyos Waltinger nevű ember ügyében adott tanácsokat a soproni tanácsnak. Október 5-én azt javasolta, hogy engedjék el a fogságból,⁶⁸ s mivel ez nem történt meg, 15-én újra írt. E levelében azt kérte a várostól, hogy ne engedjék Weispriachné szolgáját, egy bizonyos Schmidet császári területre, annak vallomását pedig október 20-ig kaphassa meg, mert akkor ítélik a király az özvegygel folytatott perében, s Weispriachné is Budán lesz. Trenka egyben szavatolta a város védelmét.⁶⁹ Az ügyben II. Lajos is tisztában szeretett volna látni, ezért október 24-én ő is megparancsolta Sopronnak, hogy továbbra is tartsák fogva az özvegy emberét.⁷⁰

A viszály második szakaszának új főszereplője egy bizonyos Magas Ferenc volt. Ő Magas Imrének, egy soproni tanácsosnak a fia volt, aki nevelőapja, Kronperger Ákos halála után nem jutott hozzá a tőle származó örökségéhez, ezért pert indított az özvegy, Orsolya ellen. Ezt a pert azonban elvesztette, ezért bosszúból

63 Házi: Sopron II/6. 297–303., 346–354.

64 Házi J.: Határszéli i. m. (2. jz.) 59.

65 Házi: Sopron I/6. 291–292.

66 Uo. 295–297.

67 Uo. 312. – Az oklevél szerint 1515. február 21-én kellett a követeknek megjelenniük a bíróságon.

68 Uo. 338–339.

69 Uo. 339–341.

70 Uo. 341.

csatlakozott Weispriachnéhoz.⁷¹ Igényei fenntartása jeléül továbbra is használta gyámapja vezetéknévét.⁷²

1523-ban tett vallomása szerint a lánzséri várkapitány, Ruprecht Reiter parancsait kellett végrehajtania. Első alkalommal Harka környékén fosztogatott társaival. Tuchler Lénárdtól és útítársaitól elvettek négy lovat és egy kocsit, amelyen 700 forint értékű posztót szállítottak, de tevékenységük hamarosan kiterjedt az egész környékre, rablásokról értesülünk például Zemenyén (Zemendorf), Meggyesen, Bánfalván és Ágfalván. A zsákmányolt áruk és jószágok sorsa különbözőképpen alakult, egy részüket eladták, így Paul Kramer soproni szolgájának lovát, illetve a kirchschlagi plébánosnak is eladtak két ökröt, más részük Lánzséron maradt. Az elvett javak szállításában Weispriach János, az özvegy egyik fia is közreműködött.⁷³ 1516-ban újra felprédálták Harkát és Ágfalvát, az előbbi faluból minden lábasjószágot elhajtottak, 1517. január 6-án pedig Kelénpatakot is megtámadták, ahol még a templomot sem tartották tiszteletben. A támadások során fogságba vett kelénpataki és ágfalvi lakosokat csak váltságdíjért voltak hajlandók szabadon engedni. Ekkortájt Kópházát is lerohanták, továbbá kirabolták Konrád halászt, a város egyik polgárát, akit szolgáljaival, lovaival és halakkal megrakott szekérével vittek a lánzséri fogságba. Wilfing polgárt nyíllal súlyosan meg is sebesítették Kelénpatakon, amikor elvették két lovát. Straloner polgár több mint húsz hétig volt a foglyuk, illetve elvették lovaikat és áruval teli szekéréket. Még a királyi *dicatort*, illetve kalauzát is megölték.⁷⁴ A helyzet 1517 őszére olyan súlyossá vált, hogy Sopron az alsó-ausztriai kormánytanácsához fordult, de ők nem voltak hajlandók magyar területre küldeni a császári csapatokat, ezért a város csak II. Lajosra számíthatott.⁷⁵ I. Miksa tárgyalással elérte, hogy október 27-én háromhetes fegyverszünet lépjen életbe.⁷⁶ A császár továbbra sem szándékozott fellépni az özvegy ellen, de kilátásba helyezte a jelentéktelenebb ellenfelekkel, Magassal és Schmid Miklóssal való leszámolást.⁷⁷ A várostól pedig követeket kért, akik tárgyalhatnak Gertrúddal.⁷⁸ Az első, bécsi megbeszélés során a felek megállapodtak abban, hogy december 23-án, Kismartonban folytatódhatnak a tárgyalások.⁷⁹ Sopronban azonban nem bíztak a sikerben, s már december közepén a győri püspökhöz fordultak, hogy engedélyezze a papok hozzájárulását a védelmi kiadásokhoz.⁸⁰ Nem ok nélkül voltak borúlátóak a soproniak, a tárgyalások sikertelenül végződtek, Weispriachné pedig csapatokat küldött a Sopronhoz tartozó Kelénpatak feldúlására és kirablására, ezért II. Lajos

71 Házi J.: Határszéli i. m. (2. jz.) 61.

72 Házi: Sopron I/6. 355–356. – Tulajdonképp nem annyira volt idegen ez a név számára, hiszen édesanyja is Kronperger lány volt (uo. 343.), így kerülhetett Ákoshoz gyámságba.

73 Házi: Sopron I/7. 53–61., 346–354.

74 Házi: Sopron II/6. 346–354.

75 Házi: Sopron I/6. 349–351.

76 Uo. 354–355.

77 Uo. 355–356. – Magast 1522-ben osztrák területen el is fogták (*Deák, E.*: Burg und Siedlung i. m. [3. jz.] 50.).

78 Házi: Sopron I/6. 356–357.

79 Uo. 357–358.

80 Uo. 358–360.

segítségét kérték.⁸¹ Ennek ellenére február 4-én az özvegy meghosszabbította a fegyverszünetet a soproni követ hazaérkezéséig.⁸²

Az ellenségeskedések a viszály e szakaszában is mindkét felet jellemezték, sem Trenka, sem az özvegy nem tekinthető kizárólag áldozatnak vagy bűnösnek. Ezt mutatja az a levél, amelyben a Magas által elrabolt Haberl Benedek saját szabadságáért cserébe a városkapitány által fogságban tartott két jobbágy szabadon engedéséért könyörgött.⁸³ 1522-ben pedig egy bizonyos Wolfgang Ravensburger vallomásából az derült ki, hogy ellenséges viszonyban állt az özvegygel, rabolt és gyilkolt annak birtokain, továbbá Weispriachné jobbágyfalvát, Sopronkertest kétszer felégette.⁸⁴

A fegyverszüneti tárgyalások tovább folytak 1518 márciusában is. A császár ezúttal Mrakse Jánost bízta meg azzal, hogy közvetítsen az özvegy és a városkapitány között.⁸⁵ Az újabb fegyverszünet május 20-án már biztosan érvényben volt,⁸⁶ június 23-án pedig II. Lajos is a harcok beszüntetésére utasította nyughatatlan városkapitányát.⁸⁷ Valószínűleg a soproni városvezetésben ismét felerősödtek a kritikus hangok, mert újra arról értesülünk, hogy késve fizették ki Trenka járandóságát.⁸⁸ A király végül úgy döntött, hogy elmozdítja Trenkát, még azon az áron is, hogy elmaradt fizetségének rendezését átvállalja a várostól.⁸⁹ A felmentés okaként az oklevelekben hivatkoztak a bácsi országgyűlés döntésére. Itt minden bizonnyal arról a 14. törvénycikkről van szó, amely előírta, hogy a szabad királyi városokat a kincstár kezelésébe kell venni.⁹⁰

Időközben közvetlen tárgyalások indultak meg Magassal is, az alsó-ausztriai kormánytanács pedig felszólította Sopront, hogy küldje el követeit Bécsbe az 1519. november 16-ára kitűzött tárgyalási napra.⁹¹ A város ki is jelölte küldötteit, három tanácstagot (Peter Fischer, Ott Melber, Michael Pullendorfer), illetve négy főt a külvárosi polgárok (*Gemeinde*) közül (Hannsen Mayr, Lang Gergely, Paul Kramer és Christoph Schwarzentaler), igaz, csak november 20-án.⁹² Megbízatásuk mellé egy levelet is adtak nekik, amelyben a tanács a tanácsi jegyzőkönyv alapján kijelentette, hogy Kronperger Ákos rendben elszámolt a Magas gyerekekkel utóbbiak örökségéről.⁹³

81 Házi: Sopron II/6. 303–305.

82 Házi: Sopron I/6. 365–366.

83 Uo. 362.

84 Házi: Sopron I/7. 37–38.

85 Házi: Sopron I/6. 366.

86 Uo. 367.

87 Uo. 370–371.

88 Uo. 371–372.

89 Uo. 377., 378–380.

90 Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000–1526. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1899. 761.

91 Házi: Sopron I/6. 388.

92 Uo. 388–389.

93 Uo. 389–390.

Az események 1519-ben, I. Miksa császár halála (január 12.) után vettek új fordulatot. Trenka az ausztriai Traiskirchennél elfogta a Bécsújhelyről Bécs felé tartó Weispriach özvegyet Ulrik nevű fiával és két leányával együtt, és Vöröskőre hurcolta őket. A foglyok minden kapcsolati tőkájüket igyekeztek megmozgatni: írtak az új császárnak, V. Károlynak és öccsének, Ferdinánd főhercegnek is, valamint fontos pozíciót betöltő barátaiknak.⁹⁴ 1520-ban Mrakse János és Sigmund von Herberstein tanácsosok ismét a császárhoz fordultak közbenjárásért és iránymutatásért Trenkával szemben, ezért V. Károly szeptember 20-án elküldte Herbersteint, Johannsen Geyman nagymester és Georg von Puchheim társaságában, hogy megtudakolják Gertrudék álláspontját, és aszerint képviselhesék az ügyet Budán.⁹⁵ A tárgyalások végül csak Trenka halála után jártak eredménnyel. 1522-ben érték el Trenka özvegyénél és annak új férjénél, Hansen Hausemél, hogy szabadon bocsássák a Weispriachokat, akik kiszabadulásuk után Pozsonyba mentek. Ott Weispriachné megbetegedett, egy bizonyos Bernát pap pedig csalárd módon rávette az ifjabb Ulrikot egy előnytelen kötelezvény aláírására.⁹⁶ A hároméves fogság alatt a birtokok nem veszték el, mert Gertrúd másik két fia továbbra is szilárdan kezében tartotta azokat.

1523 tavaszán a soproni városvezetés el akarta émi a királynál, hogy a Sopront addig ért, immár 12 ezer forintra rúgó kár fejében ítélje nekik Gertrúd két jobbágyfalvát, Sopronkertest és Cinfalvát.⁹⁷ Az özvegy elleni perükben az ügyvédi teendőkkel június 9-én Nádasdi Sárközi Albert királyi jogügyigazgatót bízták meg, helyettesének pedig Hencelfi István szlavóniai ítélmestert kérték fel.⁹⁸ 1523 augusztusában és szeptemberében is elküldte Sopron városa a követeit a királyi udvarba, akik többek között Weispriachné ügyében is eljárak ott.⁹⁹

Sok halogatás után 1524. február 28-ára tűzte ki II. Lajos és Ferdinánd főherceg az osztrák–magyar vegyes bizottság ülését Sopronba. A bizottság előtt tárgyalni kívánt panaszok között szerepelt az osztrák fél részéről Trenka György ügye is, aki jogtalanul vetette fogságba Gertrúdot és gyermekeit. Sopron is elkészítette beadványát, amelyben az addigiaknál jóval részletesebben összefoglalták a Weispriachné és Magas Ferenc által véghezvitt cselekményeket. A város 15 ezer forintot követelt a Weispriachoktól, míg az özvegy a fogság miatt 20 ezret akart behajtani Trenka örökösein, illetve Bernát papon, emellett pedig érvényteleníttetni akarták a Bernátnak adott kötelezvényt. Ismételten felrötták halott ellenfelüknek, hogy igazságtalan háborút vívott ellenük, jogtalanul vette ostrom alá az osztrák területen fekvő *Stucklperget* és a zálogterülethez tartozó *Kaboldot*, arról nem is

94 Házi: Sopron II/6. 354–359.; *Deák, E.*: Burg und Siedlung i. m. (3. jz.) 51.

95 Johannes Tichtel's Tagebuch, Sigmunds von Herberstein Selbstbibliographie, Johannes Cuspinian's Tagebuch und Georg Kirchmair's Denkwürdigkeiten. Hrsg. Theodor Georg von Karajan. Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1855. (Fontes Rerum Austriacarum I.: Scriptores 1.) 245–246.

96 Házi: Sopron II/6. 354–359.

97 Uo. 323–327.

98 Házi: Sopron I/7. 68–69.

99 Házi: Sopron II/5. 344–345.

beszélve, hogy ártatlan kaboldiakat gyilkolt, férfiak, nők és gyermekek megfojtása szárad a lelkén, szegény embereket fosztott ki, valamint meggyalázta a falu templomát.¹⁰⁰ A bizottság, bár összeült, érdemi munkát nem tudott végezni, mert a határ két oldaláról érkezett bizottsági tagok eltérő jogkört kaptak uralkodóiktól, ezért még az ügymenetben sem tudtak megegyezni. Az osztrák tagok jogkörbővítést kérelmeztek az alsó-ausztriai kormánytanácstól, miután azonban azt március 5-én elutasították, a bizottság feloszlott.¹⁰¹

Magas Ferenc végül kiszabadult a fogságból, és Weispriach János pártfogása alatt ott folytatta a rablásokat, ahol előtte abbahagyta. A soproni tanács még 1527-ben is ártalmatlanná tételét kérte Ferdinánd tanácsosaitól.¹⁰² Magas makacsul folytatta küzdelmét, még 1528. március 22-én is I. Ferdinánd közbenjárását kérte, hogy a vegyes bizottság foglalkozzék a város elleni keresetével, amelyet az a feljegyzések alapján meg is tett.¹⁰³

A Lánzsérből kiinduló rablótámadások az 1520-as évek második felében lassacskán megszűntek, bár még 1529-ben is indultak fosztogató csoportok a kaboldi uradalomhoz tartozó Kalchgrubenből.¹⁰⁴ A viszálykodás elülte időben egybeesik a határ menti sérelmeket tárgyaló vegyes bizottság sikeres, 1528. és 1529. évi ülésével.¹⁰⁵ Itt foglalkoztak a Weispriach-üggyel is, amely ekkor már kibővült a soproni zsidók kérdésével.¹⁰⁶

Fehde vagy lázadás?

A viszály eseménytörténetének ismertetése után szükséges annak jogi szempontú értékelésével is foglalkozni. A régebbi szakirodalom, elsősorban a panaszos soproni forrásokból kiindulva, lázadásnak tekintette Gertrúd tevékenységét, mert a városra is kiterjesztette a Trenkával folytatott harcát. Azt, hogy törekvéseit siker koronázta, és a városnak alkudoznia kellett vele, csak Miksa császár közbenjárásának és a Jagellók alatti gyenge központi hatalomnak köszönhetette – írta Sopron város történetírója.¹⁰⁷

A szakirodalomnak lényegében igaza van. A bírói ítélet semmibe vétele, Sopron jobbágyfálvainak pusztítása, az ottani jószágok elhajtása, a jobbágyok foglyul ejtése bőségesen kimerítették a felségsértés és a hatalmaskodás cselekményét, ezeket pedig a törvény halállal büntette. Az események megítélésekor néhány sajátos körülményt is figyelembe kell vennünk. Először is, Weispriachné folyamatosan arra hivatkozott, hogy a bírói ítélet érvénytelen, mert egy özvegyet és kiskorú gyermekeit nem lehet megfosztani birtokaiktól, tehát Trenka eljárása jogtalan. Másodsor, a bírói ítélet

100 Házi: Sopron II/6. 346–359.

101 Házi J.: Határszéli i. m. (2. jz.) 64–69.

102 Házi: Sopron I/7. 255.

103 Uo. 280–281., 299–300.

104 Uo. 428–432.

105 Házi J.: Határszéli i. m. (2. jz.) 71.

106 Házi: Sopron I/7. 299–300., 350–351.

107 Házi: Sopron I/6. vii–viii.

végrehajtásának módjával sem Sopron városa, sem I. Miksa nem értett egyet, előbbiről pedig nem lehet azt mondani, hogy az özvegygel szimpatizált. Harmadszor, Trenka feladata csupán Lánzsér visszafoglalása volt, kaboldi „garázdálkodásával” látszólag túllépte hatáskörét. Negyedszer, Gertrúdra a királyi udvarban tárgyalópartnerként tekintettek, még Budán is megfordult a királyi bíróság előtt, s tettei ellenére nem kezelték lázadóként. Végül pedig látni kell a harcok viszonylagos szervezethez, hiszen fegyverszünetekkel igyekeztek kordában tartani az indulatokat.

A királyi parancsot követve Trenka nyúlt először fegyverhez, 1512 közepéig az özvegy inkább csak védekezett. A kölcsönös pusztítások csak azt követően kezdődtek el, hogy az országbíró seregének visszarendelése után az erőviszonyok kiegyenlítődték. Weispriachné a Német-római Birodalomból származott, ott pedig létezett egy jogintézmény arra az esetre, ha valaki fegyveresen kívánna elégtételt venni az őt ért sérelemért: a *Fehde*. Ezt a jogot a birodalomban megfelelő indoklás mellett még fejedelmek ellen is alkalmazhatták. A kései középkorban már szigorú szabályokkal korlátozták a *Fehde* alkalmazását. A harci cselekmények megkezdése előtt legalább három nappal magánhadüzenetet (*Absage*) kellett küldeni, befejezésekor pedig esküt kellett tenni (*Urfehde*), amelyben a megtámadott kijelenti, hogy nem áll bosszút, illetve engesztelő szerződést kötöttek (*Sühnevertrag*). A magánhadüzenet megtörténhetett szóban, követ által, de gyakoribb volt az írásos forma (*Fehdebrief*). Rengeteg ilyen levél maradt fenn a birodalom családi és városi levéltáraiban. E levelek rövidek, és nem fejtik ki részletesen a megtámadott által elkövetett jogtalanságot, viszont írásos bizonyítékául szolgáltak az ezután megkezdődő ellenségeskedés jogszerűségének. Súlyos vétkeknek számított a hadüzenet nélküli támadás, de elítélték azt is, ha valaki úgy küldte el azt, hogy ne érje el idejében a címzettet. Az *Absage* elküldése után a szemben álló felek összegyűjtötték rokonságukat és a nekik lekötelezetteket, valamint zsoldosokat fogadtak fel, nem ritkán eléggé kétes elemeket. A hadüzenet elküldése által hadiállapot állt be a felek között, de nem feltétlenül fogtak azonnal fegyvert. Sokszor hetek, hónapok is elteltek, míg ténylegesen kezdetüket vették a harcok. Nem volt kötelező közvetlenül az ellenfélre támadni, alattvalóit is lehetett pusztítani, akikre éppúgy kiterjedt a hadiállapot, mint urukra. Az ellenfél megölését igyekeztek elkerülni, a legfontosabb cél ugyanis az volt, hogy rábírák a támadó fél jogigényének elismerésére, azután pedig már bíróság előtt is folytathatták az egyezkedést. Ezt elsősorban kétféle módon lehetett elérni: az ellenfél vagy alattvalói fogságba vetésével, illetve a földek, falvak szisztematikus pusztításával, kirablásával, felégetésével. Számos forrás számol be az ellenfél parasztjainak hódoltatásáról is. A falvak váltásádj fejében elkerülhették a kifosztást, persze ez nem jelentett mindig garanciát: előfordult, hogy beszédtek a váltásádjat, és azután gyűjtötták fel a házakat. Az ellenségeskedéseket időnként fegyverszünetek szakították félbe. A *Fehde* legfontosabb feltétele a megfelelő indoklás volt, mert nem lehetett bármilyen ürüggyel magánháborút kezdeni. Természetesen egy-egy *Fehde*t a különböző oldalon álló források máshogyan kezelték: ami az egyik oldalon jogos, sőt szükséges elégtétel volt, arra a sértett részéről oktan pusztításként tekintettek, akkor is, ha előzetesen éppenséggel ők maguk adtak okot rá. Elsősorban a városok tekintették ezeket az

ellenségeskedéseket jogtalanak, és az elfogott támadót könnyen ki is végezték. Jogalapot jelentett például a tartozások kiegyenlítése iránti óhaj, a jogos, illetve jogtalan vámok miatti viták, ítéletek és határozatok semmibevétele, valamint a zsoldosok kilengései. Uralkodó ellen magánháborút kezdeni nagy óvatosságot igényelt, Wenzel Schärowitz von Schärowa felkelését például a megfelelő indok hiánya tette békebontássá, de Baumkircher András is életével fizetett az 1469–1471 között zajló *Baumkircherfehde* megindításáért. Az ő esetében viszont III. Frigyes rúgta fel a szabályokat a zsoldosvezér kivégzésével, ezért az esetet követően több tekintélyes nemes átállt Mátyás király oldalára. Számtalan egyéb alkalommal lehet találkozni azzal a váddal, hogy az *Absage* mögül hiányzott a megfelelő indok. Habár 1495-ben a Wormsban kihirdetett örök birodalmi békével megtiltották a *Fehde* alkalmazását, a gyakorlat azt mutatta, hogy továbbra is élt e jogintézmény, egészen a központi közigazgatás megszilárdulásáig, a 18. század közepéig, ezért már az 1535. évi *Constitutio criminalis Carolina* újra teret engedett neki.¹⁰⁸

A *Fehde*jog tartományonként eltérő volt, egyes esetekben lehetőséget biztosított a különböző tartománybeliek küzdelméhez is. Nem mindenki élhetett a *Fehde*vel, csak az uralkodók, nemesek és városok. A *Fehde*képesség ezen hiánya miatt egyes esetekben nem a sértett kapott jogot a hadüzenetre, hanem ura, a jobbágy esetében a földesúr, a polgár esetében a város, a klerikus esetében pedig világi protektora, a *Vogt*. Goethe drámájával vált halhatatlanná Götz von Berlichingen, a sváb lovag története, aki önéletírásában részletesen beszámolt azokról a *Fehde*kéről, melyeknek részese volt.¹⁰⁹ A főpapok és a városok ritkán tűntek fel a támadó fél szerepében, az egyes klerikusok amúgy sem voltak személyesen *Fehde*képesek, mivel az egyház tiltotta, hogy vért ontsanak. A parasztok, bár elvben nem nyúlhattak az önbíráskodás eme módszeréhez, a gyakorlatban számtalanszor megtették, emiatt ez széleskörűen elterjedt bűncselekménynek számított.¹¹⁰ A *Fehde*

108 *Bariska István*: III. Frigyes gyámsági kormányzása és Nyugat-Magyarország. Századok 141. (2007) 1153–1191. (különösen: 1164–1165.); *Uő*: A soproni i. m. (20. jz.) 271–272.; *Otto Brunner*: Land und Herrschaft. Rohrer, Wien–Wiesbaden, 1959. 5–45., 56–61., 74–88., 105.; *Ruszoly József*: Európa jogtörténete. Püski, Bp., 2006. 47–48., 234., 239–240., 312., 357–358. – Ruszoly József kétféle fordítását adja a *Fehde*nek, a „törvényes bosszú”-t alkalmazza akkor, amikor régi germán jogintézményről ír, a „lovagi magánharc” inkább az érett és késő középkorra, valamint a kora újkorra vonatkoztatható. Erich Zöllner a Gamaret Fronauer- és a Georg von Puchheim-magánháborúkat hozza fel a jog által megengedett magánháborúk példáiként (Puchheim ráadásul a császár ellen harcolt), illetve ír a *Baumkircherfehde*ről is (*Erich Zöllner*: Ausztria története. Osiris, Bp., 1998. 116–117.). A korábbi szakirodalomban Deák Ernő kezelte a lánzséri lázadást *Fehde*ként (*Deák, E.*: Geschichte i. m. [3. jz.] 29.), bár különösebben nem tette kérdés tárgyává, hogyan került egy német jogintézmény Magyarországra, illetve nem foglalkozott az ellenérvekkel (pl. hiányzó *Fehde*brief). Ennek okát abban kereshetjük, hogy Bécsben végezve tanulmányait, Deáknak sokkal kézenfekvőbb volt a konfliktus *Fehde*ként való azonosítása, s a jogintézmény elterjedtsége miatt kevésbé számíthattak hangsúlyosnak az általunk feltett kérdések.

109 *Götz von Berlichingen*: Mein Fehd und Handlungen. Hrsg. Helgard Ulmschneider. Sigmaringen, 1981. (Forschungen aus Württembergisch-Franken 17.)

110 *Christine Reinle*: Bauernfehden. Studien zur Fehdeführung Nichtadeliger im spätmittelalterlichen römisch-deutschen Reich, besonders in den bayerischen Herzogtümern. Steiner, Wiesbaden, 2003. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 170.)

megkötései közé tartozott a templomok, a klerikusok, az özvegyek, árvák, szabadparasztk, vándorkereskedők, zarándokok, vándorköltők és a zsidók védelme.¹¹¹

A *Fehdét*, bár a német jog része volt, a határokon kívül is alkalmazták. Ezt tette III. Frigyes is 1443 és 1445 között, amikor soproni városkapitánya révén a *Fehdeszabályok* szerinti békeesküre kényszerítette a környék Ulászló-párti birtokosainak várnagyait, miután ők többször is sikertelenül támadtak Sopronra.¹¹² Ugyanígy járt el 1445–1447-ben, amikor az általa vezetett hadsereggel elfoglalt nyolc nyugat-magyarországi várat és erősséget. A támadás megindításához az vezethetett, hogy a földesurak felülbírálták a familiárisaik által kötött szerződéseket. Frigyes, amint véget ért a kétéves fegyverszünet, amelyet az oszmánok elleni háborúra való tekintettel kötött I. Ulászlóval, azonnal megtorolta sérelmeit. Mégsem Frigyes volt az első Habsburg, aki Magyarországon viselt magánháborút: I. Albert osztrák herceg 1289-ben hadjáratot indított az osztrák és stájer határvidékeket pusztító, továbbá az admonti apát csapatait Radkersburgnál megfutamító Kőszegi Iván és testvérei, valamint szövetségesei ellen, majd elfoglalt tőlük 36 kisebb-nagyobb Sopron és Vas megyei várat, illetve a Moson megyei Óvárt. A hadjáratot az osztrák szakirodalom a *Fehde*események között tartja számon, ennek megfelelően *Güssinger Fehdének* nevezi.¹¹³

A hatalmaskodás nagyon hasonlít a *Fehdére*, eszközei között szerepel a törvénytelen kardrántás, az emberölés, a gyújtogatás, házak feldúlása, a rablás, jogosulatlan adó- és illetékszedés, az erőszakos birtokfoglalás, nemesek jogtalan letartóztatása, megverése, temetők megszenteltségellenítése, hivatalos személyek elűzése és bántalmazása, valamint jobbágyok törvénytelen hódoltatása is, bár valamivel korlátozottabb a jelentése. A hatalmaskodások túlnyomó többsége birtok- és kártérítési ügyekből keletkezett. Fontos különbség volt azonban, hogy a *Fehde*, ha szabályosan jártak el, törvényes volt, a hatalmaskodás azonban nem. Magyarországon is volt mód önvédelemből és a birtokok védelme érdekében erőszakhoz nyúlni, ezt azok, akik megtették, nem tartották hatalmaskodásnak, legfeljebb a károsultak. Bár a jogtalan erőszakért, amelyet hatalmaskodásnak neveztek, a törvény szerint főbenjáró ítélet járt, a szokásjog mégis a felek közötti megegyezésre törekedett, ezért a szigorú ítéletek az esetek nagy többségében elmaradtak. Polgárok és a jobbágyok Magyarországon is éltek az önhatalmú erőszakkal, az utóbbiak azonban csak kisebb ügyekben. Igazi „hatalmaskodó” a jog szerint itthon is csak nemes lehetett. Ez a jogintézmény abban is hasonlított a *Fehdére*, hogy bár már a 15. században kísérletet tettek a visszaszorítására, hivatalosan csak 1852-ben tűnt el, az osztrák büntető törvénykönyv bevezetésével. Fontos különbségnek számított azonban, hogy Magyarországon nem lehetett erőszakhoz nyúlni az uralkodó ellen,

111 *Brunner, O.*: i. m. (108. jz.) 51–54., 64–73., 98–99.; *Tringli István*: A hatalmaskodás és a Fehde. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Geccsényi Lajos–Izsák Lajos. ELTE Eötvös Kiadó–MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 2011. 413–420. (különösen: 413.).

112 *Bariska I.*: A soproni i. m. (20. jz.) 272–273.; *Uő*: III. Frigyes i. m. (108. jz.) 1169–1171.

113 *Bariska I.*: III. Frigyes i. m. (108. jz.) 1164., 1174–1175.; *Vészprémy László*: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Zrínyi, Bp., 2008. 152–153.

mert az illető automatikusan hűtlenné vált, illetve nem volt szükség magánhadüzenetekre és határidők betartására sem.¹¹⁴

Hová lehet ezek alapján sorolni a Sopron környéki eseményeket? A *Fehde* német jogintézmény, de ismeretesek magyarországi alkalmazásai, s éppen a szóban forgó határvidékről. A harcok viszonylagos szervezettsége, a fegyverszüneti egyezmények, mint láthatjuk, a *Fehde* jellemzői voltak. Weispriachné esetében az önvédelemhez való jogot az adta, hogy egy általa törvénytelennek vélt ítélet alapján meg akarták fosztani őt és gyermekeit egyik birtokuktól. A magyar szokásjog értelmében az árvák ellen indult pereket törvényes koruk betöltéséig el kellett halasztani.¹¹⁵ Trenka Sopronból irányította a hadműveleteket, ezért logikus lépés volt az özvegy részéről, hogy a város ellen támadt. A fallal körülvett város ostromára nem gondolhatott, ezért pusztította a város falvait. Döntő bizonyíték lehetne, ha fennmaradt volna az özvegy által a városhoz írott *Fehdebrief*. Ez ugyan nem maradt ránk, az eseményekből mégis egyértelműen kiderül, hogy Weispriachné betartotta a *Fehde* jog szabályait a harci cselekmények előtt. Tudjuk, hogy többször felhívta a város figyelmét a Trenka által vezetett támadások jogtalanságára, és burkoltan meg is fenyegette őket, hogy osztoznak a felelősségben kapitányukkal.¹¹⁶ Egy későbbi oklevél pedig már hadiállapotról tudósít.¹¹⁷ A legkeményebb próbának az országbíró csapatainak érkezése számított. Miután azok elvonultak, az özvegy megpróbálta elérni a Lánzsér átadására felszólító ítélet visszavonását, amire – részben Miksa közbenjárása nyomán – alkalom is nyílt. II. Ulászló 1512 után, úgy tűnik, kihátrált Trenka mögül, aki hosszas kártérítési perbe bonyolódott Gert-rúddal. Magas Ferenc valószínűleg nem csupán a támogatásért vált Weispriachné társává, hanem azért, mert vele ellentétben a nemes özvegyasszony *Fehde* képes volt, zsoldosaival rávehette Sopront Magas hagyatéki ügyének újratárgyalására. A harcok mindkét szakaszában a *Fehde* jellemző rablásokkal, gyűjtogatásokkal, illetve túszedéssel találkozunk. A kortársak maguk is többször nevezték az eseménysorozatot *Fehde* nének. Ezt olvashatjuk Magas Ferenc vallomásában,¹¹⁸ illetve Ferdinánd főherceg¹¹⁹ és az alsó-ausztriai kormánytanács leveleiben is.¹²⁰ Igaz ugyan, hogy e források mind Magas tevékenységéről szóltak, de láthattuk, hogy a háború két szakasza, eszközeit tekintve, igencsak hasonlított egymáshoz. Ez alapján indokoltnak tűnik az eseményt Weispriach–Magas-*Fehde* nék, egyszerűbben *Weispriacherfehde* nék nevezni.

114 *Tringli I.*: i. m. (111. jz.) 414–420.

115 Hármaskönyv I. 120. Werbőczy István hármaskönyve. Ford. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Franklin, Bp., 1897. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 213–215.

116 Házi: Sopron I/6. 265–267.

117 Uo. 280–281.

118 „Annfenglich sagt er, es hab im die allt fraw Gerdrawt von Weispriach in seiner vechd gegen den von Odenburg geraten...” – Házi: Sopron I/7. 54.

119 „...das er der gefurten vechd...” – Házi: Sopron I/6. 149.

120 „Als wir umns auf ewr und ewrs bevehden Franczen Magutsch...” – uo. 388.

A *Fehde* eredménye

A Weispriach Ulrik özvegye által kezdtet *Fehde* nem volt eredménytelen. A Weispriach-birtokok a család kezén maradtak, II. Ulászló király nem tudta kihasználni az örökösök kiskorúságát a zálogszerződés felbontására. Weispriach János, Ulrik és György ezt édesanyjuknak köszönhették, aki makacs küzdelemben, egy német jogintézmény sikeres magyarországi alkalmazásával biztosította, hogy fiai ne tűnjenek el úgy a történelem forrágában, mint Grafeneck Ulrik kiskorú árvái. Ott az apa halála után a család anyagi helyzete megrendült, elveszítették a birtokait (például a sokat emlegetett Lánzsért), és már vissza sem tudták szerezni.¹²¹ A Weispriachok ezzel szemben még fél évszázadig részesei maradtak Magyarország történelmének, s 1548-ig tartották a lánzséri uradalmat birtokukban.¹²²

JÓZSEF CSERMELYI

THE WAR OF LADY WEISPRIACH

THE EVENTS AND ASSESSMENT OF AN EARLY-SIXTEENTH-CENTURY CONFLICT IN SOPRON COUNTY

The present study aims to shed new light on the events and background of a long drawn-out conflict which took place in the early 16th century in Western Hungary, and is commonly known as the strife of Lánzsér/Landsee.

The sequence of events in question unfolded from 1511 to 1529 between the widow of Ulrich Weispriach, who held the castle of Lánzsér by right of pledge, and the local representative of royal authority, György Trenka, captain of the town of Sopron, who was interested in the redemption of the castle. The actions caused by the conflict ranged from the mutual devastation of lands through the repeated plundering of villages and the robbing of travelling merchants to the taking of hostages. The study briefly traces the emergence of the Weispriach family in Hungary, and presents the estate of Lánzsér and the institution of the town captaincy at Sopron. Thanks to the stormy history of Western Hungary in the 15th century, and to the Treaty of Pressburg of 1491, the conflict gained some international importance through the intervention of Maximilian I. The emperor supported the Weispriach family, who as holders of Lungau were also subjected to the Empire. This private war and the concomitant judicial process can probably be identified as a further appearance in Hungary of the institution of the *Fehde*, well-known in the German law. The study examines whether indeed it was the case, or the conflict was no more than an *actus potentiae*, much more common in the Hungarian legal system, which, however, may have been interpreted differently by the opposing parties due to their diverging interests and legal systems. The German institution of the *Fehde* was far from unknown in the western marches of Hungary, where a private war of similar nature had taken place as early as the late 13th century between Duke Albert I of Austria and the Kőszegi family. On the final account, the widow's struggle can be said to have ended with success, for the estate of Lánzsér remained in the possession of her family until 1548.

121 *F. Romhányi Beatrix*: Pálos kolostorok Sopron környékén. *Soproni Szemle* 61. (2007) 246–254. (különösen: 251–252.)

122 *Deák, E.*: Burg und Siedlung i. m. (3. jz.) 19.

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA

A szatmári nemesércbányászat igazgatása Báthory Gábor fejedelemsége idején (1608–1613)

A kora újkorban az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság határvidékére került szatmári bányavidék már csak földrajzi elhelyezkedése miatt is számos esetben vált politikai-gazdasági küzdelem színterévé. A négy bányásztelepülést magában foglaló régió története, ha politikai vonatkozásban ismert is, az ottani bányászat igazgatástörténete és ezzel összefüggésben a fejedelemség gazdaságkormányzatában elfoglalt helye, szerepe tisztázatlan, erre vonatkozó alapkutatások az utóbbi időben nem folytak, jórészt összefoglaló jellegű kötetekben olvashatunk a témáról rövid áttekintéseket. Tanulmányomban a szatmári bányavidék történetéből a bányai igazgatási rendszer Báthory Gábor uralkodása alatti változásait, a fejedelem ilyen irányú döntéseit, a bányavárosok és a bérlők viszonyát kívánom áttekinteni.¹

A szatmári bányavidék és a nemesércbányászat igazgatása 1571–1585

A szatmári bányavidék a 16. század közepére Bereg és Máramaros vármegyével egy önálló bányászati régió, az úgynevezett északkeleti bányavidék részét alkotta. Ez a bányavidék az állandóan változó és formálódó politikai viszonyok, illetve a bányászat eltérő jellege miatt – a nemesérc- és a sóbányászat is jelentős volt a régióban – nem volt homogén bányaművelési egység. Ebből kifolyólag a korabeli források a régió minden egyes részét különálló bányavidékként nevezték meg, így jött szokásba a Nagybánya körüli nemesérclelőhelyekre nézve a „szatmári banya-

---

¹ Jelen tanulmány alapját a doktori értekezésem adja, amelynek címe: A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571–1613). Az arany- és ezüstbányászat művelése és igazgatása. Ld. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/matyasrauschpetraphd.pdf>. Doktori értekezésemben elsősorban igazgatási és kormányzati kérdéseket tekintettem át; további kutatásaim célja, hogy szélesebb történeti, gazdasági kontextusban vizsgáljam az adott térség életét, társadalmát. Ehhez kiváló támpontot nyújt többek között a kortárs osztrák bányászati kutatás, ld. *Angelika Westermann: Die vorderösterreichischen Montanregionen in der frühen Neuzeit.* Matthiesen, Stuttgart, 2009. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 202.) Kutatásaimat az ifjúsági Humboldt-ösztöndíj támogatta, jelenleg pedig az OTKA 108877 számú posztdoktori ösztöndíja támogatja.

vidék” terminus használata.² Nagybánya adott helyet a 14. században alapított bányakamarának és pénzverednek, ahol a helyi érc finomítását és a belőle származó pénzermék verését végezték. A 15. század második felében megfigyelhető kiemelkedő termelési eredmények alapozták meg a város – kevésbé ismert – 16. századi fejlődését, amely természetesen nem volt olyan látványos és nagymértékű, mint a korábbi prosperitás, azonban a radikálisan megváltozott politikai és hadászati helyzetben ez az eredmény is figyelemre méltó.³

A szatmári bányavidékhez tartozott a tárgyalt korszakban három másik település is. Felsőbánya hasonló fejlődési utat járt be, mint Nagybánya, ebből fakadóan hasonló jogi státusszal rendelkezett a 16. század utolsó évtizedeiben. A másik kettő – Láposbánya, illetve Kapnikbánya – sokkal kisebb jelentőségű volt, a források faluként említik őket. Az előbbit nagybányai, míg Kapnikbányát felsőbányai telepések hozták létre, mindkettőt a 15. században. Kapnikbánya eredetileg Kővár várához tartozott, a Drágffy család örököseként a Báthory család birtokolta ezekben az években, a hozzá tartozó 16 faluval együtt. Ennek ellenére a település bánya-joghatósági szempontból továbbra is Nagybányához tartozott.⁴

Nagybánya városa első ízben I. Lajos magyar királytól kapott kiváltságot, amelyet az elkövetkező évszázadokban a magyar uralkodók több alkalommal is megerősítettek. Az 1376-ban adományozott privilégiumlevél szövege *civitas nostra* kifejezéssel illette a bányavárost, lakói évi egy összegben adóztak, saját bányabíróságuk volt, a város határában lévő erdőket szabadon használhatták bányászati célokra, malmokat, kohókat építhettek a bányák mellé, ezeket örököseik birtokolhatták, vásártartási jogot kaptak, szabadon választhatták plébánosukat, illetve részleges vámmenteséget élveztek (Bihar, Szatmár, Külső-Szolnok és Szabolcs vármegye területén).⁵ Felsőbánya első privilégiumát II. Lajos magyar király

2 Zsámboki László: A korszak bányászatának története. In: A magyar bányászat évezredes története. I. Országos Bányászati és Kohászati Egyesület, Bp., 1997. 138.

3 Nagybánya latin neve Rivulus/Rivuli Dominarum, a korabeli kamarai forrásokban: Ungarische Neustadt, ma: Baia Mare, jud. Maramureș, Románia. Nagybánya késő középkori jelentőségére, a teljesség igénye nélkül ld. *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 6. (1936) 32–137.; *Gustav Gündisch*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in der habsburgischer Zeit (1530–1828). Numismatische Zeitschrift, Neue Folge 25. (1932) 67–98.; *Balogh Béla–Oszóczi Kálmán*: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt – Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Miskolc–Rudabánya, 2001.

4 Felsőbánya latin neve Medii Montis, német megfelelője pedig Mittelsperg volt, ma: Baia Sprie, jud. Maramureș, Románia. Fejlődésére ld. *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. MTA, Bp., 1880. 115–116. Láposbánya ma: Băița, jud. Maramureș, Románia. Kapnikbányára ld. *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Stephaneum, Bp., 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 4.) 101–104., ill. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL–OL), Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Erdélyi fejedelmi kancellária, F 1 Libri Regii 3. k. fol. 333–334.

5 Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale (Baia Mare; = RNL–Mm), Fond 1. Primăria Orașului Baia Mare, Documente privilegiale (= Nb Priv. I.) I. 6., 7/a, ill. 35. Kiadása: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. IX/ 5. Studio et opera Georgii Fejér. Typ. Univ., Budae, 1834. 96–101.

adományozta a városnak, ebben felmentette őket mindenféle királyi adó fizetése alól.⁶ A két város felett egy kamaraispán gyakorolt joghatóságot. A kamaraispán igazgatta a pénzverdét és a bányakamarát, általában haszonbérllőként vezette a két intézményt, a bérleti szerződés rendszerint egy évre szólt. A feladatai a következők voltak: a bányaművelés felügyelete, az urbura behajtása, illetve bányauji jogszolgáltatás.⁷ A pénzveréssel kapcsolatban is komoly teendői voltak: felügyelte a kamarai üzem működését, a nemesfém finomítását és a pénzverés egész folyamatát. Ez a késő középkorra kikristályosodott összetett feladatkör (igazgatási, gazdasági-termelési, illetve jogi) kisebb változásokon átmenve megmaradt a tárgyalt korszakban is.⁸

A vidék természeti adottságaiból fakadóan inkább aranyos ezüst, mint tiszta arany fordult elő az itteni tárnákban, ennek ellenére a források többsége aranybányaként említi őket. Aranyat általában a nagybányai bányákból, míg ezüstöt a felsőbányai és láposbányai lelőhelyekről nyertek ki. Kapnikbányán az ezüst, arany és a réz vegyesen fordult elő.⁹ A mélyművelés mellett ismert volt a térségben a folyók iszapjából és homokjából történő aranymosás is, de jelentősége eltörpült az erdélyi aranymosás mellett.¹⁰ Több korabeli forrás hivatkozik arra, hogy a környező hegyekben már a római korszakban is folyt bányászat, ezt a toposzt legtöbbször arra használták a kamarai szakemberek, hogy kihangsúlyozzák a helyi bányászat régiségét, az érlelőhelyek kiválóságát.¹¹ A valóságban azonban az Anjou-korszakban tárták fel ezeket a lelőhelyeket, és a 14. század közepétől kezdve fokozatosan

6 Wenzel G.: i. m. (4. jz.) 115–116.

7 Zsámboki L.: i. m. (2. jz.) 119., ill. Gyöngyössy Márton: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387–1526). In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András–Laszlovszky József–Szabó Péter. Opitz, Bp., 2008. 185–187. A bányabér, az urbura a királyi felségjog (*ius regale*) részét képezte. Ez volt a nemesércforgalom monopóliuma, amely szorosan összefüggött a pénzverési regáléval. Urbura címén az aranyak egytizedét, a többi ércnek egynolcadát kellett beszolgáltatni a termelőnek a bányakamarába, ld. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság és hivataltörténet 1.) 286–289.

8 Gyöngyössy M.: i. m. (7. jz.) 190.

9 A Szazár-hegy, illetve a Fagyas-hegy volt a leggazdagabb aranyércben, ld. Paulinyi Oszkár: A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerek. In: *Új: Gazdag föld – szegény ország* (Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából). Szerk. Buza János–Draskóczy István. Budapesti Corvinus Egyetem, Bp., 2005. 321.; Volker Volman: Die Münzstätte von Nagybánya (Baia Mare). Ein Beitrag zur Montangeschichte und Industriearchäologie der Maramarosch (Maramureş, Rumänien). In: *Montan- und Industriegeschichte. Dokumentation und Forschung. Industriearchäologie und Museum.* Hrsg. Stefan Brüggerhoff. Schöningh, Wien–Zürich, 2006. 440–462.

10 Gündisch, G.: i. m. (3. jz.) 37.; Balogh B.–Oszóczy K.: i. m. (3. jz.) 31., valamint Pierre Lescaplier: Utazása Erdélybe (1574). Szerk. Benda Kálmán–Tardy Lajos. Helikon, Bp., 1982. 89. Nemesfémek eredetével foglalkozott a 16. század fordulóján Ulrich Rüleín von Calw német bányászati szakember, akinek az első nyomtatásban megjelent bányászati szakkönyvet köszönhetjük, ld. Ulrich Rüleín von Calw: Rendszeres és hasznos kiskönyv a bányászatról. (Bergbüchlein, 1500). Ford. Zsámboki László. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc, 1987.

11 Österreichisches Staatsarchiv (Bécs; = ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer (= HKA), Vermischte ungarische Gegenstände (= VUG) RN. 13a fol. 71–80.

épült ki a szatmári nemesércbányászat szervezete, a hozzá kapcsolódó intézmények rendje.¹²

Miután a terület a királysághoz került (1571), a szatmári bányavidék igazgatásának fő irányítója az Udvari Kamara lett, míg a középszintű igazgatási feladatokat a Szepesi Kamara látta el mint az öt helyi kamara (Ländenkammern) egyike.¹³ A harmadik, helyi igazgatási szinten pedig a beváltó (Einnehmer/perceptor), valamint a bányamester (Bergmeister/magister montium) működött mint kamarai tisztviselő. A két helyi tisztviselő szakmai alapon osztotta meg a feladatokat, eszerint a beváltó feladata volt a bányakamarában végzett tevékenységekkel (ércbeváltás, tisztítás, próbálás) kapcsolatos adminisztráció, míg a bányamester a kincstári kezelésben lévő Királytáróban (Königsgruben/Fodina Regia) folyó termelést, egyéb munkálatokat felügyelte. Ezekben az időkben a nagybányai pénzverde működése nem volt folyamatos, a pénzverést egy pénzverőmester irányította, őt a két tisztviselő együttesen felügyelte. Ez a feladatmegosztás megfelelt a korabeli modern igazgatási elveknek, ugyanis a bányakamarát, valamint a pénzverdét illető döntéseket a két tisztviselő közösen hozta meg, munkájukért felelősséggel tartoztak, eredményeikről kötelesek voltak meghatározott időközönként beszámolni a feletteseiknek.¹⁴

A forrásoknak köszönhetően ismerjük azt a két beváltót, aki 1573 és 1578 között Nagybányán munkálkodott. 1573 és 1575 között Wilhelm Scheuenstuel, 1575 és 1578 között pedig Michael Krengler végezték e munkát. Az 1571-ben megalkotott igazgatási rendet nem tudták huzamosabb ideig fenntartani, Wilhelm Scheuenstuel felmentését kérte, mert az állandó pénzhiány miatt nem tudta megfelelően ellátni a feladatát. Hasonló okok miatt mentették fel ugyancsak saját kérésére Michael Krenglert is.¹⁵

A Szepesi Kamara mellett jelentős befolyása volt a térség gazdaságkormányzatában az Alsó-ausztriai Kamarának, amely bányászati kérdésekben véleményező szerepet töltött be, és a hierarchiában az Udvari Kamara és a Szepesi Kamara között állt. A kamara tanácsosai értékelték és egyben ellenőrizték a Szepesi Kamara szatmári bányavidékkel kapcsolatos intézkedéseit. Az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosai közül kiemelkedett ebben a tekintetben David Hag, aki később az alsó-magyarországi bányavárosok igazgatásában létrehozott főbányagrófi posztot is betöltötte. David Hag kiválóan képzett szakember volt, komoly tapasztalatokkal rendelkezett a bá-

12 *Batizi Zoltán*: A középkori bányászat. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon* i. m. (7. jz.) 125–147., ill. *Maksai F.*: i. m. (4. jz.) 104.

13 *Peter Rauscher*: *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576)*. Oldenburg, Wien–München, 2004. 136–137.; *Szücs Jenő*: *A szepesi kamarai levéltár (1567–1813)*. Akadémiai, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I.: Levéltári leltárak 7.) 18–31.

14 ÖStA HKA VUG RN. 12b fol. 533–536.

15 Wilhelm Scheuenstuel munkájára ld. ÖStA HKA Ungarisches Münz- und Bergwesen (= UMBW) RN. 5. fol. 923–924.; ÖStA HKA VUG RN. 12b fol. 1024–1039.; MNL–OL Magyar kincstári levéltárak, Szepesi kamarai levéltár, Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrája, E 244 Minutae 5306. t. fol. 63–65. Michael Krengler munkájára ld. ÖStA HKA VUG RN. 12c fol. 1131–1136.

nyászati igazgatás terén, így az Udvari Kamara az ő javaslata alapján jutott arra az elhatározásra, hogy a szatmári bányavidék bérbeadása sokkal kedvezőbb lenne a kincstár számára, mint az addig alkalmazott igazgatási struktúra.¹⁶

A megfelelő bérlő kiválasztását hosszú tárgyalási folyamat előzte meg, a szerződéstervezetet David Hag készítette el, az ő véleménye alapján döntött úgy az Udvari Kamara 1578-ban, hogy elsőként a kizárólag kincstári tulajdonban lévő nagybányai Királytárót adja bérbé két befolyásos helyi polgárnak, Szegedi Ferencnek és Mészáros Lukácsnak. David Hag emellett tárgyalásokat folytatott a Haditanács befolyásos, stájer főrendből származó tagjával, Felician von Herbersteinnel is, aki 1581-től kapta meg a bányakamara és a pénzverde, majd 1583-ban a Királytáró bérleti jogát.¹⁷

A szatmári bányavidék az erdélyi fejedelmek birtokában 1585–1608

A stájer származású Herberstein család 1581 és 1597 között főnemesi rangjának és kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően a szatmári térségben addig ismeretlen birtokkoncentrációt tudott végrehajtani. Idősebb Felician von Herberstein, mint a birtok megalapítója, bérlői tevékenysége alapján a szatmári bányavidék történetének vitathatatlanul meghatározó személyiségévé vált. Származása, műveltsége révén kiváló kapcsolatokra tett szert, s az ebből nyert „tőkét” sikeresen fel is használta bányabérlői tevékenysége során.¹⁸ Eredményes kapcsolatépítési stratégiáját kiválóan mutatja, hogy mint az 1583 és 1585 között tartó „Nagybánya–Szatmár” cseretárgyalás-sorozat egyik főmegbízottja a magyar király részéről, ezt a diplomáciai „folyosót” kiválóan fel tudta használni arra, hogy kapcsolatba lépjen az erdélyi kormánnyal.¹⁹ A cseretárgyalásokról korábban napvilágot látott tanulmányok nem foglalkoztak kellő mértékben a nagybányai bérlő szerepével, pedig

16 *Eckhart Ferenc*: A főbányagrófi hivatal megszervezése. *Századok* 68. (1914) 195–213.

17 ÖStA HKA VUG RN. 12c fol. 1148–1149., 1172–1177., 1362–1367.

18 Felician von Herberstein munkásságával és családjának történetével több tanulmányomban foglalkoztam, legújabban ld. *Mátyás-Rausch Petra*: Thurzó György nádor szerepe a szatmári Herberstein birtokok restitúciójában (1610–1615). In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára–Püski Levente. DE Történelmi Intézet, Debrecen, 2013. (Speculum Historiae Debreceniense 12.) 95–115. Ld. még: *Bobory Dóra*: Felician Herberstein (1540–1590) stájer főúr rövid életrajza és magyar kapcsolatai David Reuss gyászbeszéde alapján. *Lymbus* 3. (2005) 5–26.

19 A cseretárgyalás lényege az volt, hogy Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király kárpótlásért fordult I. Rudolf magyar királyhoz a családi birtokainak (Szatmár és Németi) korábbi elvesztése miatt. A tárgyalás egyik helyszíne Kassa volt. A végső megállapodás szerint a Báthory család megkapta a szatmári bányavidék településeit kárpótlásként cserébe a korábban elvesztett családi birtokokért. A cseretárgyalások dokumentációjára ld. *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1540–1690)*. Hrsg. Roderich Gooss. Holzhausen, Wien, 1911. 204–218. A tárgyalás menetére (nem a teljesség igényével): *Fraknoi Vilmos*: Egy jezsuita diplomata hazánkban. *Katolikus Szemle* (1902) 585–607., 686–700. és 796–809.

az a döntés, miszerint a szatmári bányavidéket ajánlják fel kárpótlásként Báthory Istvánnak, nagymértékben az ő véleménye alapján született meg.

Az Udvari Kamara tanácsosai, valamint a magyar uralkodó által delegált Ferdinand von Nogarola felső-magyarországi főkapitány azon a véleményen voltak, hogy a szatmári bányavidék pénzügyi és stratégiai szempontból túl értékes ahhoz, hogy az uralkodó kiadja a kezéből. Felician von Herberstein azonban ezzel ellenkező álláspontra helyezkedett, főként azt követően, hogy tárgyalásokba bocsátkozott a kapniki ezüsbányákra vonatkozóan az erdélyi kormányzattal. Az egyeztetések Herberstein várakozásainak megfelelően alakultak, Báthory megkapta a régiót, így Herbersteinnek reménye lehetett arra, hogy az erdélyi fejedelem hatalmába került bányahelyek bérletét meg tudja szerezni.²⁰ A stájer főurat kiváló taktikai érzéke mellett komoly szakmai tapasztalata is segítette abban, hogy végül sikeresen meg egyezett az erdélyi kormányzattal, a cseretárgyalásokban játszott szerepe révén pedig Báthory István bizalmát is elnyerte, és megbízást kapott arra, hogy járja be az erdélyi nemesérbányákat, és mérje föl azok helyzetét. Az első bérleti megállapodást (1583) még kettő követte, az egyik 1585-ben, a másik 1588-ban.²¹

Felician von Herberstein halála után (1590) legidősebb fia, Rajmund irányította a bányákat és a bérleményeket, azonban apja után egy évvel ő is meghalt. Rajmund rövid ideig tartó vezetése alatt el tudta érni, hogy Báthory Zsigmond újabb hat évvel meghosszabbítsa a Herberstein család bérleti szerződését (1591).²² Ezt követően az üzlet és a család vezetése a másodszülött fiúra, Friedrich von Herbersteinre szállt, akinek munkássága a források alapján kevésbé tűnik sikeresnek, mint apjáé és bátyjáé. A fejedelem ugyanis még a szerződés lejártá előtt, 1597-ben felbontotta vele a megállapodást, és új bérlő után nézett.²³

Az tény, hogy Friedrich von Herberstein igen nehéz időkben vette át az irányítást, és fiatal kora ellenére rendkívüli kihívásokkal kellett szembenéznie, nem volt csoda tehát, hogy nem járt sikerrel. Az 1591-ben kirobbant tizenöt éves háború az erdélyi állam és a Magyar Királyság számára is hatalmas erőpróbát jelentett, az ebből fakadó nehézségek a két ország határán fekvő kis bányavidéket is sújtották. Friedrich állandó pénzgondokkal küzdött, a legnagyobb terhet számára a ki nem fizetett hitelek és a termelékenység folyamatos csökkenése jelentette. Ebből a kilátástalannak tűnő helyzetből úgy próbált meg menekülni, hogy 1600 augusztusában

20 A cseretárgyalásokra vonatkozó újabb – még feldolgozatlan – forrásanyag: ÖStA HKA VUG RN. 45. Konv. 171. fol. 1–325.

21 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei (1569–1581). I. Szerk. Fejér Tamás. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005. 175–176., 245–246., valamint 305.

22 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. (21. jz.) 432–434.

23 A Friedrich von Herberstein elbocsátása (1597) és az újabb jelentősebb bérlő, Gerhard Lisbona megjelenése (1601) között eltelt időszakot átmeneti korszakként jellemezhetjük, amikor több bérlő váltotta egymást, köztük az itáliai származású orvos, Hans Muralt, ill. a nagybányai városvezetés. Hans Muralt tevékenységére ld. ÖStA HKA UMBW RN. 8. fol. 247–250., ill. *Oborni Teréz*: Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén. Történelmi Szemle 47. (2005) 333–346. A nagybányai városvezetés bérlői szerepére (1599) ld. ÖStA HKA VUG RN. 12c fol. 1491–1492.

szatmári birtokait eladta a németalföldi származású kereskedőnek, Gerhard Lisbonának és társának, Georg Wagennek.²⁴

A vételár kifizetése után Gerhard Lisbona és társa a terület legjelentősebb birtokosaivá váltak. A Herberstein-vagyont megvásárló Lisbona/Lisbon/Lisibon származásáról, iskolázottságáról kevés információval szolgálnak a korabeli források, így a Nagybányára érkezése előtti időszakról jelenleg csak töredékes képet tudunk alkotni. Egy 1608-ban kelt adománylevelével szerint Gerhard Lisbona maastrichti születésű volt. Maastricht városa Limburg tartományban feküdt, és a németalföldi szabadságmozgalmak után kialakult Spanyol-Németalföld részévé vált. Szülőföldjén végzett tevékenységéről, elvándorlásának pontos időpontjáról és okairól több feltételezés is napvilágot látott, saját kutatásaim alapján az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a híres kereskedelmi és pénzügyi központban, Antwerpenben dolgozott mint kereskedő, egészen 1585-ig. Ebben az évben Párma hercege megadásra kényszerítette a várost, így az ott lakó protestáns, többségében református lakosoknak el kellett hagyniuk lakóhelyüket.²⁵ A korabeli nemzetközi kereskedelmi hálózat és pénzügyi rendszer lehetőséget adott a németalföldi kereskedőnek arra, hogy egy másik területen újakezdhesse életét, így az Antwerpenen szoros gazdasági kapcsolatot ápoló Krakkóban, illetve Danzigban folytatta a kereskedelmet. A krakkói vámnaplók szerint 1587-ben már krakkói polgár volt, és jelentős borkereskedést vezetett, az árut pedig Danzigból szállította a Visztula-parti városba.²⁶ Kereskedelmi tevékenysége révén ismerkedhetett meg későbbi bérlőtársával, Georg Wagennel.

A Magyar Királyság területére való áttelepülése is szorosan összekapcsolódott a korabeli határokon átívelő kereskedelmi hálózattal. A Krakkó és Kassa közötti kereskedelmi kapcsolat ismeretében nem meglepő, hogy egy jelentős befolyással rendelkező krakkói kereskedő tisztában volt a kassai viszonyokkal, így a Kassával szoros kapcsolatban lévő szatmári bányavidékről lehettek információi. A 16. század utolsó harmadából maradtak fenn arra vonatkozó adatok, miszerint a krakkói polgárok megtérülő befektetésként tekintettek a szatmári nemesércbányászatra, így több krakkói illetőségű személynek is volt bányatulajdona Nagybányán és környékén (például Krakker Györgynek és családjának).²⁷

24 MNL–OL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrája, E 249 Benigna mandata 31491. t. fol. 130–131. Az 1600. augusztus 28-án kelt szerződés értelmében Friedrich saját és öccsei nevében (Felix és ifjabb Felician) minden bányáját, földjét, mezőgazdasági területét és a víztározó rendszert eladta 100 000 forintért és kétszáz aranydukátért.

25 *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 100–101.

26 A Lisbona krakkói tartózkodásával kapcsolatos adatokért szíves köszönetet mondok Vinkler Bálintnak. Az Antwerpen, Krakkó és Danzig közötti kereskedelmi kapcsolatra ld. *Das Kaufmannsnotizbuch des Matthäus Schwarz aus Augsburg von 1548*. Hrsg. Ekkehard Westermann–Markus Denzel. Steiner, Stuttgart, 2011. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 215.) 101–111. és 164–177.

27 RNL–Mm Fond 1. Primăria Orașului Baia Mare, *Protocoloale de ședință* I. köt. fol. 158., ill. fol. 160–161. Nagybánya városa kiváló kiindulópont volt egy erdélyi bányászati karrierhez, hiszen Krakker György fia, ifjabb Krakker György Bethlen Gábor uralkodása alatt már több Hunyad

Gerhard Lisbona társáról, Georg Wagenről ugyancsak kevés információval rendelkezünk jelenleg. Minden bizonnyal rangos stájer család leszármazottja volt, ismeretsege Felician von Herberstein családjával bizonyított, többek között többször adott kölcsön a másodszültött fiúnak, Friedrichnek. Nemcsak a déllengyel terület, hanem Stájerország számára is igen vonzó befektetési célpont volt a szatmári bányavidék. Georg Wagen, ahogyan elődje, Felician von Herberstein is, egyetemi tanulmányai mellett foglalkozott a bányászat elméleti és gyakorlati kérdéseivel, a nemesfémek természetével. Olyan bányászati régiót keresett, amely a kortársak körében kevésbé volt ismert, így kiaknázatlan területnek számított.²⁸ Mielőtt társával, Gerhard Lisbonával belefogtak volna a szatmári bányák üzemeltetésébe, Georg Wagen 1598-ban bérbe vette a belényesi réz- és vasbányákat, ahogy erről a Napragi Demeter erdélyi püspök és fejedelmi kancellár által készített kimutatás is tanúskodik.²⁹

Gerhard Lisbona és Georg Wagen a tizenöt éves háború évei alatt átvette a nagybányai bányakamara, pénzverde és a Királytáró bérletét, és néhány évig együtt üzemeltették a bányákat a feltehetően nem könnyű körülmények közepette. Wagen 1603-ban távozott el Nagybányáról, ezt követően valószínűleg a lipitói antimonbányászatban dolgozott tovább, hiszen már 1600-ban kérvényezte az Udvari Kamaránál, hogy újabb antimonlelőhelyeket tárhasson fel.³⁰

Ezt követően Gerhard Lisbona egyedül próbált helytállni a bányák működtetésében, ami nem volt egyszerű, hiszen 1604-ben a Bocskai-felkelés feloszlatta a térség pénzügyi igazgatási szervét, a Szepesi Kamarát, és a szatmári bányavidéken is beállt a hadiállapot. A Szepesi Kamara működése egészen 1607-ig szünetelt, amikor is Mátyás főherceg kiküldte Thurzó György árvai és Forgách Zsigmond nógrádi főispánt mint királyi biztosokat Kassára, hogy tegyék rendbe a felső-magyarországi pénzügyeket. A tizenöt éves háborút lezáró békekötések után rendkívüli jelentőségűvé vált az a kérdés, hogy rendezzék a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát. Ebből kifolyólag az 1608. évben hatalomra kerülő új erdélyi fejedelem, Báthory Gábor regnálása alatt állandó jelleggel egyeztetések folytak, több megállapodás is született. Témánk szempontjából az 1608 augusztusában megkötött első kassai megállapodás volt döntő jelentőségű, ugyanis ennek értelmében kapta vissza Báthory Gábor a szatmári bányavidéket mint jogos családi örökségét, így a térséget újra az erdélyi állam kormányzata igazgatta.³¹

vármegyei nemesércbányát üzemeltetett, ld. *Wenzel G.*: i. m. (4. jz.) 227., 435–436., valamint *Veress Endre*: Hunyad megye bányászatának és bányaiparának múltja. Hirsch, Déva, 1910. 7–10. Ehhez hasonló volt Gerhard Lisbona és két fia (Heinrich, Hans) esete.

28 ÖStA HKA UMBW RN. 7. (1601–1602) fol. 10.; *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 101.

29 *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 101.

30 ÖStA HKA Niederösterreichische Kammerbücher WN. 199. fol. 54.

31 *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 97–98. Az első kassai megállapodást még három másik szerződés követte, a második kassai megállapodás (1610), ill. a tokaji és pozsonyi szerződések (1611–1613), ezekben döntően nem változtattak a szatmári bányavidék jogi státuszán. Ld. még: *Oborni Teréz*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal. In: Báthory Gábor és kora. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária–Ulrich Attila. DE Történeti Intézet–Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen, 2009. 111–123.

Gerhard Lisbona Báthory Gábor szolgálatában – az első két év (1608–1610)

A szatmári nemesércbányászat igazgatásának alapelemét ebben az időszakban a bérleti rendszer adta. A bérlőt a fejedelem bizta meg meghatározott időre a bérlemény vezetésével, amelynek részeit a Királytáró, a bányakamara és a pénzverde képezte. A szatmári bányavidékre vonatkozó bérleti szerződés nem maradt fenn Báthory Gábor idejéből, így az 1588-ban Felician von Herbersteinnel kötött szerződés pontjai nyújthatnak támpontot.³² Eszerint a bérlőnek két részletben, Szent Mihály (szeptember 29.) és Szent György (március 24.) napján kellett az éves bérleti díjat befizetnie a fejedelmi kincstárba; a Királytáróhoz tartozó erdőket és réteket a bérlet időtartama alatt szabadon használhatta; bizonyos mennyiségű érc beadása után a fennmaradó mennyiséggel nem volt köteles elszámolni, azt saját hasznára értékesíthette. A bérlő feladata volt továbbá a termelés megszervezése, a munkások felügyelete is: vigyáznia kellett arra, hogy a bányászok ne csak az ércben gazdag teléreket termeljék ki, a többi járatban pedig ne halmozzanak fel meddő kőrakásokat. Emellett a bérlőnek a fejedelem által kiküldött inspektorok rendelkezésére kellett állnia. Ilyen jellegű ellenőrző vizsgálatra Báthory Gábor uralkodása alatt csak egyszer került sor.

A tárgyalt korszakban (is) különös jelentőséggel bírt a csempészet visszaszorítása, ezért a bérlőnek mint az ércbeváltás vezetőjének kellett elémie, hogy a termelők a lehető legnagyobb mennyiségben adják be a kibányászott ércet. Sok termelő azért választotta az illegális utat, mert a bányakamarában alacsony árnyamon vették át az ércet, és sok esetben a minőség megállapítása (az úgynevezett próbálás) körül is adódtak viták. Az alacsonyabb termelékenység miatt a cemen-tezőművet nem indították be gyakran, így egy-egy termelőnek esetleg heteket, hónapokat kellett várnia arra, hogy a finomítás után megkapja a beadott érc után járó pénzüsszeget. A várakozás pedig komoly anyagi kiesést jelentett, ugyanis a legtöbb tárna tulajdonosának a bányászat mellett még volt földje, szőlője, esetleg kisebb volumenű kereskedelmi tevékenységet is folytatott. Ezért az ércbeváltást vezető bérlőnek kellett gondoskodnia arról, hogy az eljárás gyorsan, szervezetten folyjék, a próbálást az előírtak szerint végezzék el, és így a termelőknek ne kelljen várnuk a beváltott ércért járó pénzüsszege, illetve meg legyenek elégedve az általuk beadott érc minőségének meghatározásával.³³

A bérlőnek a beadott érc útját végig kellett követnie a próbálástól a finomításig keresztül egészen a pénzverdébe kerülésig, az ő feladata volt természetesen a pénzverés felügyelete is.

A források nem tartalmazzak arra vonatkozólag adatot, hogy az adott bérlő milyen alkalmazottakkal dolgozott, a feladat összetettségét azonban mutatja, hogy

32 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. (21. jz.) 245–246.

33 ÖStA HKA VUG RN. 12b fol. 562–567., valamint Debreczeni László aranyfinomító könyve. Járulék a hazai fémmivélés és pénzverés történelméhez. Kiadja Finály Henrik. Erdélyi Múzeum Egyeslet Évkönyve 4. (1866–1867) 111–130.

a kamarai kezelés időszakában, mint láttuk, két főtisztviselő irányította a helyi bányai igazgatás rendszerét, megosztva a tisztán bányászati és az adminisztrációs feladatokat. Annak ellenére, hogy a bérleti rendszerrel kapcsolatban nem rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek alapján teljes bizonyossággal meg lehetne állapítani, hogy hány alkalmazott és milyen minőségben dolgozott a bérlő felügyelete alatt, feltételezhető, hogy ebben az esetben is volt munkamegosztás, még ha nem is olyan mértékben és szakszerűséggel, mint amelyet a kamarai időszakban tapasztalhatunk.³⁴

Gerhard Lisbona korábbi tevékenységéből adódóan inkább a vállalkozás pénzügyi részéhez értett jobban, azonban a Georg Wagen mellett eltöltött évek alatt a bányászat gyakorlati oldalával is megismerkedett, tehát Báthory Gábor trónfoglalásának idejére már meglehetősen gyakorlattal rendelkezett a bányák üzemeltetése terén.

Az új fejedelem, Báthory Gábor számára sem lehetett érdektelen, hogy egy olyan, értékes nemesérbányái mellett geopolitikai jelentőséggel is rendelkező régiót, mint a szatmári bányavidék, ki fog igazgatni, feltehetően ő is tapasztalt, megbízható embert keresett. Fölmerülhet a kérdés, hogy Lisbona milyen módon került kapcsolatba az erdélyi kormányzattal, és az új fejedelem milyen csatornán keresztül tudott róla információkat szerezni. A legvalószínűbb feltevésnek az tűnik, hogy az erdélyi fejedelem követei, Imreffy János és Kornis Zsigmond a kassai megállapodást megelőző tárgyalássorozat során gyűjthettek adatokat a nagybányai bányabérlőről, bár Lisbona ebben az időszakban minden bizonnyal éppen a kassai börtönben ült ki nem fizetett adósságai miatt.³⁵ A kalandos életű nagybányai bérlőt valószínűleg nem pénzügyi helyzete tette kíváncsi személyné az erdélyi kormányzat szemében, inkább az a tény, hogy az évek folyamán alapos helyismeretre tett szert, megismerte a régió életét, a bányák működési mechanizmusát, ezért sokkal könnyebben tudott boldogulni a határvidéknek számító térségben, mint egy új, tapasztalattal nem rendelkező bérlő vagy fejedelmi megbízott.

Noha Báthory Gábor személyisége és uralkodása a mai napig igen vitatott a magyar történettudományban, a kutatók abban egyetértenek, hogy trónra lépését követően sikerült a különböző belső hatalmi tényezők között konszenzust létrehozni, bár e konszenzus igen törekeny volt, mivel a fejedelem az egyes csoportokat különböző, olykor egymásnak ellentmondó ígéretekkel vont a maga pártjára. A korábbi elemzésekkel ellentétben bizonyítást nyert, hogy Báthorynak hajlékony politizálásával sikerült uralkodásának első két évében megakadályoznia, hogy uralmát a teljesíthetetlennek látszó ígéretek megdöntsék. Uralkodása alatt mind-

34 Vö. *Westermann, A.*: i. m. (1. jz.) 102.

35 Gerhard Lisbona bebörtönzésére Mátyás főherceg adott parancsot még 1607-ben, arra az esetre, ha a bérlő nem fizetné ki felhalmozódott adósságait. Lisbona fogva tartására utal a Kassára kiküldött királyi biztosoknak adott instrukció 24. pontja is, amely azt mondta ki, hogy a bányabérlőt nem lehet addig szabadon bocsátani, amíg nem törleszti a hiteleit, és nem bizonyítja be, hogy nem veretett Nagybányán hamis pénzérméket. Ld. Utasítás a Szepesi Kamara részére 1608-ból. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 4. (1897) 79–82.

végig a minél szélesebb politikai bázis kiépítésére törekedett, amely törekvésebe beleillett Lisbona megbízatása is.³⁶

A támogatói kör kiépítésének egyik bevett módja volt a birtokadományozás. Báthory Gábor még az első kassai megállapodás előtt – amelynek értelmében viszszaadta a családi örökségként számon tartott szatmári bányavidéket – birtokadományban részesítette a nagybányai bányabérlőt. Az adományozásra 1608. április 6-án került sor, amikor a megadományozott még bizonyíthatóan a kassai börtönben ült. A fejedelemtől két falut – Georgfalvát és Negerfalvát – kapta meg, azok minden királyi jogával együtt.³⁷ Báthory Gábor az 1608. év folyamán még egy alkalommal juttatott birtokadományt Gerhard Lisbona részére, amely magában foglalta a korábban a Királytárhoz tartozó két részbirtokot, Alsó- és Felsőfemezelyt, amelyek határában még a 17. század elején is folytattak minimális jelentőségű bányászati tevékenységet.³⁸

A fentebbi két részbirtokot korábban még Báthory István adományozta idősebb Felician von Herbersteinnek, majd az ő örököse, Friedrich von Herberstein adta el 1600-ban a többi birtokával együtt Gerhard Lisbonának. Lisbona Báthory trónra lépése után a fejedelmi kancelláriához fordult, kérte, hogy a fejedelem is erősítse meg a birtokában lévő falvakra vonatkozó tulajdonjogát. A Lisbona számára kiadott adománylevélben a fejedelem engedélyezte a pirittel való kereskedést is, amiért nem kellett vámot fizetnie, és nem volt köteles számot adni a piritkereskedelemből származó hasznról. Emellett a fejedelem kikötötte, hogy Lisbona mint a nagybányai kincstári bánya prefektusa köteles minden évben háromezer forint bérleti díjat fizetni és számadást készíteni a fejedelmi kincstár számára.

Piritet, azaz vasszulfidot (FeS_2) Nagybányán és Felsőbányán termeltek ki, és voltak piritlelőhelyek Kapnikbányán is. Ez az ásvány tartalmazott aranyat, valamint ezüstöt, és sok esetben ki is olvasztották belőle a nemesfémeket. A fejedelmi engedély arra enged következtetni, hogy a pirittel való kereskedelem nem volt elhanyagolható a nagybányai bérlő üzleti tevékenységében, és egy már korábban elindult gyakorlatot hagyott jóvá.

Az említett rendkívüli kiváltságokat az oklevél csupán azzal indokolta, hogy Lisbona töretlen hűséggel szolgálta a fejedelmet. A korban szokásos, az oklevelekben gyakran használt, tartalmilag kiüresedett formula ellenére Gerhard Lisbonát a fejedelem valóban a bizalmába fogadhatta, hiszen a határvidéken fekvő bányavidék vezetője és legnagyobb birtokosa volt, aki kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett. Báthorynak a szorosabb együttműködésre és a bérlő lojalitására nemcsak pénzügyi, hanem politikai szempontból is szüksége volt ebben az időben.

36 L.d. *Horn Ildikó*: Báthory Gábor belpolitikája. In: Báthory Gábor és kora i. m. (31. jz.) 133–152. 37 „... simul cum toto et omni iure nostro regio.” MNL–OL F 1 8. k. fól. 2–3. Georgfalva ma Cetățele, Negerfalva ma Negrea, Románia.

38 MNL–OL F 1 8. k. fól. 84. Alsófemezely ma Femeziu, Felsőfemezely ma Firizia, Románia. Az okiratban szereplő kifejezés, *nova donatio* nem új jószág adományozását jelentette, hanem egy olyan adományfajtát takart, amikor az adományozott birtokok az adományos birtokában vannak, de a tulajdonjogot bizonyító, a formáknak megfelelő oklevél hiányzik. *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Osiris, Bp., 2000. 291.

mivel a Magyar Királysággal való viszony végleges rendezésére még várni kellett.³⁹ A fejedelem belső kormányzati-politikai irányvonala azt mutatta, hogy a hatékonyabb igazgatás és ellenőrzés jegyében mindinkább saját, közvetlen felügyelete alá kívánta vonni a fiskális kormányzatot, amitől növekvő bevételt remélhetett a kincstár számára. E fejedelmi politika is tetten érhető a Gerhard Lisbonának 1608-tól folyamatosan juttatott adományokban, amelyek révén Báthory biztosította a bérlő hűségét, és remélhette a bányák és a pénzverde biztos működtetését.⁴⁰

A fejedelem bizalmának újabb, igen ékes bizonyítéka volt az 1609. április 26–május 5. között Kolozsvárott megtartott országgyűlés határozata, amely szerint Gerhard Lisbonát és utódait honfűsítették, kifejezve reményüket, hogy Lisbona és családja jó polgárai lesznek Erdélynek. Az indigenátust nyert Lisbonának természetesen esküt kellett tennie az ország törvényeire.⁴¹ Érdekes kérdés lehet, hogy Báthory Gábor, elődeitől eltérően, miért kért a rendi országgyűléstől honfűsítést a nagybányai kamaraispán számára. A korábbi évtizedekben a Herberstein család tagjai igen szoros kapcsolatban álltak a Báthory család több tagjával, leginkább Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemmel, ennek ellenére a stájer főúri család leghíresebb képviselője, idősebb Felician von Herberstein sem kapott indigenátust. A magyarázatot több tényezőben kereshetjük. A megváltozott politikai viszonyokban, a fejedelem személyében, a fentebb említett politikai-kormányzati tendenciákban, de emellett a nagybányai bérlők származása, kapcsolatrendszere is fontos lehetett. A Herberstein család a Habsburg Monarchia politikai elitjének képviselője volt, széles kapcsolati hálóval rendelkezett a Magyar Királyság területén is, Gerhard Lisbona azonban polgári származású volt, az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban egyaránt gyöker nélkülinek számított, összeköttetései jóval gyengébbek voltak a stájer főúri családnál.

Báthory Gábor annak ellenére, hogy kiegyensúlyozott viszonyra törekedett a Magyar Királysággal, ahogyan ezt a folyamatos egyeztetések, tárgyalások is mutatták, olyan politikai és gazdasági bázist kívánt maga körül kiépíteni, amelynek tagjai csak tőle függtek, tőle várhatták a felemelkedést, előrelépést, politikai vagy szakmai karriert. Gerhard Lisbona pontosan beleillett ebbe a körbe, főként ha figyelembe vesszük már többször említett elszámolási vitáit a Szepesi Kamarával, illetve a rá vonatkozó kamarai panaszok sorát. Az ismert források alapján kijelenthetjük, hogy Gerhard Lisbona megbízható munkája révén elnyerte a fejedelem jóindulatát, és így komoly szakmai karriert futott be az erdélyi ércbányászat területén. Ennek a karriernek fontos lépcsőfoka volt az indigenátus megszerzése.

A honfűsítés megszerzésével párhuzamosan egy peres ügye került a Kolozs vármegyei sedria elé, amelyben az alperes Kamuthy Balázs volt. Lisbona panasz az

39 Az erdélyi állam területi felépítésére ld. Erdély története. II. (1606–1830). Szerk. Makkai László–Szász Zoltán. Akadémiai, Bp., 1988. 623. (37. térkép).

40 Vö. *Horn I.*: i. m. (36. jz.) 149–150.

41 „Továbbá felséged requisitiojára Lisibona Gerárd uramot, nagybányai kamaraispánt, és maradékot országunk közibe bévöttük”. Ld. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1875–1898. (Monumenta Hungariae Historica III/b.: Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae) (= EOE) kötet 27., 125. (34. artikulusz).

volt Kamuthy Balázssal szemben, hogy egy bizonyos Simon Pashauffer nevű szolgálja megszökött tőle, a főúrhoz szegődött, annak ellenére, hogy szolgálati idejét és esztendejét nem szolgálta ki a bérlő mellett.⁴² Az ügyet a vármegyei törvényszék 1609 tavaszán tárgyalta. Gerhard Lisbonát egy kolozsvári illetőségű prokurátor, Hidalmássy Márton deák képviselte.⁴³ A forrásanyag természete nem engedi, hogy teljes hitelességgel feltárjuk a nagybányai bérlő erdélyi kapcsolatrendszerét, de az említett peres ügy arra enged következní, hogy Lisbona kapcsolatban állt az erdélyi politikai elit tagjaival, biztos helye volt a fejedelemség társadalmi hierarchiájában.⁴⁴

Időközben II. Mátyás és a magyar tanácsosok egy része az első kassai megalapodásban megfogalmazottaknál erősebben kívánták a fejedelemséget a Magyar Királysághoz kötni, így újabb tárgyalás vette kezdetét. A királysági tárgyaló fél konkrétabb ígéretekre, az uralkodó iránti hűség és függőség biztosabb kinyilvánítására próbálta rávenni a fejedelmet. Daróczy Ferenc, a Szepesi Kamara tanácsosa is ebből a célból tartózkodott Kolozsvárott az 1609. év tavaszán. 1609. április végén érkezett meg Kolozsvárra, hogy tárgyaljon a fejedelemmel a kassai szerződés pontjait meghaladó feltételekről. Illésházy István nádorhoz küldött, 1609. május 13-án kelt jelentésében számolt be küldetése eredményeiről, ebben foglalkozott a nagybányaiak és felsőbányaiak panaszaiival is.⁴⁵

A felsőbányai városvezetés azért kereste meg a kamarai tanácsost, hogy bemutassa a jogosultságát bizonyító okiratot egy bizonyos erdőre vonatkozóan (Nigra vagy más néven Feketeerdő), amelyet eddig a szatmári várral közösen használtak. A városvezetés azonban megelégtelt a közös használatot, és saját befolyása alá akarta vonni az erdő teljes területét. A probléma nem volt új keletű, mert a vitatott erdővel már 1581-ben is foglalkozott a Szepesi Kamara, a szatmári provizor és a felsőbányai termelők ugyanis nem tudtak megegyezni az erdő használatával kapcsolatban.⁴⁶ A felsőbányaiak kérelme témánk szempontjából a fejedelmi döntés miatt lényeges. A bányászváros felmutatta a régi privilégiumleveleket, amelyeket Báthory István, majd I. Rudolf is megerősített, ennek alapján kívánták az erdőre

42 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (Kolozsvár; = RNL-K), Fond Prefectura județului Cluj, Protoale (= Kolozs m., Prot.) I. 99. Az idézett forrás felkutatásáért szíves köszönet mondok Dáné Veronkának. Kamuthy Balázs 1613 és 1624 között volt a fejedelmi tanács tagja. 1611-től Doboka vármegye főispánja, két ízben töltötte be a kincstartói tisztséget is, ld. *Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata (1540–1690)*. Akadémiai, Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság és hivataltörténet 6.) 28–29.

43 RNL-K Kolozs m., Prot. I. 86. 1609. május 11-i bejegyzés.

44 A vármegyei törvényszéket és közgyűlést a főispánnak állt jogában összehívni. A sedriák időpontjának meghatározásába a rendi országgyűlés közvetlenül nem szólhatott bele, csak javaslatot tehetett a vármegye vezetésének. Az erdélyi vármegyék igyekeztek általában havonta egy-egy sedriát tartani. Ez a törekvés nem mindig sikerült, azonban a hat nagyobb ünnephez kötve, hét-tíz napos csúszást megengedve, megtartották a törvényszéket. A sedriák legtöbb esetben két- vagy háromnaposak voltak. Ld. *Dáné Veronka: „Az Ónagsága széki így delibérala”*. Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Debrecen–Kolozsvár, 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.) 93–94.

45 EOE VI. 126–130.

46 ÖStA HKA UMBW RN. 6–7. (1581–1590) fol. 410–417.

vonatkozó jogukat bizonyítani a fejedelem előtt. Báthory Gábor azonban nem a városvezetés szája íze szerint döntött. Daróczy Ferenc javaslatára – aki természetesen a királyi jogokat tartotta elsősorban szem előtt – úgy rendelkezett, hogy ezt a bizonyos erdőt a felsőbányaiak kizárólag építkezésre, illetve a tárnák szükségleteire használhatják, a fakitermelésről előzetesen meg kell állapotodniuk a szatmári udvarbíróval. Felszólította a városiakat, hogy a királyi fiskus érdekeit tartsák szem előtt, ne károsítsák meg a magyar uralkodót.⁴⁷ Báthory Gábor ilyen irányú döntése egyértelműen kedvező gesztus volt a magyar király felé, mint ahogyan a következő ügy is alkalmat jelentett erre.

Nagybánya városa, ugyancsak a tárgyalás időszakában, a városi privilégiumok megerősítése céljából fordult segítségért a nádorhoz és a kamarát képviselő Daróczy Ferenchez, akinek közbenjárására a fejedelem végül is megerősítette a város kiváltságait.⁴⁸ A döntés meghozatalában szerepet játszott az a tény, hogy az első kassai egyezményben Báthory Gábor, fejedelmi rangja ellenére, a szatmári bányavidéket nem uralkodóként, hanem mint magyar nemes, földbirtokos, a magyar király alattvalója kapta meg. Az adott körülmények között a fiatal fejedelem ezt a függő viszonyt elfogadva, ennek okán vont/vonhatta be a döntésbe a király részéről érkezett szakembert. Báthory a szatmári bányavárosok és a nagybányai kamaraispán között kialakult viszonyrendszeren sem akart változtatni, így az erre vonatkozó korábbi privilégium megerősítése az ő érdekeit is szolgálta, kifejezetten elvárta Lisbonától, hogy a régi törvények szerint kormányozza a bányavidéket.

Lisbona, elődeihez hasonlóan, több alkalommal konfliktusba keveredett a szatmári bányavidék városainak vezetésével és a termelőkkel. A felsőbányai városvezetés 1609 folyamán azzal a panasszal fordult a fejedelemhez, hogy a nagybányai kamaraispán olyan új szokásokat kívánt bevezetni, amelyek a város kiváltságait sértik. A fejedelem bizottságot küldött a helyszínre, hogy rendezze a kérdést a felek között. Az új szokások a bíraskodási szokásjogot érintették, a nagybányai kamaraispán ugyanis szűkíteni kívánta a városvezetés bíraskodási jogkörét, és munkásai felett önállóan akart ítélni.⁴⁹ A fejedelem határozata alapján Lisbona nem hajthatta végre a tervezett változásokat, mivel azok a felsőbányai városi privilégiumokat sértették volna.

A másik ügy egy ki nem fizetett hitel körül forgott, amelyet Gerhard Lisbona nem törlesztett a közben elhalálozott nagybányai István deáknak, majd árvaínak. A hitel teljes összege 17 506 forint volt. A felsőbányai városi tanács az árvák nevében azt követelte a nagybányai kamaraispántól, hogy rendszeresen törlesszen az árváknak, vagy ha erre nem lenne lehetősége, lekötött bányáinak jövedelmét ossza meg a deák családjával. Lisbona a tartozás fejében a legnagyobb felsőbányai bányát, a Wandtot kötötte le a hitelezőjének.

A Wandt nevű bányát még Georg Wagen vette át annak idején Friedrich von Herbersteintől, így valójában a hitelt a tulajdonos pár vette fel, és közösen kötötték

47 EOE VI. 130.

48 RNL-Mm Nb Priv. I. 88.

49 *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 277.

le a kölcsönzött pénz ellenében a hitelezőnek. Miután Lisbona egyedül maradt a bérlet élén, egyedül kellett a terheket is vállalnia. 1609-ben egyezséget kötött a deák családjával, eszerint a bányából származó jövedelem fele része ezentúl az árvákat illette meg, az arany- és ezüstbevételen kívül az ólomház és a pirit értékesítéséből nyert összegnek pedig teljes egészében a deák családjához kellett kerülnie. Ennek értelmében a nagybányai bérlő nem sokáig élvezhette a pirittel való kereskedelemről származó hasznot, amelyre egy évvel korábban, 1608-ban kapott kiváltságot a fejedelemtől.⁵⁰

A következő per az előbbihez kötődik, mivel a fenti kölcsönt Lisbona két másik felsőbányai tárna, a Thomoz és a Kaliczter talajvíz-mentesítésére használta fel. Ebben a két bányában résztulajdonos volt, ezeket a javakat már a Herberstein-birtokok megvétele után szerezte. Lisbona 1604-ben kezdte el a munkálatokat, kimélyítette és megerősítette az aknát, illetve a bányavíz kiszivattyúzására egy, az idősebb Felician által renovált nagybányaihoz hasonló víz húzót és -tározót építtetett. Az építkezés költségei igen magasak voltak, a város azonban nem volt hajlandó elismerni, hogy a bányavíz kiszivattyúzásából neki is haszna származik, így a költségek tulajdonviszonyoknak megfelelően rá eső hányadát sem vállalta magára. A bérlőt sem kellett féltetni, ellenlépésként megakadályozta, hogy a város által foglalkoztatott munkások használják a szivattyút és a tározót. A város fejedelem elé terjesztett panasza szerint a kamaraispán még a kitermelt ércet is eltulajdonította, és a biztonságot szolgáló tartóoszlopok egy részét is kiemeltette az aknákból. A város panaszai azonban kissé túlzóak voltak, mivel a bányabérlő maga vezette az ércebeváltást, így a kitermelt érc mindenképpen átment volna a keze alatt, ezért azt nem kellett eltulajdonítania. Emellett Lisbona joggal tarthatott igényt a vízkiemelés költségei ellenében bizonyos mennyiségű kitermelt ércre.

A fejedelem a vizsgálóbizottság összeállítását és kiküldését a kővári kapitányra bízta, mivel a szatmári bányavidék a kővári kerület mellett feküdt, és a kapniki falvak a kerület részét képezték. Az ítékezésben a kővári kapitány mellett részt vett Nagybánya város törvényszéke, hiszen a város bányajoghatósága kiterjedt a felsőbányai ügyekre is. Az ügy kivizsgálása után a fejedelem az elsőfokú ítélet meghozatalát a kincstartóra bízta.⁵¹ A kincstartó feladatai közé tartozott a kincstári források, bányakamarák, uradalmak bejárása, valamint, ha különösen indokolt volt, akkor elbocsáthatta a fejedelmi javakat nem megfelelően kezelő tiszteket, bérlőket. A kincstartó ítélete alapján a fejedelem végül Felsőbánya nagy veszteségére való tekintettel megengedte, hogy a város tulajdonhányadát megművelhesse a bányában, és a város használati jogot kapott a vízkiemelő berendezésre is.⁵²

50 *Rausch Petra*: A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608–1613) – Gerhard Lisbona tevékenysége (?–1618). In: Báthory Gábor és kora i. m. (31. jz.) 223–237. Gerhard Lisbona hitelezőjére ld. MNL–OL Magyar kincstári levéltárak, Szepesi kamarai levéltár, Szepesi kamara (kassai adminisztráció) regisztraturája, E 254 Representationes, informationes et instantiae 1614. december 12.

51 *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 230.

52 Uo.

Lisbona az indigenátus elnyerése után egy újabb bérletet is kapott a fejedelemtől. Báthory 1609. május 20-án bérbe adta neki Zalatna mezővárost az ott található összes bányával együtt évi hatezer forintért. A zalatnai prefektúra komoly kihívást jelentett Lisbona számára, ugyanis ezeknek a bányáknak a bérleti jogát az ott bányászott jó minőségű arany és higany miatt nem egykönnyen lehetett megszerezni, többek között idősebb Felician von Herbersteinnek sem sikerült a koncessziót tető alá hoznia.⁵³ Az adománylevélben foglaltak szerint a fejedelem abban reménykedett, hogy az új kamaraispán, Lisbona lelkiismeretesebben műveli majd a bányákat, mint elődje, Filstich Péter tette. Az oklevél arról is rendelkezett, hogy a kamaraispán melyik városban válthatja be a Zalatnán kibányászott ércet: erre két pénzverdével is rendelkező helyet (Nagyszében és Nagybánya) jelölt meg.⁵⁴ Ugyanebben az évben Lisbona újra megnyitotta a Nagybányához tartozó feketebányai tárnait, és több, a Német-római Császárság területéről származó bányászt telepített le itt.

Gerhard Lisbona bányabérleti működése igen sikeres volt a Báthory Gábor uralkodása alatti években, az általa működtetett nagybányai pénzverde megtartotta előkelő helyét a térség pénzverdéi között, amit a fejedelem igen gazdagnak, változatosnak tekinthető pénzverése is bizonyít. Az érméken legtöbbet szereplő címe rendszerint a következő volt: GABRIEL. D. G. PRIN. TRAN. PAR. REG. HVN. D. ET. SIC. COMES (*Gabriel Dei Gratia Princeps Transylvaniae [et] Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes*). Ez a cím 1612-ben kiegészült egyes érméken a VAL. TRANSAL. címmel (*Valachiae Transalpinae*), amelyet a Radul vajda elleni 1611-es sikeres hadjáratai után vett fel a fejedelem. A nagybányai pénzverdéből kikerült érméken az N–B jelzés is szerepelt. Az uralkodása alatt keletkezett érméket a kutatás hat alaptípusba sorolta be: aranyforint, tallér, dutka, szélesgaras, garas, valamint dénár. Dutkát az országgyűlés 1609. október 9-i határozata alapján csak Nagybányán lehetett verni, valamint egy másik pénzverdében, amelyet Báthory Gábor jelölt ki a fejedelemség területén.⁵⁵

Az aranyforintok, más néven dukátok éremképe 1609-ben és 1610-ben a korábban megszokott éremképpel azonos volt (Szent László – Szűz Mária), 1610 után az előlapon a fejedelem arcképe jelent meg, a hátlapon pedig különböző formában a Báthory család címere. A szélesgarasoknál vagy tallérokknál két típust lehet megkülönböztetni. A nagybányai veretek előlapján a fejedelem mellképe díszes vértben és jogart tartva jelent meg, a hátlapon a saját farkát harapó sárkány által körbeölelt Báthory- vagy erdélyi címer. A szebeni verdétől eltérően a nagybányai verde megtartotta a magyar tallérok megszokott külső formáját. A legnépszerűbb pénzfaj a dutka volt. A források leggyakrabban ezt a pénzfajt említik, és verdejegyeik szerint minden pénzverdében verték őket. Nagybányai verettel rendelkező dutkát eddig a kutatás nem ismert, így valószínűsíthető, hogy az 1608–

53 MNL–OL F 1 9. k. fol. 76–80., valamint 225–226., ill. *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 233.

54 *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 233.

55 *Huszár Lajos*: A Báthoriak pénzei. Nyírbátor, 1961. (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei) 9–10., valamint EOE VI. 165.

1613 közötti évekből származó, jegynélküli dutkák nagyjából nagybányai veretek voltak. Többféle változatban fordultak elő, ez is azt bizonyítja, hogy egy jelentősebb verdéből származtak az érmék.⁵⁶ Az érmék képe a lengyel mintát követte továbbra is (mellkép, hátlaton értékjelző felirattal). A garast is lengyel minta alapján verték Nagybányán, a Báthory-címerrel a hátlapján.⁵⁷ A szélesgarast és dénárt magyar minta alapján verték, a szélesgaras előlapján Szűz Mária szerepelt, míg a hátlaton a magyar címer, a szív pajzsban a Báthory-címerrel kiegészülve. A dénár hátlapján a szokásnak megfelelően a Madonna szerepelt. A források alapján szélesgarast kizárólag 1610-ben vertek Nagybányán.⁵⁸

Lisbona bérlőként a pénzverés terén is igyekezett új, hatékonyabb eljárást meghonosítani. A pénzverőház eszközeit részben lecserélte, modernebb gépeket szerzett be, és mivel ez az innováció komoly anyagi ráfordítást igényelt, a költségeket leginkább hitelekből fedezte. Az idősebb Felician von Herberstein által beszerzett hengeres verőgép 1610-ig volt üzemképes, ekkor Lisbona a megváltozott körülmények miatt egy újabb, kisebb gépet vásárolt, amelynek az üzemeltetése nem emésztett fel akkora anyagi erőt, és megfelelő volt az egyre jobban keresett kis értékű pénzérmék (dutka, garas, dénár) verésére.⁵⁹

Gerhard Lisbona és a szatmári bányavidék Báthory Gábor uralkodásának második felében (1611–1613)

Az 1611. esztendő komoly nehézségeket hozott mind a szatmári bányavidék, mind az Erdélyi Fejedelemség egésze számára. A második kassai megállapodást követően is folytatódtak a tárgyalások a királysági és az erdélyi politikusok között, mivel a határ menti konfliktusok nem szüneteltek, több jogtalan, erőszakos foglalás is történt. A helyzetet súlyosbította Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány Erdély elleni hadjárata, amely a szatmári bányavidék központját, Nagybányát sem kerülte el.⁶⁰

A gazdasági és igazgatási kérdések háttérbe szorultak, hiszen az 1611. év őszére a fejedelemség területén súlyos politikai-katonai zűrzavar keletkezett. Ahogy a kortársak fogalmaztak: mindenki háborúja folyt mindenki ellen.⁶¹ Ezekből az évekből egyre kevesebb témánk szempontjából a fennmaradt források száma, így a

56 A dutka elterjedésére és nemzetközi fogadtatására nem a teljesség igényével ld. *Buza János*: Báthory Gábor dutkája a délnémet pénzforgalomban. *Numizmatikai Közöny* 38–39. (1989–1990) 89–99.; *Uő*: Dukát – tallér – dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig. In: *In memoriam Barta Gábor* (Tanulmányok Barta Gábor emlékére). Szerk. Lengvári István. JPTE, Pécs, 1996. 267–284.

57 *Huszár L.*: i. m. (55. jz.) 11., valamint *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 236.

58 *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 236.

59 *Gündisch, G.*: i. m. (3. jz.) 67–98. A nagyobb hengeres szerszámgépeket, akárcsak az újabb, kisebb gépeket, vízikerek segítségével hajtották, a száraz időszakokban pedig egy négy lóval működtetett másik kerék volt használatban. Vö. *Balogh B.–Oszóczki K.*: i. m. (3. jz.) 40.

60 EOE VI. 49.

61 Erdély története i. m. (39. jz.) 634.

nagybányai bérlő tevékenységéről, valamint az igazgatás sajátosságairól kevesebb tájékoztatást kaphatunk. Ez alól kivételt képeznek Gerhard Lisbona és a szatmári bányavárosok újabb pereskedésének dokumentumai.

A szatmári bányavidék életét erősen befolyásolta, hogy a konfliktushelyzet állandósult a királyság és a fejedelemség között húzódo határsávban, akadályozva a kereskedelmet és a bányászat zavartalan működését. A két ország képviselői ezt a helyzetet kívánták rendezni a nádor vezetésével 1611 őszén Tokajban. Az ellenségeskedést lezárandó a tárgyalópartnerek arról egyeztek meg, hogy a békétlenségnek, jogtalanságoknak és erőszaktételeknek is véget vetnek. A nádor ígéretet tett arra, hogy a Magyar Királyság politikusai a fejedelemség ellen a továbbiakban nem „praktikálnak”, a két fél a szabad kereskedelemben nem akadályozza ezentúl egymást, az elvesztett jószágokat, birtokokat és javakat visszaszolgáltatják.⁶²

Ez a megállapodás csak viszonylagos nyugalmat hozott a bányavidék életébe, a bányabérlő és a városok vezetése közötti viszony nem javult, sőt tovább romlott. A nagybányai és felsőbányai szenátus 1612 februárjában újabb Lisbona elleni panasszal fordult a fejedelemhez, aki átfogó vizsgálatot rendelt el.⁶³ A két város panasza szerint Lisbona újfent túllépte bírói hatáskörét, és a két város lakosai fellett kívánt ítélkezni, annak ellenére, hogy ilyen jogai kizárólag munkásai esetében voltak. A második vádpont a bányapénzzel volt kapcsolatos: a városok szerint a bányabérlő megkárosította a két város kereskedőit azzal, hogy kihasználva a pénzverde nyújtotta előnyöket, rossz minőségű réz- és ónpénzt veretett, ezekkel fizette a munkásait, az adott érméket pedig csak az általa üzemeltetett boltokban lehetett felhasználni, sőt egyenesen azzal vádolták, hogy hamis pénzt veretett. Az utóbbi vádpontra adandó válasz előtt szükséges, hogy egy, a korban létezett, korlátozott forgalmi funkcióval rendelkező, speciális érméről, a bányapénzről essék szó.⁶⁴

A bányapénz verése a korban több kérdést vetett fel, mert a pénzverés joga, mint köztudott, királyi felségjognak számított. A fentebbi vád komolyságát bizonyítja, hogy több bányatulajdonos is – például Kubinyi Kristóf 1581-ben – írt az Udvari Kamarának kérvényt, miszerint bányapénzt veretne a munkásai ellátására. A 16. és 17. században ez a kifizetési mód nem számított szokványosnak, így mindenképpen ki kellett kerülni a hamis pénzverésnek még a gyanúját is.⁶⁵

Báthory Gábor uralkodása alatt a nagyszebeni országgyűlés (1613. május 1–14.) foglalkozott először a Gerhard Lisbona által Nagybányán kibocsátott rossz

62 *Oborni T.*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal i. m. (31. jz.) 111–122.

63 RNL-Mm Fond I. Primăria Oraşului Baia Mare, Documente feudale (= Nb Df) I. 16. fól. 1–10.

64 A bányapénz pontos meghatározása a következő: a 16. és 19. század között vert rézérme, egyes bányaterületeken alkalmazták a bányamunkások bérének kiegyenlítésére, az élelmezés megoldására mint korlátozott pénzforgalmi funkcióval ellátott fizetőeszközt, valamint alkalmas volt a teljesítmény („szokmány”, norma) mérésére is. *Gohl Ödön*: A magyar bányapénzek. Numizmatikai Közlöny 18–19. (1920) 1–33., valamint *Szemán Attila*: A szatmári bányászat bányáüzemeltetési és birtokviszonyai a bányapénz tükrében a kora újkorban. In: Pénztörténet, gazdaságtörténet (Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára). Szerk. Bessenyei József. Mírio Kulturális Bt., Bp., 2009. 322–335.

65 *Szemán Attila*: Bányászattörténeti tanulmányok. Érc- és Ásványbányászati Alapítvány, Rudabánya, 2009. 60.

minőségű rézpénzekkel és ezek visszaszorításával. A passzus szerint a bérlő a saját hasznára veretett rézből garasokat, amelyeket máshol nem, csak Nagybányán fogadtak el, ez ellen kellett volna fellépnie a fejedelemnek.⁶⁶ A bányapénz alapanyaga általában nem a pénzalapanyag (pagamentum) volt, ebből kifolyólag nem bírt komoly belső értékkel sem, így könnyen lehetett ezeket a helyi forgalomban használatos érméket hamis pénznek tartani.⁶⁷

A numizmatikusok szerint Gerhard Lisbona nevéhez 1601 és 1604 között több bányapénz köthető, melyen a G L és G W monogram található, a címerpajzsban pedig három rózsza. A két monogram értelemszerűen Gerhard Lisbona és Georg Wagen nevét takarja. A következő hasonló érme 1609-ben készült.⁶⁸ Vélekedésemet alátámasztja az is, hogy bányapénzt csak száz főnél nagyobb munkáslétszám mellett volt érdemes veretni, és az 1601. évi jelentés adatai száznál nagyobb munkáslétszámról számoltak be. Ez az úgynevezett kantinrendszer sértette a kereskedők érdekeit, mivel a bányákban dolgozó munkásoknak az általuk forgalmazott árut nem volt módjukban megvásárolni, így komoly bevételforrástól estek el.⁶⁹

A pénzverdében előállított bányapénz az üzemeltető számára azonban előnyvel járt, ezért megérte alkalmazni, annak ellenére, hogy a vállalkozó könnyen a hamis pénzverés vádja alá kerülhetett. A bányákban dolgozó munkások hetenkénti fizetésüket kapták ilyen formában, így a bányapénz verésével az ellátás és a fizetés egyszerűbbé és olcsóbbá vált, hiszen az üzemeltető saját vállalkozása által kitermelt nyersanyagot használták fel a pénzverdében a sajátos érmék veréséhez.⁷⁰ A fizetés alapját képező munkamennyiséget rovás segítségével tartották nyilván. A panaszlevélben szereplő bányapénzek előlapján általában a bérlő vagy tulajdonos monogramja szerepelt, a hátlapon pedig a bányaváros vagy a bánya jelzése.⁷¹

Az 1612-ben Lisbona ellen lefolytatott vizsgálat részletes jegyzőkönyve fennmaradt a nagybányai levéltárban, így pontos képet kaphatunk arról, hogy hogyan zajlott egy fejedelmi vizsgálat a szatmári bányavidéken.⁷² A fejedelem 1612. február 4-én adott ki utasítást a nagyobbik kancellárián keresztül, miszerint a bányaprefektus elleni, fentebb említett panaszokat haladéktalanul ki kell vizsgálni. A vizsgálat elvégzésével Nagybánya és Felsőbánya vezetését bízta meg, amelyeknek a szatmári bányavidékhez tartozó falvak és birtokok lakosait, valamint a bányavárosok polgárait is ki kellett hallgatniuk.

A megkérdezett nagybányai polgárok átlagéletkora 70 és 80 év körül mozgott, és szinte egybehangzóan azt vallották, hogy Gerhard Lisbona előtt egyetlen kamaraispán vagy bérlő sem károsította meg a városokat, a korábbi bérlők a kiváltságo-

66 EOE VI. 282.

67 Szemán A.: Bányászattörténeti tanulmányok i. m. (65. jz.) 60–61.

68 Uo. 328. 1601 és 1604 között három rézermét kapcsoltak Gerhard Lisbona és Georg Wagen nevéhez, hátlapjukon keresztbe tett kalapács és N B rövidítés szerepel, ld. Gohl Ö.: i. m. (64. jz.) 20–21.

69 Rausch P.: A szatmári i. m. (50. jz.) 234.

70 Szemán A.: A szatmári bányászat i. m. (64. jz.) 324.

71 Uo. 326.

72 Ld. a 64. jz.-et.

kat tiszteletben tartották, nem verettek rézpénzt, a bányászokat jó pénzzel fizették ki, tallérral vagy néha arannyal. Emellett elmondták, hogy a Nagybánya határában álló hámor mellett korábban egy másik zúzda volt, amelyet a bérlőn kívül a többi termelő is használhatott, Lisbona azonban egy malmot állíttatott a helyére, kizárólag a saját használatára.⁷³ A nagybányai tanúk kiemelték, hogy Felician von Herberstein soha nem akarta megcsorbítani a város kiváltságait, sőt inkább védelmezte azokat, a hámor melletti másik zúzdát a termelők szabadon használhatták, nem sajátította ki a maga számára, és nem kért el tisztességtelen összegeket a kisebb termelőktől az érc őrléséért.⁷⁴

A Kapnikbányához tartozó 15 falu lakosságát is meghallgatták, természetesen itt is az idősebb korosztályt kérdezték, hiszen ők emlékeztek jobban arra, hogy a korábbi kamaraispánok, bérlők hogyan viszonyultak a városokhoz. A tanúk egybehangzóan állították, hogy rézpénz korábban nem volt forgalomban, a bányászok jó minőségű pénzzel tudtak fizetni, és ott vásároltak, ahol akartak, legtöbbször a nagybányai piacon.

A felsőbányai polgárokat február 20-án hallgatták meg, itt annyival egészült ki a vallomásokból kiformalódó kép, hogy kiderült, elsőként Felician von Herberstein próbálkozott a bányapénz bevezetésével, de az akkori rézpénz nem sokáig volt forgalomban, mert Herberstein nem kényszerítette rá a munkásokra, az vette el, aki akarta, a legtöbbször beváltották a jó pénzre, és azzal fizettek a kereskedőknek.⁷⁵

A Királytárhoz tartozó Femezely nevű falu lakosai újabb adalékkal járultak hozzá a felsőbányai polgárok beszámolójához. Az itt meghallgatott tanúk szerint Felician von Herberstein is vitetett ki a munkásainak kenyeret pénzért cserébe, és eszközöket is árult a bányászoknak. Volt egy kantinja is Feketebányán, de ez nem károsította Nagybánya érdekeit, és az általa kibocsátott bányapénz nem volt sokáig forgalomban. Ezzel szemben Gerhard Lisbona minden cselekedete a két város ellen irányul – állították a helyiek –, csak bányapénzzel fizet, és kényszeríti a munkásait, hogy az ő kantinjában vásároljanak. A bányászok nem is tudnak mást tenni, mert a többi kereskedő nem fogadja el a rossz minőségű érmekeket, így Lisbona ki tudja használni az alkalmazottait, minden terményéért kétszeres árat kér el.

A pereskedésnek az 1612-ben (május 27.) Nagyszebenben kihirdetett fejedelmi ítélet vetett véget. A szöveg hat pontban foglalta össze a fejedelmi döntést. Az első pontban Báthory Gábor megtiltotta a rossz minőségűnek titulált érmék verését, felszólította Lisbonát a még forgalomban lévő bányapénz haladék nélküli visszavonására.⁷⁶ A második pontban arra kötelezte a bányabérlőt, hogy negyedévente jó minőségű pénzzel fizessen, az első negyedévet pedig 1612. július 1-től számlálja, hozzátéve, hogy a fizetéstől csak abban az esetben állhat el, ha háborús helyzet alakulna ki, mert akkor a bányászok nem tudnának termelni. Ha azonban békeidőben nem fi-

73 RNL-Mm Nb Df I. 16. fol. 4–5.

74 Uo. fol. 6–10.

75 Uo.

76 „... az réz és ón pénz in perpetuum tollaltassék közzölök.” RNL-Mm Nb Priv I. 90.

zetne rendszeresen, akkor a kibányászott ércből származó haszna a kincstárra szálljon.⁷⁷ A harmadik pont kikötötte, hogy a zúzómalmot ne csak a saját hasznára üzemeltesse, a kisebb tárna tulajdonosait ne használja ki, ne kérjen el tisztességtelen összegeket az érc megőrléséért, összezúzásáért. A negyedik artikulus megengedte a nagybányai bányabérlőnek, hogy saját hasznára termeljen, nem akadályozhatta a többi bányatulajdonos érvényesülését, nem élhetett vissza pozíciójával, és nem kényszeríthette rá a munkásait arra, hogy az őáltala működtetett kintinokban szerezzék be a szükséges élelmet, valamint egyéb használati tárgyakat. Ugyanis – szölt az indoklás – a két városban működő, kereskedéssel foglalkozó többi polgár számára is meg kell adni a lehetőséget arra, hogy a munkásoknak megfelelő minőségű szolgáltatást nyújtsanak. Ehhez kapcsolódott az ötödik pont: itt a fejedelmi ítélet külön kitért a magyar bányászokra, akiket a bérlő nem fokozhat le alacsonyabb rangú munkássá, vagy nem mozdíthat el állásukból abban az esetben, ha nem az ő üzleteiben vásárolnak, valamint nem fogadják el fizetségként a bányapénzt. Az utolsó, hatodik pontban a fejedelem elrendelte, hogy Nagybánya vezetése a város kiváltságainak megfelelően egy-egy évre válasszon bányamestert, akinek feladata a bíraskodás legyen, ítélszéke előtt a bányatulajdonosok egymás közötti, valamint a Királytárhoz bérlője és a bányatulajdonosok közötti peres ügyeket tárgyalják. A fejedelem elrendelte továbbá, hogy Lisbona csak saját munkásai felett ítélkezzen; viszont abban az esetben, ha az egyik fél a város valamely polgára, az ügy a bányamester alá tartozzon. A fejedelem által hozott ítélet érvényes volt mind a nagybányai és felsőbányai polgárokra, mind a bányabérlőre, valamint annak utódjaira.⁷⁸

Maga a peres ügy több tanulsággal szolgál. Egyértelmű belőle, hogy Lisbona optimalizálni akarta a bányabérlés rendszerét oly módon, hogy minél kisebb költséggel minél több munkát végeztesen el munkásaival, és így növekedjen a hatékonyság. Úgy vélte, hogy ha átláthatóbb a szervezeti és működési struktúra, akkor fejlődésnek indul a térség egésze. A bányapénz bevezetésével több profitra és befolyásra kívánt szert tenni. A jogszolgáltatás terén szélesíteni akarta a hatáskörét, emiatt is szembekerült a városokkal. Összességében Lisbona sokkal erősebb kézzel kívánta irányítani a bányaművelést, mint ahogy elődei tették, nyilván a nagyobb haszon megszerzése érdekében. Nem szívesen nyugodott bele abba, hogy a két város korlátozza terveinek megvalósításában. A Báthory Gábor uralkodása alatt tartott egyik utolsó, szebeni országgyűlés (1613. május 1–24.) még foglalkozott Lisbona állítólagos hamispénzverésével is, amiről immár biztosan tudható, hogy a bányapénzről lehetett szó, és emiatt kerülhetett ez az ügy az országgyűlés elé.⁷⁹

Báthory Gábor, annak ellenére, hogy Lisbona minden kétséget kizáróan bizalmi embere volt, szoros határok közé szorította a bérlő jogkörét. A fejedelem, tiszteletben tartva a szatmári bányavidéken érvényben lévő szokásjogokat, egyen-

77 „...az miveknek minden kantoron jó pénzzel meg-fizessen, el kezdvén az kántort zámlálni a prima die July proxime affuturi”. Uo. Cantor = negyedév (quarta pars anni).

78 Uo.

79 EOE VI. 75., valamint 282.

súlyi állapotot próbált létrehozni a bérlő és a városi hatóságok között. A kamarai kezelés időszakában tapasztalható munkamegosztás, miszerint az adminisztratív feladatokat a pénztárnok látta el, míg a bányászattal kapcsolatos szakmai feladatok a bányamesterre hárultak, a Báthory Gábor uralkodása alatti években nem valósult meg. Az adminisztratív, valamint a bányaművelési szakmai tapasztalatot igénylő munkák mind a bérlő feladatai maradtak, a bányamester nem a központi szervek által kiválasztott szakember volt, hanem a helyi érdekek képviselője, nagyrészt a bérlővel szemben.

Miközben Gerhard Lisbona tevékenységének meglehetősen rossz megítélése volt a bányavárosi polgárok, termelők körében, jó szívvel emlékeztek az idősebbik Herbersteinre. Már Herberstein is törekedett arra, hogy centralizálja és ésszerűsítse a bányászattal kapcsolatos helyi feladatokat, ez pedig az ő esetében is óhatatlanul a városokkal való konfliktushoz vezetett. A 16. század utolsó évtizedeiből azonban nem maradt fenn arra vonatkozó adat, hogy a stájer főúr és a két városvezetés közötti viszony elmérgesedett volna. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy Herberstein centralizációs kísérlete hamar kudarcba fulladt, így a báró inkább a bányászat technikai megújításán fáradozott tovább. Gerhard Lisbona azonban más személyiség volt, és korábbi szakmai tapasztalatai is inkább az üzleti élethez, mintsem a bányászat technikai oldalához kapcsolódtak, erőteljesebben törekedett a lehető legtöbb haszon kinyerésére, és ezért keményebb lépéseket is megkockáztatott. A két bérlő a helyi lakosok szemében erősen eltérő megítélése rávilágít arra, hogy a bérleti rendszerben is fontos szerepe volt az adott bérlő személyes tulajdonságainak, célratörő vagy kevésbé erőteljes irányítóképességének. Lisbona minden bizonnyal nem rendelkezett olyan kompromisszumkészséggel, mint Herberstein, és a városi kiváltságokat kevésbé tekintette örök érvényű törvényeknek, hanem inkább az ő munkáját gátló elhárítandó akadályoknak.

A fennmaradt iratanyag alapján Báthory Gábor uralkodásának utolsó két esztendeje bányagazgatási intézkedéseit csak vázlatosan lehet bemutatni. Ezek gerincét a Lisbona és a városok polgársága közötti konfliktus továbbgyűrűzése, valamint bizonyos, a történelmi kontextus miatt rövid ideig érvényben lévő igazgatási újítások adták.

Gerhard Lisbona bizalmi státuszának újabb bizonyítékát mutatja a fejedelem 1612. január 1-én, Váradon kelt rendelete. Eszerint a fejedelem utasította Cserényi Farkast, Belső-Szolnok vármegye főispánját, hogy évente hat ló árának megfelelő fizetséget, ahol egy ló ára 16 magyar forintnak felelt meg, azaz 96 magyar forintot utaltasson ki Gerhard Lisbona részére. Lisbona egyidejűleg több kormányzati tisztséget is kapott a fejedelemtől, a nagybányai aranybánya bérlője mellett bizonyos harmincadjövedelmek kezelője, valamint a dési és széki sóbányák bérlője is volt.⁸⁰ Egyszerre üzemeltette a nagybányai aranybányát, a Királytárót, a sóbányá-

80 „Gerardo Lisbona, auri fodinarum et Rivuli Dominarum praefecto, nec non certorum tricesimarum Transsylvaniae, et salis fodinarum nostrarum Des et Széki arendatori”, Id. Történelmi Tár (1885) 308–309. Cserényi Farkas 1614 és 1630 között volt a fejedelmi tanács tagja, 1610-től pedig Belső-Szolnok vármegye főispánja, ld. *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 26.

szat egyik vezetője volt, és nem utolsósorban kezelte a fejedelem harmincad-jövedelmeinek egy részét. Utóbbinak a bányaművelésben is volt haszna. A kincstár ugyanis gyakorta a harmincadokból befolyó jövedelmeket fordította a bányászatra, a pénzverdek fenntartására, tehát Lisbona a harmincadvából befolyó jövedelmeket egyenesen a bányászati munkálatokba forgathatta vissza, míg a kincstár felé csak az esedékes bérleti díjjal kellett elszámolnia.⁸¹

Ezekkel a tisztséggel, megbízatásokkal a fejedelemség gazdaságkormányzatában jól kivehetően komoly hatáskör koncentrálódott Lisbona kezében. Az ilyesfajta hatalmi centralizáció esetenként rizikófaktort is hordozott magában – miként ezt korábban Báthory István is látta –, abban az esetben ugyanis, ha a kedvezményezett ura ellen fordulna. Itt azonban erről szó sem lehetett, mivel Lisbona mindent megtett azért, hogy Báthory Gábor megbecsülését elnyerje, ami végül is teljes mértékben sikerült, hiszen az 1609-ben bérbe vett zalatnai arany- és ezüstabányák kezelése nagy valószínűséggel a család kezében maradt, ezt a vállalkozást Gerhard két fia, Heinrich és Johann vitte tovább.⁸²

Báthory a szatmári térség bányászatának ügyeit folyamatosan figyelemmel kísérte, igyekezett támogatni, fejleszteni az ércbányászatot. Ennek részeként újíttotta meg a felsőbányai városvezetésnek 1579-ben kiadott kamarai engedélyt, így jöhetett létre Kisbánya, ahol egy új bányát hoztak létre, mellé zúzdát, valamint olvasztót is építettek. Az új település is a szatmári bányavidék része volt, tehát a fejedelem magánbirtokát képezte.⁸³

Báthory Gábor uralkodásának utolsó évében, 1613-ban egy újabb lépést tett az igazgatási és kormányzati centralizáció felé. Széles körben ismert tény, hogy a fejedelemség kormányzati felépítése késő középkori alapokon nyugodott, a Magyar Királyság területén végbevitt igazgatási reformok Erdélyben az országegyesítések esztendeiben jelentek meg, és rendszerint kudarcra zártak. Az egyetlen központi kormányzati szerv a fejedelmi kancellária volt, amelynek jogköre az igazgatás teljes területére kiterjedt. A kancellária mellett Trócsányi Zsolt még meghatározott több, a központi kormányzat egyéb szervei közé sorolt hivatalt, ezek közül témánk szempontjából a kincstári igazgatáson belül a kincstári ágazati vezetők posztja releváns.⁸⁴

Az egyes kincstári ágazatok élén álló vezető tisztviselők kinevezésére szórványos adatokkal rendelkezünk, az egyik ilyen kincstári ágazat az ércbányászat volt. Ennek az élére a fejedelem 1613-ban nevezte ki Gerhard Lisbonát. A kinevezés révén Lisbona országos hatáskörű ágazati vezető lett az ércbányászat területén, sőt ugyanebben az időben a források tanúsága szerint az erdélyi aranybányák

81 *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 236–237.

82 Ezt támasztja alá egy 1619-ből származó adománylevél, melynek kedvezményezettje Johann és Heinrich Lisbona. Johann vezette ekkor a zalatnai aranybányákat, míg testvére rézbányákat bérlet az erdélyi fejedelemtől. Többéves kiváló munkájukért kapták meg a kövári kerülethez tartozó Magura nevű települést minden jövedelmével és javaival együtt. Ld. MNL–OL F 1 12. k. fol. 99v–100.

83 *Balogh B.–Oszóczki K.*: i. m. (3. jz.) 7–8.

84 *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 320., 335–336.

prefektusa is volt.⁸⁵ Eszerint Lisbona egyszerre bérelte a nagybányai Királytárót, valamint továbbra is az ő kezében volt a zalatnai arany- és ezüstbányászathoz kapcsolódó prefektúra. A fejedelem ezzel a kinevezéssel egyrészt erősíteni kívánta bizalmi embere, az egykori németalföldi kereskedő pozícióját Erdélyben, de rendelete szervesen illeszkedett a már többször említett, a szorosabb hatalmi koncentrációt célzó intézkedések sorába.⁸⁶

Annak ellenére, hogy Lisbona újabb, komoly megbízást kapott a fejedelemtől, a két várossal fennálló konfliktusa továbbra is megmaradt. 1613 februárjában a felsőbányai városvezetés újabb panasszal élt a fejedelem előtt. A panasz kivizsgálásával Kamuthy Balázst bízta meg a fejedelem. Kamuthy Balázs feladata az volt, hogy a folytassa le a vizsgálatot, majd a fejedelem képében hozzon határozatot a problémás ügygel kapcsolatban. Ennek Kamuthy maradéktalanul eleget tett, ahogy ezt az 1613. július 17-én kelt levele is bizonyítja.⁸⁷

A vizsgálatot lezáró ítélet szerint a tanácsúr a Felsőbánya határában fekvő zúzda tulajdonjogát a városnak ítélte, a termelők panaszaikkal a városvezetést kellett hogy felkeressék. Ezt a döntést Gerhard Lisbonának és örökösének is el kellett fogadniuk. Lisbona résztulajdonos volt a felsőbányai Thomoz és Kaliczér bányában, a többi termelőt gyakorta akadályozta abban, hogy eljussanak a saját tárnáikhoz, amit az ítélet a továbbiakra nézve szigorúan megtiltott, és elrendelte, hogy Lisbona hagyja szabadon az átjárókat. A Thomoz nevű bányában egy beszakadt tárnát a tulajdonosoknak közösen kellett kijavíttatniuk. Lisbona az itt található zúzdát sem sajátíthatta ki, a többi termelőnek is jogában állt annak használata a kitermelt érc megőrlésére.⁸⁸

Az ügyben meghozott ítéletet tartalmazó irat még egy szempontból érdekes: Kamuthy Balázs tisztségeinek felsorolásában a tanácsuraság, a főispánság mellett témánk szempontjából a harmadik tisztség bír jelentőséggel. A latin kifejezést lefordítva: Kamuthy Balázs az összes kincstári birtok általános igazgatója (*domini principis universorum bonorum fiscalium generalis administrator*) volt. Ez a cím nem egyezik meg a kincstartói titulussal, itt egy olyan, minden bizonnyal új beosztással állunk szemben, amelyet nagy valószínűség szerint nem lehet a szakirodalom által eddig ismert egyetlen kincstári tisztséggel sem azonosítani. Véleményem szerint ez a kincstári igazgatói beosztás hasonló volt a Gerhard Lisbona által betöltött országos hatáskörű ércbányászati igazgatói tisztséghez.

85 Uo. 336.

86 A szórt forrásanyag alapján nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy a fejedelmi korban létezett a szakági vezetők teljes rendszere, azonban lényeges momentum, hogy a Diploma Leopoldinum 17. számad végén kiadott első kincstartói instrukciói is ilyen szakági vezetőkről értekeztek. Uo. 336–337.

87 RNL-K Colectia generală (= CG) nr. 401. A korabeli okiratokban ifjabb vagy „junior” Kamuthy Balázsként említett személy nem azonos Kamuthy Balázssal, aki Bethlen Gábor kincstartója, ill. Doboka vármegye főispánja volt. A kincstartó édesanyja, özvegy Kamuthy Balázné Szentgyörgyi Erzsébet visszakapta férje egykori birtokát Alsó-Fehér vármegyében, amelyet két fia, Kristóf és Balázs is örökölhetett halála után. Ld. RNL-K Fond fideicomisionar Jósika 758/38. fasc. fol. 252.

88 RNL-K CG nr. 401.

Ez az adat alátámasztja a fejedelem kormányzatában megfigyelhető centralizációs törekvéseket, hiszen a gazdaságkormányzat egy-egy területét egy-egy megbízható embere kezébe adta a hatékonyabb igazgatás, a szigorúbb irányítás és ellenőrzés céljából. A két ágazati vezető későbbi, Bethlen-kori karrierje pedig azt bizonyítja, hogy nemcsak azért kapták a tisztségeket, mert a fejedelem hívei voltak, hanem szakértelmük és tapasztalataik révén is érdemesek voltak azokra, így tudták pályájukat a hatalmi váltás után is sikeresen folytatni.

Lisbona számára a bányavárosok érvényben lévő kiváltságai valójában tevékenysége gátját jelentették. A bányabérlő érdekei e téren párhuzamba állíthatók az 1570-es évek első felében tapasztalható központi kamarai érdekekkel, miszerint a helyi privilégiumok alkalmazása helyett egy központilag megalkotott és általános érvényű bányarendtartás bevezetése szolgálná az eredményesebb működést. A város és a bérlő között fennálló „hadiállapot” természetes eredménye volt annak a helyzetnek, hogy mindkét fél érdekelt volt a bányászatban, valamint a munkások ellátásában és a haszon szerzésében.

Annyi bizonyos, hogy a tárgyalt korszakban Gerhard Lisbona tudta az említett összes bányabérlő közül a legtöbb bérletet megszerezni, kihasználva a kínálkozó lehetőségeket, rövid időre egyesítette a keze alatt a szatmári, valamint az erdélyi nemesércbányászatot, illetve vezette a két legjelentősebb erdélyi sóbányát is.

A Lisbona család későbbi sorsa Erdélyben

Az egyre súlyosbodó kül- és belpolitikai helyzet végkifejleteként Báthory Gábor 1613 őszén elveszítette trónját, majd október 27-én az életét is Váradon. A kolozsvári, 1613. október 20–29. között ülésezett országgyűlésen a rendek Bethlen Gábort választották fejedelmükké. A fejedelemválasztás mellett a három nemzet foglalkozott a bányászat kérdésével is. A 9. cikkulus szerint, ha bányabérlők miatt az adott bányák, és ebből kifolyólag a fejedelem kincstára is károsodik, akkor kötelezni kell a bérlőket, akár erőszak árán is, hogy a károkat fizessék meg és adják vissza bérleményüket a kancellária embereinek. A rendek illetően szigorú határozatát – valójában az új fejedelem akaratát – minden bizonnyal befolyásolta, hogy a nagy hatalmú nagybányai bérlőnek, a korábbi fejedelem hívének az ügye többször napirendre került a gyűlés folyamán.⁸⁹

A szatmári bányavidék jogállása az utolsó Báthory fejedelem halála után újra bizonytalanná vált. A magyar király nevében a megerősödött nádori posztot betöltő Thurzó György „felszólította” a bányavidék településeit, hogy tegyenek esküt a magyar király nevére, hiszen a fejedelem halálával a Báthory család egyenes ágon kihalt, ezáltal a korábbi családi birtok visszakerül a korona alá, és ezen belül pedig a Szepesi Kamara joghatóságába.⁹⁰

89 EOE VI. 346.

90 RNL-Mm Nb Priv 93.

Az új erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor azonban nem volt hajlandó lemondani az igen értékes határ menti területről, így a bizonytalanság a bányavidéken egyre fokozódott. A konfliktus két „főszereplője” az új erdélyi fejedelem, valamint a szatmári főkapitány, Dóczy András volt. Több fegyverszünet után végül 1615 májusában sikerült a két félnek időlegesen megállapodnia a nagyszombati egyezmény keretében.⁹¹ Az egyezményben a felek megállapodtak abban, hogy a szatmári bányavidék Nagybánya központtal a magyar területhez tartozik, minden jogot a magyar uralkodó bír ezen a területen.⁹²

A nagyszombati egyezményben foglalt rendelkezés értelmében tehát a szatmári bányavidék életét ezentúl újfent a Szepesi Kamara irányította, az Udvari Kamara felügyelete alatt. Gerhard Lisbonának és fiainak karrierjét azonban nem törte ketté a fejedelmváltás, Bethlen Gábor megtartotta az egykori kereskedőt, valamint utódjait különböző bányászattal kapcsolatos tisztségekben, köztük nagybányai bérlőként, azokban az időszakokban, amikor a fejedelemséghez tartozott a szatmári bányavidék.⁹³

A Lisbona család megőrizte egyes birtokait a szatmári bányavidéken, valamint annak környékén, ahogy ezt több levéltári forrás is bizonyítja. Gerhard Lisbona özvegye, Hak Agata, és két fia, János és Henrik 1619. július 12-én zálogosították el Árokallya nevű birtokukat egyik rokonuknak, Raimund Lisbonának.⁹⁴ Ugyanebben az évben kapott a két Lisbona fiú és Raimund Lisbona birtokadományt a fejedelemtől, a kővári várhoz tartozó Magura nevű falut, minden jövedelmével együtt. A kedvezményezett utódaikra is továbbörökíthették az adományt.⁹⁵

A Szebenben, 1618. április 12–25. között tartott országgyűlés által hozott 7. artikulus rendelkezett arról, hogy a fejedelemség területén az égető ezüst- és aranyhiány miatt külföldi bányászok szabadon kereshetnek érclelőhelyet és nyithatnak bányákat, abban az esetben, ha megegyeznek a földbirtokossal, valamint beadják a kincstárnak a köteles részt. A rendelkezés felelősének Hans Lisbonát (más megnevezés szerint Lisybon Jánost) tette meg a fejedelem, akinek felügyelnie kellett a külföldi bányászok betelepítését, munkáját, és feladata volt az ellenőrzés is.⁹⁶ A Lisbona család annak köszönhette sikerét Bethlen Gábor uralkodása alatt, ami miatt elődje is érdemesnek találta a családot a bizalmára. Az egykori németalföldi família nem rendelkezett komoly gyökerekkel a Magyar Királyság területén, teljesen a fejedelemtől, illetve annak jóakaratótól függött a családtagok karrierje. Ezenkívül a család rangjához, pozícióinak megtartásához Gerhard Lisbona korábbi sikeres bányabérlői tevékenységének elismerése is hozzájárult.

91 *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés. *Századok* 145. (2011) 877–914.

92 „...ratione Nagybania Sua Maiestas suis iuribus insistet”. Ld. *Gooss, R.*: i. m. (19. jz.) 444.

93 *Történelmi Tár* (1887) 16–17.

94 RNL-K Fond Familiar Kemény de Csombord VII. 482. Az információ szíves közléséért köszönetet mondok Dáné Veronkának.

95 MNL-OL F 1 12. k. fol. 99v–100.

96 EOE VII. 476–478.

Összegzés

Báthory Gábor erdélyi fejedelem az 1608. évi első kassai megállapodás révén kapta vissza jogos családi örökségét, a szatmári bányavidéket. A bányavidéket a korábbi bérlőre, Gerhard Lisbonára bízta, akinek az évek folyamán több birtokadományt is juttatott.

A fejedelem bányaigazgatási intézkedései arra engednek következtetni, hogy a kormányzati hatalmi centralizáció érdekében tudatos politikát folytatott. Ebbe a koncepcióba illeszkedett, hogy híveket gyűjtött maga köré, akik kizárólag tőle függtek, karrierjük és boldogulásuk a fejedelem akaratán múlt. A Krakkóból Erdélybe érkezett, magyarországi kapcsolatokkal nem rendelkező németalföldi vállalkozó és kereskedő, Gerhard Lisbona Báthory Gábor egyik rangos bizalmi tisztségviselőjévé vált. A fejedelem az egyik legjelentősebb és különleges helyzettel bíró bányavidék, a szatmári vezetését bízta rá. Lisbona megszolgált a bizalmat, így Báthory hamarosan őt állította a zalatnai bányaprefektúra élére. Ezzel Gerhard Lisbonának sikerült megvalósítania az erdélyi bányaigazgatásban egy olyasfajta hatalmi koncentrációt, amelyre még idősebb Felician von Herberstein sem volt képes. Karrierje csúcsát az jelentette, amikor 1613-ban a fejedelem kinevezte az erdélyi ércbányászat országos jogkörű felügyelőjévé. Ennek a tisztségnek azonban nem örülhetett sokáig, mert pártfogója még ebben az évben megbukott, és 1613 őszén meg is ölték. Lisbona azonban gyorsan tudott alkalmazkodni a változó körülményekhez, és az új fejedelem, Bethlen Gábor is meghagyta a nagybányai és zalatnai bányászat élén. Utóbbi halála után két fia, Heinrich és Hans vezette tovább.

PETRA MÁTYÁS-RAUSCH

THE ADMINISTRATION SYSTEM OF THE MINING DISTRICT OF SZATMÁR DURING THE REIGN OF GABRIEL BÁTHORY (1608–1613)

In 1608 Gabriel Báthory, the new prince of Transylvania, could get the noble mining-region Szatmár back as his heritage pursuant to the pact of Kassa. The prince entrusted this heritage to the former tenant (Gerhard Lisbona) whom he donated more properties during his reign. The prince of Transylvania wanted to realize centralization in the economical governance, so he had to shape new economical elite up which only could depend on him.

Gerhard Lisbona was fit for this role, because he didn't have significant relationship with the Hungarian nobility or economical elite. He transferred from Antwerpen to Nagybánya, so he was an immigrant in this region. For many years Gerhard Lisbona could get a follower of the prince, therefore Gabriel Báthory entrusted the mining region Zalatna to him too. The apex of his career was the nomination which referred to the general administration of Transylvanian noble mining-system. He has not filled in this position for a long time, because the prince has been killed in 1613. Despite sweeping changes, Gerhard Lisbona could keep on doing his work in the mining region Szatmár and Zalatna too. Gabriel Bethlen entrusted these regions to his sons, Henry and John Lisbona.

Regesta Imperii XI. Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437)

nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Bd. 1. Die Urkunden
und Briefen aus den Archiven und Bibliotheken Mährens und
Tschechisch-Schlesiens.

Nach Wilhelm Altmann neubearbeitet von Petr Elbel.
Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2012. 303 o.

A Zsigmond mint német király, majd német-római császár által kiadott okleveleket több mint száz éve tette rövid kivonatokban közzé Wilhelm Altmann (*Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437*. I–II. Innsbruck, 1896–1900.). Munkája „kiváltására” a mainzi székhelyű Arbeitsgruppe Regesta Imperii új sorozat kiadását kezdte meg a 14–15. századi anyagnál már bevált, a IV. Bajor Lajos, illetve III. Frigyes császárok okleveleinél alkalmazott területi alapú, őrzőhelyek szerinti közlési rendet követve. Ennek első kötete, a cseh Petr Elbel munkája a mai Cseh Köztársaság keleti területein, a történeti Morvaországban, illetve a történeti Szilézia ma Csehországhoz tartozó részén található levéltárak és könyvtárak Zsigmond-okleveleit és -leveleit veszi számba. (A forráskiadvány a kutatócsoport vezetőjének, Karel Hruzának a köszöntője szerint az osztrák állami Fond zur Förderung der Wissenschaftlichen Forschung 2004–2012 közötti két pályázati ciklusának támogatásával készült el. Az előszó szerint előkészületben van a sorozatból egy osztrák kötet is.)

A kötet szerkezetileg könnyen áttekinthető, tipográfiai igényes kiadvány. A köszöntőt rövidítésjegyzék, majd Elbel részletes bevezető tanulmánya követi. Ezután a közölt források tételes jegyzéke áll, áttekintésük megkönnyítésére. A munka végén forrás- és irodalomjegyzék, illetve az efféle kiadványoknál nélkülözhetetlen részletes személy- és helynévmutató található. Az oklevéltárban az 1411. augusztus 1–1437. december 9. közötti időszakból összesen 187 tételt találunk, ezek egy része azonban csak említésből rekonstruált darab. (Például Zsigmond különböző morva városokhoz intézett egyes parancsai, amelyek meglétére saját vagy más fennmaradt leveleiből, bírósági regisztrumokból, vagy éppen egyes városkönyvi bejegyzésekből következtethetünk.) (16.) Fontos hangsúlyozni, hogy az oklevéltár nem teljes szövegükben adja az okleveleket, hanem – a német ajkú felhasználók igényeit figyelembe véve – bő német nyelvű kivonatban, regesztában („moderne Vollregesten”), a Regesta Imperii jelenlegi gyakorlatának megfelelően. Mivel azonban Zsigmond oklevéladása és pecséthasználata bonyolultabbnak mondható császári elődjénél és utódjánál, ezért a kivonatok is valamivel bővebbek: a formula részek nem voltak kihagyhatók. Ezek megtartása Elbel részéről teljesen indokolt, bár nagyobb mennyiségű forrás esetében ez nyilván nehezebben lett volna kivitelezhető. (Az arengák teljes szövegben az egyes kivonatok végén kaptak helyet; a többször előforduló arengánál a közlő az első előforduláshoz utal vissza.) A mai

német nyelven félreérthető vagy nehezen lefordítható szövegrészeket a kivonat eredetiben tartalmazza, ugyanígy a helyneveket is. A tétel élén a forrás kelte áll (rekonstruált darab esetében szögletes zárójelben); az eredeti keltezés feltüntetése mellett Zsigmond uralkodási évei is szerepelnek. A regeszta alatt a kancelláriai jegyzetek és a külzet, zárópecsétetes leveleknél a címzés szövege szerepel, majd ezt követi az apparátus (fennmaradási forma, az oklevél külső jegyeinek leírása, őrzési hely, kiadások), illetve a hazai forráskiadási gyakorlathoz képest szokatlanul felhasználóbarát módon az adott tételre vonatkozó szakirodalom, illetve a forrásszöveg esetleges bizonytalanságait, ellentmondásait értelmező kommentár. (Nagyobb okleveles mennyiség közlésénél nyilván ezek sem lettek volna kivitelezhetők.)

Elbel a kiadáshoz írott részletes bevezető tanulmányában ismerteti az anyaggyűjtés elveit, módját, idő- és tárgykörét, a forrásanyag fennmaradási formáit, a regesztaközlés módját, továbbá értékeli a kiadott anyag történeti jelentőségét is. Így az érdeklődő pontosan tájékozódhat arról, melyik közgyűjtemények anyagát tartalmazza a kötet, illetve hogy a gyűjtött anyagnak mik a formai és tartalmi jellemzői. Rácsodálkozhatunk arra, hogy a morva területen jelenleg őrzött Zsigmond-oklevelek száma nem különösebben nagy: a közzétett anyag mindössze 56%-a, 105 darab eredeti (ebből 19 darab csak fotón állt rendelkezésre), 14,5% egykorú átirat vagy újkori másolat, 3%-át (5 darabot) regeszta tartotta fenn, ezzel szemben 26,5%, azaz 49 darab elveszett tétel. (15.) Nyelvi szempontból a szöveg szerint ismert példányok közül 60 latin, 40 német, 5 darab pedig cseh nyelvű. Elbel az eredetiben rendelkezésre álló 86 darab oklevél alapján ismerteti külső formai jegyeiket is (kancelláriai jegyzetek, pecséthasználát), a magyar fejlődést Kondor Márta német tanulmánya (*Die Urkundenausstellung der zentralen Ausfertigungsorgane und der Kurialgerichte in Ungarn während der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Bemerkungen zu den Regesten der an ungarischen Kanzleien ausgefertigten Urkunden König und Kaiser Sigismunds. Archiv für Diplomatik* 55. (2009) 191–224.) alapján meggyőzően összefoglalva. A közölt tételek sorából 13 darabot ugyanis magyar titkospecséttel erősítettek meg, pedig ezek közül csak három ténylegesen magyar királyi oklevél, a többi tízet cseh vagy morva oklevélnyerő kapta (25–26., 29., 59., 62–63., 94–95., 98., 113. sz.). Ennek, ahogy arra Elbel is rámutat, az lehetett a fő oka, hogy a magyar titkospecsétet kezelő kancelláriai személyzet állandóan a király mellett tartózkodott, míg a birodalmi kancellária tagozata nem. A jelenség mindenesetre a pecsétek és a király személyének kapcsolata szempontjából egyáltalán nem érdektelen. (23–24.)

Ugyanígy jó analógiákat kínál a dokumentumok némelyike Zsigmond király hazai politikájához is, főként egyes ügýtípusokban: egyházi javak elzálogosítása, városokhoz intézett parancsok, városi kiváltságlevelek megerősítései és természetesen adósságügyek. Zsigmond 1419-cel kezdődő morvaországi uralma nem bizonyult sikertörténetnek – jól érzékelhető a források tükrében Morvaország belesodródása a huszita háborúkba és az uralkodó végső soron sikertelen politikai erőfeszítései a huszitizmus terjedésének megakadályozására, a terület pacifikálására. 1423-ban Zsigmond a terület délkeleti, Magyarországgal szomszédos sávja kivételével át is adta Morvaországot vejének, Albert osztrák hercegnek. Ezért az 1422–1436 közötti időszakból kevesebb volt a közölhető anyag is; Zsigmond ok-

levéladó működése csak a halálát közvetlenül megelőző időszakban élénkül meg Morvaországot illetően – már legalábbis a közölt anyag megoszlása ezt sugallja.

Bár az őrzőhelyek szerinti közlésnek jól kimunkált gyakorlata van már a Regesta Imperii sorozataiban, mindez ennek a kötetnek az esetében nem tűnik igazán kézenfekvőnek, nem tűnik igazán szerencsésnek. Az anyaggyűjtési és kiadástechnikai előnyök ellenére Közép-Európában a jelenlegi területi felosztás szerinti tagolás nem olyan egyszerű, a levéltári dokumentumokat ugyanis sokszor nem azon a régió belül őrzik, mint amelyiknek a történelmével kapcsolatosak. Persze lehet, hogy mindezen a történeti területiség, a tematikus megközelítés és a proveniencia iránt fogékonyabb magyar kutató akad fenn. Elbel kötete ugyanis nem Zsigmond király morvaországi uralmának oklevéltára, nem is a Morvaországra vonatkozó Zsigmond-oklevelek katasztere, noha előszava vonatkozó részében nyilván ebből a szempontból tudja csak értékelni a gyűjtött forrásanyagot. A közölt anyag nagyrészt Morvaországra vonatkozik ugyan, de a Prágában és Bécsben, vagy éppen a ma Lengyelországhoz tartozó városokban őrzött és Morvaországra vonatkozó oklevelek nincsenek benne. Minden olyan oklevél is ki van hagyva, amelyről a cseh országrész levéltáraiban vagy a bécsi Liechtenstein-levéltárban jobb szöveg (az esetek többségében az eredeti) található, mivel ezen tételek esetleges morvaországi őrzőhelyű másolatai ígérete szerint majd a megfelelő kötetek megfelelő tételénél lesznek feltüntetve. Ugyanakkor a kötet tartalmaz egy-két más, nem Morvaországra vonatkozó darabot, így például a Seilem család Brunnbe került levéltára révén egyértelműen Magyarországot érintő tételket is, amelyek meg egyáltalán nem birodalmi vonatkozásúak. Ráadásul Elbel itt nem tartotta magát következetesen az általa felállított szabályhoz: megelégedett a XVIII. századi egyszerű másolat vagy fotó közlésével akkor, amikor az eredeti Pozsonyban (141. és 180. sz.) vagy éppen Budapesten áll rendelkezésre (109. sz.).

Úgy tűnik továbbá, hogy Elbelnek egy olyan koncepcióhoz kellett alkalmazkodnia, ami a közölt okleveles anyag mennyisége szempontjából sem igazán lett volna indokolható. Alig több mint 180 oklevelet (ebben a 49 rekonstruált tétel is benne van!) ilyen aprólékos, igényes munkával, ennyi erővel akár teljes szövegben is kiadhatott volna. Bujkálhat bennünk a kisördög a mintaszerűen alapos bevezető tanulmányt olvasva is: érdemes volt-e, kellett-e ilyen részletességgel ismertetni a gyűjtött anyag formai sajátosságait, külső jegyeit a mindössze 86 eredeti darab alapján akkor, amikor ugyanezt minden egyes tervezett kötet esetében el lehetne mondani? Elbel mentségére tegyük azonban hozzá, hogy a várható osztrák, itáliai, illetve német területekről összeállítandó kötetek minden valószínűség szerint jóval nagyobb anyagot fognak majd át. A közlési forma pedig érzékelhetően úgy lett kitalálva, hogy egyrészt a sorozat darabjai együttesen, egymással összefüggve legyenek használhatók, másrészt hogy a cseh szakirodalomban kevésbé jártas német vagy osztrák kutató kényelmesen fel tudja használni a forrásanyagot a megfelelő alapos tájékoztatás birtokában.

Altmann munkájához képest a most megjelent oklevéltár négyszer annyi anyagot közöl (28.), de ez nem azt jelenti, hogy az Altmannból hiányzó tételek eddig nagyrészt ismeretlenek lettek volna a kutatás számára. (Az eddigiekhez képest Elbel a gyűjtés során zömmel későbbi, újkori másolatokban, illetve bírósági

regisztrumbejegyzésekben fennmaradt darabokat tudott feltárni.) Elbel nem áru zsákbamacsát: magyar szempontból a kötet jelentősége bevallottan nem nagy. (30.) Ennek az az oka, hogy a magyar darabok (leginkább a már említett Seilem család levéltára) idehaza bekerültek a Diplomatikai Fényképgyűjteménybe és 1425-ig szerepelnek a *Zsigmondkori oklevéltár* megfelelő köteteiben is, amit Elbel fel is tüntet. Bár nem feltétlenül egy recenzió feladata, mégis, mivel nem nagyon jutna eszünkbe a megfelelő alkalommal éppen Elbel forráskiadványában keresni a magyar vonatkozású okleveleket, nem haszontalan ezek áttekintését ideiktatni:

Elbel nr. (oldalszám)	Dátum	ZsO	Regesza	Elbel közlésének alapja	DL-DF-szám
1. (61.)	1411. aug. 1.	III. 778.	Derencsényi Imre adományának megerősítése	eredeti	DF 249 180.
109. (164.)	1422. dec. 2.	IX. 1217.	Záloglevél Bolondóci Stibor nyitrai ispán számára	fénykép eredetiről	DL 64 752. (eredeti)
124. (178.)	1424. jan. 13.	XI. 37.	Intézkedés Szekeres Miklós zólyomi polgár brünni ügyében	eredeti	nincs
141. (188.)	1430. ápr. 9.		A turócszentmártoni plébánia 1315-ös oklevelének megerősítése	18. sz.-i másolat	DF 259 302. (eredeti)
146. (192.)	1433. nov. 29.		Antonio Collalto gróf felvétele a Sárkányrendbe	újkori regesza	nincs
148. (200.)	1434. máj. 31–aug. 13. között		Constantio Jacopo lovag felvétele a Sárkányrendbe	újkori regesza	nincs
159. (211.)	1436. jan. 24.		A jászói konvent számára IV. Béla 1255-ös oklevelének megerősítése	18. sz.-i másolat	DL 16 087. (eredeti)
180. (233.)	1437. nov. 8.		Záloglevél Berényi Kakas László és rokonai részére	eredeti	DF 249 243.

Végezetül külön ki kell emelnem Elbelnek a helységnevek írásmódjának bizonyult kérdésében alkalmazott korrekt és mintaszerű megoldását. A bevezetőben részletesen indokolja eljárását. (27–28.) Német nyelvű forráskiadványról lévén szó, alapvetően minden városnév, ahol csak lehetett, német néven van feltüntetve. Az országterület belsejében az újkori németesített faluneveket érthető módon nem használja; a kisebb, történeti német névvel nem rendelkező csehországi, szlovákiai, mai magyarországi és olaszországi települések mai hivatalos nevükön szerepelnek a regesza szövegében, de ezek után zárójelben mindig közli a helységnevek a forrásban szereplő alakját is. A mutatóban lelkiismeretesen meg vannak adva a helységnevek más nyelvű változatai a teljesség igényével, még az arisztokrata „családnevek” esetében is utal a szerkesztő a megfelelő településnévhez.

Összegezve az a benyomásom, hogy Elbel – a koncepció számunkra kissé merevnek tűnő keretei között is – a maga nemében becsülettel megoldotta feladatát, illetve szakirodalmi jártasságával és alaposágával sikerült áthidalnia a Zsigmond király „országokfelettségéből” adódó közléstechnikai nehézségeket is. A közzétett anyag mennyiségi és területi partikularitása ellenére az oklevéltár a magyar kutatás számára is jól használható és hasznosítható, megbízható munka.

Lakatos Bálint

Pók Attila:
A haladás hitele.
Progresszió, bűnbakok, összeesküvők
a huszadik századi Magyarországon

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 367 o.

Szép és tanulságos cikkeinek, esszéinek, előadásainak füzérét adta közre Pók Attila ebben a tanulmánykötetében, amelyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 2010-ben. Amikor esszét mondok, Németh László szavaira gondolok: „Szaktudomány és esszé közt van egy perdöntő különbség: a szakmunka azért van, amiről szól, anyagát akarja rendezni s megvilágosítani; az esszé célja túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek a téma csak csatateré.”¹ A kronologikusan felépített és tematikusan is tagolt kötet kiadása igen indokolt volt, hiszen Pók Attila írásai sokféle fórumon láttak napvilágot (az eredeti megjelenési helyek jegyzékét ld. 356–357.), miközben szerves módon összetartoznak, és koherenciájukat egy ilyen, átgondoltan megszerkesztett gyűjtemény mutatja meg világosan.

Pók Attila történetírói hangsúlyai már hosszú évek óta a radikális, illetve liberális demokrácia magyarországi útkeresésére, esetenkénti sikereire és gyakori kudarcaira esnek. Az ő számára kulcsfogalom a progresszió, amely a kötetnek nemcsak alcímében, de érdemi programjában is szerepel. A progresszió Póknál 19. század végi, 20. század eleji megjelenési formájában kap hangot, de mint ideológia és történetírói gyakorlat többféle módon és időkeretben is áthatja a kötetet. Jászi Oszkár Kossuth-képe kapcsán elemzi Pók Attila „a progresszió stációit” (68–93.), s itt Horváth Zoltán nevezetes könyve (1961)² nyomán szembeállítja a „haladó” és a „hivatalos” Magyarország kettősségét.

Ugyancsak központi problémája Pók Attila munkásságának és e kötetnek is a bűnbakképzés kérdése, amely szintén szerepel a címben, és átszövi a kötet számos írását. Pók Attilát különösen az érdekli „Hogyan választódik ki a bűnbak, milyen egyének, csoportok tölthetik be legsikeresebben ezt a funkciót?” (26.) A szerző jelentős nemzetközi, interdiszciplináris szakirodalom bevonásával igyekszik e kérdést megválaszolni, és végül azt az összegzést adja, hogy „A bűnbak legfőbb jellemzője [...] valamilyen szignifikáns (gyakran etnikai, nemzeti) különbség, eltérés a csoport elfogadott normáitól, ami rendszerint párosul a potenciális bűnbak rendkívül gyenge vagy kiemelkedően eredményes teljesítményével. Antropológiai, irodalmi és klinikai példák sokasága bizonyítja, hogy

1 Németh László: Szekfű Gyula. 2. kiad. Bolyai Akadémia, Bp., é. n. 5.

2 Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914). Gondolat, Bp., 1961.

különösen nagy esélyük van erre a szerepre olyan egyéneknek és csoportoknak, akik magatartásukkal vagy pusztán létükkel a nagycsoportot saját gyengeségeire, dilemmáira emlékeztetik.” (27.) Pók Attila bevezető tanulmányának okos végkövetkeztetése, hogy „a bűnbakkeresés nem pusztán társadalmi-politikai deviancia, hanem az egyéni és közösségi lét alapvető lelki és társadalmi jelensége. Nem kigyógyítani kell belőle a társadalmat, hanem sajátosságainak és hatásmechanizmusainak megértésével kell próbálkoznia.” (29.) Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az *A magyarság mint európai bűnbak: hiba, bűn, büntetés* című dolgozat, amely elsősorban Magyarország kritikusaival (R. W. Seton-Watson, H. Wickham Steed, T. G. Masaryk, E. Beneš) szerepét tekinti át az „európai bűnbak”-képzés folyamatában. (119–132.)

Az első tanulmánycsokor a kiegyezéstől Trianonig terjedő fél évszázadot „képzelt konszolidációnak” nevezi. Ezen természetesen lehet és érdemes is vitatkozni: vajon tényleg képzelt volt-e ez a konszolidáció, dédszüleink valaha annyi nosztalgiával emlegetett boldog békeideje, az innováció kora? Pók Attila maga is „alapvető jelentőségű mérföldkőnek” nevezi ezt az időszakot „a Habsburg Birodalom egészének fejlődésében és Magyarország belső történetének alakulásában is”. (33.) A szerző kritikusan mutat rá a Szabadelvű Párt felemás politikájára (40.), de elismeri, hogy a Tisza Kálmán kormányzása alatt kialakított közigazgatási rendszer [...] a maga nemében mestermű volt.” (51.)

A könyv e részének kiemelkedően érdekes dolgozata *A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben*. Ez a tanulmány először számba veszi a magyar történelem öt lehetséges és szokásos felfogását. Röviden, de lényeglátón elemzi a kurucosan romantikus, a labancos, a liberális-demokrata, a keresztény-nemzeti és a posztmodern felfogást. (109–113.) Ezután rátér arra a nemegyszer felvetett kérdésre, hogy „kiemelkedő értelmiségiek Babbitstól Bartókig miért üdvözölték vagy legalábbis fogadták el a Tanácsköztársaságot s általában a baloldali politikát.” (114.) Pók Attila okkal állapítja meg, hogy a közjogi kérdések helyett a Tanácsköztársaság a szociális problémákat állította a nemzeti politizálás középpontjába. A szerző Ormos Máriára hivatkozik: „a Magyarországi Tanácsköztársaságot egyszerűen nacionalista zsarolási kísérlettel vagy akár a nemzeti kétségbeesés kitörésével azonosították...”³

A *Gondolkodók a csatatéren* című fejezet továbbviszi a szerző gondolkodásának fő irányába tartozó téziseket, elsősorban a bűnbakkeresés kérdéskörét a két világháború közötti és utáni időszakban. Itt elsősorban az antiszemitizmus, a holokauszt problematikája érdekli a szerzőt, s felteszi a ma minálunk olyannyira gyakran és annyi indulattal tárgyalt kérdést: „Törtetlen és egyenes-e az út [...] a numerus clausus törvénytől a haláltáborokig?” (169.) Pók Attila Hajdu Tibor⁴ idézve válaszol a kérdésre: „a honi vezetőréteg, közigazgatás együttműködési készsége vagy

3 *Ormos Mária*: Padovától Trianonig 1918–1920. 2. kiad. Kossuth, Bp., 1984. 210. Pók Attila szavaival: 116.

4 *Hajdu Tibor*: A hagyományos antiszemitizmustól a náci típusú antiszemitizmusig. In: *The Holocaust in Hungary Fifty Years Later*. Ed. Randolph K. Brahm–Attila Pók. Columbia University Press, New York, 1997. 57–70.

annak hiánya, mint a nemzetközi adatokból kitűnik, legfeljebb plusz-mínusz 10%-ot változtathatott az áldozatok számán, bár az sem kevés.” (170.) A tanulmánykötet szerzője az egész kérdéskör kulcsának tekinti Jászi Oszkár szavait, amelyek az American Historical Association 1939. évi ülésén, hónapokkal a II. világháború megindulása után hangzottak el: „kik a felelősek a katasztrófához vezető tömeges lelkiállapot kialakulásáért”. (184.)

Ebben a fejezetben is, ahogyan a kötet egészében, a szerző nagy erudícióról, a nemzetközi (és a magyar) szakirodalom beható és széles körű ismeretéről tesz tanúbizonyságot.

A *Klió kísértései: A jelenbe érő múlt* több kiváló magyar történetíró, így Grünwald Béla, Méray-Horváth Károly, Fejtő Ferenc pályaképét rajzolja meg, emellett Leopold von Ranke magyarországi értelmezésével is foglalkozik. Itt is, mint a kötet más dolgozataiban, a szerző avatott historiográfusnak bizonyul. A zárófejezet legérdekesebb része négy kurrens és ma különösen releváns esszé: *Miért nem volt történésvita a rendszerváltás utáni Magyarországon?*; *Az integráció az európai történések szemével*; *Magyar kulturális örökség és európai integráció*; s végül az eredetileg a *Central European Political Science Review*-ban, angolul megjelent *Elmének térképei: Kelet és Nyugat a rendszerváltás utáni Közép-Európában*. Pók Attila ezekben a dolgozatokban is fontos és világos kérdéseket tesz fel. „Miért is nem alakulhatott ki [...] egy olyan vita, amely közvetve-közvetlenül gátolhatta volna a zsidóság ismételt bűnbakszerepbe kerülését?” (306.) A tanulmánykötet szerzőjének válasza figyelemre méltó: a rendszerváltás után az önvizsgálat elmaradásának oka Antall József miniszterelnök azon igyekezete volt, hogy újra az 1944-ben kompromittálódott felső-középosztályt tegye meg az új rendszer társadalmi bázisának. Pók Attila szerint Trianon felszínre kerülése is fontos akadály volt egy tisztázó erejű történésvitanak a zsidókérdésről. Harmadik okként a szerző azt jelöli meg, hogy a pártpolitikai csatározások (MDF kontra SZDSZ) igen gyakran keresztény–zsidó konfliktusként jelentek meg, illetve demonstrálódtak, sokszor tudatosan, szándékosan. (306–309.)

Ezekben is, mint a kötetnek szinte minden darabjában, a szerzőnek lényeges kérdésállítása (*Problemstellung*) van, eleget téve Németh László Szekfű Gyula kapcsán felállított, egykori bölcs diagnózisának: „A történetíró: a kérdései.” Pók Attilának vannak kérdései, s nem csak emiatt mondjuk: Pók Attila történetíró. Itt az ideje, hogy az utolsó évtizedekben végzett munkáját ne csak tanulmánykötetben, de a bűnbak-kérdésről írott *monográfiában* is összegezze. *A haladás hitelében*, ebben a fontos és érdekesítő tanulmánykötetben ott van egy ilyen monográfia anyaga, lehetősége és ígérete. Várjuk ezt a kötetet.

Frank Tibor

CONTENTS

STUDIES

- Péter E. Kovács: Ceremony and Politics. The Ceremonial Entrées of Sigismund in Italy 1431–1433 351
- Ferenc Tóth: "Please it to Your Majesty to Appoint Him as a Special Agent". The Hungarian Agents of French Diplomacy in the Long 18th Century 381
- Orsolya Völgyesi: Ancient Constitution and the Freedom of Lawmaking. Competing Political Languages in the Debate of Civic Laws at the Hungarian Parliament of 1832–1836 401
- László Szarka: Protection of Minorities, Autonomy and Revision. The Role of János Esterházy in the Formation of the Hungarian Policy in Czechoslovakia 1932–1938 425

WORKSHOP

- Renáta Skorcka: The Emergence of the Trading Route of Reduced Tariff during the Reign of Charles I 451
- József Csermelyi: The War of Lady Weispriach. The Events and Assessment of an Early-Sixteenth-Century Conflict in Sopron County 471
- Petra Mátyás-Rausch: The Administration System of the Mining District of Szatmár during the Reign of Gabriel Báthory (1608–1613) 491

REVIEW ARTICLES

519

E számunk szerzői

CSERMELYI JÓZSEF, PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) • E. KOVÁCS PÉTER, a történettudományok kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • FRANK TIBOR, az MTA levelező tagja, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem) • LAKATOS BÁLINT, tud. segédmunkatárs (MTA–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • MÁTYÁS-RAUSCH PETRA PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • SKORKA RENÁTA PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • SZARKA LÁSZLÓ, a történettudományok kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH FERENC PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • VÖLGYESI ORSOLYA PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható